

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com)

<https://oak.uz/pages/4802>

2024-yil. 10-son

Ulug' rus shoiri Aleksandr Sergeyevich
Pushkinning 225 yilligi nishonlandi

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Tahrir hay'ati:

Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liq Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Bahodir Jovliyev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulkayrov
Alijon Safarov
Madina Nuriddinova
Latifa Xudayqulova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
To'maris Butunbayeva
Okila Turakulova
Yuldosh Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Manukyan

Axborot hamkorimiz:

Muharrirlar:

Bibimaryam RAHMONOVA
Yulduz RAXMATOVA

Sahifalovchi:

Mahliyo ABDUQODIROVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Ilmiy-metodik elektron jurnal

M U N D A R I J A

Dolzarb mavzu

- Nasiba Sabirova.** Xorazm dostonchilik maktablari va ularning o'ziga xos xususiyatlari.....3
- Bobonazar Murtazoyev, Feruza Hafizova.** "Ona tuproq qo'shig'i" da Surxon vohasining tarixiy talqini.....6
- Shaxlo Xalilova.** O'zbek va ingliz ertakshunosligida yetakchi obrazlarning o'rganilish masalasi.....9
- Азамат Матякубов.** Повышение научной грамотности на основе Международных программ оценки (PISA).....11

Tilshunoslik

- Dilmurod Ashurov.** Maqol va matallarning lingvokulturologik xususiyatlari («Alpomish» dostoni misolida).....13
- Ramziya Jo'rayeva, Minovvarxon Hojiyeva.** Muqimiy asarlarida qo'llangan leksemalarning semantik xususiyatlariga doir.....15
- Jobir Avriddinov.** Sadridin Ayniyning "Tojik-fors adabiy tilining yarim mufassal lug'ati" va uning lug'atshunoslikdagi ahamiyati.....17
- Aziza Butunbayeva.** Terminlarning mazmuni va mohiyati.....20
- Dilbar Niyazova.** Til egalarining nutqida yosh xususiyatini namoyon etuvchi lisoniy shaxs tiplari.....22
- Nazira Yangibayeva.** "Maorif va o'qitg'uchi" jurnalidagi tilshunoslikka oid maqolalarga doir.....24

Adabiyotshunoslik

- Iroda Pardayeva.** She'riy parchalarda qofiya ziynati.....26

- Nilufar Chuliyeva.** "Go'r o'g'li yoxud hayot suvi" romanida zamon va makonning mifopoetik talqini.....28
- Амина Фаттахова.** Символика названия повести У. Умарбекова «Летний дождь».....30
- Мадина Касымова, Александра Екабсонс.** Лирический герой в поэзии Натальи Белоедовой.....32

Ilg'or pedagogik texnologiyalar

- Zilola Salisheva.** Innovatsion yondashuvlar asosida xorijliklarga o'zbek tilini o'rgatish vositalari.....34
- Fayzullo Begov.** Communicative competence for teaching foreign languages in ESP classes.....36
- Munisa Qosimova, Shahid Tasleem.** Adabiyot darslarida keys texnologiyasidan foydalanish.....38
- Умида Пулатова.** Протокол осмотра: некоторые аспекты обучения студентов-юристов его составлению.....40
- Shohida Abdullayeva.** Difficulties in translating metaphorical linguistic units in financial texts.....43

Tadqiqot

- Muxlisa Sabirova.** O'zbek internet matnlarida xalq maqollarining lingvomadaniy xususiyatlari.....46
- Madina Subxonova.** Diniy diskurs atamasi bayoni va uning badiiy kontekstda voqelanishi.....48
- Saidaxon Mamatkulova, Nargizaxon Ernazarova.** Poetik nutqda grammatik kategoriyalarni normativ qo'llashdan chetga chiqishlar.....50
- Gulasal Qayumova.** Eng qadimgi manbalarda ota fenomeni.....53
- Nilufar Karimova.** Munojot hamd g'azallar badiiyati.....56

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya hamda Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir.
<https://oak.uz/pages/4802>

Feruza Yakubova. Telekorrespondensiya tayyorlash mahorati.....	58	Muhtarama Khalilova. Linguocultural study of the concept of "father".....	110
E'tiborxon Baxriddinova, Maxbubaxon Solijonova. Kulgi kategoriyasining lingvistik va ijtimoiy-madaniy jihati.....	60	Yulduz Rabbimova. Significance of authentic materials in enriching learners' vocabulary.....	113
Dilshod Nabiyeu. Umumta'lim maktablarining ta'lim-tarbiya tizimida innovatsion texnologiyalar sohasidagi ilg'or tajribalar.....	62	Farangiz Tursunova. Theoretical prerequisites for the study of the conceptualization of facial expressions and facial movements in linguistic.....	115
Bakhtijon Isroilova. Important and particular aspects of communicative cognitive approach in english classes.....	65	Fazilat Sharipova. The expression of implicit meaning in religious novels in English literature.....	118
Sevara Shodmonqulova. Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviyatini rivojlantirish masalalari.....	67	Kichik tadqiqot	
Shoxista Sotiboldiyeva. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tashkiliy pedagogik kompetentlikni rivojlantirish kasbiy tayyorgarlikning muhim omili sifatida.....	69	Fotimaxon Baxtiyarova. Astronomiyaga oid terminlarning semantik maydon munosabati.....	120
Adolat Bekturdiyeva. O'g'uz lahjasining o'ziga xos sintaktik qurilishi (sodda gaplar tahlili asosida).....	71	Ma'muraxon Maxammatova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda fikrlar geniralizatsiyalashi jarayonining ahamiyati.....	122
Sharofiddin Jalilov. Kamoliy va xorazm adabiy muhiti.....	73	Shahlo Xasanova. Ijtimoiy tarmoqda elektron o'yinlar madaniyati: muammo va yechim.....	124
Dildora Naimova. Talabalarining ingliz tilida multimadaniy kompetensiyasini takomillashtirishda kommunikativ interferensiya.....	75	Nigora Nazarova. Ingliz, o'zbek tillarida antroponimlarning yasash aspektlari.....	126
Shoxina Baxadirova. Masofaviy ta'limning tillarni o'qitishda tutgan muhim o'rni.....	77	Mirziyo Qobilov. Ilmiy hamda tibbiy diskursda maqol hamda iboralarining o'rni.....	127
Asqar Xolmatov. OTM rahbarlik faoliyatida zamonaviy boshqaruvni rivojlantirishda xorijiy tajribalar.....	80	Charos Eshmamatova. Millat kelajagi yoshlar qo'lida.....	129
Xasan Ochilov. Oliy ta'lim muassasalarida rahbar kadrlarni boshqaruv kompetentligini takomillashtirishning amaliyotdagi ahamiyati.....	83	Mahliyo Xudoyberdiyeva. "Urush bolalari" she'rining tahlili.....	131
Maftuna Turdiyeva. Navoiyning "Layli va Majnun" dostonidagi ota obrazlari.....	88	Amirxon Ne'matov. G'ayritabiiy elementlar va an'anaviy e'tiqodlar.....	133
Shoxida Nazarova. Bilvosita nutqning sintaktik xususiyatlari (Nemis adabiyoti nasriy asarlari misolida).....	91	Maftuna Majidova. Noverbal muloqotning zamonaviy ko'rinishlari.....	135
Anvar Muxitdinov, Shaхноза Саминжоновна. Когнитивные единицы языка как объект исследования в современном медиапространстве.....	94	Tohir Aglamov. O'zbek masalchiligi taraqqiyotida Abdulla Avloniy ijodining o'rni.....	137
Мохинурхон Иброхимова. Невербальные средства общения в художественном тексте.....	97	Shaxloza Karimova. Kvantitativlikning leksik sathda o'rganilishi.....	138
Sitora Samandarova. Lexicographic study of diplomatic terms in english-uzbek languages.....	99	H.T. Хамидова. Лексический аспект медиатизации юридических терминов в СМИ.....	140
Sardor Surmanov. Exploring the impact of authentic listening materials on fluency in intermediate learners.....	101	Санобар Рузикулова. Фонетическое членение речевого потока.....	141
Mekhrangiz Kurbonova. The role of animation in improving listening skills in school.....	105	Абдухалил Атаматов. Методика развития профессиональной подготовки студентов высших учебных заведений на основе инновационных подходов.....	144
Mahliyo Pardayeva. Linguopragmatic analysis of some word combinations.....	107	Shakhzoda Qalandarova. The influence of local dialects on the development of American English...	146
		Madina Khasanova. Improvement of foreign language teaching methodology through modern pedagogical approaches.....	149
		Aynura Axmedova. Toshkent shahri shevasidagi inglizcha o'zlashmalar xususida.....	151
		Dilnoza Saidova. Voice forms of verbs in english....	154
		Anjela Kuganova. The main aspects in translating scientific and technical texts.....	157

Nasiba SABIROVA,
Xorazm VPYMO'MM Tillarni
o'qitish metodikasi kafedrasini mudiri,
professor, filologiya fanlari doktori (DSc)
<https://orcid.org/0000-0002-1236-283X>
UO'K 398.8(575.171)
sabnas1@yandex.ru

XORAZM DOSTONCHILIK MAKTABLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada so'z baxshi ijrochiligining paydo bo'lishi doston janrining shakllanishi bilan bog'liq ekanligi, qadimgi madaniyat o'choqlaridan biri bo'lgan Xorazmda san'atning shakllanishi va taraqqiy etishi haqida so'z boradi. Shuningdek, Xorazm vohasida eng qadimgi baxshi, o'z navbatida baxshilar piri Oshiq Oydin haqida ancha ishonarli ma'lumotlar saqlanib qolganligi va bu bilan bog'liq dostonlar, ularning tarixi haqida ilmiy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: baxshi ijrochiligi, doston janri, zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto", eng qadimgi baxshi, Oshiq Oydin piri, oshiq baxshilar, "Kitobi dadam Qo'rqu", Qo'rqu ota.

Аннотация: в статье рассматривается становление эпического жанра, становление и развитие искусства в Хорезме, одном из центров древней культуры. Также в Хорезмском оазисе есть очень убедительные сведения о древнейших бaxshi, в свою очередь, пир бaxshi Ашик Айдын и связанные с ними былины, научные сведения об их истории.

Ключевые слова: перформанс бaxshi, эпический жанр, священная книга зороастризма «Авесто», древнейший бaxshi, Ашик Айдын пир, ашик бaxshi, «Китаби дадам Коркут», Коркут ота.

Annotation: this article deals with the formation of the epic genre, the formation and development of art in Khorezm, one of the centers of ancient culture. Also, in the Khorezm oasis there is a very reliable information about the oldest bakhshi, in turn, the piri of bakhshis Ashik Aydin, and related epics, scientific information about their history.

Key words: bakhshi performance, epic genre, the sacred book of Zoroastrianism "Avesto", the oldest bakhshi, Ashiq Aydin piri, ashik bakhshis, "KitabidadamKorkut", Korkutota.

Kirish. Baxshi ijrochiligining qachon paydo bo'lganligini, albatta doston janrining shakllanishi bilan bog'lashga to'g'ri keladi. Ayrim manbalarda "X-XI asrlarda dostonlarni do'mbira jo'rligida aytiladiganlari yuzaga kelgan. Dostonning bunday namunalari Kaspiy va Orol dengizlari bo'ylaridagi qadimgi ko'chmanchi turkiy qabilalar orasida vujudga kelgan. Epik dostonlarni yaratuvchi va kuylovchi badihago'ylar ko'payib borgan sari ustoz-shogirdlik an'analari vujudga kela boshladi"[1], deb yozadi tarixchi olim T.Pardayev. Professional baxshichilikning shakllanishi bilan bog'liq holda masalaga yondoshilsa, ushbu fikrga qo'shilish mumkin. Biroq, baxshichilikning qo'shiq shaklidagi turli ko'rinishlari yuqorida ta'kidlaganimiz kabi ibtidoiy jamiyat davriga borib taqaladi. Qadimiy madaniyat o'choqlaridan biri bo'lgan Xorazmda san'atning shakllanishi va taraqqiy etishi miloddan oldingi davrlarga to'g'ri keladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. S.P.Tolstovning "Qadimgi Xorazm sivilizatsiyasini izlab" kitobida san'at tarixi uchun muhim bo'lgan quyidagi so'zlar bor: "Tuproq qal'adagi marosimlar zali devorlarida rombsimon kataklarga mashshoqlarning rasmi ishlangan. Shu rasmlardan biri-arfa cholg'u asbobini chalayotgan ayolning sarg'ish rangdagi nafis rasmi butunicha saqlanib qolgan. Shu xonada surnay va qum soati

shaklidagi qo'sh nog'ora tasvirlangan naqsh fragmenti ham topildi. "Arfachi ayol xonasi" ostidan do'mbiraga o'xshash ikki torli cholg'u asbobining pardasini ushlab turgan odamning qo'li tasvirlangan naqsh fragmenti, yana bir xonadan esa niqob bilan o'ynayotgan ayol tasviri topildi. Bularga o'xshash rasmlarni Rim davridagi Suriya-Misir va qisman Qora dengizning Shimolidagi muzofoti tasviriy san'atida, O'rta dengiz vohasi hamda Hindiston, Eron san'atida yaratilgan obrazlarda uchratish mumkin. Shu tariqa bu rasmlarda ikki badiiy uslub, ikki an'ana bir-biri bilan uyg'unlashib ketgan, biroq ular qadimgi Xorazm san'ati negizida o'ziga xos o'zgarishlarga uchragan" [2]. Miloddan oldingi davridayoq shunday yuksak madaniyatga erishgan xalq orasida iqtidorli baxshilarning yetishib chiqishi ham tabiiy holdir. Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto"ning yaratilishi va uning "goh"larini kohinlar tomonidan kuylanishi ham kohinlik, shomonlik, baxshilik kasb-korla[3]rining paydo bo'lishiga zamin hozirlagan. Zardushtiylik dini hukmron bo'lgan davrlarda har bir Rustakda (qishloq, mahalla) otashgohlar bo'lib, unda kohinlar "Avesto" kitobini targ'ib qilishgan. Shu sababdan bo'lsa kerak Xorazm dostonlarida "Avesto" va "Shohnoma"ga aloqador mifologiya hamisha o'zini namoyon qilib turadi.

Muhokama. Bertels bergan ma'lumotlarga

qaraganda XI asrning I yarmida Unsuriy degan forsiygo'y shoir yashab, lirik she'rlar yozish bilan birga uchta doston ham yaratgan. U Beruniy bilan bir davrda yashab ijod qilgan. Uning "Vomiq va Uzro", "Xing but-u surxbut (Oq sanam va qizil sanam)", "Shodbahru Aynul hayot" kabi dostonlarini Beruniy arab tiliga tarjima qilgan. Ushbu dostonlar orasidagi "Vomiq va Uzro" asari hozirgacha yetib kelgan. Demak, X asrlardayoq turli asotirlar negizida dostonlar ijod qilish, ularni tarjima, targ'ib qilish faol rivojlangan. O'sha davrda ijod qilingan ko'plab dostonlar syujeti turli o'zgarishlar bilan hozirgacha kelib yetgan. Albatta ularni o'qiydigan, ijro qiladigan talantli shaxslarning bo'lganligi ham tabiiydir. Xorazmda ko'l va daryolarda qayiq va kema haydovchilar o'zlarining piri sifatida Nuh payg'ambarni tan oladilar. Temirchilar ish boshlaganda Dovud payg'ambarni yodga solishadi. Xorazm baxshilari esa o'zlarining ma'naviy ustoz sifatida Oshiq Oydingni e'zozlashadi. Bu tabarruk shaxs turkman baxshilarining ham piri hisoblanadi [4]. To'ra Mirzayevning yozishicha, Samarqand dostonchiligi doirasida baxshilar piri sifatida mulla G'oyib tan olinadi. Ushbu shaxs haqida shu nomdagi doston ham bor [5]. Shuni ta'kidlash kerakki, bir paytlar "Oshiq Oydin" nomli doston ham bo'lgan [6]. Qoraqalpoq va qozoqlarda So'ppasli Sipira Jirov, ozarbayjonlarda Qo'rqu' ota kabi shaxslar ham baxshi, jirovlar piri sifatida ulug'lanadilar. Oshiq Oydin pining nomi "Xirmondali", "Oshiq Najab", "Oshiq Alband" kabi Xorazm dostonlarida ko'plab uchraydi. Ayniqsa "Oshiq Najab" dostonida uning faoliyat doirasiga katta e'tibor qaratilgan. Najab Oshiq Oydin pirga xizmat qilib, uning dutorini sovg'a sifatida olishga muvaffaq bo'ladi. "Xirmondali" dostonida soz va so'z borasida hech bir kimsa yenga olmagan Xirmondalini Oshiq Oydin aytishuvda yengib chiqadi. "Oshiq Alband" dostonida Oshiq Oydin pir epik qahramon taqdirining eng qaltis damlarida Albandga duch kelib, unga yo'l-yo'riq ko'rsatadi, dalda bag'ishlaydi:

Tanisangiz nafas etgan piringman,
Oshiq'larning maqsadini bilurman,
Sango duo etgan Oydin piringman,

Ko'p yig'lama, sevar yorni ko'rarsan [7], deb ko'zdan g'oyib bo'ladi.

Dostonlarda oshiq-baxshilar, piri bo'lgan ushbu shaxs haqida ko'plab rivoyatlar to'qilgan. Aytishlaricha, uning qabrini tunagan baxshilarga pir sharob tutar ekan, agarda uni shogird ichsa, ulug' sozanda, oshiq-baxshi bo'lib yetishar ekan. "Oshiq Mahmud" dostonining O'zR FA TAFI folklor bo'limining qo'lyozmalar fondida 1431-raqamli inventarda saqlanayotgan qo'lyozmasida Mahmudjon va Nigorxonlar suvga cho'kib hayotdan ko'z yumganlarida Oshiq Oydin pir ularni "Jon tana gir" kuyini chalib tiriltiradi. Oshiq Oydin pir dastlabki xalifa Abu Bakr Siddiq (632-634) bilan aloqador silsilaga borib bog'lanadi. Bu silsila o'ziga xos g'oyaviy oqim bo'lib, so'fiylik silsilasi deb yuritilgan. Bu oqimga Abu Ali Ibn Sino, Abul Hasan Haraqoniy, Abu Sayid Maxnaiy,

Abduxoliq G'ijduvoni, Mansur Xalloj, Ahmad Yassaviy, Yusuf Hamadoniylar ham kirganlar. Oshiq Oydin pir maqbarasining shayxidi saqlanadigan "Tazkirat ul Husayin" nomli kitobda bu haqda aniq ma'lumotlar bitilgan. Shayxning vafoti hijriy 632-yilida voqe bo'ldi. Mudqat muboraklari shahri Bo'stonning Diyorbahr haddida hamda Bag'dodda ikki joyda ham ziyoratgohlari bor turur". Bertelsning "So'fizm va so'fiylik adabiyoti" kitobida ushbu davr bilan aloqador muhim ma'lumotlar uchraydi. Jumladan, o'sha kitobda as-Suhravardiy degan muallifning "Avoriful-maorif" degan ishi haqida so'z yuritib, uning adabiyot va san'at rivojiga qo'shgan katta ulushi xususida aytib o'tadi. Uning Giloniyning shogirdi ekanini ta'kidlab, 1255 (melodiy) yilda vafot etganini qayd qiladi [8].

Ushbu shaxsning Oshiq Oydin pir ekanligiga shubha qilmasa ham bo'ladi. Chunki biz yuqorida ta'kidlab o'tgan "Tazkirat ul Husayin" asarida Oshug'iddinning vatani shariflari Suhravardiy deyilgan. Yana o'sha kitobda aytilishicha, shayx hazratlarining "Avorif sharif as Salohiy Had" degan asari ham bo'lib, u Makkada chop etilgan. "Oshiq Najab" dostonida Oshiq Oydingning shahri Bo'stonda yashaganligi, 360 so'fisi borligi, 115 yoshda ekanligi aytib o'tilgan. "Xirmondali"da ham shunga yaqin ma'lumotlar berilgan. Uning Chingizxon bosqinidan keyin 16 yil yashaganligi haqida ma'lumot beruvchi manbalar ham mavjud. So'nggi ma'lumotlarga qaraganda, haqiqatan ham Oshiq Oydin pining shajarasi Eronning Suhravard shahri bilan uzviy bog'lanadi. Ular uch qarindosh Najib Suhravardiy (1097-1168), Shayx Shahobiddin Abu Hafs Yahyo Suhravardiy (1115-1191), Shayx Shahobiddin Abu Hafs Umar Suhravardiy (1144-1234) bo'lib, Najib Suhravardiy ularga ustozlik qilgan [9].

Natijalar. An-Nasaviyning yozishicha, Xorazmshoh Muhammadning obro'-e'tibori yuksalib, ulug'vor ishlarga qo'lurib boshlaydi va Bag'dodga yurish maqsadini amalga oshirishi ma'lum bo'lib qoladi. Uning bu maqsadidan qaytarish uchun eng obro'li, shayxlar shayxi nomini olgan Shixobiddin as-Suhravardiy Xorazmga elchi qilib yuboriladi. Biroq Xorazmshoh shayxni mensimay kutib oladi. Hatto ancha navbat kutib huzuriga kirganda unga o'tirishga ruxsat bermaydi. Nihoyat, shayx unga payg'ambar hadislaridan so'zlamochi ekanini aytadi. Xorazmshoh bunga rozi bo'lib, pastga tushib tiz cho'kib o'tirib, shayxningitaydi. Shayx hadis orqali uni urush qilish maqsadidan qaytishga undaydi. Biroq, bu harakatlar bekor ketadi. Nihoyat u Bag'dodga yurish qiladi. Ammo qo'shini tabiat injiqliklari tufayli parokandalikka uchraydi. Bundan ta'sirlangan Xorazmshoh as-Suhravardiyning so'ziga amal qilmaganidan pushaymon etib, shayxni qaytadan Xorazmga elchi sifatida kelishga taklif etadi [10]. Sal o'tmay Chingiz bosqini yuz beradi. Shayx Shixobiddin Suhravardiyning Xorazmshoh tomonidan yaxshi kutib olinmaganligi, Shayxning bashorati to'g'ri chiqib, Xorazmshohning xor-zorlikda halok bo'lishi Oshiq Oydingning xalq orasidagi obro'si oshib pir

darajasiga ko'tarilishiga sabab bo'lganligi ehtimolga juda yaqin. Umar Suhrevardiyning o'g'li Shayx Zayniddin (Zayniddin bobo) ham diniy va jamoat arbobi bo'lgan. O'sha soha bo'yicha u Toshkentga ham kelgan. Umar Suhrevardiy asos solgan suhrevardiylik tasavvuf tariqati deb ataluvchi bu oqim ikki daryo oralig'ida zohidlik maktabi negizida tarkib topgan bo'lib, uning a'zolari hunarmandlar va o'qimishli ziyolilar xisobiga kengayib borgan. Suhrevardiylar sunniylik aqoyidchilari bo'lib mo'tadil so'fiylik qarashlarini targ'ib qilganlar. Ular dunyoviy ilm bilan ilohiy ilmning uzviy bog'lanishini tan olishgan.

Umar Suhrevardiy o'zining 63 bobdan iborat "Avorif ul maorif" asarida "dunyoviy ilm-go'yoki sut, ilohiy ilm esa-uning qaymog'idir" deb yozadi. Uning asarlari arab, fors, nemis va ingliz tillarida nashr etilgan. Mabodo e'tibor berilsa, Oshiq Oydin pir baxshilarning Qambar, bobo esa sozandalarning piri sifatida mashhurlik kasb etadi. O'tgan asrning 90-yillarida Oshiq Oydin pir qabri joylashgan Vos qal'asida Oshiq-baxshilar musobaqasi o'tkazish an'anaga aylangan edi. 1991-yilda bu yerda baxshilarning xalqaro bellashuv ko'rigi bo'lib o'tgan. Bu anjumanda Ozarbayjon, Turkiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, O'zbekiston Respublikalaridan kelgan ko'plab baxshilar ulug' pir qabrini ziyorat qildilar. Ayniqsa Xorazm, Toshovuz va Qoraqalpoq baxshilari bu tadbirda faol ishtirok etishdi [11]. "Kitobi dadam Qo'rqud" eposining barcha shoxobchalarida faol harakat qiladigan asosiy obraz Qo'rqud otadir. Bu obraz haqida turli olimlar turli fikrlar bildirishgan. V.V.Bartoldning ko'rsatishicha, u bahodir emas, balki urug' oqsoqolidir. Unda xalq donoligi mujassamlashgan [12].

Qo'rqud ota bashoratchi baxshi va afsonaviy shaxs. O'z navbatida u sehrar, shomondir [13]. Binobarin, Qo'rqud ota kitobning bosh qahramoni emas. Lekin uning fikrlari, qiyofasi, jami hodisalar va qahramonlar taqdirida tutgan o'rniga ko'ra butun asarni birlashtirib turuvchi qahramon rolini o'ynaydi [14]. Qo'rqud ota haqida dastlab fikr yuritgan shaxs Abul G'oziy Bahodirxondir. Buyuk tarixchi olim "Shajarai tarokima" asarida Qo'rqud otani 14 joyda tilga oladi. Uning ko'rsatishicha, Qoraxo'ja o'g'li Qo'rqud Inal Yavi xonning vaziri bo'lib, 295 yil umr kechirgan, uchta xon davrida vazirlik qilgan, g'aroyib ishlarni amalga oshirgan. Butun o'g'uz eli unga bo'ysungan, biror farzand tug'lsa, albatta u kelib ism qo'ygan [15]. T.Mirzayevning yozishicha, Salor Qozon turkumini tashkil etuvchi qahramonlik qo'shiqlari Sharqiy Turkistondan kelgan turkiy qabilalarga tegishli bo'lib, XI asrda saljuqiylar davrida bu turkum Kichik Osiyo va Kavkazga o'tib, "Kitobi dadam Qo'rqud" tarkibidan joy oldi [16]. "Go'ro'g'li" turkumining ustuvorlik qila boshlashi bilan Qo'rqud ota to'g'risidagi doston unutilib ketgan: XIX asr boshlariga kelib, "Kitobi dadam Qo'rqud" eposining yozma nusxalarga ko'chirilishi an'analari asosida "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari ham yozuvga olina boshlagan. Qo'rqud ota haqida jiddiy

tadqiqotlar olib borgan X.G.Ko'ro'g'li o'zining "Shaman, polkovodets, ozan" (evolyutsiya obraza dede – Korkuta) maqolasida Qo'rqud ota shaxsida shomonlik, o'zonlik (baxshi) xususiyatlari mavjud bo'lganligini tasdiqlaydi, o'z navbatida uning sarkarda (polkovodets) bo'lganligiga shubha bildiradi [17]. Qozoq-qirg'iz asotirlarida Qo'rqud ota shamon obrazi sifatida talqin qilinadi.

Etnograf Ch.Ch.Valixonov Qo'rqud otaning o'limdan qochishi motivini shomonlik bilan bog'laydi. Qirg'iz shomonlaridagi ushbu rivoyatda Qo'rqud ota birinchi shomon sifatida e'tirof etiladi. O'rta Osiyodagi yozma yodgorlik —"Do'st Sulton tarixi" kitobida esa Qo'rqud ota baxshilar piri sifatida tasvirlanadi. Qozoq baxshilari shu sababdan dostonni boshlash oldidan undan yordam so'rashadi, iltijo qilishadi. Qadimgi davrga oid afsonalarda Qo'rqud ota shomon tarzida tasvirlansa, Islom dini ta'sirida yaratilgan so'nggi afsonalarda u avliyo darajasiga ko'tarilgan. A.Divayev bu haqda Qozonli hududidagi Xorxut toponimi bilan aloqador afsona borligini tasdiqlaydi. Uning yozishicha, Xorxutning qabri 1880-yilgacha saqlangan, keyin uni Sirdaryo yuvib ketgan [18]. Abulg'oziy Bahodirxon Qo'rqud otani donishmand vazir sifatida tasvirlasa, Rashiddin asarlarida baxshi, O'zon tarzida beriladi. O'zon atamasi turkmanlarda ham uchraydi. Maxtumqulining bir she'rida shunday misralar bor:

Davlat ela galar bo'lsa,
Boshdan burun o'zon galar.
Davlat eldan getar bo'lsa,
Mulla bilan to'zon galar [19].

O'zon atamasi ilgari Xorazmda ham ishlatilgan.

Qo'rqud otaning lashkarboshi tarzida berilishi Abulg'oziyda ham bor bo'lib, bu ma'lumot ikki shaxsning ismini aralashtirish natijasida kelib chiqqan. Bundan tashqari o'g'uzlarda shu nomdagi urug' ham uchraydi [20].

Bu ikki shaxs haqidagi fikr K.A.Inostranov ishlarida ham uchraydi. Qolaversa, lashkarboshining ismi Qirqud tarzida yozilishini A.N.Kononov ham birinchilardan bo'lib, aniqlagan edi. Folklor asarlarida Qo'rqud-shomon, afsungar, tabib, uning musulmonlikka aloqasi rasmiyatchilik tariqasida qayd qilinadi xolos. Tarixiy asarlarda esa bu shaxs musulmon dinining muqaddas kishilaridan biri sifatida ta'kidlanadi. X.G.Korog'lining mazkur maqolasida Qo'rqud ota faoliyatiga doir masalalar keng doirada tahlil etiladi. Yuqorida keltirilgan barcha tafsilotlar Qo'rqud ota obrazining to'laqonli qiyofasini gavdalandira oladi. Maqola oxirida "Kitobi dadam Qo'rqud"ning g'arb o'g'uzlarida tarqalgan yodgorligi xususida so'z yuritiladi.

Xulosa. Barcha afsona va rivoyatlarda Qo'rqud-shomon, o'zon, davlat arbobi, hukmdor maslahatchisi, barcha o'g'uz elining donishmand ustoz sifatidagi evolyutsion obraz sifatida gavdalandiriladi. Uning baxshi sifatidagi faoliyati hech qachon yo'qolmagan. O'z navbatida uning tarixiy prototipini izlashga ham asos

yo'q.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pardayev T. O'zbek dostonchilik maktablarining teran ildizlari ma'naviyatimiz asosi. / Jahon sivilizatsiyasida... 117-bet.
2. Tolstov S.P. Qadimiy Xorazm sivilizatsiyasini izlab. –T.: “Yangi asr avlodi”, 2014, 214-215-betlar. (380)
3. Бертельс Е.Э. История литературы и культуры Ирана. –М.: Наука, 1988. –С.24. (558)
4. Карриев Б.А. Эпические сказания о Кероглы у тюркоязычных народов. –М.: Восточная литература, 1968. –С.134.
5. Мирзаев Т. Эпос и сказитель. –Т.: Фан, 2008. –С. 66.
6. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. –М.: ГИХЛ, 1947. –С.294.
7. Oshiqnoma, Ilkitob, Urganch, «Xorazm», 2006, 187-bet.
8. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука, 1965, –С. 485.
9. O'zbek milliy ensiklopediyasi, 8-tom. –T.: “O'zbek milliy ensiklopediyasi”, 2004, 184-185-betlar.
10. An-Nasaviy Shixobiddin Muhammad, Sulton Jaloliddin Manguberdi tafsiloti. –T.: “O'zbekiston”, 2006, 30-40-betlar.
11. Oshiq Oyidin-94, Dashxovuz, 1994, 3-bet.
12. Бартольд В.В. Коркуд, соч. т. V-M.: 1968, С.41.
13. Короглы Х.Г. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана. –М.: Наука, 1983, С.61.
14. Nazarov B. “Qo'rqut ota kitobi” haqida. // “Yoshlik”, 1988, №5, 40-bet.
15. Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абу-л-Газы хана хивинского, –М., –Л.: Изд. Ан, 1958.
16. Mirzayev T. Qahramonlik eposining yuzaga kelishi. // O'zbek folklorining epik janrlari, –T.: Fan, 1981, 43-bet.
17. Короглы Х.Г. Шаман, полководец, озан (эволюция образа деде –Коркута). // Советская тюркология. – Баку, 1972, №2. –С.48-62.
18. Диваев А. Несколько слов о могиле Хорхут-ата-ЗВО РАО, Т.Х.СП.Б. 1896. –С.193-194.
19. Магтымгулы. Ашгабат, «Туркменистан», 1977. –Б.234. (678)
20. Короглы Х.Г. Кўрсатилган мақола, 52-бет.

Bobonazar MURTAZOYEV,

TerDU O'zbek adabiyotshunosligi kafedrası,
f.f.n., dotsent;

Feruza HAFIZOVA,

TerDU doktoranti

“ONA TUPROQ QO'SHIG'I”DA SURXON VOHASINING TARIXIY TALQINI

Annotatsiya: maqolada yozuvchi Mengziyo Safarovning “Ona tuproq qo'shig'i”, asari xususida so'z yuritilib, taalluqli xulosalar yasaladi. Yuqoridagi asar Surxon vohasining antik tarixi va uning hozirgi zamon ekologiyasi bog'liq muammolariga bag'ishlanganligi bilan o'z qimmatiga egadir. Zotan tabiat va inson hozirgi globallashuv zamonida o'ziga xos jumboqlarga duch kelmoqda, bundan buyon bu hodisa jiddiylashib va chuqurlashib boraveradi, u aslo to'xtamaydi. Asarlarda tabiat va inson mavzusi bosh maqomga ega, bilamizki, tabiat va inson mutanosib taraflar, inson tabiat qo'ynida kamol topadi, tabiatsiz inson hech kim, bu tezis yangilik emas, albatta.

Kalit so'zlar: *atrof, tabiat, inson, tarix, badia, esse, xayol, o'y, fikr.*

Annotation: the article discusses the works of writer Mengziyo Safarov "Ona tuproq qo'shig'i", draws relevant conclusions. All of the above work have their value as they are dedicated to the ancient history of the Surkhan oasis and its current ecological problems. Already, nature and man are facing unique puzzles in the current era of globalization, from now on this phenomenon will become more serious and deeper, it will not stop at all. In the works, the theme of nature and man has the main status, we know that nature and man are equal parts, man matures in the bosom of nature, man is nothing without nature, this thesis is not new, of course.

Key words: *nature, human, history, badia, essay, imagination, thought, opinion.*

Аннотация: в статье рассматривается произведение писателя Мэнзиё Сафарова «Песня о Матери-Земле» и делаются соответствующие выводы. Ценность вышеуказанной работы заключается в том, что она посвящена древней истории Сурханского оазиса и его современным экологическим проблемам. Уже сейчас природа и человек сталкиваются с уникальными задачами в современную эпоху глобализации, отныне это явление станет более серьезным и глубоким, оно вообще не прекратится. В произведениях тема природы и человека имеет основной статус, мы знаем, что природа и человек — равные стороны, человек зреет в лоне природы, человек — ничто без природы.

Ключевые слова: *окружающая среда, природа, человек, история, искусство, очерк, воображение, мысль.*

Jonajon vohamiz Surxondaryo tarixining bilimdoni, tabiatshaydosi, yurtjonkuyari, beg'uborinson Mengziyo Safarov yaratgan asarlarning aksariyatida moziy mavzuyi ustuvor mavqega ega. Bu inson o'lkamizning moziyga oid sirlarini boshqalardan ko'proq bilar edi, o'zi qadimshunos olim edi, vohamizda olib borilgan qadimshunoslik izlanishlarining faol ishtirokchilaridan biri edi. Muallif qalamiga mansub ilk asarlardan biri "Ona Yer qo'shig'i" (1965) nomli essesi bo'lib, unda Xolchayon, Dalvarzin, Badrachtepa – Budrachtepa, Oqmozortepa (amir qarorgohi), Dunyotepa (shahar) va Surxon vohasining qator tarixan qadimiy osori-atiqalarga boy qadimshunoslik markazlarida olib borilgan kuzatuvlar asosida olingan ajoyib taassurotlar kitobxon ila baham ko'riladi. Asarning har bir satrida, jumlasida, so'z-u gapida vohamiz tarixiga bo'lgan jo'shqin muhabbat ishq baralla ufurib turadi.

Ko'hna Xolchayon xarobalari (Denov tumani hududi)da olib borilgan qazuv ishlarida shaxsan Mengziyo Safarovning o'zi ishtirok etadi va u butun jarayonning jonli guvohi edi. Qazuv ishlari davomida ro'y bergan qiziq voqea yoki qo'lga kiritilgan har bir yangilik va topilma, hatto oddiy topildiq ham uning nazaridan chetda qolmaydi. U har bir narsani sinchkov kuzatadi, unga o'z munosabatini anglatadi, mushohada bildiradi, mulohaza izhor etadi. Asar mundarijasini mo'jaz, lekin o'z sarlavhasiga ega qismlar tashkil etadi, shunday qismlardan biri "Yalang'och ma'buda" deb nomlanadi. Bu qismda Xolchayon atrofidan topilgan va yerli aholi tomonidan qadimshunos olimlarga taqdim etilgan kichik haykalcha haqida hikoya qilinadi. Bu haykalcha sopoldan yasalgan bo'lib, ona ma'buda siymosi ifodasini topgan va qizig'i u yalang'och tasvirlangan ekan. Muallif uni: "Ma'budaning yelkalari keng, ko'kraklari turtib chiqqan, qorni va tizzalari pichoq bilan tarashlangan bo'lib, jozibador edi. U tik turibdi. Oyoqlari birlashgan, qo'llari yo'g'on sonlariga yopishgan" [1–B.137] tarzida juda qoyilmaqom ta'rifini keltiradi va ortiqcha so'zga, izohga ehtiyoj qoldirmaydi. Haykalchalar borasidagi fikr-o'ylar shu bilan to'xtab qolmaydi, aksincha, bu mavzuga ko'p marotaba takror murojaat etiladi. Asarda nafaqat yalang'och ma'buda haykalchalari, balki libosda, zeb-u ziynatda tasvirlangan haykalchalar ta'rifi beriladi: "Ba'zi ma'budalar qo'lida olma, anor tutib turadi. Bu – obodonchilik, farovonlik xudosi. Ikkinchi bir xilining qo'lida ko'zgu bo'ladi. Bu go'zallik homiysi, porloq istiqbol ma'budasidir" [1–B.138]. Mengziyo Safarovning "Turnalar uchadi" [1–B.4–65] qissasida ham xuddi shu mavzu tevaragida bahs yuritiladi. Muallifning fikricha, yunonlar yasagan haykallarda tana go'zalligi, inson jasorati, jismoniy barkamollik birinchi rejada tursa, bizning haykaltaroshlar e'tiborni ko'proq inson ichki tuyg'ularini ochib berishga qaratarkanlar. Vohamizda ana shu xil ajoyib an'analar keyingi asrlarda ham davom etgani diqqatga sazovordir, to'g'ri

bu davr mo'jaz san'at namunalari garchand kam sonli bo'lsa-da, o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Bular ayol ma'budaning bir qo'lida qo'zichoqni ushlab olgan ko'krakgacha tasviri (Zartepa arki a'losi, 6-asr), odam bosh qismi tushirilgan isiriqdon (Bolaliktepa, 7-asr), chaqaloqni emizayotgan ona siymosi tajassum topgan shisha taqinchoq – medalyon (Bolaliktepa, 7-asr)lardir. Angor tumani hududida qadimshunos olimlar qo'lga kiritgan bu kabi topildiqalar e'tiborga loyiq, ayniqsa, Zartepa arki a'losiga taalluqli qo'lida qo'zichoq ushlab turgan ma'budaning tasviri, bizga tabiat va inson ajralmas qutblar ekanini anglatadi. Qo'zichoq nafaqat dunyoga yangi kelgan chaqaloq ramzi, majozan ko'rkam tabiatni ifodalaydi, biz tabiatni quchog'imizda asrashimiz lozim, chunki biz ham uning quchog'idamiz. Zartepa topildiqalarida birato'la baqtr, yunon, hind, yunon-baqtr, kushon, soson va turkiylar san'ati an'alarining mushtarak ko'rinishi o'z ifodasini topgan. Qolaversa, Mengziyo Safarov "Daryo – hayot, mangulik" [2–B.6–16]. keyinchalik "Sarbasti Surxon" [3–B.248–286] essesinde eslatishicha, yetuk arxeolog olim M.Ye.Masson hikoya qilib bergan, atigi o'ng qo'l panjasigina omon saqlanib qolgan ohaktosh ayol haykali diqqatlidir. Muallif, ya'ni shaxsan Mengziyo Safarov shu haykalchani topish ilinjida Beshtaxta, Hovuz, Xo'jaipok, Oqsuv, Bodihavo, Chinor, Vaxshivor, Sina, Xo'jasoat qishloqlarini, Ongqaqshar, Osmontalash, Qal'ai Sheron, Degi Kanor tog'larini, Munjoq va talay boshqa tepalarni, ming afsus, besamar kezib chiqadi.

"Ona tuproq qo'shig'i" bag'riga turli rivoyatlar singdirilgan, ya'ni Iskandar Zulqarnayn (356–323) va u nikohiga olgan Baqtriya go'zali Roxshanak yoki Dalvarzin (bu tepalik Sho'rchi tumani hududida) haqidagi naqlar shular jumlasidandir. Yuqoridagi naqlar shunchaki rivoyat emas, ular tarix sahifalariga muhrlangan va takror-takror tilga olinuvchi sevimli afsonalardir. Shulardan Iskandar va baqtriyalik Oksiartning qizi Roksana (Roxshanak) qissasi jozibasini bilan kishi e'tiborini o'ziga tortsa, Dal podsho va uning erka qizi go'zal Varzin (yoki Varzina) rivoyati "Ona tuproq qo'shig'i" orqali, demakki, Mengziyo aka tufayli elga – kitobxonlarga ilk bor taqdim etildi. Ana shuning ta'sirida keyinchalik Boltajon Sodiqovning "Dol podsho va uning qizi malika Varzina haqida ertak" (Termiz oqshomi. 2012. 16-yanvar.) va Mamat Bobomurodov (1938–2000)ning "Varzinshoh va Dallioy" asarlari paydo bo'ldi.

Mengziyo aka tarixchi, to'g'rirog'i qadimshunos edi, u "Ona tuproq qo'shig'i"ning Iskandar rivoyatini "Tarixga bir nazar" fasli ila boshlaydi: "Surxondaryo vohasi eramizdan avvalgi V asrda mavjud bo'lgan va Amudaryoning yuqori irmoqlarini o'z ichiga olgan qudratli Baqtriya davlati tarkibida edi" [1–B.124]. Bilsangiz, hali 60-yillarda bizning zamin – Surxon vohasining Baqtriya tarkibiga tobinmi yoki tobin emas

masalasi ancha tortishuvli bo'lib, uzil-kesil hukm yo'q hisobida edi. G'arb olimlari Surxon zaminini ko'pincha, So'g'diyonaga tobe deb kelishgan, ammo Mengziyo akaning hech ikkilanmasdan baralla Baqtriya davlati bilan bog'lashi katta jasorat namunasi bo'lishi barobarida o'z asoslariga ham ega edi. Darhaqiqat yunon muarrixi Arrian (mil. avvalgi II asr) "Iskandar yurishlari" kitobida Iskandar sarkardalaridan Aristobul so'zlariga tayanib (boisi Aristobul ham Iskandar tarixini yozgan, lekin uning asari bizgacha yetib kelmagan) Roksana (Roxshanak)ni baqtriyalik Oksiartning qizi deydi. Aristobul kitobini yoki u istifoda etgan manbalarni yaxshi o'zlashtirib olgan Arrian tag'in Aristobulga havola qilib, ellin va makedonlarga qarshi Vatan ozodligi uchun kurashgan Spitamenning ham ("Ona tuproq qo'shig'i"da u haqida kichik eslatma bor) baralla baqtriyalik ekaniga shohidlik beradi. Mengziyo Safarovning o'zi aytganidek, u Rokshanak va uning otasi Oksiart qal'asini yoxud Xoriyen qo'rg'onini izlab, istab Hisor va Boysun tog'larini kezib chiqqanini yaxshi bilamiz.

"Ona tuproq qo'shig'i"da ilk daf'a Chag'oniyon (viloyatimiz shimoliy tumanlarining qadimiy nomi) o'lkasi va uning qo'ynida oltin tasmadek mavjlanib oqqan toshqin Chag'onrud (Surxondaryo) hamda bu yurti obod qilgan, shoirparvar, she'rdo'st amirlar haqida ma'lumotlar olamiz. Daqiqiy (929–977) va Farruxiy (980–1037) singari o'sha zamonning taniqli shoirlari, ularning Chag'oniyon amirlari saroyida mulozimlik qilganliklari maroq bilan so'zlanadi [1–B.146]. Mengziyo akaning asarlari va suhbatlari ta'sirida Chag'oniyon amirlari saroyida nash'u namo topgan ilk shohnomanavis Daqiqiy va o'tkir hajvchi shoir Munjik Termiziylar haqida 1993-yildan boshlab bitta-yarimta maqolalar yoza boshladik. Nihoyat akademik Bekmurod Qodirov bilan hamkorlikda "Chag'oniyon adabiyoti" [–Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002. 80-b.] nomli mo'jaz risolamiz dunyo yuzini ko'rdi. Bu risolamiz ne chog'lik yaxshi-yomon bilmayman, viloyatimiz matbuot nashrlarida ba'zi fikrlar bildirilgan, lekin nadomatlar bo'lsinkim, Mengziyo akaga risolani ko'rish nasib etmadi.

"Ona tuproq qo'shig'i"da Surxon daryosining qismatiga oid qaydlar ham o'rin olgan, uning barcha daryolarga xos tabiati, taqdiri, tarixi borligiga xayolan sayohat qilinadi. Bu qaydlar "Daryo bo'yidagi o'ylar" sarlavhasi ostida beriladi va "Suv nafasi urilgan yerlarda

hayot paydo bo'ladi" [1–B.114] degan adib, inson va suv muammosi xususida munozaraga kirishadi. Surxon suvlarining vohamiz cho'llari (Sherobod)ga yo'naltirilishi, Janubiy Surxon suv ombori qurilishi, uning ko'lamini, ekskavator va buldozerlarning olamni buzgan shovqin-suroni ancha mungli ifodasini topgan. Janubiy Surxon suv ombori – "Surxon (ya'ni daryo)ning so'ngi qo'nalg'asi..." [1–B.116] deyiladi va undan "Yashil paxtazor, go'zal bog', behisob qishloqlar, shaharlar..." [1–B.116] bahra oladi, "Odamlar esa buni hayot deb atashadi" [1–B.116]. Shu birgina oxirgi jumla zahirida achchiq kinoya yashirin, u sezilib turibdi, axir daryo suvlaridan nojoiz foydalanish, suvni behuda sarflash, daryo o'zanlarining inson izmiga zo'rlab bo'ysundirilishi oqibatlariga nadomatlar aytilmoqda. Ana sizga fidoyilik namunasi, el-yurt tarixiga ishtiyoq, o'tmish moziyga chanqoqlik, o'tmishning moziy ashyolariga mehr-u muhabbat, azal sirlariga oshuftaligu sadoqat! Surxon vohasining har bir qarich yeri Mengziyo Safarov uchun muqaddas edi, u "Arxeolog o'tmishga sayohat qiladi" [1–B.119] yoki "Tuproq arxeolog uchun avlodlar tarixining buyuk kitobidir" [1–B.119], deb bejizga bashorat qilmagan edi.

Ochig'ini aytganda, o'sha 60-yillar bu xil dadil gapirish, hammaning ham qo'lidan kelmas edi, tag'in davlat siyosatiga bir qadar emas, ancha botirib so'zlash, buning turgan-bitgani jasorat! Qolaversa, biz va siz siyosatga mukkasidan berilib ketib, qaqroq cho'llarga suv chiqarilishini hukumatning elparvarligiga yo'yib, masalaning tub mohiyatini tushunishdan yiroq edik! Rosti tushunmas ham edik, chunki bizning zuvalamiz kommunizm mafkurasi bilan yo'g'rilgan bo'lib, mo'rt va g'o'r shuurimiz bunga yo'l bermas edi-da! Biz tabiatga inson o'tkazayotgan zug'mlarni, aslida Sho'ro hukumati kommunistik partiyasi amalga oshirayotgan fojialarni hali anglay olmas darajada saviyamiz past edi, desam xato qilmagan bo'lamen. Ana sizga asl haqiqatning siri, lekin Mengziyo aka buni obdon anglab yetgan, uning quvvayi hofizasi bizning tushunchalarimizdan xiyla ustun edi. Darhaqiqat, azizlar, bizning ibtidoiy tafakkurimiz bilan Mengziyo akaning tafakkuri o'rtasida yer bilan osmoncha farq borligini oshkora, mardlarcha tan olishimiz kerak. Surxonni u yoqqa buradimi, bu yoqqa buradimi, biz noshud kimsalar uchun zarracha ahamiyati yo'q edi, biz atrofimizdagi hodisalarga befarqmiz, bu achchiq, lekin haqiqatdir!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulov Abdug'afur. Haqiqatparast // Tafakkur. 2006. №2. 52–56-betlar.
2. Safarov Mengziyo. Boysun lavhalari // Guliston. 1970. № 2. 14–15-betlar.
3. Safarov Mengziyo. Muqaddas tuproq // Sovet O'zbekistoni san'ati. 1981. № 2. 20–21-betlar.
4. Safarov M. Tabiat ehromi. M.Safarov. Umr chorrahalarida. Egamberdiyev Z. – Toshkent: "Yosh gvardiya", 1985. 176-b.
5. Safarov M. Ona tuproq qo'shig'i. Qissalar, esselar, hikoyalar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989. 352-b.

6. Safarov Mengziyo. Daryo – hayot, manguilik (Yon daftardan) // Sharq yulduzi. 1991. № 9. 6–16-betlar.
7. Safarov, Mengziyo. Ayrishox: (Qissalar, hikoyalar, esse) / M.Safarov; Mas'ul Muharrir X.Maqsadqulov. – Toshkent: “O'qituvchi” NMIU, 2008. 288-b.
8. Tursunov S., Qobilov E., Pardayev T., Murtazoyev B. Surxondaryo tarix ko'zgusida. –Toshkent: Sharq, 2001. 384-b. (Qarang: 291–293-betlar).
9. Tursunov S., Qobilov E., Murtazoyev B., Pardayev T. Surxondaryo tarixi. –Toshkent: Sharq, 2004. 608-b. (Qarang: 441; 454–455-betlar).

Shaxlo XALILOVA,
Qarshi davlat universiteti Lingvistika
kafedrası katta o'qituvchisi, PhD
Gmail: shakhlo.khalilova.1979@gmail.ru

O'ZBEK VA INGLIZ ERTAKSHUNOSLIGIDA YETAKCHI OBRAZLARING O'RGANILISH MASALASI

Annotatsiya: umumfolklor janri bo'lgan ertak insonlarning qadimgi e'tiqodiy qarashlarini o'zida badiiy mujassam etganligi bois unda inson obrazi turli mifologik obrazlar bilan birga harakatlanadi. Ertaklarda goh mifologik, goh hayvon, qush, o'simlik, goh inson obrazi yetakchilik qilishi ham shundan.

Kalit so'zlar: *mifologik, antropogonik, fitonimik, “yetakchi obraz”, “bosh obraz”, “bosh qahramon”.*

Annotation: a fairy tale, which is a genre of universal folklore, is an artistic embodiment of people's ancient beliefs, so the human image moves along with various mythological images in it. This is why fairy tales are sometimes dominated by mythological figures, sometimes by animals, birds, plants, and sometimes by human figures.

Key words: *mythological, anthropogonic, phytonymic, “leading image”, “main image”, “main character”.*

Аннотация: сказка, являющаяся жанром общечеловеческого фольклора, является художественным воплощением древних верований народа, поэтому образ человека движется в ней вместе с различными мифологическими образами. Вот почему в сказках иногда преобладают мифологические персонажи, иногда животные, птицы, растения, а иногда и человеческие образы.

Ключевые слова: *мифологический, антропогонический, фитонимический, «ведущий образ», «главный образ», «главный герой».*

Dunyo xalqlari ertaklarida yetakchi obrazlar ko'pincha bosh qahramon bo'lib keladi. Ertaklarda yaxshilikning yomonlik, ezgulikning yovuzlik ustidan g'alaba qozonishi, asosan, yetakchi obrazlar vositasida ochib beriladi. Bu jarayon kutilmaganda g'oyibdan biror jonzot yoki kishi tomonidan gavdalantiriladi.

Yetakchi obraz yetakchi qahramon bo'lib kelganda, u kimnidir (ko'pincha malikani) yo nimanidir (boylovda) otni, qafasdagi qushni kabi) yovuzlikdan qutqaradi. Bunda uning botirligi, qo'rqmasligi, jasurligi, topqirligi ibrat qilib ko'rsatiladi.

Yetakchi obrazlar asosiy e'tiborni tortadigan qahramonlardan iborat bo'ladi. Shu jihatdan ularning birinchi darajali qahramonlarga aylanishi ayonlashadi. Ertakdagi yetakchi obrazlar inson, hayvon, qush, narsa kabi turli ko'rinishlarda kelar ekan, syujet voqealari ularning maqsad va vazifasi bilan bog'liq faoliyatiga muvofiq ifodalanadi. Shu o'rinda “yetakchi obraz”, “bosh obraz”, “bosh qahramon” terminlarini farqlashga to'g'ri keladi. Bizningcha:

“yetakchi obraz” – xarakter-xususiyati, faolligi bilan ajralib turadi, syujet voqealari rivojida yetakchilik qiladi. Ertak nomi ham uning nomi bilan ataladi;

“bosh obraz” – boshqa obrazlarni o'z atrofiga

birlashtiradi. Unda boshqa obrazlar bilan chambarchas bog'liqlik tasvirlanadi. Syujet voqea-hodisalari halqasini birlashtirishga xizmat ko'rsatadi;

“bosh qahramon” – antropomorfik ko'rinishda bo'lib, jasorati, botirligi, aqlli va topqirligi bilan e'tiborni tortib, voqealar talqini va tasviri uning xohish-irodasiga muvofiq ifodalanadi. U epik raqiblarni (yalmog'iz, jodugar, maston, dev, ajdarho, jin va hokazo kabilarni) yengadi.

Yetakchi obrazlar jonli va jonsiz ko'rinishda bo'lishi mumkin: Jumladan, ertaklarda odam, ot, ayiq, bo'ri, qush va h.k. singari jonli; qilich, uzuk va boshqa turli jonsiz narsalar yetakchi obraz sifatida qo'llangan bo'ladi.

Bu borada ingliz ertakshunosi Jek Zaypsning fikriga e'tibor qaratish o'rinni. Uning fikricha, ertak obrazlari xuddi badiiy motivlar singari insonlarning ishonch-e'tiqodlari, orzulari asosida ular ongidagi fikrlar mahsuli sifatida paydo bo'lgan. Olim “Irresistable Fairy Tale”(“Maftunkor ertaklar”) asarida ertakning inson ongi, tafakkuri va bilish darajasi bilan bog'liq ravishda vujudga kelganligini alohida ta'kidlaydi. Uning ta'kidlashicha, ertak butun dunyoga tarqalgan poligenetik madaniy artefakt”dir .

A.N.Veselovskiy hamda V.Y.Propp ertaklarni motivlar bo'yicha o'rganish to'g'riligini ta'kidlaydilar. Bizningcha, ertaklardagi yetakchi obrazlarga qarab, uning mavzu yo'nalishini ajratish mumkin. Har bir yetakchi obraz ertaklarda o'z o'rnini va badiiy-estetik vazifasiga ega. Uning o'rnini ertakda bevosita shu vazifasi va badiiy talqin xususiyatlaridan kelib chiqib belgilanadi.

Ingliz xalq ertaklarini o'zbek tiliga muvaffaqiyatli tarjima qilganlardan biri Rohila Otaboyevadir. Uning tarjimalari ingliz xalq ertaklarini asl nusxaga solishtirib mutolaa qilish va qiyoslab o'rganish imkoniyatini bera oladi. Shuningdek, bu kabi tarjimalar Sharq va G'arb ertakchilik an'analariining bir-biriga uyg'un va ayri-ay, ya'ni umumiy va spetsifik jihatlariini topishga yordam beradi.

Kuzatishlarimiz davomida Barbara Ker Uilsonning "Britaniya ertaklari"ni ikki jildligi, "Buyuk Britaniya ertaklari" Emeydials-Ellis va Allan Stuart to'plamlariining nashr qilinganligiga guvoh bo'ldik.

Yetakchi obraz voqealar markazida turadi va undan boshqa obrazlar kuchli bo'lsa-da, qo'rqadi. Voqealar o'sha yetakchi obraz bilan bog'liqlikda, uning o'y-kechinmasi va xohishiga binoan kechadi. Masalan, o'zbek xalqining "Yovvoyi mushuk" sarlavhali ertagida to'qayda yashamoqchi bo'lgan yovvoyi mushuk obrazi tasvirlangan. Ko'rinayotiki, ushbu ertakda mushuk yetakchi obraz sifatida gavdalanirilmoqda. Buni uning voqealar markazida turganligidan ham anglasa bo'ladi. Garchi tulki, bo'ri va ayiq undan kuchli bo'lsa-da, qo'rqanini yashirmaydi. Mushuk o'z hiylalari bilan ularni aldab, o'ziga bo'ysundiradi.

Ertaklarda yetakchi obraz ko'pincha g'alabaga erishadi. Yovuzlar, mifologik obrazlar bilan kurashib, ularni yengadi. Uning atrofidagi boshqa obraz va personajlar yetakchi obrazdagi qahramonga bevosita itoat qiladi yoki ko'mak beradi, unga qaram bo'lishadi. Yetakchi obraz bo'lib kelgan ertak qahramoni ko'pincha botir, qo'rqmas, juda kuchli qiyofada tasvirlanadi. Masalan, o'zbek xalq ertagi "Ayiqlpolvon"da bosh qahramon Xolpolvon (ayiq yigit) bo'yi bir qarich, soqoli qirq qarich bo'lgan maxluqdan qo'rqmay, uni tarsaki bilangina o'ldiradi. Yana yo'lda u hamrohlari va yordamchilari Toshchi polvon bilan Tog'chi polvon tushishga qo'rqan nihoyatda chuqur, ammo tagidan jaranglagan, xo'rozlar qichqirgan, ovoz eshitilib turgan, sirli cho'gga qo'rqmay tushadi. Buning uchun u turli o'simlik va daraxt qobiqlaridan arqon eshib oladiki, bunda ham bosh qahramonning tadbirkor, ishbilarmon, aqlli qiyofada gavdalanirilishi ko'rinadi.

Bu bilan bosh qahramonning chidamli, bardoshli,

kuchli, sabrli ekanligiga ishora qilinmoqda. Bosh qahramonning o'z sheriklari (ba'zan hatto o'z aka-ukalari) xiyonatiga uchrash motivi ko'p ertaklarda uchraydigan an'anaviy motivlardan biridir. Ertakda Ayiqlpolvon baribir ilojini qilib, o'zini qutqaradi. Bosh qahramon yer osti mamlakatida qolib ketadi, shunday bo'lsa-da, u qiyinchiliklardan keyin yer yuziga qaytib chiqadi.

Yakunda Ayiqlpolvon asir tushirib keltirgan devlarini qo'shga qo'shib, butun qishloqning yerlarini haydab, yuklarini tashib, oltin sandiqda keltirilgan malikaga uylandi, juda tinch hayot kechira boshlaydi. Butun mamlakat xalqi Ayiqlpolvonni sevib qoladi.

Xalq ertaklaridagi yetakchi obrazlar asar voqeligida egallagan mavqeyi, syujet rivojida qanday rol o'ynashi, aytuvchi badiiy konsepsiyasini ifodalashdagi ahamiyatiga qarab belgilanadi. Ularga qator ko'makchi qahramonlar xizmat ko'rsatadi. Shunga ko'ra, epik qahramonlar yetakchi va ko'makchi (bosh va ikkinchi darajali) qahramonlarga ajraladi. Ikkinchi darajali qahramonlar "ko'makchi qahramon" deb yuritiladi.

Yetakchi obrazlar, asosan, birinchi planda tasvirlanadi. Ularning tasvirida mubolag'a qo'llanishi o'ziga xos epik qonuniyat sifatida namoyon bo'ladi.

Yetakchi obrazlar ko'pincha ham bosh qahramon, ham ko'makchi qahramon bo'lib kelishi mumkin. Har ikkala holatda ham ular oliyanobligi, g'ayritabiiy fe'l-atvori, topqir va o'ktamligi bilan ajralib turadi.

Bir ertakda yetakchi (asosiy obrazlar) bitta yoki bir necha bo'lishi mumkin. Ammo ular nechta bo'lmasin, ertak syujetida muhim o'ringa va ahamiyatga ega bo'ladi. Deyarli juda ko'p ertaklarda ko'rsatilgan bu obrazlar har xil badiiy-estetik vazifada kelsa-da, o'ziga xos tipik xususiyatlarda namoyon bo'ladi. Yetakchi obrazlar ertak syujetida juda ko'p ishtirok etadi. Shu sabab syujet voqealari rivojida ularning faoliyati muhim o'rin tutadi. Agar yetakchi obrazlar safi kengayib borsa, ertak syujet tizimida ham ular bilan bog'liq yangidan-yangi motivlar yuzaga keladi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek xalq ertaklarining har biri keng miqyosdagi alohida tadqiqotlarni talab qiladi. Ularning har qaysini hududiy, etnik, til va din nuqtayi nazaridan o'ziga xoslik kasb etadi. Shu jihatlarga ko'ra bir-biridan uzoq bo'lgan ingliz va o'zbek ertaklarining qiyosiy tadqiqi dunyo xalqlari epik tafakkuri tadriji bilan bog'liq jihatlariini aniqlash uchun muhim ilmiy-nazariy xulosalarni bera oladi. Qolaversa, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirishga beqiyos ta'sir ko'rsatish qudratiga ega bo'lgan ertaklarni o'rganish barcha davrlarda qiziqarli va dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zipes J. The Irresistible Fairy Tale. – New York: Routledge, 2007. – P.15-25.
2. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Москва: Наука, 1989. – С.301; Пропп В. Морфология волшебной сказки. – Москва: Азбука-Аттикус, 1986. – С.11.

3. Ingliz xalq ertaklari. Tarjimon Rohila Otaboyeva. – T.: «Sharq», 2016. 72-b.
4. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л., 1946. – С. 253; Eshonqulov J. Epik ijodda ko'makchi qahramon masalasi // Epik tafakkur tadriji. – T.: Fan, 2006. 18-b; Axmedova S.H. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – T., 2022. 52-b
5. Joseph Sherman. Storytelling: an encyclopedia of mythology and folklore. – New York, 2008. – P.104.
6. Carmen Milagros Torres Traditional Tales: History and Genre Centro de Competencias de la Comunicación: University of Puerto Rico at Humacao, 2003/ Puerto Rico. – P.2–4. <https://www.yumpu.com/en/document/view/12388113/traditional-tales-history-and-genre-universidad-de-puerto-rico>.

Азамат МАТЯКУБОВ,

преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета Ташкентской области

ПОВЫШЕНИЕ НАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРОГРАММ ОЦЕНКИ (PISA)

Аннотация: сегодня кластерная система работает с очень широким спектром инновационных технологий обучения, основанных на требованиях Международной программы оценки научной грамотности (PISA). Прочем повышает качество подготовки учителей-химиков для развития химической промышленности.

Ключевые слова: PISA, тест, естественнонаучная грамотность, компетентность, педагогическая технология, анализ.

Annotatsiya: bugungi kunda klaster tizimida o'qitishning innovatsion texnologiyalari yo'nalishida juda keng yo'nalishida ishlar olib borilyapti, tabiiy-ilmiy savodxonlikni xalqaro baholash dasturlari (PISA) talablari asosida. Shu jumladan, kimyo sohasini rivojlantirishga kimyogar-o'qituvchilarni tayyorlash sifatini yaxshilaydi.

Kalit so'zlari: PISA, test, Tabiiy-ilmiy fanlar savodxonligi, kompetensiya, pedagogik texnologiya, tahlil qilish.

Annotation: Today, the cluster system works with a wide range of innovative technological training, based on the requirements of the International Literacy Program (PISA). Prochem povyshaet kachestvo podgotovki uchiteley-khimikov dlya razvitiya ximicheskoy promyshlennosti.

Keywords: PISA, test, natural science literacy, competence, pedagogical technology, analysis.

Согласно постановлению Кабинета Министров Республики Узбекистан от 8 декабря 2018 года №997 [1] «О мерах по организации международных исследований в области оценки качества образования в системе государственного образования» об участии в международных программа PISA-2021 – достигнута международная программа оценки грамотности студентов Международной организации экономического сотрудничества и развития (МОЭСИР) [1].

В международной программе по оценке грамотности учащихся между инспекцией контроля качества образования при Кабинете Министров Республики Узбекистан и научно-исследовательской организацией международного сотрудничества (Agreement for participation Programme for International Student Assessment – PISA – 2021) добился участия в PISA (inglizcha - Programme for International Student Assessment) – Международная программа оценки грамотности студентов. Грамотность в области естественных и научных наук требует предоставления необходимой информации в короткие сроки, создания необходимых условий для глубокого усвоения молодежью основ различных наук.

PISA – программа, оценивающая грамотность (чтение, математика, естественные науки) и способность применять знания на практике у 15-летних школьников в разных странах.

Предлагаемая программа проводится один раз в 3 года. Впервые она была разработана в 1997 году и впервые использована в 2000 году. По этой программе каждые три года проводятся тесты с целью оценки знаний студентов. На сегодняшний день по программе PISA проведено всего 7 тестов (2000, 2003, 2006, 2009, 2012, 2015 и 2018 годы), а следующие тесты были запланированы на 2021 год. С 2021 года в нашей стране началась подготовка к присоединению к этой программе.

Почему исследования PISA проводятся раз в каждые три года?

Основная задача программы PISA – предоставить странам-участницам информацию об образовательной политике, поддержать их в принятии решений. Проведение опроса каждые три года дает возможность предоставлять странам своевременную информацию, включая информацию и анализ, позволяющие принять во внимание влияние политических решений и связанных с ними программ.

На каких компетенциях основывается программа при оценке грамотности?

Рассмотрим их на примере компетенций, используемых при определении грамотности учащихся в естественных науках:

1. Умение объяснять явления с научной точки зрения.

2. Компетентность в планировании и оценке исследований.

3. Компетентность научной интерпретации данных и доказательств.

Каковы требования к уровням заданий PISA?

По интеллектуальным и мыслительным способностям, необходимым для выполнения задачи, их разделяют на три когнитивных уровня:

1. Нижний уровень – одношаговые операции.

2. Средний уровень – описание событий.

3. Высокий уровень – комплексный анализ данных.

Однако целью участия в этой программе является не проведение тестов или подготовка студентов к тестированию, а создание прочной основы для создания конкурентоспособных кадров в формировании навыков XXI века.

Какова цель программы PISA, как она возникла и на каких принципах основаны ее вопросы?

Если в XX веке и раньше высоко ценились специалисты, которые обладали совершенной памятью, энциклопедическими знаниями, знанием как можно большего количества информации в своей области, то сейчас эти знания уже не имеют решающего значения. Были созданы поисковые системы, онлайн-энциклопедии и отличные онлайн-базы данных по отраслям, так что необходимость запоминать эту информацию отошла на второй план. Сегодняшний специалист обладает способностью анализировать эти знания, создавать из них новую информацию, видеть «дно чашки» в просторечии.

Тесты программы PISA проводятся для того,

чтобы отразить те же изменения в системе образования, определить, в какой степени школьники приобретают навыки анализировать, делать выводы и общаться с событиями, необходимыми в реальной жизни, а также определить, насколько хорошо Система образования адаптируется к этим изменениям.

Какова природа международной программы оценки?

В результате реформ, реализованных в нашей стране в последние годы, достигнуты ускоренные темпы экономического роста, что увеличивает потребность в квалифицированных кадрах и зрелых специалистах во всех областях. Это само по себе требует повышения интереса учащихся к занятиям и повышения внимания учащихся к всестороннему образованию. Тот факт, что вышеуказанные требования очень важны для системы образования, означает, что, как и в большинстве зарубежных стран, необходимо привлекать лучший опыт, направленный на повышение качества образования, путем оценки и мониторинга развития образования и науки.

Грамотность в области естественных и научных наук повышает способность выявлять проблемы, которые можно решить научным путем в жизненных событиях, делать выводы на основе наблюдений и экспериментов. Эти выводы являются основной целью развития способности понимать и понимать окружающий мир и изменения, происходящие в нем в результате деятельности человека, принимать соответствующие необходимые решения [2].

Сегодня на факультете естественных наук Чирчикского государственного педагогического университета ведутся работы в направлении инновационных технологий обучения в кластерной системе, и достигнуты достаточные успехи. Более подробное решение Кабинета Министров от 14 апреля № 213 [2,3].

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 8 декабря 2018 года №997 «О мерах по организации международных исследований в области оценки качества образования в системе государственного образования»

2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 14 апреля 2021 года № 213 «О мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности Чирчикского государственного педагогического института Ташкентской области»

3. Приказ ректора Чирчикского государственного педагогического университета Ташкентской области от 3 апреля 2021 года № 01-118 «О совершенствовании деятельности Кластерного центра педагогического образования» при институте.

Dilmurod ASHUROV,
*University of Business and Science til va adabiyot ta'limi kafedrası katta o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori*

MAQOL VA MATALLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

(«Alpomish» dostoni misolida)

Annotatsiya: maqolada «Alpomish» dostonining Fozil Yo'ldosh o'g'li, Bekmurod Jo'raboy o'g'li, Egamberdi Ollomurod o'g'li kuylagan variantlarida qo'llanilgan maqol va matallar tahlil qilinib, ularning lingvomadaniy xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Аннотация: в статье анализируются пословицы и поговорки, использованные в разных вариантах дастана «Алпамыш» в исполнении Фозила Юлдош угли, Бекмурода Журабой угли, Эгамберди Олломурод угли, а также говорится об их лингвокультурологических свойствах.

Annotation: the article analyzes proverbs and sayings used in different versions of the epic "Alpamysh" as performed by Fozil Yuldosh ugli, Bekmurad Juraboy o'g'li, Egamberdi Ollomurod ugli and discusses their linguocultural characteristics.

Maqolva matallar xalq ijodiyotining bebahona munasi bo'lib, xalqning qadimdan sayqal topib kelayotgan tajriba mevasi hisoblanadi. Milliy madaniyat, tarix va urf-odatlar, xususan, insonning tabiat va jamiyatga bo'lgan munosabatlari maqol va matallarda ixcham shaklda o'z ifodasini topadi. Ularda xalq hukmi, uning umumiylashgan xulosalari aks etadi. Shu bois har bir maqol va matalda uni yaratgan xalq ruhi, siymosi, millat mentaliteti, madaniyati, turmush tarzi, o'sha tilning o'ziga xosligi aks etadi. Shu xususiyati bilan xalq madaniyatini o'rganishda yetakchi o'rinda turadi. «Darhaqiqat, maqollarda ota-bobolarimiz bosib o'tgan yo'lni, kechirgan turmushlarini, shodliklari va chekkan azob-uqubatlarini, ezuvchi sinfga nisbatan bo'lgan qahr-g'azablarini, teran mazmunli pand-nasihatlarini, qadimgi davrlarda, o'rta asr va undan keyingi asrlarda yashagan ajdodlarimizning urf-odatlarini, an'alarini ko'ramiz, his qilamiz».

Maqolada xalq dostonlari, xususan, «Alpomish» dostonining Fozil Yo'ldosh o'g'li, Bekmurod Jo'raboy o'g'li, Egamberdi Ollomurod o'g'li kuylagan variantlarida berilgan maqollarning lingvomadaniy xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Yuqoridagi baxshilar ijrosidagi dostonlarda qo'llanilgan maqol va matallar tilning bir davriga mansub bo'lsa-da, hududiy hamda subyektiv jihatdan farq qiladi. Doston variantlarida maqol va matallarning ba'zi namunalari asl holda, ba'zilar esa baxshilar tomonidan ijro jarayonida vazn yoki vaziyat talabi bilan shevalarga moslashtirilib, qisman o'zgartirilgan holda ishlatilgan. Ular mazmun jihatidan bir-biriga muqobil bo'lsa-da, ularda qo'llanilgan vositalar, fikr ifodasi farqlanadi.

Xalq maqollari milliy tafakkurning bir ko'rinishi sifatida tilshunoslikning turli aspektlarida tahlil qilinadi. Ularga lingvokulturologiyaning o'rganish obyekti, lingvomadaniy matn sifatida qarab, shu aspektda yondashilsa, maqollar zamiriga jo bo'lgan juda ko'p bilimlar, jumladan, maqol ijodkori bo'lgan xalqning milliy

qadriyat, an'ana va urf-odatlarini, maishiy hayotidagi o'ziga xosliklarini, milliy mentalitetini, e'tiqodini, tabiat va jamiyatga bo'lgan munosabatini, mazkur xalqlarga tegishli tarixiy qaydlarni, umuman olganda, xalq madaniyatini qayta kashf qilish mumkin.

Xafa falak boshga solgan zulm bor, // Qayda borsam bir boshimga o'lim bor. Ushbu o'rinda «Bir boshga bir o'lim» xalq maqoli ishlatilgan bo'lib, baxshi Alpomishning ayanchli ahvolini shu maqol yordamida ifodalash asnosida «qo'rqqoqlik qilib, nomardlarcha tirik qolgandan ko'ra, mardonavorlik bilan o'lgan yaxshiroq» g'oyasini ilgari suradi. Maqol takror asosiga qurilgan, sinekdoxa usulida ma'no ko'chgan. Maqolda qat'iy hukm ifodalangan. «O'lim haq», «Qirq yil qiyomat bo'lsa ham, ajali yetgan o'ladi» qabilidagi iboralarda ham shu ma'no yashiringan.

Jonim qo'zim, bilmaganim bildirma, // Do'st yig'latib, dushmanimni kuldirma (F.Y.: 284). Bu jumlada baxshi «Do'st achitib gapirar, dushman kuldrib» xalq maqoli asosida yangi ibora yaratgan. Maqolda anglashilgan ma'no do'stlikni ulug'lashga bag'ishlangan. Maqolda zid ma'noli do'st-dushman, achitib-kuldrib so'zlaridan va ko'chma ma'noli so'zlardan foydalanilgan.

Dostonda ko'plab hikmatli so'zlar qo'llanilgan bo'lib, ular dostonning didaktik xususiyatini oshirishga xizmat qiladi. Manmanning zavoli bordir, yig'lama, // Kamlikning kamoli bordir, yig'lama. Bu o'rinda baxshi insonning eng oliy xislatlaridan biri – kamtarlik to'g'risida so'z yuritadi. Kamtarlik insonning eng buyuk axloqiy fazilatlaridan biri hisoblanadi. Bu xislat nafaqat o'zbek xalqida, balki dunyoning boshqa xalqlarida ham ulug'lanadi. Buni quyidagi maqollar vositasida ham ko'rishimiz mumkin. O'zbek xalqida kamtarlikni ulug'lovchi «Kamtarlik – katta davlat», «Kamtarlikning kamoli bor», «Kamtarlik ko'kka ko'tarar, manmanlik yerga kiritar», «Kamtarlik-jasorat toji» kabi bir nechta maqollar uchraydi. Bu maqollar xalqimizning uzoq davrlar mobaynida kuzatishlari mahsuli sifatida yuzaga kelgan. Ularda kamtarlikka yuksak baho beriladi,

kishilar jamiyatda o'zini kamtar tutishi, manmanlikka berilmasligi uqtililadi. Bekmurod Jo'raboy o'g'li maqolning «Kamtarga – kamol, manmanga – zavol» variantini nazarda tutib, dostonida kuylagan. Bu maqol qofiyali tarzda qarama-qarshi ma'noli kamtar – manman, kamlik – kamol so'zlari vositasida tuzilgan. Baxshining improvizatsiya qilishi natijasida qofiya talabi bilan o'zbek xalq maqolida ma'no saqlangan holda shakl o'zgartirilgan.

Maqolda hukmning ifodalanishi qat'iy, zid ma'noli leksemalar vositasida manmanlik salbiy, kamtarlik ijobiy voqelik bilan tugashiga ishora seziladi. Birlikda ifodalangan kamtarlik xislati insonni ulug'lovchi fazilat sifatida qayd etilmoqda. Bu, o'z navbatida, uning madaniyatini ko'rsatadi, madaniyatdagi stereotip turfaligi namoyon bo'ladi: o'zbek tilida kamtarlik va manmanlik. Bu olamni tasavvur qilishning va tafakkur tarzining o'ziga xos ekanligini ko'rsatadi.

Bolam, eshit mening aytgan so'zimdi, // Xafa qildim, bolam, senday qizimdi, // Otlantiray senday sarvinozimdi, // Elat bilan birga yurmoq lozimdir (F.Y.: 54). Baxshi ushbu baytda nutq tarkibining bir muhim qismi sifatida «Elat bilan birga yurmoq lozimdir» matalini qo'llagan. Bu matal gap ko'rinishida bo'lsa-da, uni maqollarga o'xshab alohida qo'llab bo'lmaydi, chunki u mazmunan tugal fikr anglatmaydi, unda hukm yo'q. Maqollarda bo'lgani singari obrazlilik, ko'chma ma'nolilik ifodalanmagan. «Matal nutqda axborot berish, maqol esa shu axborotni jonli timsollarda yetkazish, uni dalillash, isbotlash vositasi sifatida qo'llanadi». Shu xususiyati bilan maqollardan farq qiladi. Bu matalda hamjihatlik g'oyasi ifodalangan bo'lib, mazmunan «Yolg'iz otning changi chiqmas, changi chiqsayam dong'i chiqmas» yoki «Bo'linganni bo'ri yer, ayrilganni ayiq» maqollariga mos keladi. Matalda ifodalangan ma'no ko'pchilik bilan birga bo'lishning afzalliklari, eldan ayrilishning yomon oqibatlariga haqida.

«Elat bilan birga yurmoq lozimdir» matalida qat'iy hukmdan ko'ra maslahat, g'amxo'rlik semasi kuchli ifodalangan. Bu holat xalqqa xos bo'lgan milliy xarakterni ko'rsatadi. O'zbek millati bir-biridan ham andisha qiladi. Oddiy haqiqatni ham birovning yuziga aytishdan iymnadi. Bu, o'z navbatida, maqol va matallar tahlili jarayonida har bir xalqning psixologik xususiyatlari aks etishini ham yana bir bor tasdiqlaydi.

Uchala variantda ham bir xil holatni ifodalash uchun ma'nosi bir-biriga yaqin maqollardan foydalanish holatlari uchraydi. Dostonida ayollarga xos bo'lgan ko'p gapirish odati «Elakka kirgan xotinning ellik og'iz gapi bor» xalq maqoli vositasida beriladi. Baxshilar bu maqolning turli variantlaridan foydalanishgan: Fozil Yo'ldosh o'g'li variantida o'zgarishsiz holatda «Elakka borgan xotinning ellik og'iz gapi bor», Egamberdi Ollomurod o'g'li variantida «Elakka borgan xotinning ellik og'iz gapi bor. Olovga borgan xotinning o'ttiz

og'iz gapi bor», Bekmurod Jo'raboy o'g'li variantida esa «Elakka borgan xotinning ellik og'iz so'zi bor, o'tga borgan xotinning o'ttiz og'iz so'zi bor» tarzda ishlatilgan. Maqolda elak va ellik, o't (olov) va o'ttiz so'zlari alliteratsiya sifatida qo'llanilgan bo'lib, juftliklardagi raqamlar vositasida ko'plik ifodalanadi. O'zbek xalq maqollarida qofiya so'zlardan yoki ohangdosh so'zlardan foydalanish mezonga aylangan: «Elning kuchi ellik botmon», «Qirqdan qirg'in yomon», «O'tga borganing o'ttiz og'iz gapi bor» kabi.

Fozil Yo'ldosh o'g'li va Egamberdi Ollomurod o'g'li variantida qo'llanilgan «gapi bor» birikmasi o'rnida Bekmurod Jo'raboy o'g'li variantida so'zi bor qo'llanilgan. Demak, baxshilar uchun so'z va gap ba'zi o'rinlarda farqlanmaydi. Maqolda «elak» madaniy kod vazifasini bajaradi. So'z qo'ni-qo'shnichilik samimiyligi, jamoaviylikni qadrlash, qo'l mehnatiga asoslangan turmush tarzi kabi madaniy belgilarni ifodalaydi, shuningdek, «non» konsepti doirasiga olib chiqadi. Elak gender semaga ega bo'lib, ayollarning kundalik mashg'uloti, odatlari, hatto bahonalarga ham ishora qiladi: «Qayda eding?» – degan savolga odatda «Qo'shninikiga elakka chiquvdim» javobi olinadi.

Dostonlar matnidagi paremiyalarning ishlatilishida xilma-xil variantlar qo'llanadiki, G.Jumanazarova ularni quyidagi turlarga bo'ladi: a) so'z almashtirish natijasida hosil bo'lgan leksik variantlar; b) so'z yasash elementlarini almashtirish natijasida hosil bo'lgan variantlar; d) grammatik ko'rsatkichlarni almashtirish natijasida hosil bo'lgan variantlar; e) shakliytuzilishdagi variantlar. Shu nuqtayi nazardan shoirona badihago'ylik, she'riy shakl talabi bilan «Alpomish» dostoni variantlarida mazmunan o'xshash, shaklan farqlanuvchi bir qancha paremiologik birliklarni kuzatish mumkin.

Ma'qul bildi kanizlarning so'zini, // Kuchuk bosmas yo'lbars-sherning izini, // Borib ko'rsam deydi biyning qizini (F.Y.: 171). Maqol «Ot izini toy bosar» maqoliga ma'no jihatidan yaqin. Har ikkisi ham «genetik va fe'l-atvordagi vorislik» semasi mavjud. «Kuchuk bosmas yo'lbars-sherning izini» maqolida achchiq kinoya, qiyoslash munosabati kuzatiladi.

Bedovning toyli'gi bo'lmas, botirning gadoyli'gi bo'lmas. Toy bo'lgani bilan otasining joyini bosib qolgan ekan (B.J.: 220). Mazkur maqolda ham insonni baholashda xalqimizga xos «zot, yetti urug'» kabi tagma'nolar yashiringan. Bedov, ya'ni chopqir ot yoshligidan shu xususiyatga ega bo'ladi. Bedovlik otlarda tug'ma fe'l-atvor hisoblanadi, u keyinchalik paydo bo'lmaydi.

«Alpomish» dostonining variantlaridagi badiiy-lisoniy unsurlar, nutqiy vositalar ijrochi shaxs ta'sirida ham ayrim ifodaviy o'zgarishlarga uchragan. Natijada maqollarning hudud hamda ijrochi bilan bog'liq individual variantlari, yondosh maqol va matallar, frazeologizmlar yuzaga kelgan. Tilning areal

xususiyatlariga asosan, unda o'ziga xos hududiy unsurlarning ifodalanishi ham dostonning milliy-madaniy, badiiy qimmatini oshirishda katta samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жуманазарова Г.У. Фозил Йўлдош ўғли дostonлари тилининг лингвопоэтикаси (лексик-семантик, лингвистик ва лингвостатистик таҳлил): Филол. фан. док. (DSc) дис. – Тошкент, 2017. – 278 б.
2. Жўраева Б.М. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари: Филол. фан. док. (DSc) дис. автореф. – Самарқанд, 2019. – 74 б.
3. Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. 100 жилдлик. 10-жилд. Алпомиш. (Бекмурод Жўрабой ўғлидан ёзиб олинган). – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 503 б.
4. Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. 100 жилдлик. 10-жилд. Алпомиш. (Эгамберди Олломурод ўғли ва-рианти). – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 503 б.
5. Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. 100 жилдлик. 1-жилд. Алпомиш. (Фозил Йўлдош ўғли ва-рианти). Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. – 509 б.
6. Шомақмудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. Ўзбек халқ мақолларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбек Совет Энциклопедияси Бош редакцияси, 1990. – 528 б.

Ramziya JO'RAYEVA,

*Qo'qon davlat pedagogika instituti o'zbek
tili kafedrasida dotsenti, f.f.f.d.(PhD);*

Minovvarxon HOJIYEVA,

*Qo'qon davlat pedagogika instituti
o'zbek adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi*

MUQIMIY ASARLARIDA QO'LLANGAN LEKSEMALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARIGA DOIR

Annotatsiya: ushbu maqolada Qo'qon adabiy muhiti vakili Muqimiy asarlarida qo'llangan "til" leksemasining semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Mazkur leksemaning denotativ hamda konnotativ ma'nolari, uslubiy xususiyatlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: *badiiy asar tili, leksema, paradigma, obraz, fors-tojikcha o'zlashma, arabcha o'zlashma, emotsionallik.*

Аннотация: в данной статье проанализированы семантические особенности лексемы "язык", примененной в произведениях Мукими, представляющих кокандскую литературную среду. Исследованы денотативные и коннотативные смыслы, методические особенности данной лексемы.

Ключевые слова: *язык художественного произведения, лексема, парадигма, образ, персидско-таджикское освоение, арабское произношение, эмоциональность.*

Annotation: this article analyzes the semantic features of the lexeme "language" used in the works of the Mukimi, representing the Kokand literary environment. Denotative and connotative meanings, methodological features of this lexeme have been investigated.

Key words: *language of artistic work, lexeme, paradigm, image, Persian-Tajik mastery, Arabic pronunciation, emotionality.*

E.Begmatovning ta'kidlashicha, «tematik guruhlar» atamasi ikki tushunchani anglatadi: so'zlarni tasnif qilishninglingvistikmetodlaridanbirinivaushbumetodda tasnif qilingan til materialining leksik guruhlarini. Tematik guruhlar, avvalo, ilmiy metod(lingvistik usul) dir. Bu usul yordamida belgilanuvchi leksik guruhlar til materiali beradi. So'zlarni guruhlarga ajratib tahlil qilish tilning xalq hayoti bilan bog'liq xususiyatlarini ham namoyish qilishga imkon beradi. Bu jihatdan tematik tasnif metodi lingvosotsiologik qimmatga ega .

Badiiy asar tili obraz, badiiy tasvir vositalari, umumxalq tili elementlarining istifoda etilganligi bilan adabiy tildan farq qiladi. M.Y.Polyakovning ta'kidlashicha: «...tabiiy til va she'riyat tili undagi belgi (so'z)ning roliga ko'ra boshqa-boshqa sistemalardir. Og'zaki-tovush tili, yozma nutq, adabiy til ularning

universal til sxemasi bilan qanchalik umumiy aloqada bo'lishiga qaramay, har biri o'ziga xos tizim va funksional sistemaga ega. Agar amaliy nutqda biz referent bilan bevosita aloqaga kirishsak (so'z-tushuncha-narsa), she'riyat tilida so'zning funksiyasi tarkibiga obrazni qo'shamiz (so'z-obraz-tushuncha-narsa)» .

Yuqorida ta'kidlanganidek, badiiy asar tilida leksemaning denotativ ma'nolari bilan birgalikda, konnotativ ma'nolari ham faollashadi. Bu orqali ijodkor bayon qilayotgan fikr ta'sirchanligini oshirishga, badiiy niyatning to'liq tushunilishiga erishadi.

Muqimiy asarlarining semantik xususiyatlarini tadqiq etish, ularda qo'llanilgan leksemalar matn tarkibida yangi ma'no kasb etishiga, obrazlilikni kuchaytirishga xizmat qilganligini kuzatish mumkin. Fikrimizni shoir asarlarida istifoda etilgan, jumladan, til

leksemasi tahlili misolida asoslashga harakat qilamiz. «O'zbek tilining izohli lug'ati»da «til» leksemasiga quyidagicha ta'rif berilgan:

«TIL I Og'iz bo'shlig'ida joylashgan, ta'm-maza bilish, og'izga ovqat olish, yalash va sh.k. lar uchun xizmat qiladigan muskulli a'zo», «TIL II Kishilar o'rtasida, jamiyatda o'zaro fikr almashishning muhim vositasi; tilshunoslikning asosiy o'rganish obyekti» (O'TIL, IV, 91). Ko'rinadiki, til lug'aviy birligi omonim leksema sifatida berilgan. Muqimiy asarlarida til leksemasi turli ma'nolarda qo'llanilib, badiiy ifoda, ta'sirchanlikni oshirishga xizmat qilgan.

Til leksemasi «og'iz bo'shlig'ida joylashgan, maza-ta'm biluvchi muskulli a'zo» ma'nosida qo'llanilgan:

*Tillari chiqqon, xaloyiq tashna lab,
Jumlai mo'min yurak-bag'ri kabob.*

Mazkur misolda «til» leksemasiga -lar affiksi qo'shilib ma'noni kuchaytirishga xizmat qilgan, ya'ni issiq mavsumda ro'za tutgan kishilarning jismoniy holati ifodalangan. Bu yerda chiqqon leksemasi «osilgan» ma'nosida qo'llanilgan. Misraning vazn xususiyatiga «tillari chiqqon» birikmasi mos kelsa-da, mazkur lug'aviy birlik «gapiradigan bo'lmoq, gapirishga o'rganmoq» (O'g'limning tili chiqib qoldi, ba'zi so'zlarni aytyapti) (O'TIL, IV, 93) «gapiradigan, gapirishga jur'at etadigan bo'lmoq» (Tiling chiqib qopti!) (O'TIL, IV, 93) ma'nolarida ham qo'llanadiki, ushbu ma'noda «tillari osilgan» birikmasi misraning umumiy mazmuni ifodasiga ko'proq mos tushadi.

Shoir «tili gapga kelmaslik» (gap-so'z aytolmay qolmoq) frazeologik birikmasining «til so'zg'a kelay qoldi» variantidan foydalanib, lirik qahramon oshiqning ruhiy holati ifodasi uchun mahorat bilan foydalanadi, keyingi misrada fors-tojikcha o'zlashma bezabonim ifodasini qo'llab fikriy tadrijni takomillashtiradi:

O'tardi yor, kelay qoldi til so'zg'a kulub aydi:

–*Qalaysiz, kamnamosiz, gungu lolu bezabonim siz?*

«Til» leksemasi «ifoda», «mazmun» ma'nosida qo'llanilgan:

*Muddate nozu tag'oful, ishlari begonalig',
Oshnolig' qilguvchi til birla yolg'ondin gapur*

Shoir asarlari leksikasida arabcha o'zlashmalar fors-tojikcha o'zlashmalarga nisbatan kamroq qo'llanilgan. «Til» leksemasining arabcha «lison» shaklining kam istifoda etilgani fikrimizni asoslaydi:

*Lisoni so'zg'a bovar qilmas ersa, qosido, ayg'il,
Uray oshiqlig'imga maxfi qur'on bir kelib ketsun.*
(Asarlar, 158)

Muqimiy «til» leksemasi bilan paradigma hosil qiluvchi «go'yo» (gapiruvchi, nutq so'zlovchi) leksemasini izofali birikma tarkibida qo'llaydi. Ma'lumki, «go'yo» lug'aviy birligi fors-tojik tilidan o'zlashgan bo'lib, leksemaga ikki jildli izohli lug'atda salbiy ottenka yuklangan bo'lsa, keyingi nashr qilingan izohli lug'atlarda bunday munosabat o'zgargan bo'lib,

lug'aviy birlik ijobiy ma'no anglatmoqda. «Go'yo» leksemasi umumxalq tilida «bulbuli go'yo» izofasi tarkibida qo'llanilib, ko'proq kinoya ma'nosida istifoda etilgani salbiy ottenka kasb etishiga sabab bo'lgan. Lekin Muqimiy asarlarida qo'llanilgan «go'yo» leksemasi, aksincha, ijobiy mazmunni ifodalagan:

Madhi avsofingni ash'orimdin, ey barno eshit,

Bo'ldi sha'ningga Muqimiyni tili go'yo eshit (Asarlar, 327)

«Til» leksemasi «fikr ifodalash, aloqa quroli bo'lib xizmat qiladigan tovush, so'z va grammatik vositalar tizimi» (O'TIL, IV, 93) ma'nosida ham qo'llanilganini ko'rishimiz mumkin:

*Oqjar odamlarini(ng) to'nlari juldur-juldur,
Bilmadim turkmu tojik tillari – g'uldur-g'uldur*
(Asarlar, 358)

Inson tabiati o'zi tushunmagan tilning tovushlari noaniq, qo'pol ohang sifatida qabul qilishga moyil bo'ladi va bu hol ko'pincha salbiy emotsiya hosil qiladi. Buni Qadimgi Rimda o'zga tilda so'zlovchilarning «varvarlar» deyilishi bilan ham izohlash mumkin. Muqimiy ham Farg'ona viloyati chegara qishloqlaridan biri Oqjar qishlog'i shevasini tushunmaganligini «g'uldur-g'uldur» taqlid so'zi orqali ifodalaydi. Mazkur so'z qahramonning psixologik holatini ochib berishda muhim vosita bo'la oladi.

«Til» leksemasi «es, xotira» ma'nosida qo'llanadi:

*Raxtini yoyib aqlim, mastona bo'lib behud,
Zikrim hamado erdi, tilga sanamo keldi* (Asarlar, 98)

Ma'lumki, «til» leksemasi ko'p ma'noli so'z bo'lib, shoir undan ko'chimplarni hosil qilishda o'rinni foydalanadi. Mazkur leksema metafora, sinekdoxa, metonimiya kabi ma'no ko'chish turlarini hosil qilgan. Jumladan, sinekdoxa usuli bilan ma'no ko'chirilgan:

*Pastu balandini olamda yillar,
Sargashta erdi zikringda tillar,
Vaslingni istab qon erdi dillar,
Ko'rdim yuzingni alhamdulilloh* (Asarlar, 231)

«Zikr etish» «til» leksemasi bilan paradigma bilan hosil qilib, «tillar» so'zi inson ma'nosida qo'llanilgan va ma'no ko'chishining sinekdoxa turini hosil qilgan.

Ma'lumki, metonimiya aloqadorlikka asoslangan ko'chim turi hisoblanadi. «Til berish» birikmasi orqali xat-xabar almashmoq, va'da bermoq kabi ma'nolarni ifodalab metonimiyani hosil qilgan:

*Bu ham sindi nogoh Laxtin sabil,
Berishtimu bilmamki bir-birig'a til* (Asarlar, 364)
Xo'jayin berdi Toshkentdin til.

«To'y qilar bo'lsang, qo'y o'zingga kafil» (Asarlar, 372)

Shoir leksikasida «til ochmoq, til chekmoq» kabi frazeologik birikmalar ham uchraydi. «Til» leksemasi bilan bog'langan «til ochmoq» (gapirmoq, so'z ochmoq, gapirmoq – Ochsalar til so'z demakda tarjimondur fikrating (Asarlar, 335)), «til chekmoq» (so'zlam, bayon qilmoq – Lutfingni sharhina gar yuz yil Falotun

cheksa til, Ey karam tiynat yana fahmimda ijmoling o'shal (Asarlar, 114)) kabi birikmalar istifoda etiladiki, keyingi frazeologik birikmaning enantosemik ma'noga ega ekanligi xususida tilshunos Y.Odilov shunday fikr bildiradi: «Ma'lumki, chekmak so'zi eski o'zbek tilida eng faol so'zlardan biri bo'lgan. Ilmiy adabiyotlarda bu so'zning yigirmadan ortiq ma'nosi keltiriladi (NAL, ANATIL). Bu fe'l asosida bir necha frazeologizmlar ham yuzaga kelgan bo'lib, ulardan biri til chekmakdir. Mazkur frazeologizm eski o'zbek tilida enantiosemik ma'nolarga ega bo'lgan (NAL): 1) so'zlamok (so'zlashni boshlamok) – Til chekti demak uchun tarona, Ul nav'ki o't chekar zabona (Alisher Navoiy, —Layli va Majnun); 2) tilni tortmok, so'zlashdan tiyilmok: Boshin tutub o'ldi bir zamon gech, So'z demadi yaxshi yo yomon hech. Chun yaxshi taammul etti laxte, Til chekti nechukki sho'r baxte (Alisher Navoiy, – Layli va Majnun) ».

Olim frazeologizmdagi zid ma'nolarning yuzaga kelishini chekmok so'zining ma'no taraqqiyoti bilan bog'liqligini, ya'ni avval «chekmok so'zi semantikasiga xos – u yoki bu narsani harakatga keltirmok tushunchasi asosida tilni harakatga keltirmok, ya'ni

so'zlamok, so'zlashni boshlamok ma'nosi yuzaga kelgan» ligini ta'kidlaydi. Kuzatishimizcha, Muqimiy ijodida til chekmak birikmasi «so'zlashni boshlamok» ma'nosida qo'llanilgan.

*Layli siz bu asrda go'yoki biz Majnunchalar,
Dardu g'am afzunchalarmiz, ko'z yoshi
Jayhunchalar,*

*Tillaring ostida til ko'p garchi, ey gulg'unchalar
Aldamog'lik bir musulmonni nigoro shunchalar,
Sholi in'om aylagan yanglig' quruq ombordin.*
(Asarlar, 312)

Yuqoridagi bandda emotsionallik kichraytirish-erkalash qo'shimchasi yordamida ifodalanib fikrga uslubiy bo'yoq bergan. Uchinchi misrada qo'llanilgan tillaring ostida til ko'p frazeologik birikmasi «gapning tagida gap bor», «mavhumlik, ishonqiramaslik» ma'nosida ma'shuqa vafosizligining ta'kidi uchun qo'llanilgan.

Tahlillardan ko'rinadiki, Muqimiy ijodida «til» leksemasining turli ma'no qirralarini ifodalab kelganligi Muqimiyning o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalana olganligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Берматов Э.А. Хозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент: Фан, 1985. Б.121.
2. Муқимий. Асарлар тўплами. (Нашрга тайёрловчи: Ғ.Каримов). – Тошкент: Ўзбекистон давлат бадий адабиёт нашриёти, I том, 1960. Б. 96
3. Одилов Ё.Р. Ўзбек тилида энантиосемия: Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2016. Б.179
4. Пардаев Қ. У. Биз билмаган Муқимий . – Тошкент, Muharrir, 2019. Б. 89
5. Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики. – М., Санкт-Петербург, 1986. С. 164
6. Рахматуллаева Д.Ш. «Илм-маърифат» семали луғавий бирликларнинг структур-семантик ва тарихий-функционал тадқиқи: Филол. фан. (PhD). ... дисс. автореф. – Фарғона, 2020. Б. 20

Jobir AVRIDDINOV,

*Termiz davlat pedagogika instituti,
o'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi*

SADRIDDIN AINIYNING “TOJIK-FORS ADABIY TILINING YARIM MUFASSAL LUG'ATI” VA UNING LUG'ATSHUNOSLIKDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya: maqolada Sadriddin Ainiyning “Tojik–fors adabiy tilining yarim mufassal lug'ati” va uning lug'atshunoslikdagi ahamiyati bayon etilgan. Muallifning ta'kidlashicha, Ainiyning yarim tafsilotli lug'ati tojik (fors) madaniyati tarixidagi o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi, u XIX asr oxiri – XX asr boshlari lug'atini qamrab oladi, soddaligi va tushuntirishning yetukligi bilan boshqa lug'atlardan butunlay ajralib turadi. Lug'atga kiritilgan o'sha arxaistik-tarixiy so'zlar Buxoro amirligining siyosiy-ijtimoiy tuzilishini o'zida aks ettiradi.

Kalit so'zlar: Sadriddin Ainiy, tojik-fors adabiy tili, yarim mufassal lug'at, lug'atshunoslik, madaniyati tarixi, arxaistik-tarixiy so'z.

Annotation: the article describes Sadriddin Aini's "semi-detailed dictionary of the Tajik–Persian literary language" and its importance in lexicology. The author notes that Aini's semi-detailed dictionary is distinguished by its unique features in the history of Tajik (Persian) culture, it covers the vocabulary of the late 19th – early 20th centuries, it is completely different from other dictionaries due to its simplicity and maturity of explanation. Those archaistic–historical words included in the dictionary reflect the political and social structure of the Bukhara Emirate.

Keywords: Sadriddin Ainiy, tajik–persian literary language, semi-detailed dictionary, lexicography, history of culture, archaistic–historical word.

Аннотация: в статье описывается «Полуподробный словарь таджикско–персидского литературного языка» Садриддина Аини и его значение в лексикологии. Автор отмечает, что полуразвернутый словарь

Айни отличается уникальными особенностями в истории таджикской (персидской) культуры, охватывает лексику конца XIX начала XX веков, совершенно отличается от других словарей своей простотой и зрелостью объяснения. Эти архаически-исторические слова, вошедшие в словарь, отражают политическую и социальную структуру Бухарского эмирата.

Ключевые слова: Садриддин Айний, таджикско-персидский литературный язык, полуподробный словарь, лексикография, история культуры, архаистически-историческое слово.

Kirish. Tojik (fors) tilining lugʻat tarkibi maʼlum bir tizimga koʻra X – XI asrlardan boshlab oʻrganila boshlandi. Tojik–fors lugʻati tahlili tarixi tilning lugʻaviy tarkibini tartibga solish va uni izohlash va izohlash nuqtayi nazaridan oʻziga xos mavqega ega boʻlib, XX asrgacha 200 dan ortiq lugʻaviy talqinlarning jamlanishi hisobga olingan. Bu lugʻatlar tojik (fors) tilining lugʻat tarkibini qamrab olish jihatidan farq qiladi va ularning lugʻat maqolalari soni ham bir-biridan farq qiladi. Masalan, Asadi Tusiyning “Lugʻat moʻynalari”da (XI asr 2-yarmi) lugʻat tarkibi 2000 dan ortiq, Muhammad Husayn Burxonning “Burxon koʻte”sida (1652-yilda tuzilgan) lugʻat tarkibi obyektlar (annotatsiya qilingan soʻzlar) 20 000 dan ortiq[1].

Asosiy qism. XX asrning 20-yillarida siyosiy-ijtimoiy voqealar natijasida sobiq Ittifoq respublikalarining tashkil topishi bilan bir vaqtda turli tillarni oʻrganish zarurati birinchi oʻringa chiqdi. Xususan, rus tilini bilish va undan foydalanish zarur deb topildi. Boshqa millat vakillari uchun rus tilini bilish va markazdan yuborilgan xabarlarini tarjima qilish, bu tilning “yorqin” kelajagi bu tilni amalda tatbiq etishni taqozo etdi. Rus tilini oʻrganish va undan amalda foydalanish lugʻatsiz mumkin emas edi. Shuning uchun Maorif komissarligi va Tojikiston davlat nashriyoti bu ehtiyojni inobatga olib, 1930-yilda ruscha-tojikcha lugʻatni tuzishni Samarqanddagi bir guruh olimlarga topshirdi. Bu ishni boshqarish usta Ayniyga ishonib topshirilgan[2.].

Olim va mehnatkash Sadriddin Ayniy barcha qiyinchiliklarni yengib oʻtib, juda qisqa fursatda ikki jildlik ruscha-tojikcha lugʻatni yozib tugatdi va 1933-34-yillarda kitobxonlar ixtiyoriga kirdi. Birinchi ruscha-tojikcha lugʻatni tuzishdagi ishtiroki va rahbarligi hamda lugʻatshunoslik va leksikologiyaning favqulodda qobiliyati oʻqituvchini tojik adabiy tilining izohli lugʻatini yaratishga kirishishga majbur qildi. Shunday qilib, XX asr tojik madaniyati tarixida birinchi izohli lugʻat Ayniy tomonidan yozilgan boʻlib, unda tojik kitobxonlari uchun hayotiy zarurat boʻlgan soʻz va iboralar izohlangan. “Ayniy” noyob lugʻati tojik milliy tiliga nisbatan kam vaqt sarflagan boʻlsada, ilm-fan va tashkiliy jihatdan namuna boʻlgan ibratli leksikografik asar – ixcham lugʻat taqdim etdi. Sadriddin Ayniyning oʻzi “Mening tarjimai holimning qisqacha mazmuni” asarida taʼkidlaganidek, bu lugʻat 1936-1938 yillarda tuzilgan boʻlib, unda 15 ming lugʻat mavjud edi.

1968-yilda “Sharq ovoz” jurnalining toʻrtinchi sonida Sadriddin Ayniyning Tojikiston davlat nashriyoti direktoriga 1938-yil 2-iyuldagi maktubi bosilib, unda

shu lugʻat haqida soʻz boradi. Muallif shunday yozgan edi: “Lugʻatning asosiy ishi joriy yilning iyul oyida yakunlandi. Jami 629 sahifa (qoʻshimcha sahifalar bilan) va taxminan 11400 lugʻat toʻplangan. Oldingi xatimda yozganimdek, ushbu lugʻatning muhim vazifasi uni lotin tilidagi kartaga oʻtkazishdir. Bu ishni yolgʻiz oʻzim uddalay olmayman va mensiz ham boʻlmaydi”[2,23-b]. Sadriddin Ayniy maktub oxirida bu ishga Abdushukur (Pirmuhammadzoda) yoki Habib Ahroriyni ham jalb etish istagini bildirdi. Lugʻatning ushbu asl nusxasi nomaʼlum sabablarga koʻra nashrda yoʻqolgan. Sadriddin Ayniy lugʻatining adib arxivida saqlanayotgan, Ayniy asarlari tafsilotlariga berilgan sharhlardan foydalangan holda tuzilgan toʻliq boʻlmagan nusxasi bugungi kunda S.Ayniyning “Kullyot”ining oʻn ikkinchi jildini tashkil etadi.

Ishtirokchining xatidan E.E. Bertels usta Ayniyga ushbu lugʻatning asl nusxasi koʻrib chiqish uchun Leningradga yuborilganini maʼlum qiladi[3, 38-b]. Shu kunlarda, deb yozadi Yevgeniy Eduardovich, oʻrtoq Zinger tojik nashriyotining Leningrad boʻlimida yangi durdona asaringiz – “Tojik adabiy tili lugʻati”ni koʻrsatdi. Men uning baʼzi qismlarini oʻqib chiqdim va shuni aytishim mumkinki, sizdan boshqa hech kim bunday ishni qila olmasdi. Bu kitob qimmatbaho javohirlar xazinasi, minglab odamlar uzoq yillar davomida foydalana oladigan asardir. Bir necha yillardan beri tojikcha-ruscha lugʻat tuzish ustida ishlayotgan men, bunday ishni yakunlash uchun qancha maʼlumot va mashaqqat chekish kerak. Shu bilan birga, Bertels oʻz maktubida “...Sizniki bilan solishtirganda, tojik tilini bilishim yetti yoshli bolaniki...”.

Sadriddin Ayniy soʻzboshisida bu madaniyatning zaruriyati va lugʻat boyligi haqida shunday fikr yuritadi: “Men “Tojik adabiy tilining yarim toʻla lugʻati”ni tuzishga kirishganimda, avvalo, savodxon va yoshlarning ehtiyojlarini hisobga oldim. Tojik tilida boshlangʻich, oʻrta va oliy maʼlumotli kishilar... Bu kitobda mumtoz adabiyotdan bahramand boʻlishga yordam beruvchi lugʻatlarning bir qismini jamladim va zamonaviy nafis adabiyotni tushunish va oʻqish uchun zarur boʻlgan qismini kiritdim va men tirik tojik tili xazinasiga kiruvchi lugʻatlarning bir qismini ham oʻz ichiga olgan boʻlib, ular hozirgacha hech qayerga olinmagan va yozuvlarda qoʻllanilmagan yoki juda kam qoʻllangan...” [2, 42-b].

Oʻn bir mingdan ortiq lugʻatni qamrab olgan ushbu kitob mazmunini yuqorida koʻrsatilgan qismlarga ajratsak, xuddi shunday natijaga erishamiz. Lugʻatlarning 50 foizi xalqning jonli tilidan olingan

bo'lsa, qolgan 50 foizi lug'at kitoblari va adabiyotlardan olingan... Lug'at yaratish bo'yicha amaliy ishda talqinning har xil turlaridan, masalan, hikoya talqini, lug'at, lug'at yaratish bo'yicha amaliy ishlarda foydalaniladi.

Rivoyat talqinida sinonimlardan foydalanish, sinonimlar bilan so'zlarning ma'nosini ochish, antonimiya tasvirlari, ishora yordamida ma'noni aniqlash, mashhur so'zlarni keltirish va boshqa leksikografik yozuvlardan foydalanilgan. Sadridin Ayniy lug'atida ham filologik lug'atlarda bo'lgani kabi rivoyat talqini, ya'ni lug'at birliklarini murakkab ibora va gaplar orqali talqin qilish asosiy o'rinni egallaydi. Lug'atda qo'llanilgan gapning talqin qilish usuli har tomonlama qiziq bo'lib, so'z bilan talqin qilinayotgan predmet o'rtasidagi munosabatni faqat Ayniy alloma qila oladigan nozikliklar bilan to'la ochib berishga urinish kuzatiladi. Sadridin Ayniy lug'atga bir guruh so'zlarni kiritgan, ularni tushuntirish uchun Ayniy kabi boy bilim va hayotiy tajribaga ega bo'lish zarur edi.

Fikrimizni tasdiqlash uchun bir nechta misollar keltiramiz: Kiriyoxtaxta. Bu so'z zardo'zlarning atamasi bo'lib, bu soha hunarmandlari orasida ma'lum va tushuniladi. Biroq adabiy til umumiy iste'mol xarakteriga ega emas. Ayniy bu so'zni quyidagicha izohlaydi: Katta-kichik teshiklari bo'lgan po'lat taxta. Oltin va kumush avval eritilib, qalin simga quyiladi, so'ngra sim o'sha taxtaning teshiklaridan o'tkaziladi, tortiladi va xohlagancha yupqalashtiriladi. Hozirgi zardo'zlarda bu asbob "kiryoy" yoki "qiryotaxta" deb ataladi va qalin oltin va kumush simlarni yupqalash jarayoni "simulyatsiya" deb ataladi [2, 158-b].

Lug'atda ma'lum va ommabop ma'nolari bilan bir qatorda Buxoro amirligida yoki xalq nutqida yangi ma'nolarni anglatuvchi ayrim so'z va iboralar izohlangan:

Yasovul 1. Amir va uning hukmdorlari saroyida shunday odat bor ediki, bu amaliyot egalari saroy oldini "tartib" qilib, "gunohkor"larni sudga sudrab yurganlar. 2. Sayohatda qo'shinni tartibli saqlash (bu so'z mo'g'ulcha bo'lib, asl ma'nosi ikkinchi ma'nosi bilan bir xil [2, 495-b].

Ulamolarning Yasovullari. Hukumatning oddiy bir ma'muri bo'lib, qayerda ulamolalar rasmiy tarzda uchrashsa, o'sha yerda paydo bo'lib, ulamolarni rasmiy majlislarga taklif qilar edi. Bu administrator Yasovul Ulamo deb atalgan va ulamoning qisqartmasi edi [2, 494-b].

Bu zig'ir urug'i, zira va shunga o'xshashlardan yog' olinadigan o'rta o'lchamdagi idish. Qog'oz chuvoz) a) qadimda chuvoz bo'lib, unda paxta, kanop va b.; b)

Buxoro yaqinidagi, qadimda qog'oz zavodi bo'lgan qishloq nomi [2, 556-b].

Axlat II Sotuvchi sotilgandan keyin xaridorga ortiqcha bergan hamma narsa (masalan, yuzta qovun yuz so'mdan sotiladi, qovun berayotganda esa bir yuz ikki dona, shu ikki dona axlat). 2. Eskiligi yoki eskirganligi sababli foydalanishdan chiqqan narsa (masalan, odam yangi choynak olib, eski choynagi ulotiriladi). 3. Umuman olganda, har qanday ortiqcha (tashlangan) narsa. Masalan, chiqindi suvga tashlanadigan chiqindi suv [2, 287-b].

Domullo – eski (diniy) maktabning muallimi, Domullo – madrasada kichik muallim. Burchak domullosi ikkinchi darajali domullo, u yerda muallim bormi, yo'qmi, o'quvchilar avvalo uning oldida o'qib dars tayyorlaydilar, shundan so'ng sinfga kirib katta o'qituvchi oldida o'qiydilar [2, 104-b].

"Domullo" so'zining ma'nosi bugun o'zgardi. Bugungi kunda u oliy maktabning ba'zi o'qituvchilarini (ularning ilmiy darajasidan qat'iy nazar) tushuntiradi. Bu so'zning ikkita ma'nosi tarixiy atamalardir. Sadridin Ayniyning lug'atini tuzishda "G'iyos-ul lug'ot" va "Burxoniy ko'te" manbalardan foydalanilgan bo'lib, lug'at muallifining muqaddima qismida ishoralar bor ("G'iyos-ul lug'ot" va "Burxoniy ko'te"ning ta'siri. (lug'at yaratishda ustaning yarim tafsiloti boshqa mavzu).

Eslatib o'tmoqchimizki, ba'zi hollarda u yoki bu so'zning ma'nosini tasdiqlash uchun Sadridin Ayniy Nafisa adabiyotidan yoki o'zidan she'riy yoki nasriy parchalar keltiradi, bu esa ma'noni hujjat sifatida tasdiqlashga yordam beradi. Bunday misollar, asosan, mumtoz adiblarning Sadridin Ayniyning tanqidiy nashrida ta'riflagan yoki bu borada ilmiy tadqiqot yozgan asarlaridandir: Tubo//tubi – osmonda ko'ringan afsonaviy sadr daraxtining nomi:

Пеши лаълаш кай дахан бо кавсар олояд маро,
То бувад он сарв, тубй хуш намеояд маро.

Navoiy

Tunbak – qo'ltig'ida ushlanib, kaft bilan o'ynaladigan keng og'iz, ingichka dumli narkotik. Bu musiqa asbobi tablak deb ham ataladi.

Сайди инсон кун агар чавхари ахлокат хаст,
Пеши бузинный чй лозим бинавозй тунбак.

Bedil

Xulosa. Ayniyning yarim tafsilotli lug'ati tojik (fors) madaniyati tarixidagi o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi, u XIX asr oxiri XX asr boshlari lug'atini qamrab oladi, soddaligi va tushuntirishning yetukligi bilan boshqa lug'atlardan butunlay ajralib turadi. Lug'atga kiritilgan o'sha arxaistik-tarixiy so'zlar Buxoro amirligining siyosiy-ijtimoiy tuzilishini o'zida aks ettiradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. С.Айний, ч.1, А–О, Сталинобод, нашри давл. Точ. 1933.
2. Садриддин А. Куллиёт. ч.12 Душанбе – Ирфон, 1976 сах. 19–3.
3. Садриддин А. Куллиёт, ч.12, сах.10

Aziza BUTUNBAYEVA,

PhD tadqiqotchisi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

E-mail: abutinbaeva92@gmail.com

TERMINLARNING MAZMUNI VA MOHIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada terminologiyaning taraqqiyot bosqichlari: kelib chiqishi, rivojlanishi, takomillashuvi, termin to'g'risidagi turli xil olimlarning qarashlari va uning sohaviy guruhlarini tasnif qilingan. Termin tushunchasining mohiyati uning o'rnida qo'llanuvchi atama, istiloh so'zlari ta'rif yuzasidan ma'lumotlar berilgan. Terminologiyaning sohalar rivojida tutgan o'rnini to'g'risida so'z ketgan.

Kalit so'zlar: terminologiya, termin, atama, istiloh, nomenklatura, terminologik lug'at, so'z brikmasi, leksik birlik, ilmiy terminlar, professional terminlar.

Annotation: in this article, the stages of development of the terminology: origin, development, improvement, views of different scientists about the term and its sectoral groups are classified. The essence of the concept of the term, the word "atama" that will remain in its place, information on the definition of word "istiloh". The role of terminology in the development of industries has been discussed.

Key words: terminology, term, terminology, nomenclature, terminological dictionary, vocabulary, lexical unit, scientific terms, professional terms.

Аннотация: в данной статье классифицированы этапы развития терминологии: зарождение, развитие, совершенствование, взгляды разных ученых на термин и его отраслевые группы. Сущность понятия термина, термин, используемый вместо него, информация по определению слов исталых. Обсуждена роль терминологии в развитии отраслей.

Ключевые слова: терминология, термин, номенклатура, терминологический словарь, лексика, лексическая единица, научные термины, профессиональные термины.

Kirish. Terminlar har qanday fanning ajralmas bo'lagi hisoblanadi. Shuning uchun hozirgi kunda ilm fan sohalarida tadqiqotlar ko'lamini ortib bormoqda. Bu esa yangi tushunchalarning paydo bo'lishiga, jamiyatda terminologik qatlamni o'sishiga olib keldi. Umuman olganda, fan tili terminlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, og'zaki nutq, maxsus (ilmiy) nutq davralarini terminlarsiz tasavvur qilish qiyin. X.Sh. Narxojayevaning ta'kidlashicha, "terminlar ilmiy uslubning tayanch birligi sifatida fanga oid bilimlarni aks ettirish jarayonida uning qay darajada rivojlanganligi, til sohiblarining ilmiy tafakkuri, bilim darajasi haqida ham keng ma'lumot beradi"[1,5].

Asosiy qism. Terminlarni o'rganish bilan shug'ullanuvchi terminologiya fani XX asrning 30-yillarida leksikologiyaning bir bo'limi sifatida paydo bo'lgan. Avstraliyalik olim E.Vyuster terminologiya fanining asoschilaridan bo'lib, Avstriya terminologiya maktabining yetakchilaridan biri hisoblangan.

Terminologiya atamasilotincha "termin-nus" (termin) va grekcha "logos" – fan so'zlarining birikmasidan olingan bo'lib, terminlar haqidagi ta'limot va terminlar majmuyi degan ma'nolarni anglatadi. A.D.Xayutin ingliz tilining etimologik lug'atiga asoslanib, bu so'zni ilk bor nemis olimi S.G.Shutz tomonidan 1786 yilda qo'llanilganini ta'kidlaydi. Ma'lumotlarga ko'ra mazkur so'z, ingliz, fransuz tillarida XVIII asr oxirlaridan, rus tilida esa XIX asr boshlarida iste'molga kirgan. [10, 4] Terminologiyani shakllanish jarayoni uzoq vaqtini o'z ichiga oladi. Uning leksikologiyadan mustaqil ilmiy fan sifatida ajralib chiqqaniga ko'p bo'lgani yo'q.

Terminologiyaning shakllanish jarayoni to'rtta davrni o'z ichiga oladi:

1) Birinchi davrda ya'ni tayyorgarlik— terminlarni shakllantirish ularga dastlabki ishlovlarni berish, yig'ish va ilk terminologik lug'at yaratilishi bilan belgilanib 1720 -1920 yillarni o'z ichiga oladi;

Bu davr haqida Sageder Dagmar shunday fikr bildiradi: "In the 18th, scientists and 19th centuries were the leaders in terminology. They were, however, mainly alarmed by the proliferation of terms. They were worried about the diversity of forms and the relationships between forms and concepts"[11, 2] (18-19 asrlarda olimlar terminologiyada yetakchi bo'lgan. Biroq, ular asosan atamalarining ko'payishidan xavotirda edilar. Ular shakllarning xilma-xilligi va shakllar va tushunchalar o'rtasidagi munosabatlardan xavotirda edilar)

2) Ikkinchi davr (1930-1960) — bu terminologiya nazariyasining paydo bo'lishi bo'lib, uning kelib chiqishida ikki taniqli mutaxassislar –D.S.Lotte va E.K.Drezenlarning hissasi kata bo'lgan. Bundan tashqari Vinokur, V.V.Vinogradovlar ning ham xizmati kattadir;

3) Uchinchi davr (1970-1980 yillar) — terminologiya mustaqil fan sifatida ajralib chiqib, maxsus lug'atga oid ilmiy qarashlar shakllandi va rivojlandi;

4) To'rtinchi davr (1980-yilning oxiridan) — Terminologiya mustaqil kompleks fan sifatida yanada rivojlanlandi;

Terminologiyaning asosi bo'lgan termin, fan -texnika va boshqa sohalariga oid narsa haqidagi

tushunchani aniq ifodalaydigan, ishlatilish doirasi shu sohalar bilan chegaralangan soʻz yoki soʻz birikmasidir. Jahon tilshunosligida V.M.Lekchik, X.D.Paluanova, A.A.Reformatskiy, A.V.Kalinin, S.Usmenov, V.P.Danilenko, D.L.Lotening terminologiyaga bagʻishlangan tadqiqotlari muhim oʻrin egallagan va unda terminlarga turlicha taʼriflar berilgan.

V.M.Leychikning eʼtirof etishicha, termin “muayyan tilning leksik birligi boʻlib, aniq va maxsus sohalar ilmida va faoliyatida umumiy, konkret yoki abstract tushunchalarni ifodalaydi”[2,16].

X.D.Paluanova esa “Ideal holatda terminlar –bu shunday soʻzlarki, ularning maʼno jihatdan tuzilishi bilimlarning muayyan tarmogʻi bilan bogʻliq mazmunlar bilan kifoyanadi”[3,23] deb izoh beradi. Haqiqatdan ham terminlar maʼlum bir sohaga tegishli leksikani maxsus nomlash uchun xizmat qiladi. Ular alohida, yaʼni nomlash vazifasini bajaruvchi soʻzlar sanaladi.

A.A.Reformatskiy terminga quyidagicha taʼrifni beradi: “termin— bu soʻz boʻlib, oʻzining alohida va maxsus belgilari bilan chegaralanadi; fan ,texnika, ekonomika(iqtisodiyot), siyosat va diplomatiya sohalarida qoʻllanuvchi bir maʼnoli, aniq soʻz sanaladi”[4,110].

S.Usmenov taʼrifiga koʻra , “Termin gapdan tashqarida olinganda ham, maʼlum bir aniq maʼno ifodalaydigan soʻz yoki turgʻun holatdagi soʻz brikmasidir” [5,4].

V.P.Danilenko taʼkidlaganidek, termin “sohaga tegishli boʻlgan, definitsiyaga asoslangan maxsus tushunchani anglatuvchi soʻz va soʻz birikmasi” hisoblanadi. [6,4].

Terminga D.L.Lotte tomonidan tizimlilik, qisqalik, kontekstdan mustaqilligi, mutlaq va nisbiylik kabi maxsus talablar ishlab chiqilgan. [7,34].

Yuqorida keltirilgan taʼriflardan shuni ayta olishimiz mumkinki, terminologiyaning bosh masalasi boʻlgan terminlar togʻrisidagi taʼriflar borasida yagona bir fikrga toʻxtalish qiyin hisoblangan. Sababi terminlarga nafaqat lingvistlar balki turli soha vakillari ham har xil yondashganlar. Bu albatta termin til qonun qoidasi jihatidan tilshunoslikning, ifodalagan tushunchasi jihatidan turli sohalar obyekti hisoblanadi.

Oʻzbek tiliga termin soʻzi XX asrning 40-50 yillarida kirib kelgan boʻlib,bu davrdan oldin “istiloh” va “atama” soʻzlari foydalanilgan. Shu oʻrinda A.Hojiyev termin soʻzini atama yasamasi bilan almashtirishning notoʻgʻri ekanligi, uning sabab va oqibatlari xususida jiddiy mulohaza yuritish kerakligi togʻrisida fikr yuritgan. [8, 22] Shularni hisobga olgan holda, termin oʻzlashmasini ilm-fan, texnika sohalar yoki tarmoqlarida qoʻllanuvchi soʻz va soʻz birikmalari, atama soʻzini shartli ravishda qoʻyilgan nomlar (nomenklatura, nomenlar), xususan, geografik obyektlar, joy nomlari (toponimlar) oʻrnida , arabcha istiloh oʻzlashmasini esa tarixiy terminologiya aspektidagi izlanishlar, tarixiy manbalar matnidagi

tushunchalarga nisbatan ishlatish oʻrinli ekanligi haqida soʻz yuritilgan. [9, 28] Terminologiyani bilmay turib, texnik va ilmiy kontekstdagi murakkab terminlarni anglash ,oʻziga xosligini qiymatini tushunish murakkablik tugʻdiradi. Texnik va ilmiy kontekstlarda qoʻllaniladigan murakkab terminologik detallar bilan tanishish hujjatning asosiy mazmunini yaxshiroq tushunishga va buning natijasida mutaxassislar oʻz fikrlarini yanada samaraliroq bayon eta olishga yordam beradi. Terminologiyani oʻrganish barcha ilmiy fanlarning asosidir.

Terminlar muayyan bir sohaga taʼlluqli tushunchalarni ifoda etuvchi soʻzlar boʻlsada, qoʻllanilish doirasi jihatidan shu soha kishilari doirasi bilan chegaralanishi shart emas.Buni ikki holatda koʻrib chiqish mumkin boʻladi.

1.Ayrim terminlarning maʼnosi sohaga aloqasi boʻlmagan kishilar uchun ham tushunarli boʻlib, keng foydalanib boriladi. Misol tariqasida meditsinaga oid terminlar: ukol, narkoz; botanikaga oid : bugʻdoy, oʻrik; sanʼatshunoslikka oid terminlar: afisha, sahna, aktyor va boshqalar.

2. Ayrim terminlar faqat shu sohaga oid kishilar uchungina tushunarli boʻladi va shu sohaga kishilari nutqida qoʻllaniladi. Masalan, tilshunoslikka oid terminlardan: fonema, morfem, oʻzak va boshqalar. Shuni taʼkidlab oʻtish joizki, umumisteʼmoldagi soʻzlar maʼlum bir sohaga oid tushunchani ifodalab kelishi va hodisa ularni terminga aylanishiga olib kelishi mumkin. Mazkur holat uning dastlabki maʼnosi umumisteʼmoldagi leksikaga, maxsus maʼnosi terminologik leksikaga taaʼlluqli boʻlishiga olib keladi [12, 12]. Bunga yaqqol misol qilib “shift” soʻzini keltirib oʻtishimiz mumkin. Bu soʻz kundalik hayotda keng qoʻllaniladigan soʻz boʻlishi bilan birga maxsus soha vakillari(arxitektorlar) tomonidan ishlatiladigan termin ham hisoblanadi. Termin bu kasbiy tafakkur quroli va natijasidir.Termin bu til birligini belgilab va nomlab beruvchi leksik birlikdir. Terminlar umumisteʼmoldagi soʻzlar maʼnosiga qaraganda aniq va qoʻshimcha maʼnolari boʻlmaydi [13,3].

Terminlar qoʻllanilishi sohasiga koʻra ikki katta guruhga boʻlinadi:

1. Ilmiy terminlar – ilm-fanga oid terminlardir.

a) Tilshunoslikka oid: fonema, fonetika, leksika semantika, frazeologiya, morfologiya, sintaksis va hokazo.

b) Adabiyotshunoslikka oid: sifatlash, oʻxshatish, mubolagʻa, tajnis, talmeh, roman, hikoya.

v) Tarixga oid: kapitalizm, feodalizm, kommunizm.

Shu va shu kabi boshqa koʻplab ilm-fan sohalariga oid terminlar ilmiy terminlar deb ataladi.

2. Professional terminlar. Maʼlum kasb-hunarga va mutaxassislikka oid monosemantik soʻzlar professional terminlardir.

a) kulolchilik kasbiga oid: angob, taqsir (sopol

idishlarning yuziga beriladigan bo'yoq), gulbo'ta (tog'dan chiqadigan ko'kimtir oq tusli loy);

b) Poyabzaldo'zlik kasbiga oid: bigiz, qolip, beshlik, dastak, giocho'p;

v) Tikuvchilikka oid: igna, mato, bichim, andoza, chok, ip.

Xulosa. Terminlar umuman olganda ilm-fan taraqqiyotidagi rivojlanishlarini anglash va uni yanada takomillashtirishda muhim o'rin egallaydi. Terminga berilgan ko'plab ta'riflardan shuni anglashimiz mumkinki, terminologiya o'rganish jahon tilshunoslarini qiziqtirib kelgan masalalardan bo'lgan. Bugungi kunda uning sohaviy tarmoqlarini tadqiq qilishga katta e'tibor berilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Narxojayeva X.Sh. O'zbek tilida anglatuvchi terminlarning lingvistik xususiyati: Filol.fan. bo'yicha falsafa d-ri(Phd) diss.avtoref. – Toshkent,2017. 5-b.
2. Лейчик В.М. Предмет,методы и структура терминоведения: Автореф. дис. ...д-ра филол.наук.-М.,1989.-16 с
3. Paluanova X.D. Ingliz, o'zbek, rus va qoraqolpoq tillarida ekologik terminlarning derivatsion-semantik prinsiplari: Filol.fan.d-ri. ...dis.-2016. 23-b.
4. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка// Проблемы структурной лингвистики. - М.,1968.-110 с.
5. Usmonov S. O'zbek terminologiyasining ba'zi masalalari. – Toshkent: O'qituvchi, 1968.4-b.
6. Аниленко В.П. Язык для специальных целей // Культура русской речи и эффективность общения. -М.,1996.-С.4.
7. Lotte Д.С Введение в терминоведение.-М.: Московский лицей , 1993.- С.34-40
8. Hojiyev A. Termin tanlash mezonlari.1996. 22-25-betlar.
- 9.Madvaliyev A.O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. –T.:O'zbekiston milliy ensklopediyasi,2017. 28-30-betlar.
10. Хаютин А.Д. Термин,терминология, и номенклатура.-Самарканд, 1971.-129 с.(4 betda
11. Sageder Dagmar Terminology Today: A Science, an Art or a Practice? Some Aspects on Terminology and Its Development Brno Studies in English Volume 36, No. 1, 2010, <http://www.phil.muni.cz/plonedata/wkaa/BSE/BSE%202010-36-1/BSE%202010-36-1%20%28123-134%29%20Sageder.pdf>.
12. Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: O'qituvchi, 1980.12-bet.
13. Qurbonov S., Terminologiya va uning islom huquqida rivojlanishi. –Tashkent,2022. 7-bet.

Dilbar NIYAZOVA,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

TIL EGALARINING NUTQIDA YOSH XUSUSIYATINI NAMOYON ETUVCHI LISONIY SHAXS TIPLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada hozirgi zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlaridan biri bo'lgan lingvopersonologiya ning o'rganish obyekti va lisoniy shaxs tiplari, lisoniy shaxs nutqida uchraydigan nutqiy jarayonga ta'sir ko'rsatuvchi omillar haqida, shuningdek, nutq egalarining shaxsiy sifatlariga ko'ra lisoniy shaxs tiplaridan biri bo'lgan yosh belgisiga ko'ra lisoniy shaxs tiplari xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: lisoniy shaxs, til, nutq, shaxsiy sifatlar.

Annotation: in this article, the object of study of linguopersonology, which is one of the trends of modern linguistics, and the types of linguistic person, which appear in the speech of a linguistic person factors affecting the speech process are discussed, as well as linguistic personality types according to age, which is one of the linguistic personality types according to the personal qualities of the speakers.

Key words: linguistic person, language, speech, personal qualities.

Аннотация: в данной статье объектом изучения лингвоперсоналогии, являющейся одним из направлений современного языкознания, являются типы языковой личности, речевой процесс, происходящий в речи языковой личности обсуждаются влияющие факторы, а также типы языковой личности по возрастному признаку, который является одним из типов языковой личности по личностным качествам носителей.

Ключевые слова: языковая личность, язык, речь, личностные качества.

O'tgan asrda dunyo tilshunosligida til birliklari sistem-struktur aspektda chuqur o'rganildi va bu yo'nalishda ulkan natijalarga erishildi. XX asr oxiri va XXI boshlariga kelib tilshunoslikda til birliklarini inson omili bilan bog'liq holda tadqiq etish tendensiyasi shakllandi. Bu davrda tilning nutqiy voqelanishi muammosida inson omilining

birlamchi ekanligi haqidagi qarashlar ilgari surildi. Ayniqsa, inson nutqiy faoliyatining mahsuli bo'lmish matnni uni yaratgan shaxs, uning xususiyatlaridan xoli tarzda o'rganib bo'lmashligi ilmiy asoslandi. Tilni o'rganishga bunday yondashuv uning tadqiqiga bo'lgan munosabatni ham butkul o'zgartirib yubordi. Natijada til birliklari nutq tuzuvchi va uni idrok etuvchi til sohibining ruhiyati, milliy-madaniy qarashlari, yoshi, jinsi, ijtimoiy holati, kasbi kabilar bilan bog'liq holda tekshirila boshlandi. Bularning hammasi tilda inson omili muammosini o'rganuvchi yangi ilmiy paradigma – antropotsentrik tilshunoslikning shakllanishiga yo'l ochdi. Bugungi kunda bu yo'nalish dunyo tilshunosligining asosiy ilmiy paradigmasiga aylanib bo'ldi.

Antropotsentrik tilshunoslik o'zigacha bo'lgan ilmiy yo'nalishlardan o'rganish obyekti, til tadqiqiga bo'lgan yondashuvi jihatidan farqlanadi. Ammo mazkur yo'nalishning ham o'zigacha bo'lgan barcha ilmiy yo'nalishlardan ozuqa olganligini inkor etib bo'lmaydi. Muayyan til hodisasi antropotsentrik aspektda tekshirilgan ekan, albatta, sistem-struktur paradigmasida ajratilgan til birliklari bilan bog'liq holda ish olib boriladi. Antropotsentrik tilshunoslikning imkoniyatlariga yuqori baho berar ekan, Sh.Safarov quyidagilarni yozgan: "Sistem-struktur paradigma o'zidan oldin yuzaga kelgan qiyosiy-tarixiy paradigmaning "atomistik", ya'ni til hodisalarini alohida-alohida, bir-biridan ajratgan holda tahlil qilinishi natijasida yuzaga kelgan nuqsonlarini bartaraf qilish yo'lini tutdi.

Sistem-struktur yo'nalishning asosiy samarasi tilning tizimli hodisa ekanligini isbotlashdan iboratdir. Ammo bu ikki paradigmaning umumiy kamchiligi borligi ham ma'lum bo'ldi: bu yo'nalishlarda til o'z egasi – insondan ajralib qoldi. Ushbu nuqsonni yo'qotish yo'lidagi urinishlar pragmatik va kognitiv tilshunoslik paradigmalarning yaratilishiga sabab bo'ldi". [4,35]

Bundan ko'rinib turibdiki, til egalarining yoshi ham ularning nutqiga jiddiy ta'sir ko'rsata oladi. Ayniqsa, kichik yoshdagi bolalarning nutqi ularga xos maxsus leksika, okkazonal leksik, sintaktik birliklarga boyligi bilan ajralib turadi. Bolaning nutqi bevosita egasining yoshiga ishora qilib turadi. Bu haqda fikr yuritir ekan, M.Qurbonova quyidagilarni bayon qilgan: "Bolalarning muloqot jarayonida qanday nutqiy akt turini tanlashi ularning psixologik holati, ayniqsa, yosh xususiyatlari bilan bog'liq holda amalga oshadi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalar ko'proq so'roqni ifoda etuvchi nutqiy akt shakllaridan foydalanadilar. Bu holat ularning tashqi olamni bilishga o'ta qiziquvchanliklari bilan bog'liq. Xususan, uch yoshli bolalarda nutqiy muloqotning asosiy qismi so'roq aktlaridan tashkil topadi". [2,31]

Xuddi shunday, buvi, bobolarimiz nutqi orqali ham nutq egalarining yosh xususiyatlari haqida ma'lumot olish mushkul emas. Masalan:

– Qo'shganing bilan qo'sha qari, bolam, – dedi-yu, tik turgan odamlarga o'girildi. – Bolalarim... – dedi salmoqlab. Hovli o'rtasidagi to'nka yonib bo'lib yaxlit cho'g'ga aylanib qolgan, Oqsoqol buvaning uzun, quyuq soqoli, qotma yuzi, ko'zlarida qizg'ish nur shu'lalanar edi. – Mana shu xonadondan qut-baraka arimasin. Umid bilan bir yostiqqa bosh qo'ygan ikki yosh uvali-juvali bo'lsin...

U bir zum cho'g'ga aylangan to'nkaga jim tikilib qoldi. – Xaloyiq, – dedi yana. – Shu xonadonda yana bir odam bor: bola, norasta! Shomurod shu bolani opichlab katta qilyapti. Iloyo shu yigitchaniyam umri uzoq bo'lsin. Baxti bezavol bo'lsin! (O'.Hoshimov. "Ikki eshik orasi")

Matnda qo'llangan duolar, murojaat shakllari (bolam, bolalarim, xaloyiq) nutq egasining yoshi ulug'ligini ko'rsatadi. Anglashiladiki, nutq jarayonida til egalarining yosh xususiyati bilan bog'liq holda maxsus birliklarning tanlanishi tilga shaxsning yosh xususiyatlari ta'sir ko'rsatishini dalillaydi.

Til egasi yosh xususiyatining nutqda reallashuvi asosida lisoniy shaxs tiplarining quyidagi turlarini farqlash mumkin: bolalar nutqiga xos lisoniy shaxs tipi, kattalar nutqiga xos lisoniy shaxs tipi kabi.

Bolalar nutqiga xos lisoniy shaxs tiplarini o'z navbatida yana ichki turlarga ajratish mumkin: kichik yoshdagi bolalar nutqiga xos lisoniy shaxs tipi, katta yoshdagi bolalar nutqiga xos lisoniy shaxs tipi, o'smirlar nutqiga xos lisoniy shaxs tipi kabilar.

Xuddi shunday, kattalar nutqiga xos lisoniy shaxs tiplarini ham ichki turlarga ajratsa bo'ladi: yoshlar nutqiga xos lisoniy shaxs tipi, o'rta yoshdagilar nutqiga xos lisoniy shaxs tipi, keksalar nutqiga xos lisoniy shaxs tipi kabi. Quyidagi misolga e'tibor qaratamiz:

– Xo'sh, o'lgan kunim uncha xarajat bo'lmaydi. O'limlik pulimdan uch kilo choy olasan, yigirma beshni go'rkovga berasan, kafanligim bor. ;Har yakshanba, payshanba kuni mahalladan yetti-sakkiz kishi kirib qur'on o'qib, osh yeb ketadi. Yettimda osh damlaysan, non yoptirasan, yigirmamda qo'y so'yib, osh damlaysan, yetti mahallaning machitidan odam keladi. Undan keyin qirqim bo'ladi. Bunda ham katta xarj bo'ladi. Katta, kichik hayitim, iftorligim, yilligim, qoryog'dim, gulisurxim bo'ladi... Xo'sh, shularga bir nimang bormi?...

– Axir ro'zg'ordan orttirib, u-bu qilib qo'yay desam, jikillab qo'ymadingiz. Agar u yoq-bu yoqqa yashirgan pulingiz bo'lmasa, menda hech vaqo yo'q.

– Ha, balli ... Ana shuning uchun ham bu yilcha o'lmay turadigan bo'ldim. (S.Ahmad. «Qaysar»)

Ushbu matnda keksa odam (chol)ning fikr-mulohazalari aks etgan. Matn mazmuni va uni ifoda etish uchun tanlangan birliklar nutq egasining keksa inson ekanligidan dalolat beradi. Nutq egasining suhbatdoshiga nisbatan sensirab murojaat qilishi, suhbatdoshining esa uni sizlab gapirishi suhbatning

chol va kampir o'rtasida bo'lib o'tganini anglatadi.

Demak, nutq jarayonida til egalarining yosh xususiyati bilan bog'liq holda maxsus birliklarning tanlanishi tilga shaxsning yosh xususiyatlari ta'sir ko'rsatishini dalillaydi. Bu jihatdan bolalar nutqiga xos lisoniy shaxs tipi, kattalar nutqiga xos lisoniy shaxs tipini farqlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hoshimov O'. "Ikki eshik orasi" romani. – Toshkent, 1998. 54-bet.
2. Lutfullayeva D., Xudoyberganova D. Tilshunoslikda lisoniy shaxs muammosi // O'zbek tili va adabiyoti. 2017. №.6. 36-37-betlar.
3. Qurbonova M. O'zbek bolalar nutqining pragmatik xususiyatlari: Filol. fan. dokt. ... diss. – Toshkent, 2018. 31-bet.
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: «O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. 35-bet.

Nazira YANGIBAYEVA

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

“MAORIF VA O'QITG'UCHI” JURNALIDAGI TILSHUNOSLIKKA OID MAQOLALARGA DOIR

Annotatsiya: maqolada XX asrning 20-yillarida faoliyat yuritayotgan “Maorif va o'qitg'uchi” jurnalida tilshunoslikka oid maqolalar nashr qilinganligi to'g'risida so'z boradi. Unda e'lon qilingan maqolalarning deyarli 80%dan ortig'i davrning eng muhim muammolari bo'lgan alifbo, imlo masalalariga bag'ishlanganligi, shuningdek, til nazariyasi, o'zbek tilining unli va undoshlar tizimi, adabiy til, uning tarixi, o'zbek shevalarining xususiyatlari, adabiy tilning tayanch dialekti, fonetik qonuniyatlarga bag'ishlangani, ularning aksariyati munozaraga chorlovchi hamda haqiqiy ilmiy darajaga ko'tarilgan maqolalar bo'lganligi haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: *til, imlo, maqola, ilmiy, adabiy, manba, tilshunoslik, konferensiya, gazeta, jurnal, alifbo, sheva, adabiyot, matbuot.*

Annotatsiya: в статье говорится о публикации статей по языкознанию в журнале «Просвещение и преподавание», действовавшем в 20-е годы XX века. Более 80% публикуемых в нем статей посвящены важнейшим проблемам того времени, алфавиту и орфографии, а также теории языка, системе гласных и согласных узбекского языка, литературному языку, его истории, характеристики узбекских диалектов, основной диалект литературного языка и фонетические законы, многие из которых были написаны как статьи, вызывающие дискуссию и поднимающие уровень науки.

Ключевые слова: *язык, орфография, статья, научный, литературный, ресурс, языкознание, конференция, газета, журнал, алфавит, диалект, литература, пресса.*

Annotation: the article talks about the publication of articles on linguistics in the journal “Education and Teacher,” which operated in the 20s of the twentieth century. More than 80% of the articles published in it are devoted to the most important problems of that time, the alphabet and spelling, as well as the theory of language, the system of vowels and consonants of the Uzbek language, the literary language, its history, characteristics of the Uzbek dialects, the main dialect of the literary language and phonetic laws, many of which were written as articles that provoke discussion and raise the level of science.

Keywords: *language, spelling, article, scientific, literary, resource, linguistics, conference, newspaper, magazine, alphabet, dialect, literature, press.*

O'zbek tilshunosligining 20-yillardagi manbalari xususida gap borganida, 20-yillardagi o'zbek tilshunosligi manbalariga shu davrda yaratilgan qo'llanmalar, til va imlo konferensiyalari materiallari bilan bir qatorda gazeta va jurnal sahifalaridagi o'zbek tili bo'yicha yozilgan maqolalarni ham kiritgan. Bunda ayniqsa, «Maorif va o'qitg'uchi» jurnali alohida ahamiyatga ega. Unda e'lon qilingan maqolalarning deyarli 80%dan ortig'i davrning eng muhim muammolari bo'lgan alifbo, imlo masalalariga bag'ishlangan, shuningdek, til nazariyasi, o'zbek tilining unli va undoshlar tizimi, adabiy til, uning tarixi, o'zbek shevalarining xususiyatlari, adabiy tilning tayanch

dialekti, fonetik qonuniyatlarga bag'ishlangani, ularning aksariyati munozaraga chorlovchi hamda haqiqiy ilmiy darajaga ko'tarilgan maqolalardir. To'g'ri, ular ilmiy maqola maqomiga to'liq etib bormagan, lekin fikr yuritish, avvalgi ishlarga o'rni bilan tanqidiy yondoshilganligi ularni ilmiy maqolalarga yaqinlashtirgan, balki ular dastlabki ilmiy tadqiqotlardir. Bunday maqolalar ushbu tadqiqot ishida tahlil etiladi. Shu bilan birga, jurnalda shunday maqolalar ham borki, ular asosan til va imlo masalalarining shunchaki targ'ibotiga (faktlarga asoslanish biror fikrni asoslashga qaratilmagan) bag'ishlangan bo'lib, ular tahlillarga tortilmadi. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

Hoji Mu'in. O'zbekcha alifbolar tarixi. 1926-yil, 2-son. Maqolada inqilobgacha va inqilobdan keyin e'lon qilingan «Ustodi avval», «Adibi avval» turkumidagi savod o'rgatuvchi qo'llanmalarni sanab o'tadi va ayrimlari izohlanadi.

Ashurali Zohiriy. Kelurnoma. 1927-yil, 9-10-son. Bu maqola Muhammad Ya'qub Changiyning shu nomdagi asarini sharhlashga qaratilgan. Ma'lumki, bu asar o'zbek tilshunosligida maxsus tadqiqot obyekti bo'lgan.

Yangi o'zbek alifbosini amalga oshirish uchun besh yillik plan. Unda Markazqo'mning 3-sessiyasi 1-plenumida qabul qilingan 1927-1928 o'quv yilidan 1931-1932 o'quv yili oxirigacha yangi alifboni maktabga kiritish, o'qituvchilar tayyorlash, o'quv adabiyotlarini chop etish, vaqtli matbuotni lotin alifbosiga o'tkazish, barcha ishlarni yangi alifboda yurgizish masalalarining rejalari aks etgan.

Shokir Sulaymon. Yangi alifbo Markazqo'mi birinchi plenumining yakunlari. 1928 yil, 4-son. Maqola yuqoridagi rejani amalga oshirish, uning siyosiy ahamiyati to'g'risida bahs qiladi.

Ibrohim Tohiriy. Yozuv tarixi. 1928 yil, 7-son. Bu maqola arab yozuvi tarafdorlariga zarba berish maqsadida yozilgan ko'rinadi, chunki maqola avvalida: «Din bilan barobar arablar alifbosi ham xalqimiz miyasini zaharlaganlar» so'zlarini o'qiymiz. Shunday bo'lsa-da, o'zbek ziyolilariga nemis manbalari, ya'ni (maqolada Shnestr degan muallif asari asos qilib olinganligi aytiladi, lekin uning shaxsini aniqlash

imkoni bo'lmadi) «Umumiy yozuv tarixi» asaridagi mazmunni mumkin qadar yetkazishga harakat qilgan hamda maqolada shunday xulosalar qiladi:

– «dunyodagi madaniy xalqlarning alifbelari Finikiya alifbesining bolalaridir;

– alifbeni hech qanday dohiy, hech qanday tangri o'rgatmagan, ul mehnat samarasi o'zaro va tabiat bilan kurash natijasidir va kurash uchun quroldur;

– buyum bilan yozuvni chiziq bilan yozuv yiqitqoni kabi surat bilan yozuvni harf bilan yozuv yiqitti;

– butun alifbelar bir tusda, turda emas, balki turmushning va turmushda hukm surgan hokim sinflar o'zgarishi bilan o'zgarib turg'ondur».

Orif Olimjonovning xabarida «Yangi alifbe jamiyatini kuchaytirish ma'rakasida mahallalar uchun asosiy derektivlar» (1928, 8-9-son), «Yangi alifbe ishlarini kuchaytirishda Markaziy ijroqo'mning qarori» (1928, 10-son), «Til va imlo sohasida» (1929, 6-son), «Til – imlo konferensiya yakuni va kelgusi vazifalar» (1929, 7-8-son) ma'lumotlar berilgan.

Kimyogar (S.Ç.)ning «Yangi alifbe» (1929, 12-son) kabi maqolalarida faqat lotin yozuvi va uning amalga oshirilishi bilan bog'liq masalalar aks ettirilgan.

Albatta, yuqoridagi axborotlarda ilmiylik unsurlari, muayyan haqiqat ham bor, lekin undan yiroq bo'lgan, asossiz fikrlar ham bor. Ular kelgusida maxsus o'rganilishi zarur deb hisoblaymiz.

Jurnalidagi tilshunoslikka oid maqola mualliflari ham rang-barang. Ular ichida O.Hoshimov, N.To'raqulov, R.In'omov kabi davlat arboblari, Abdurauf Fitrat, G'ozi Olim Yunusov, K.K.Yudaxin, Ashurali Zohiriy, Vadud Mahmud, Abdulla Alaviy, Hoji Mu'in kabi taniqli tilshunos va adabiyotshunos olimlar va shaxsi aniqlanmagan Usmoniy kabi shaxslar ham bor. Shunisi e'tiborliki, boshqa kasbdagi kishilar ham tilning amaliy va nazariy masalalari bo'yicha erkin fikr yuritganlar. Jurnal sahifalarida maktab til va adabiyot o'qituvchilari ham ishtirok etgan. Demak, 20-yillardagi o'zbek tili vaziyati davlat arboblari, olimlar va oddiy mehnatkash xalqni ham befarq qoldirgan emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Polivanov Ye.D. Kratkaya grammatika uzbekskogo yazika. Chast 1., Toshkent-Moskva. 1926.
2. Reshetov V.V., Shoabdurahmanov Sh. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent-1962.

Iroda PARDAYEVA,
 SamDChTI dotsenti (PhD)

 Elektron pochta: Pardayeva_im@mail.ru

SHE'RIY PARCHALARDA QOFIYA ZIYNATI

Annotatsiya: badiiyatni tahlil qilishda uning qofiya yaratish mahorati va san'atiga alohida e'tibor berish muhimdir. She'riyatga xos bo'lgan ohangdoshlik (ritm) bevosita qofiya bilan belgilanadi. Sharq poetikasida qofiyaning alohida ilm sifatida rivojlanganligi ham shundan dalolatdir. Mumtoz adabiyotda qofiyaning bir necha jihatlariga ko'ra turlari o'rganilgan. Qofiyaning turli jihatlariga ko'ra bu turlarining mukammal tarzda qo'llanishi baytlar takomilini belgilab bergan. Maqolada Navoiy tarixiy asarlaridagi she'riy matnlarda qofiyaning tuzilishiga ko'ra bir qancha turlarining nazariy asoslari qiyosiy tarzda o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *muqayyad qofiya, mutlaq qofiya, arab she'riyati, nasriy asarlar, she'riy matn, e'not, tajnis. radif.*

Аннотация: крашение рифмы в поэтических отрывках. Анализируя искусство, важно уделять особое внимание его навыкам и искусству рифмования.. Мелодичность (ритм), присущая поэзии, определяется непосредственно рифмой. Об этом свидетельствует и то, что в Восточной поэтике рифма развивалась как отдельная наука. В классической литературе изучались типы рифм по нескольким аспектам. Совершенное использование этих типов в различных аспектах рифмы определило совершенство стихов. В статье сравнительно исследованы теоретические основы нескольких типов рифм по структуре стихотворных текстов в исторических произведениях Навои.

Ключевые слова: *священная рифма, абсолютная рифма, арабская поэзия, прозаические произведения, поэтический текст, эънот, таджнис, радиф.*

Annotation: decoration of rhyme in poetic passages. When analyzing art, it is important to pay special attention to its skills and the art of rhyming. The melody (rhythm) inherent in poetry is determined directly by rhyme. This is evidenced by the fact that in Eastern poetics, rhyme developed as a separate science. In classical literature, the types of rhymes have been studied in several aspects. The perfect use of these types in various aspects of rhyme determined the perfection of the verses. The article comparatively examines the theoretical foundations of several types of rhymes according to the structure of poetic texts in historical works of Navoi.

Key words: *sacred rhyme, absolute rhyme, Arabic poetry, prose works, poetic text, enot, tajnis, for the sake of.*

Navoiy tarixiy asarlari ("Tarixi anbiyo va hukamo" va "Tarixi muluki Ajam")dagi she'riy parchalarning qofiyasini turlarga bo'lib o'rganish Mutafakkirning qofiya san'atidagi mahoratini chuqurroq anglashimizga katta yordam beradi. Qofiyaning har ikki turiga ("muqayyad qofiya", "mutlaq qofiya") ham she'riy parchalardan ko'plab namunalar uchratish mumkin.

"Qofiya mazmun bilan bog'liq, u kerakli tushunchalarni, ularni misralar oxiriga chiqarish orqali ta'kidlab ko'rsatishni taqozo etadi, ikkinchidan, qofiyaga ajratilgan bu muhim so'zlar fikr oqimidan kelib chiqadi va uning zarur halqasi bo'lib qoladi" [5,172].

Shamsiddin Qays Roziy "Al-Mu'rab fi me'yor ul-ash'or al-arab" asarida arab she'riyatida qofiyaning o'ttiz besh turi mavjudligini ta'kidlaydi. Bu qofiya turlari qofiya va so'zning turli xususiyatlari kelib chiqqan holda ajratilgan.[3,23].

Adabiyotshunos olimlarning ta'kidlashlaricha, qofiyaning birinchi turi "muqayyad qofiya"ning yetti ko'rinishi bor. Birinchisi, "muqayyad-i mujarrad" deb atalib, ta'sis, daxil, radif va qayddan holi bo'lgan, ya'ni raviyning o'zi bilan chegaralangan qofiyadir[4,45]. She'riy parchalarda qofiyaning bu turi o'ttizdan ortiq o'rinda qo'llanilganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan:

- Yana Xurmuz o'ldi chu kishvar xidev,
Siyosatlar sold elg'a g'irev [1,243].
- Ul yetti vafo, charx qildi sitam,
Anga yo'qki yolg'uz yana birga ham [1,249].

- Chu Kovus masnad uza topti zeb,
Necha kun anga charx berdi fireb [1,204].

Qofiyaning ikkinchi ta'sisli muqayyad qofiya va uchinchi ta'sis va daxilli muqayyad xillariga namunalar uchramaydi.

To'rtinchi, ridf-i asliyli muqayyad qofiyaning qirqdan ortiq namunalarini she'riy matnlarda uchratish mumkin. Masalan:

- Manuchehrkim, bo'ldi olamg'a shoh,
Anga bo'ldilar borch shohlar sipoh;[1,199]
 - Faridunkim olamda yoydi bisot,
Base olam ahlig'a yetti nishot; [1,198]
 - Shoh daryo va xalq erur anhor,
Ikkisining suyig'a bir maza bor[2,61].
- Beshinchisi, ridf-i mufradli muqayyad qofiyaga misollar uchramaydi.

Oltinchi, ridf-i zoyid murakkab qofiyaga bir nechta namunalar topish mumkin:

- Makon tutti chun taxt uzra Yazdujurd,
Taaddiyu zulm ayladi elga vird [1,231].
- Adam bo'ldi qonuni Gushtosbi,
Aningdekki, oyini Luhrosbi [1,208].

Yettinchisi, qaydli, muqayyad qofiyadir. She'riy parchalarda uning yigirmaga yaqin namunalari uchraydi:

- Anga tegrukim sen shahi nekbaxt,
Atodin-ato vorisi toju taxt [1,254].
- Gahi Saddi Ya'juj qism aylabon,

Gahi yuz ajoyib tilism aylabon [1,215].

- Yana bo'lsa ma'muri to'quz sipehr,
Oti na'li bo'lsa yoruq mohu-mehr [1,252].

- Qatil o'ldi ul dag'i topmay darang,
Vale kelturub mulk holig'a nang [1,250].

- Chu Gushtasp tuzdi sarir uzra bazm,
Anga ham falak ayladi king'a azm [1,208].

- Yana bir necha vaqt Doroyi dahr,
Ichib no'sh davron anga berdi zahr [1,212].

- Chu Bahromi Cho'binni baxti baland,
Jahon mulkida ayladi arjumand [1,243].

- Nekim olam ahlig'a qildi pisand,
Anga oni yetkurdi charxi baland [1,230].

Mutlaq qofiyaning yigirma sakkiz turi mavjud.

Birinchisi, mutlaq-i mujarrad qofiya:

Musoki jahong'a tushti g'avg'osi aning,
Horun erdi vaziri donosi aning.

Chun bo'ldi bihisht sori ma'vosi aning,
Ne qoldi aso, ne yadi bayzosi aning [2,39].

Ta'sisli mutlaq qofiyaga misol uchramaydi.

Ta'sisli va daxilli mutlaq qofiya:

Ki oni kiyurgon zamon qoshingga,
Borisin nisor ayladim boshingga [1,253].

Ridf-i asliyli mutlaq qofiya:

- G'arazkim bu so'z esa anjomig'a,
Bu tarix yuz qo'ysa itmomig'a [1,254].

- Yaqin anglag'ay tab'i donishvari,
Ki merosing ermish jahon kishvari [1,254].

Ridfi mufradli mutlaq qofiyaga misollar uchramaydi.

Ridfi murakkabli mutlaq qofiyaga ham namunalar topilmaydi.

Qaydli muqayyad mutlaq qofiya:

Chu masnaddin yetti aning raxtini,
Ki oldi jahondorlig' taxtini [1,253].

Xurujli qofiya:

- Ki xolo chalib saltanat navbatin,
Topibsen jahondorlig' shavkatin [1,254].

- Chu Hurmuzni baxt etti masnad nishin,
Adolat bila tuzdi olam ishin [1,223].

Ta'sis va xurujli qofiya - bu xil qofiyalar she'riy parchalarda uchramaydi.

Ta'sis, daxil va xurujli mutlaq qofiya:

Saning haqqing ermish jahondorliq,
Jahon xonlig'ig'a sazovorliq [1,254].

Ridf-i asliy va xurujli mutlaq qofiya:

Surub nukta sultonlar ahvolidin,

Hikoyat qilib xonlar aqvolidin [1,253].

Valoyat bila hikmatu shohlig',
Nubuvvat ishidin ham ogohlig' [1,214].

Mazidli mutlaq qofiya:

Tag'ofillarin chun ki fahm ettilar,

Talofiy qilurdin burun kettilar [1,219].

Ta'sisli, daxil va mazidli mutlaq qofiya:

Ki har ganjida ulcha zohirdurur,

Nisoringg'a yuz ming javohirdurur [1,253].

Noyirali mutlaq qofiya:

- Yanalarga, ko'r, charx netkusidur,

Sanga yo manga xud ne etkusidir [1,215].

- Yana dag'i ko'p nazmi guharfishon,

Base nasr dag'i javohirfishon [1,253].

She'riy matnlarda yuqorida sanab o'tilgan qofiya turlaridan tashqari qofiya sa'atining boshqa betakror namunalari ham kuzatiladi. Masalan, "e'not" qofiya san'atiga misol tariqasida bir nechta dalillar keltirish mumkin:

- Yana Yazdijurd binni Bahrom edi,
Ki olamg'a adlidan orom erdi.

Agar xo'yi yumshoq edi gar irik,

Falak qo'ymadi oni dog'i tirik [1,235].

- Qubod o'ldi chun mulk uzra qahramon,

Xaloyiqqa andin edi bahramon [1,238].

- Chu Bahmang'a etti vafosiz jahon,

Aning uzri ko'nglidin o'ldi nihon [1,209].

- Chu Shopur bo'ldi jahon Xusravi,

Adolatda bo'ldi ato payravi [1,223].

E'not qofiya san'ati qofiyada raviydan oldin takrorlanishi shart bo'lmagan tovushlarni ham takrorlagan so'zlararo keltirishni ifodalaydi. Baytlarda "r", "h", "ch", "sh" tovushlari raviydan oldin kelgan holda takrorlanib lafzdoshlikni yuzaga keltirgan.

Yuqoridagilar bilan bir qatorda, Navoiy "tajnis" qofiya san'atidan ham foydalangan.

Chu shoh o'ldi olamg'a Bahromi Go'r,

Jahonda mayu ayshdin soldi sho'r.

Ajal sharbat ayshini sho'r yetib,

Chiqardi jahondin yerin go'r yetib [1,234].

Shunday qilib, Navoiyning qofiya ilmidagi badiiy mahorati nasriy asarlardagi she'riy matnlarning qofiyalanish tartibi va san'ati, qofiya unsurlarining she'riy matnlarda qo'llanilishi sifatida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма жилдлик. 16-жилд. – Тошкент: Фан, 2000. – 336 б.
2. Алишер Навоий. Тарихи анбиё ва ҳукамо. – Самарқанд: Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётининг бўлими, 1990. – 138 б.
3. Розий, Шамси Қайс. 1997. Ал-Муъжам фи маъойири ашъору-л-ажам. Перевод с персидского исследование и комментарий Н.Ю.Чалисова. М.: "Восточная литература" РАН
4. To'ychiyev, U. 2011. O'zbek adabiyotida badiiylik mezonlari va ularning maromlari. –Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Умуров Ҳ. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Шарқ, 2002.

Nilufar CHULIYEVA,

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

O'zMU doktoranti

“GO'R O'G'LI YOXUD HAYOT SUVI” ROMANIDA ZAMON VA MAKONNING MIFOPŌETIK TALQINI

Annotatsiya: mazkur maqolada Nazar Eshonqulning “Go'r o'g'li yoxud hayot suvi” romanida zamon va makonning mifopŏetik talqini berilgan. Mifologik makonning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Roman janri va ijodkor uslubi; muallifning olamni badiiy idrok etishning individual usullari tahlillar vositasida ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: roman, mif, mifologiya, doston, folklor, epigrafi, manistik miflar, mifologik makon.

Аннотация: в данной статье представлена мифопоэтическая интерпретация времени и пространства в романе Назара Эшанкула «Сын могилы или вода жизни». Выявляются уникальные особенности мифологического пространства. Жанр романа и творческий стиль; Через анализ показаны индивидуальные способы автора художественного восприятия мира.

Ключевые слова: роман, миф, мифология, эпос, фольклор, эпиграф, манистические мифы, мифологическое пространство.

Annotation: this article provides a mythopoeic interpretation of time and space in Nazar Eshankul's novel "Son of the grave or water of life" by Nazar Eshankul. The unique features of the mythological space are revealed. Novel genre and creative style; the author's individual methods of artistic perception of the world are shown through analysis.

Key words: novel, myth, mythology, epic, folklore, epigraph, manistic myths, mythological space.

Nazar Eshonqulning “Go'r o'g'li yoxud hayot suvi” romani o'ziga xos kompozitsiyaga ega. Asar alohida nomlangan boblardan tashkil topgan. Jumladan, syujet “1.Xabar” nomli bob bilan boshlanadi. Mazkur bobda asar qahramoni o'zining o'lik holda topilgani haqida gazetada bosilgan yolg'on, olamshumul, ayni paytda fojining boshlang'ich nuqtasi bilan duch keladi. Asarda ba'zi obrazlarga ism bermaslik, kuchli psixologizm, gazeta xabarining qahramon (jamiyat)ni kelajakdagi xavf-xatardan ogoh etuvchilik funksiyasi, muayyan hukumat boshqaruvi natijasida jamiyat a'zolarining huquq va erkinliklarining toptalishi kabilar bir qarashda go'yo distopik asar xususiyatlarini eslatadi. Ammo distopik asarlarga xos asosiy xususiyat bo'lmish fantastik tasvirlarning yetakchiligi ko'zga tashlanmaydi. Bu holat, aslida, shaxs, jamiyat, tuzum munosabatlarining ramziy-majoziy tasviri ekani roman voqealari izchilligida anglashilib boradi. Zero, romandagi yakka shaxs fojiasi butun bir jamiyat, bashariyatning azaliy, dardli muammosi ekani ayonlashadi.

Romandagi voqealar, asosan, S. tashkilotining binosi, qahramon N.ning ijara uyi, Q.binosi kabi makonlarda kechadi. Romanning “Tush” boblarida esa asar qahramoni turli o'zgargan qiyofalarda, vaziyatlarda namoyon bo'ladi. Bunda qahramon kengaygan, o'tmish-hozir-kelajak kesishgan vaqtda, vizyonerning ruhiy holati bilan belgilangan yaxlit, davomiy mavjudlik makonida tasvirlanadi. Umuman olganda tush bilan bog'liq makon – oneirik makon – “orzular, xayollar, saroblar, gallyutsinatsiyalar maydoni”ni [1:376] o'z ichiga oladi. Romanda berilgan tush tasvirlarida ham bir qahramon shaklida butun insoniyatning jaholat, erk va ozodlikni bo'g'uvchi g'oyalar, mafkuralar “o'ldirgan” ruhi bir ilinj, bir nur, bir dastak qidirib sarosar kezinadi. Zero, Y.Lotmanning fikricha, tush “semiotik ko'zgu bo'lib, unda har kim o'z tilining aksini ko'radi. Bu tilning asosiy

xususiyati uning juda noaniqligidir”. [2:124-126] Asardagi tush tasvirlarida syujet realligi yo'q, ammo ular haqiqatni, mohiyatni ko'rsatishga xizmat qilishi bilan romanning g'oyaviy mazmunida katta ahamiyat kasb etgan. Bu tushlaridan biri (Tush-5)dagi tarixiy-mifologik makon tush ko'ruvchining olomon tomonidan qatl maydoniga olib borilayotgani, “Tush-2”da esa qallig'ining sazoyi etilgani bilan bog'liq tafsilot tarzida voqelanadi. Romandagi qabriston, sukunat va zulmatga cho'mgan Tergovchi binosining “Tungi so'rov” xonasi, sharpalar tasviri kabilar asarda real dunyo bilan diniy-mifologik makon qorishib ketganini ifodalaydi. Jamiyatda shaxs sifatida unutilish, mavhumlik, yolg'izlik, qo'rquv kabi hissiyotlar qahramon va u mavjud dunyoning ijtimoiy hamda diniy-mifologik shaklini ta'kidlaydi. Romanda ijtimoiy va diniy-mifologik tamoyillar o'zaro uzviy bog'langanini ko'rish mumkin. U qidirayotgan Q.binosining hadeganda topilavermagani, manzili noaniqligi, uning qorong'u, uzun dahlizlar, chalkash yo'laklar, son-sanoqsiz zinalardan iborat ekani bashariyatning olamni, voqelikni anglashga intilishning mifologik tafakkuriga xos belgilar sifatida ko'zga tashlanadi. Natijada “mifologiyaning dunyoqarash va fikrlash tarzining mulki sifatida universalligi hech qanday tarzda ma'lum bir mifologik va mifopŏetik tizimning individualligi va o'ziga xosligini bekor qilmaydi. Aksincha, umumiy mantiqiy-konseptual va konseptual tuzilmaning universalligi uning yaratuvchi xalq ongida shakllangan tarixiy taqdirlar va dunyo manzarasi bilan uzviy bog'langan etnik o'ziga xosligini izchil aniqlashga xizmat qiladi” [3:72] Xuddi shuningdek, romanga epigrafi sifatida olingan parchalarga e'tibor qarataylik: “Aytsam yetgaymikin, enajon, zorim, Yurakda g'amim ko'p, ichda zanglarim!..” Go'ro'g'li monologi “Go'ro'g'lining tug'lishi” dostonidan. “...hayot suvin izlab o'tdi Gilgamish” “Gilgamish” dostonidan.” [4:3] Xalq eposidan olingan mazkur parchalar asar mohiyati uchun ochqich

vazifasini bajaribgina qolmay, muallifni voqelikni ko'p qatlamli yoritish imkoniyati bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumki, mashhur Gilgamish haqidagi dostonning bir qismi uning obi hayot qidirib boshidan kechirgan sarguzashtlariga bag'ishlangan. Dostondagi hayot suvi tiriklik va boqiylikning ta'minlovchisi bo'lib, epigrafdan roman g'oyasi insoniyatning uyg'onishiga bag'ishlanganiga ishora etadi. Go'rda tug'ilgan go'dakning orzu-armonlari, g'am-anduhlari kuylangan "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonidan epigraf tanlanishi asarda o'z erki o'zida bo'lmagan, ijtimoiy "o'lgan" odamning butun boshli jamiyatni, totalitar tuzumni o'zgartirishga harakat etishi va buning samarasiz yakuniga ishora qiladi.

Asarning ilk bobida qahramon ruhiyatida shafqat hissi paydo bo'ladi. Natijada, u o'zi bilan anchadan buyon tanish ayolga uylanish taklifini aytmochi edi: "Bugun u ayolnikiga qat'iy qaror bilan borayotgandi. Ayolni u bilan bog'lab turadigan birdan-bir narsa, bu – o'ttizga ham kirmagan juvonning o'ziga qaraganda baxtsiz ekanini anglagani edi – aynan shu shafqatga o'xshagan his – aslida ayolga nisbatan o'zining hayotda omadliroq ekanini bildirish istagi uni o'sha tongda ayol tomon yetakladi" [4:13] Ayolning ismi Havo edi. Ammo asar so'ngida bu qahramonning ismi Guli sifatida yangraydi. Ya'ni qahramon N. nazdidagi ayol Havo ismiga monand edi. Bechora, ojiza, baxtsiz bir ayol. Ammo asar oxirida muallif hech qanday izohlarsiz unga nisbatan Guli nomini qo'llaydi, chunki voqealar fonida u ham boshqalarga o'xshagan, faqat manfaatdorlik hissi bilan yashaydigan xudbin inson ekani yuzaga chiqadi. Havo N. uchun uni yolg'iz, rangsiz va bir xil tarzda kechadigan kunlarini o'zgartira oladigan yagona ilinj edi, garchi N.ning o'zi buni tan olmasa-da. Romanda ayol xilqatining serqirra va inja e'tibor berib fosh etuvchilik, hodisotlardan xabardorlik xususiyati (go'yo Shayton vasvasasi orqali ilohiy daraxtning abadiy Jannatda qolishlik baxsh etishidan boxabar bo'lgani kabi) diniy-mifologik talqindan zamonaviy, joriy vaqt silsilalari aro aks ettiriladi. Ya'ni N.ning o'lgani haqidagi xabarni ilk bora Havo N.ning o'zi bilan keltirgan gazeta sahifalarida ko'rib qoladi. Shundan so'ng, N. uchun kurashlar va sinovlar boshlanadi.

N. o'lmaganini isbotlash payiga tushadi. O'zi ishlagan S.tashkilotining binosini qidirib topadi. O'zi uchun noma'lum, sirli va bahaybat qo'rg'onni eslatuvchi bu bino matnda go'yo inson yaralganidan buyon unga tushuniksiz bo'lib kelayotgan tashqi kuchlar haqidagi asotirlarning moddiy ko'rinishi bo'lib gavdalanadi. Qahramon ruhiyatiga undan qo'rqish va uni anglashga bo'lgan qiziqish enib ketadi: "N. butun shaharni yutaman deganday ataylab bahaybat qurilgan bino oldida turar, bino shahardagi eng baland binolardan bo'lib, shahar chekkalaridan ham ko'zga tashlanib turardi... Bino bahaybat qo'rg'onni eslatar, N. yaqinlashgan sayin yanada ulkanlashayotganday edi... Bino qo'rqinchli, sirli bo'lsa ham u tez-tez yurib, panjara bilan o'ralgan darvozaga yaqinlashdi" [4:41] N.ni bu voqealar fonida noma'lum odamlar tomonidan

maxfiy tarzda kuzatish topshiriladi. Dumli, mitti odamlar u qayerda bo'lmasin, hatto xonasida bo'lgan paytlarida ham uni uzoqdan, zimdan kuzatishga tushishadi. Ular jahon miflariga xos pakana odamchalar bilan bog'liq ba'zi miflarga ishoradek tuyuladi. Bu kabi odamchalar haqida yaratilgan aksariyat afsonalarda ular yerosti mavjudotlari, qorong'ulik asirlari sifatida tasvirlanadilar. Ko'rinadiki, N. shaxs sifatida ruhan o'lgan odam ekanini bu voqealar ham ta'kidlashga xizmat qiladi. Ta'qiblardan charchagan N. xonasiga butkul qamalib oladi. Shu sabab roman qahramoni uchun vaqt go'yo to'xtab qolgandek tasavvur uyg'otadi. Ijtimoiy yakkalik va ta'qiblar uning ishtiyoqini yo'qota boradi. Zamon (vaqt) esa imillab yura boshlaydi: "...u endi ertalablari ishga shoshilmasdi, vaqt mutlaqo mohiyatini yo'qotgan... edi. Vaqt uning uchun tagida yotgan to'shakday edi: u o'tayotganini, tinimsiz aylanayotganini N.ga bildirmasdi, shundoq yonidan, ko'chadan N.ga tashvishlari yot va tushuniksiz odamlar bilan birga oqib o'tardi. N. esa yonidan oqib o'tayotgan vaqt oqimini ham, o'zlarining tirik ekanliklaridan xursand olomonni ham sezmasdi" [4:62] Shu tariqa, sobiq tuzum va mafkuraning inson taqdirini fojiaiy oqimga burib yuborishi haqidagi g'oya asar davomida bot-bot yuzaga chiqaveradi.

Shuningdek, asarda N.ning tog'asi tilidan aytilgan rivoyat ham janrga mifopoetik tafakkur yuklagan. Mazkur rivoyatda qadimda bir avliyo qazo qilishidan avval qavmdoshlarini chaqirib: "shu paytgacha men sizlarga kelayotgan o'limni qaytarib keldim, endi bu ish hech kimning qo'lidan kelmaydi. Faqat bitta yo'li bor. Men o'lgach tobutga solib ko'taringlar va qaytib yerga qo'ymanglar, qayerga borsalaring, qayerda yashasalaring ham tobut yerga tushmasin. Agar tobut yerga tushmasa, ajal ruhi meni o'lmagan deb o'ylab, sizlarga yaqinlashmaydi..." [4:123-124] deydi. Bu rivoyat manistik miflarni eslatadi. Ya'ni "bu tipga mansub miflar mifologiyaning eng quyi bosqichlarida paydo bo'lgan va ajdodlar homiyligi, afsonaviy, tarixiy qahramonlar to'g'risida bahs etadi [5:403]. Mazkur rivoyatda ham ajdod ruh homiyligida tinchlik va abadiylik ta'minlangani ta'kidlanayapti. Shuningdek, bu rivoyat orqali muallif o'lim ham insoniyat aslida bir yuk ekani, qachonki kishining o'zi o'z tirikligini isbot qilmagunicha rohat topmasligi haqidagi fikrlari beriladi. Bu jarayonda "mif boshidanoq voqelikni ijodiy va estetik modellashtirish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Aynan shu xususiyat unga, bir tomondan, nafaqat folklor janrlari bilan o'zaro aloqada bo'lish, balki ularni yaratish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, keyingi davrlarda so'z ustalarining individual kasbiy faoliyatini ifodalovchi janrlar uchun namuna bo'lib xizmat qiladi" [3:14]

Roman oxirida N. o'ziga o'zi go'r qazishga buyuriladi. Asarning "12. Go'rkov" qismida go'yo tavqi la'natga uchragan Sizifning urinishlari zoye ketgani kabi N.ning ham tirikligini isbot etishga bo'lgan urinishlari bekor ketadi. Endi uning ichida insonga yot bo'lgan bir yovvoyi tuyg'u tug'yon ura boshlaydi. U xayollarida uysiz, keraksiz, daydi itga evriladi, hatto it kabi uvillab, o'zidagi

hayvoniy instinktni yuzaga chiqaradi. Zero, jamoadan uzoqlashgan, ijtimoiy unutilgan inson endi jamiyat bunyodi – shaxs emas, balki tabiat yaratig'i – jonzotga aylanib qoladi. Natijada, allaqachon ruhan o'lgan odamning yashashidan ma'ni yo'q, uning jismoniy o'limi hech nimani o'zgartirmasligini anglab yetadi.

Xullas, romandagi zamon, makon, har bir joy, undagi detallar, voqelikning metaforasi ham ijtimoiy-

tarixiy, ham diniy-mifologik zamon-makon bilan tutashib ketadi. Umuman olganda, mifologizm nafaqat mifning badiiyati, uning imkoniyatlarini ifodalaydi, balki muayyan ijodkorning g'oyaviy-badiiy qarashlarini o'zida aks ettiruvchi olamning individual, ayni paytda umumiy qirralarini aks ettiruvchi yaxlit dunyoqarashdir. Mazkur romandagi mifologik zamon va makon tasviri, funksiyasi ham ayni shu maqsadlarni o'z ichiga olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Фарино Е. Введение в литературоведение. М., 2004.
2. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. СПб., 2000.
3. Сыздыкбаев Н.А. Художественный неомифологизм в литературе второй половины XX века. (на материале произведений русской, узбекской и казахской литературы) –Т.: Mumtoz so'z, 2012. – 148 с.
4. Эшонкул Н. Гўр ўғли ёхуд ҳаёт суви. – Т.: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2018. – 304 б.
5. Жўраев М., Ўраева Д. Ўзбек мифологияси. Дарслик. – Т.: Наврўз, 2019. – 555 б.

Амина ФАТТАХОВА,

*доктор философии по филологическим наукам (PhD),
и.о. доцента кафедры узбекского языка и литературы*

Ташкентского государственного юридического университета

СИМВОЛИКА НАЗВАНИЯ ПОВЕСТИ У. УМАРБЕКОВА «ЛЕТНИЙ ДОЖДЬ»

Аннотация: в данной статье рассматривается название повести У. Умарбекова «Летний дождь» как символический «код», несущий за собой необходимую информацию. Цель исследования – анализ смысловых граней образа Летнего дождя. В работе делается вывод о том, что этот образ несет в себе различные символические смыслы: временные и эмоциональные колебания, характерные для летнего периода; нестабильность, неожиданность и неопределенность событий в жизни героев; дождь как элемент очищения и возрождения; атмосфера ожидания и перемен; период внутренних изменений, эмоциональных бурь. Эти смысловые грани образа Летнего дождя взаимосвязаны с важнейшими мотивами повести, взаимодействуют с образами главных героев и способствуют углублению их характеристики.

Ключевые слова: повесть У. Умарбекова «Летний дождь», символ, образ, мотив.

Annotatsiya: ushbu maqolada hikoyaning nomi muhokama qilinadi O' Umarbekov "Yoz yomg'iri" zarur ma'lumotlarni olib yuruvchi ramziy "kod" sifatida. Tadqiqotning maqsadi Yozgi yomg'ir obrazining semantik tomonlarini tahlil qilishdir. Ish bu tasvir turli ramziy ma'nolarni o'zida mujassam etgan degan xulosaga keladi: yoz davriga xos bo'lgan vaqtinchalik va hissiy tebranishlar; belgilar hayotidagi voqealarning beqarorligi, hayratlanarliligi va noaniqligi; yomg'ir tozalash va qayta tug'ilish elementi sifatida; kutish va o'zgarish muhiti; ichki o'zgarishlar davri, hissiy bo'ronlar. Yozgi yomg'ir obrazining bu semantik qirralari hikoyaning eng muhim motivlari bilan o'zaro bog'liq bo'lib, bosh qahramonlarning obrazlari bilan o'zaro ta'sir qiladi va ularning xususiyatlarini chuqurlashtirishga yordam beradi.

Tayanch so'zlar: O' Umarbekovning "Yoz yomg'iri" hikoyasi, timsol, obraz, motiv.

Annotation: this article discusses the title of the story U. Umarbekova "Summer Rain" as a symbolic "code" that carries the necessary information. The purpose of the study is to analyze the semantic facets of the image of Summer Rain. The work concludes that this image carries various symbolic meanings: temporary and emotional fluctuations characteristic of the summer period; instability, surprise and uncertainty of events in the lives of the characters; rain as an element of purification and rebirth; an atmosphere of expectation and change; a period of internal changes, emotional storms. These semantic facets of the image of Summer Rain are interconnected with the most important motifs of the story, interact with the images of the main characters and help deepen their characteristics.

Key words: U. Umarbekov's story "Summer Rain", symbol, image, motive.

Заглавие литературного произведения предстает самым первым знаком текста, его отличительной чертой. Роль заглавия в структуре текста велика, вот почему писатели придают такое значение правильному подбору названия своих произведений. Заглавие подобно имени человека, которое сопутствует ему на протяжении всей жизни и которое даже может определить его судьбу. С.Д. Кржижановский в своей книге «Поэтика названий» писал: «Как завязь в процессе роста разворачивается постепенно множимися и длиннющими листьями, так и заглавие лишь постепенно, лист за листом, раскрывается в книгу:

книга и есть развернутое до конца заглавие, заглавие же – стянутая до объема двух-трех слов книга» [4; С.3]. Заглавие, как правило, является одним из существенных композиционных элементов любого художественного текста. Заглавие ассоциируется прежде всего с номинацией. В данном аспекте мы решили рассмотреть повесть У. Умарбекова «Летний дождь», название которого дает основание для различных его трактовок. Заглавие как один из элементов структуры текста неизменно привлекает внимание литературоведов [1–4]. Название произведения изучается как момент «предпонимания» текста [5], как точка соприкосновения текста и внетекстовой действительности [6], как фреймовая структура [7, 9].

Повесть Ульмаса Умарбекова «Летний дождь» – это произведение, которое сразу привлекает внимание читателя своим загадочным названием. Как известно, название произведения может служить своеобразным ключом к его смыслу и тематике, но угадать, о чем именно будет повествование, по одному лишь названию часто бывает невозможно. В случае с «Летним дождем» У. Умарбекова название выступает важным символом, несущим глубокий смысл и раскрывающим многогранные аспекты произведения.

Лето и дождь – два, казалось бы, противоположных элемента, и их объединение в название вызывает любопытство. Лето ассоциируется с ярким солнцем, теплом, светом и радостью. Дождь, напротив, может ассоциироваться с печалью, меланхолией и некоторой неопределенностью. Таким образом, название создает контрастное и противоречивое впечатление, подготавливая читателя к восприятию сложных и многозначительных событий: «Близится утро. Небо начинает светлеть. Тротуары в эту пору безлюдны. А вымытый ночью поливальниками асфальт блестит, переливаясь, будто проезжую часть улицы выстлали черным бархатом. В мокром асфальте отражаются гирлянды огней, пунктирной линией убегающие вдаль» [10; С.4].

«Летний дождь», на наш взгляд, символизирует временные и эмоциональные колебания, характерные для летнего периода. Это может быть периодом внутренних изменений, эмоциональных бурь, подобных летнему дождю, который приходит неожиданно и омывает все вокруг. Ульмас Умарбеков, возможно, выбрал это название для того, чтобы подчеркнуть нестабильность, неожиданность и неопределенность событий в жизни своих персонажей. Таким образом, название может указывать на тему внутреннего преобразования, самопознания и нового начала. Лето, как время ярких впечатлений и событий, может быть насыщено драмой и интригой, а дождь становится катализатором этих изменений: «Рахим Саидов старался, чтобы ссор в доме не было, но они случались

все чаще и чаще. Говорят, нельзя луну прикрыть решетом. Их шумные пререкания с женой становились достоянием чуть ли не всего многоквартирного дома» [10; С.5].

В итоге, название «Летний дождь» Ульмаса Умарбекова представляется сложным и многозначительным элементом произведения. Оно не только привлекает внимание читателя, но и, как ключ, открывает перед ним дверь в мир глубоких эмоциональных переживаний, символики и тематики изменений. Чтобы по-настоящему понять, почему автор выбрал именно такое название, необходимо углубиться в текст, исследовать события и персонажей, чтобы разгадать все тайны, заложенные в этом загадочном «Летнем дожде».

«Летний дождь» становится метафорой для жизни и человеческих переживаний. Как и в летний период, в жизни бывают светлые, яркие моменты, наполненные счастьем и радостью, которые ассоциируются с лучами солнца. Однако, как и в дождливую пору, возможны трудные времена, испытания, которые приносят беспокойство и меланхолию. Это внутренние дожди эмоциональных переживаний, которые, как и настоящий дождь, омывают и очищают душу человека: «Стараясь с головой уйти в работу, он вскоре забывал о причинах, вызвавших скандал. Спустя день или два Рахим, не задумываясь над тем, кто из них прав, кто виноват, просил у жены прощения. Мунис оттаивала, и начинались обоюдные заверения и клятвы. В доме опять воцарялись мир и согласие. Вновь собирались у Саидовых друзья, и веселый смех и шумные разговоры доносились из открытых окон их квартиры» [10; С.6].

Выбор Ульмаса Умарбекова сделать дождь именно летним позволяет также подчеркнуть временную и температурную специфику этого периода. Летний дождь приносит облегчение в жаркие дни, создавая атмосферу ожидания и перемен. Таким образом, название подчеркивает моменты ожидания, переосмысления и изменений, которые происходят в жизни персонажей: «Когда между ними вырастала стена отчуждения, Рахим не находил себе места. В глубине души он понимал, что бесконечно так продолжаться не может. Настанет день, когда надо будет предпринять решительный шаг. Но при одной только мысли об этом мужество оставляло его» [10; С.6].

Символика дождя как элемента очищения и возрождения также добавляет глубины произведению. Возможно, автор видит в дожде не только нечто трагическое, но и то, что приносит дополнительные возможности, начала чего-то нового, которое приносит лето после дождливых дней: «На этой-то дороге и встретил Рахим Саидов свое счастье. Так, по крайней мере, он долгое время считал» [10; С.6].

Таким образом, «Летний дождь» Ульмаса Умарбекова оказывается не только названием, но и сим-

волом, который воплощает разнообразные аспекты человеческой жизни. Это название приглашает читателя заглянуть глубже, исследовать персонажей и события, чтобы раскрыть многогранный смысл произведения.

Использованная литература:

1. Бабичева Ю.В. Поэтика заглавия // Вестник ТГПУ. Сер. Гум. науки (Филология). 2000. № 6. С. 61–64.
2. Гинзбург Л.Я. О поэтике заглавия // Лингвистика и поэтика: Сборник статей. М. 1979. С. 309–316.
3. Кожина Н.А. Заглавие художественного произведения: Структура, функции, типология (на материале русской прозы XIX–XX вв.): Дис... канд. филол. наук. М., 1986. 288 с.
4. Кремнева А.В. Роль заглавия в понимании смысла художественного текста // Текст: структура и функционирование. Барнаул, 2000. Вып. 4. С. 86–92.
5. Ламзина А.В. Заглавие // Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные понятия и термины / Под ред. Л.В. Чернец. М., 1999. С. 94–107.
6. Веселова Н.А. Заглавие литературно-художественного текста: онтология и поэтика: Дис.... канд. филол. наук. Тверь, 1998. 236 с.
7. Джусупов Н.М. Когнитивно-стилистический подход к исследованию заголовка художественного текста (на материале англоязычной художественной прозы) // Вопросы когнитивной лингвистики. 2013. № 2. С. 47–61.
8. Кржижановский С.Д. Поэтика заглавий. М.: Никитинские субботники, 1931. 32 с.
9. Сухих О.С. Символика названия романа А. Иванова «Ненастье». // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Н.Новгород, 2017, № 4, С. 234–238.
10. Умарбеков У. Летний дождь. М.: Советский писатель, 1987. 288 с.

Мадина КАСЫМОВА,
Phd,

Александра ЕКАБСОНС,

доцент, факультета гуманитарных наук
кафедры методики обучения русскому языку и литературе
Чирчикского государственного педагогического университета
Ташкентской области

ЛИРИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ В ПОЭЗИИ НАТАЛЬИ БЕЛОЕДОВОЙ

Аннотация: лирический герой – одна из форм проявления авторского сознания в лирическом произведении; образ поэта в лирике, выражающий его мысли и чувства, но не сводимый к его житейской личности; субъект речи и переживания, в то же время являющийся главным объектом изображения в произведении, его идейно-тематическим и композиционным центром [1].

В этой статье рассматривается термин лирический герой, и глубоко анализируется стихотворение Натальи Белоедовой.

Ключевые слова: *лирический герой, автор, статья, творчество, характер, попутчица.*

Annotation: the lyrical hero is one of the forms of manifestation of the author's consciousness in a lyrical work; the image of the poet in the lyrics, expressing his thoughts and feelings, but not reducible to his everyday personality; the subject of speech and experience, at the same time being the main object of the image in the work, its ideological, thematic and compositional center [1].

This article examines the term lyrical hero, and deeply analyzes the poem by Natalia Beloyedova.

Keywords: *lyrical hero, author, article, creativity, character, traveling companion.*

Annotatsiya: lirik qahramon-lirik asarda muallif ongining namoyon bo'lish shakllaridan biri; uning fikrlari va his-tuyg'ularini ifoda etadigan, ammo kundalik shaxsiyatiga kamaytirilmaydigan lirikadagi shoirning obrazi; nutq va tajriba mavzusi, shu bilan birga asardagi tasvirning asosiy obyekti, uning g'oyaviy-tematik va kompozitsion markazi [1].

Ushbu maqolada lirik qahramon atamasi ko'rib chiqiladi va Natalya Beloedovaning she'ri chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *lirik qahramon, muallif, maqola, ijodkorlik, xarakter, sayohat hamrohi.*

Образ лирического героя не тождествен образу автора, хотя и охватывает весь круг лирических произведений, созданных поэтом; на основе образа лирического героя создается целостное представление о творчестве поэта [1]. Понятие о лирическом герое, не тождественном автору текста как таковому, впервые появляется в статье Юрия Тынянова «Блок» в 1921 и получает развитие у таких исследователей, как Лидия Гинзбург, Григорий Гуковский, Дмитрий Максимов [3]. Лидия Гинзбург считает, что лирический герой не существует в отдельном стихотворении. Это непременно единство, если не всего творчества, то периода, цикла, тематического комплекса. В подлинной лирике, разумеется, всегда присутствует личность поэта, но говорить о лирическом герое имеет смысл тогда, когда она облекается некими устойчивыми чертами – биографически-

ми, психологическими, сюжетными [5]. Лирический герой – это субъект высказывания в лирическом произведении, своего рода персонаж лирики, – так считает Григорий Гуковский [4]. Дмитрий Максимов, рассматривая лирического героя в поэзии, отмечает трагичность героя и его интенцию на свершение «великого дела» [6].

Каждое стихотворение поэтессы – маленькая исповедь. Так, в стихотворении «Мы ехали в вагоне шесть часов...» автор раскрывает, казалось бы, обычную картину, – два попутчика в вагоне. Но каждая из этих женщин связана своим воспоминанием, в первую очередь, и общим пространством вагона, во вторую очередь. Никто из них не пытается прервать невидимую нить воспоминаний. Рядовая ситуация в купе передана глаголами движения:

И женщина беззвучная сидела.

А я спала, пила, читала, ела,
Читала. А потом опять спала.

Она смотрела вдумчиво в окно [2].

Автор описывает простые вещи, но за ними скрывается одиночество:

Она смотрела вдумчиво в окно,

И взгляд ее был полон и печален [2].

Лирическая героиня чувствует боль и печаль своей попутчицы и не решается предложить ей чай. В данном случае имеется в виду общение:

Она смотрела вдумчиво в окно,

И взгляд ее был полон и печален.

И можно было предложить ей чаю,

Но не хотелось прерывать ее [2].

Автор не решается предложить своей попутчице чай. Ей не хотелось прерывать ее, прервать ее невидимую нить воспоминаний.

И можно было предложить ей чаю,

Но не хотелось прерывать ее.

Мне не хотелось прерывать себя.

Ее – себя [2].

Лирическому герою не хотелось прерывать ее рассуждения. Автору не хотелось прерывать ее – себя, так как не хотела прерывать нить воспоминаний.

Мне не хотелось прерывать себя.

Ее – себя.

Использованная литература:

1. Терминологический словарь-тезаурус по литературоведению // <https://rus-literaturologiya.slovaronline.com/301>
2. Белоедова Н. «Так спокойней» // Литературный журнал «Сибирские огни» // <https://xn--90aefkbacm4aisie.xn--p1ai/content/tak-spokoyney>
3. Тынянов Ю. Лирический герой в литературе // <https://litrekon.ru/podgotovka/k-ege/liricheskij-geroj-v-literature-znachenie-termina-i-primery>
4. Гуковский Г. Что такое лирический герой? // <https://lit.1sept.ru/article.php?ID=200801611>
5. Гинзбург Л. Значение лирического героя. // kartaslov.ru
6. Максимов Д.Е. Поэзия Лермонтова // <https://themaska.ru/pochemu-liricheskii-geroi-ponyatie-o-liricheskom-geroe.html>
7. Журнальный зал «Тогда сейчас постоянно» // <https://magazines.gorky.media/ural/2022/3/togda-sejchas-postoyanno.html>
8. Плыву. Стихи Натальи Белоедовой // <https://textura.club/plyvu/>

Всё стало равнозначным.

Всё стало узнаваемым,
прозрачным [2].

Автор видела в своей попутчице себя, и для нее всё стало равнозначным и узнаваемым, прозрачным.

Текло, струилось

в продолжении дня.

Там ветер шевелил густые ели.

Там крупный дождь шумел который час [2].

По дороге в Новосибирск, шел дождь в продолжении дня. «Там ветер шевелил густые ели. Там крупный дождь шумел который час» – эти строки придали особое значение стихотворению. Дождь погружал попутчицу в воспоминания. Размеренный стук колес поезда, крупный дождь, смена пейзажа за окном создают впечатление быстротекущей жизни и погружает в размышление о бренности бытия.

Она в окно глядела – я ей верила.

Происходило что-то кроме нас [2].

«Она в окно глядела – я ей верила» – верила, что однажды ее грусть и печаль заменятся на радость. И в вагоне «происходило что-то кроме нас» – автор подчеркивает особую атмосферу в вагоне – «чай остался нетронутым». Стихотворение Натальи Белоедовой «Мы ехали в вагоне шесть часов», очень глубоко осмысленное и философское. Мы видим, как сопереживает лирический герой своей попутчице. Попутчица глубоко погрузилась в свои воспоминания, лирическому герою не хотелось ее прерывать, прерывать тонкую нить воспоминаний. Также видим образ природы, «Текло, струилось в продолжении дня. Там ветер шевелил густые ели. Там крупный дождь шумел который час». Дождь – не может быть просто словом, затерявшимся среди авторских строчек. Это поэтический, характерный образ, выражающий отношение поэта к предмету исследования в поэтическом творении. Он рожден жизнью, пропитан мыслями и чувствами художника. Этот образ связывает писательскими ассоциациями душевную жизнь человека с природой. Дождь сопровождает лирических героев, создает поэтичность в описании картин природы и раскрывает черты характера героев.

Zilola SALISHEVA,

O'zDJTU, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti,

filiologiya fanlari nomzodi

INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA XORIJLIKLARGA O'ZBEK TILINI O'RGATISH VOSITALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada xorijliklarning o'zbek tilini o'rganishga qiziqishi, til kompetensiyasi xususida fikr yuritiladi. O'zbek tilini o'rgatishda innovatsion yondashuv usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar: xorijliklarning o'zbek tilini o'rganishga qiziqishi, hamkorlikda o'qitish, so'zlashuv, innovatsion yondashuv usullari.

Аннотация: в данной статье рассматривается заинтересованность иностранцев в изучении узбекского языка, языковая компетенция. Представлены инновационные подходы к преподаванию узбекского языка.

Ключевые слова: заинтересованность иностранцев в изучении узбекского языка, совместное обучение, беседа, инновационные методы подхода.

Annotation: this article discusses the interest of foreigners in learning the Uzbek language, language competence. Innovative approaches to teaching the Uzbek language are presented.

Key words: interest of foreigners in learning the Uzbek language, cooperative teaching, conversation, innovative approach methods.

Bugun butun dunyoda o'zbek tilining xalqaro miqyosdagi nufuzi oshib, faol muloqot vositasiga aylanib bormoqda. Jahon hamjamiyatida mustaqil mavqeni egallayotgan O'zbekiston chet elliklar e'tiborini yanada ko'proq tortmoqda. Dunyodagi qadimiy va boy tillardan biri bo'lgan o'zbek tili xalqimiz uchun milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli, bebaho ma'naviy boylik, buyuk qadriyat [1] ekanini nazarda tutgan holda mamlakatimizda o'zbek tilshunosligini va uni o'qitish metodikasini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli bahslar ketmoqda. Davlatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidagi yuksalishlar ko'plab qo'shma korxonalarning faoliyatiga, jumladan, ta'lim ishlarida yaqin hamkorlikning yo'lga qo'yilishiga asos bo'lmoqda. Tabiiyki, O'zbekistonda o'qish, tajriba almashish, ilmiy izlanishlar olib borish istagida bo'lgan har bir xorijlik davlatimizning rasmiy tilini - davlat tili bo'lgan o'zbek tilini yetarli darajada bilishi taqozo etiladi. Zarur nutqiy vaziyatlarda erkin muloqotga kirisha olishdan tashqari xorijlik talaba, tadqiqotchi, tadbirkor yoki sayyohda ommaviy axborot vositalaridan xabardor bo'lish, o'ziga kerakli ilmiy, badiiy, ommabop nashrlarni o'qib, tanishish, televizor ko'rishga ehtiyoj paydo bo'lishi mumkin. Shunday ehtiyojlardan kelib chiqqan holda O'zbekiston mamlakatiga kelgan xorijliklar ham o'zbek tilini bir necha yillardan buyon o'rganib kelishmoqda. O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi va O'zbekistonning mustaqil bo'lishi bizga xorijliklar bilan ham ishlash imkoniyatini tug'dirdi. O'zimning pedagogik faoliyatim davomida o'zbek tili o'qituvchisi sifatida xorijlik yoshlarga davlatimiz tilini o'rgatdim va bu borada ma'lum tajribalarga ega bo'ldim. Hozirgi o'zbek tilshunosligining bugungi muammosi ham til egalari xotirasida jamlangan til faktlarining muloqot jarayonidagi tatbiqining (til kompetentligi), kommunikatsiya jarayonida tilning rolini, til va til egasi munosabatini o'rganishdir.[2.46] Nigeriyaning mashhur yozuvchisi, Nobel mukofoti sovrindori Uol Soyinka

BMTning ma'ruzasida insoniy taraqqiyotning, millatlar ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy rivojining asosiy vositasi lison ekanligini ta'kidlab, shunday degan edi: "Til – an'analar, tarix, milliy ruh va dunyoqarash hamda milliy falsafaning xazinasi ekanligini barcha e'tirof etgan va bu masala hech qanday muhokamaga muhtoj emas." [3.191] Mustaqillik sharofati bilan ta'lim tizimida bir qator yangi tushunchalar va bu tushunchalarni ifodalovchi "pedagogik texnologiya", "noan'anaviy dars", "hamkorlikda o'qitish", "til kompetensiyasi" kabi yangi atamalar Sh.Yusupova, F.Abdumajidov, M.Sobirova, A.Sobirovlarning ilmiy izlanishlarida ham izohlandi. O'zbekistonning boshqa davlatlar bilan munosabatlari rivojiga hissa qo'shish, ularda ham o'z yurtidan faxrlanish, kattalarni hurmat qilish, qadimiy va milliy an'analarni saqlashga intilish, shirinsuxanlik, o'zga tillarga va urf-odatlariga hurmat-ehtirom ko'rsatish xuddi bizdagidek. Xorijlik talabalar bilan ishlash davomida shunga ishonch hosil qildimki, ulardagi vaqt qadriga yetish, har bir ishni o'z vaqtida qilish, aytilgan joyga o'z vaqtida borish, tashqi qiyofani jimjimador qilmay, sodda, tabiiy, bo'yoqlarsiz, taqinchoqlarsiz yurish kabi jihatlarini o'zimizdagi ayrim yoshlarimizga ibrat qilish kerak. Mashg'ulotlardagi suhbatlar davomida anglaganlarimni o'zimizning bugungi kunimizda ham hanuzgacha yo'qolmayotgan ortiqcha oldi-berdilarimizga, ta'magirlikka, soliqlarni vaqtida to'lamaslikka, ayrim farzandlarning balog'at yoshiga yetsa-da, hamon ota-onasiga yuk bo'lib olganligiga taqqoslayman. Ma'lum bir tilni bilish uchun lug'at tarkibini, so'zlarni bir-biriga bog'lash qoidalarini o'zlashtirishgina kifoya qilmaydi. Bundan tashqari nutqiy jarayonda ulardan o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lish ham zarurdir. Bunday ko'nikmani shakllantirishda innovatsion usullar yordam beradi va ulardan ayrimlari quyida izohlanadi:

– "Guldasta" usuli. Til o'rganuvchi bilan ishlaganda g'oyat ajoyib, noan'anaviy rag'batlantirish imkonini beradi. Mashg'ulot avvalida o'rganuvchi o'tirgan stolga

bo'sh guldona qo'yiladi. O'rganuvchi faol ishtirok etib, savollarga to'g'ri javob bersa, har bir javobiga bittadan gul beriladi va til o'rganuvchi gulini guldonga yig'ib boradi;

“Menga qo'shni bo'ling!” usuli. O'rganuvchilar fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z yasashiga oid tushunchalar, ularning muhim belgilarini bilib olish va shu tushunchalar bilan bog'liq grammatik atamalarni o'zlashtirish jarayonida bu usul samara beradi. Til o'rganuvchiga qo'shimchalar yozilgan tarqatmalar aralash holatda beriladi. Ular o'zlaridagi asosga mos qo'shimchalar, ya'ni o'zlariga munosib qo'shnini topishlari kerak bo'ladi.

Asos: gul, sinf, o'zbek, soat, bog', hunar, talab, o'yin, arava.

Qo'shimchalar: -do'z, -li, -dosh, -la, -zor, -iston, -dor, -kor, -soz, -kash, -bon, -gor, -goch, -don, -mand.

Masalan, O'zbek+iston, gul+li, gul+dor, gul+zor. Bunda o'quvchilarning o'ziga munosib qo'shni topishiga (qo'shimchalarga) e'tibor qaratiladi. Ushbu usul til o'rganuvchilarning qo'shimchalarni yodda saqlab qolishlariga va ularni amaliy qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi;

– “Biz o'xshashmiz” usuli. Bunda xorijlikning o'z ona vatani hamda O'zbekiston iqlimi taqqoslanadi. Ma'lumki, fikrlash nutq bilan bog'liq. Fikrlash jarayonida ular, shubhasiz, shaxsiy tajribalariga tayanadilar. Bunda “Fikrlash” usuli qo'l keladi. Masalan, bog'lanishli matn beriladi. Shu matn asosida “Tushirib qoldirilgan harflarni qo'yish” topshirig'i beriladi;

– “O'rinsiz so'zni topish” usuli. Bu usulni qo'llashdan maqsad shuki, til o'rganuvchining aqliy qobiliyatini rivojlantirish. Bunda o'rganuvchilarga to'rtta so'zdan iborat bo'lgan beshta so'zlar qatori tavsiya etiladi va qatorlardan mos kelmaydigan, ya'ni o'rinsiz so'zni topish topshirig'i beriladi. Masalan: 1.Kuchuk, ot, sigir, bo'ri. 2.Stol, stul, krovat, pol. 3.Traktor, mashina, chang'i, kombayn. 4.Olma, pomidor, o'rik, shaftoli. 5.Toshkent, Namangan, Andijon, Surxondaryo.

– “Matn ustida ishlash” usuli. O'rganuvchiga quyidagi matnni berib, uni ifodali o'qishi aytiladi: Bir kuni ustoz o'z o'quvchilaridan ular yomon ko'radigan odamlarning ismini qog'ozga yozishlarini so'radi. Ular bu ishni bajarib bo'lgach, ustoz ularning har biriga qog'ozda nechta ism

yoziqlan bo'lsa, ertaga o'zlari bilan o'shancha pomidor olib kelishlarini buyurdi. Ba'zi o'quvchilar xaltachada ikki dona pomidor olib kelishdi, boshqalari uchta, beshta yoki hattoki o'nta. Ular ustozning talabiga ko'ra bu pomidorlarni ikki hafta davomida o'zlari bilan olib yurishlari kerak edi. Ammo ikki kun o'tar-o'tmas, o'quvchilar aynishni boshlagan bu sabzavotlarning hididan noliy boshlashdi. O'quvchilarning bir nechtasi o'zlari bilan o'nlab pomidorlarni olib yurishga juda qiynalishar edi. Ularning hidi juda sassiq edi. Bir haftadan so'ng ustoz barcha o'quvchilarni yig'ib, ularning shikoyatlariga yana quloq tutdi va dedi: – Bu nimaga o'xshaydi, bilasizmi? Bu sizga ba'zi odamlar yoqmaganida o'z qalbingizda olib yurgan narsaga judayam o'xshaydi. Nafrat tuyg'usi qalbni kemiradi va uni kasal qiladi. Agar siz bir haftadan so'ng aynigan pomidorlarning hidiga chiday olmayotgan bo'lsangiz, siz har kuni o'z yuragingizda, qalbingizda olib yurgan xusumat, adovat, amlarning badbo'y hidini tasavvur qilib ko'ring-a! Qalb – bu shunday go'zal bog'dirki, uni yovvoyi o'tlardan muntazam tozalab turish kerak, ya'ni sizni g'azablantirgan odamlarni kechirishingiz kerak. Qalb haqiqatda ezgu ishlar uchun joy ochib beradi. Hayotdan har narsani olavermang, faqat eng yaxshisini oling! Matn yuzasidan topshiriq.

1.Sizningcha, matnga qanday sarlavha qo'yish mumkin?

2.Matndagi so'zlarning qaysi so'z turkumiga oid ekanligini aniqlang.

3.Aniqlagan so'zlaringizni jadvalda joylashtiring;

– “Ijodiy matn yaratish” usuli o'rganuvchini muammoli vaziyatga solib, uni shu vaziyatdan chiqishga o'rgatadi. Shu bilan birga o'rganuvchining o'z so'z boyligidan foydalanish malakasini oshiradi. Bunda o'rganuvchiga boshlanishi berilgan matnni davom ettirish, keyingi bosqichda esa ijodiy matn yaratish topshirig'i beriladi. Demak, o'rganuvchilarning so'z boyligini oshirishga, nutq uslubini shakllantirishga yo'naltirilgan hamkorlik ta'limi asosidagi innovatsion yondashuv til o'rganuvchilarda ezgu ma'naviy sifatlar shakllanishiga, ona tilining so'z xazinasini bo'lmish turli lug'atlardan to'g'ri foydalana olishga, o'z fikrini nutq vaziyatiga mos ravishda, turli shakllarda ifodalay olishga o'rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. www.lex.uz/O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2019-yil 4-oktabrdagi “O'zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi qonuni qabul qilinganining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida”gi PQ-4479-sonli qarori.

2. Nabyeva D., Xolmatova G. Zamonaviy tilshunoslikning muammolari // Nutq madaniyati va o'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2016, 46-b

3. Bushuy T.A., Safarov Sh.S. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi ilmiy-nashr. – Toshkent: Fan, 2007. 191-b.

4. Yusupova Sh.J. Ona tili ta'limi samaradorligini oshirishda ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish (noan'anaviy usul va kompyuterdan foydalanishi) Ped.fan.nom.avtoref. – Toshkent, 1998.

5. Abdumajidov F. “O'zbekiston Respublikasining davlat tili haqida”gi qonuniga sharhlar. – Toshkent: Adolat, 1999.

6.Sobirov A. Uzluksiz ta'limda til kompetensiyasi. // Nutq madaniyati va o'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Andijon, 2016.

Fayzullo BEGOV,
Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural
Mechanization Engineers, National Research University
Associate Professor of the Department of English

COMMUNICATIVE COMPETENCE FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN ESP CLASSES

Annotation: teaching foreign languages is an important part of modern higher education. An advanced expert must be able to read original literature in the field, hold a scientific discussion, and master the ability to summarize, comment, and independently search for necessary information in English. Thanks to all this, a person can be a successful and competent specialist in his field, and learn the latest important and interesting news in the field of science and technology with the help of foreign websites and other foreign information sources.

Keywords: *communicative skills, language learners, ESP, English language, qualification, teaching strategies*

Annotatsiya: xorijiy tillarni o'rgatish zamonaviy oliy ta'limning muhim qismidir. Ilg'or mutaxassis sohaga oid original adabiyotlarni o'qiy olishi, ilmiy munozara o'tkazishi, ingliz tilida kerakli ma'lumotlarni umumlashtirish, sharhlash va mustaqil izlash ko'nikmalarini egallashi kerak. Bularning barchasi tufayli inson o'z sohasining muvaffaqiyatli va malakali mutaxassisi bo'lishi, fan va texnika sohasidagi so'nggi muhim va qiziqarli yangiliklarni xorijiy veb-saytlar va boshqa xorijiy axborot manbalari yordamida o'rganishi mumkin.

Kalit so'zlar: *kommunikativ qobiliyatlar, til o'rganuvchilar, ESP, ingliz tili, malaka, o'qitish strategiyalari*

Аннотация: обучение иностранным языкам является важной частью современного высшего образования. Продвинутый эксперт должен уметь читать оригинальную литературу в данной области, вести научную дискуссию, владеть умением обобщать, комментировать и самостоятельно искать необходимую информацию на английском языке. Благодаря всему этому человек может быть успешным и компетентным специалистом в своей области, узнавать последние важные и интересные новости в области науки и техники с помощью зарубежных сайтов и других зарубежных источников информации.

Ключевые слова: *коммуникативные навыки, изучающие язык, ESP, английский язык, квалификация, стратегии обучения.*

INTRODUCTION: A teacher of a modern foreign language, who carries out professional activities in a non-linguistic university, is constantly looking for new ideas to improve the quality of the foreign language education of the future graduate. The higher the student's preparation, the more difficult the task. Since the professionalism of teaching shows proven effectiveness in the development of professional communication competence in a foreign language, it is important to create the most realistic possible conditions for professional communication in a foreign language. The development and practical application of a Special Purpose Textbook (ESP) can be an important and effective tool to train an expert who has the ability and desire to participate in formal/informal communication of a foreign language using a sufficiently learned language. tools and communication strategies to effectively solve professional problems.

Communicative competence is a crucial aspect for teaching foreign languages in ESP (English for Specific Purposes) classes. It encompasses not only the ability to effectively communicate in the target language but also the understanding of cultural nuances and etiquette. Teachers must possess a high level of communicative competence in order to convey complex concepts and ideas to their students in a clear and concise manner. Additionally, they must

be able to create a supportive and engaging learning environment that encourages active participation and collaboration among students. By developing their own communicative competence, teachers can enhance the learning experience for their students and help them acquire the language skills necessary for success in their specific field of study or profession.

MATERIALS AND METHODS.

The purpose of the research work is to solve the following tasks:- to make a theoretical analysis of scientific publications regarding the researched problem;-know how to use the developed foreign language textbook for special purposes as a means of developing professional foreign language communication skills of students;-does experimental control of research results.

RESULTS AND DISCUSSION

Professional communication skills in foreign languages are one of the basic educational skills. For the future graduate, it is a personal psychological tumor formed by study programs supplemented by special courses of professional and research activities in the process of foreign language higher education. The unity and compatibility of the communicative and professional components provide an opportunity to prepare master's students to successfully develop their skills and readiness for scientific and professional

activities in a foreign language. Kruse presents a two-part structure of this competence: an unchanged part and a changing part. The authors refer to an invariant set of components of the concept of readiness: motivational, emotional-volitional, attitudinal-behavioral, evaluative components, and cognitive and behavioral characteristics.

From my point of view, some steps future language teachers should take in the teaching sphere are: Becoming fluent in the target language they will be teaching, staying updated on new teaching methods and technologies, developing strong communication skills, fostering a positive and inclusive classroom environment, and continuously reflecting on their teaching practices to improve and grow as educators.

➤ **Language Proficiency:** A future foreign language teacher should have a high level of proficiency in the target language they will be teaching. This includes a strong grasp of grammar, vocabulary, pronunciation, and cultural nuances.

➤ **Pedagogical Knowledge:** The development of professional communication competence requires an understanding of effective teaching methods and strategies for language learning. Future teachers should be familiar with various approaches to language teaching and be able to adapt their instruction to meet the needs of diverse learners.

➤ **Interpersonal Skills:** Effective communication in the classroom requires strong interpersonal skills, including the ability to build rapport with students, provide constructive feedback, and resolve conflicts in a professional manner.

➤ **Cultural Awareness:** Foreign language teachers must be culturally competent and sensitive to the cultural backgrounds of their students. This includes an understanding of different cultural norms, values, and communication styles that may impact interactions in the classroom.

➤ **Technology Skills:** In today's digital age, foreign language teachers should also have proficiency in using technology tools for communication and instruction. This includes familiarity with online platforms for teaching and learning, as well as multimedia resources for enhancing language acquisition.

➤ **Professional Development:** Continuous professional development is essential for future foreign language teachers to stay current with best practices in the field of language education. This may involve attending workshops, and conferences, or pursuing advanced degrees in the field.

The development of professional communication competence for future foreign language teachers requires a combination of linguistic proficiency, pedagogical knowledge, interpersonal skills, cultural

awareness, technology skills, and ongoing professional development efforts.

In ESP classes, communicative competence plays a vital role in preparing students for real-life communication in their specific field of study or profession. By focusing on practical language skills and relevant vocabulary, teachers can help students develop the ability to effectively communicate with colleagues, clients, and other professionals in their field. This not only enhances their language proficiency but also boosts their confidence and overall competence in their chosen field. Furthermore, communicative competence in ESP classes goes beyond just language proficiency. It also involves the ability to understand and navigate cultural differences and nuances in communication. Teachers must be able to provide insights into cultural norms, practices, and expectations in professional settings, which can greatly enhance students' ability to communicate effectively in diverse and multicultural environments. In addition, communicative competence in ESP classes also involves the use of authentic materials and real-world tasks that reflect the language and communication needs of students in their specific field. By incorporating authentic texts, documents, and tasks into their lessons, teachers can help students develop the language skills and strategies they need to succeed in their professional lives.

CONCLUSION. The ESP method can thus achieve the development of professional foreign language communication competence of undergraduate students, improve critical thinking, and create favorable conditions for friendly foreign language teaching. creative atmosphere, the goal of which is the independent development of skills, to make clear, reasoned statements and to participate in discussions. Students studying in university are most interested in a successful career. In addition, many of them already work in the company of their department, and since the technical college collaborates with very significant and well-known companies, the motivation and desire of the students to start and develop professional activities in one of those companies. In conclusion, communicative competence is an essential aspect of teaching foreign languages in ESP classes. Teachers who possess a high level of communicative competence can create a supportive learning environment, provide relevant and engaging materials, and help students develop the language skills and cultural awareness they need to succeed in their specific field of study or profession. By focusing on communicative competence, teachers can empower their students to communicate effectively and confidently in their future professional endeavors.

REFERENCES:

1. Azamatovna, S. N. (2020). TECHNOLOGY OF DEVELOPMENT OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCE IN STUDENT. International Engineering Journal For Research & Development, 5(CONGRESS), 3-3.
2. Cotton David, Falvey David, Kent Simon Kent. Language Leader Intermediate. Pearson Education Limited, 2008.
3. Nizamova, R. . (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. Middle European Scientific Bulletin, 12, 307-310. Retrieved from <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/553>
4. Timashkova, L.N. Formation of communicative competence of pedagogical university students / L.N. Timashkov. -Minsk: MSLU, 2001. –p 23

Munisa QOSIMOVA,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU o'qituvchisi
munisakosimowa77@gmail.com

Prof. Shahid TASLEEM,

Jamia Millia Islamia A Central University
shahidtasleem@hotmail.com

ADABIYOT DARSLARIDA KEYS TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: adabiyot darslarida keys texnologiyasidan foydalanishda o'quvchilar turli vaziyatlar bilan tanishadilar, mushohada qiladilar, jamoa bilan ishlashni, vaziyatlarni tahlil qilishni, qarorlar qabul qilishni, mustaqil fikrlashni, o'z-o'zlarini tanqid qilishni, ijodiy fikr yuritishni o'rganadilar. Mazkur maqolada, 11-sinf darsligida keltirilgan Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asaridan keys namunasi keltirilgan, jumboqli matn orqali vaziyatga qiziqitirilib, so'ng tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *case-study, vaziyat, g'oya, tahlil, tanqid, ma'lumot, matn, badiiy asar, yechim.*

Аннотация: с помощью кейс-технологии студенты знакомятся с различной информацией, решают проблемы, учатся работать с обществом, анализировать литературу, принимать решения, мыслить самостоятельно, критиковать себя, мыслить творчески. В данной статье в учебнике для 11 класса рассматривается статья Юсуфа Хоса Хаджиба «Кутадгу Билиг» на примере кейса, текста-головоломки и анализируется ситуация.

Ключевые слова: *кейс, ситуация, идея, анализ, критика, информация, текст, художественное произведение, решение.*

Annotation: using case technology, students get acquainted with various information, solve problems, learn to work with society, analyze literature, make decisions, think independently, criticize themselves, and think creatively. In this article, in the 11th grade textbook, the article from Yusuf Khos Hajib's "Kutadgu Bilig" is interested in and analyzed the situation through a case example, a puzzle text.

Key words: *case-study, situation, idea, analysis, criticism, information, text, artistic work, solution.*

Keys-stadi usuli (inglizcha case-study – vaziyat, holatni o'rganish, tahlil qilish usuli) – real vaziyatni turli tavsiflardan foydalangan holatda o'quvchilarda aniq ko'nikmalarni shakllantirish texnikasi. O'quvchilar vaziyatni tahlil qilishlari, muammo mohiyatini tushunishlari, mumkin bo'lgan yechimlarni taklif qilishlari va ularning eng yaxshilarini tanlashlari kerak. Keyslar real vaziyatga aloqador va unga yaqin bo'lgan materiallarga asoslanadi. Aniq vaziyatlar usuli bo'lgan "case-study" o'yinli bo'lmagan faol o'qitish uslubiga kiradi. Bu uslubning diqqat markazida axborot olish turadi. Uslubning maqsadi esa o'quvchilarni mustaqil ma'lumot izlashga, ularni matn bilan ishlashga, ma'lumotlarni to'plashga, tizimlashtirishga va tahlil qilishga o'rgatishdir.

O'quvchilar bilan bu usuldan foydalanishda guruhli

faoliyatdan ham yoki individual tarzda ham foydalanish mumkin. Shu bilan bir qatorda, keys mohiyatidan kelib chiqib, uni o'quvchilarga og'zaki yoki yozma shaklda taqdim qilishimiz mumkin.

Biz keys-stadi usulining g'oyasini quyida ko'rinishda havola qilamiz:

- Usul bilim olishga mo'ljallangan bo'lib, qo'yilgan savolga yagona javob emas, bir necha javoblardan iborat bo'lishi mumkin, ahamiyatlisi javoblarning haqiqatni qaror toptirishdagi raqobatbardoshligi.
- Ta'lim berishdagi urg'u tayyor bilimlarni olishga emas, balki yaratishga, talaba va o'qituvchining hamkorlikda ijod qilishiga qaratiladi. Shu jihatidan ham keys-stadining an'anaviy uslublardan tubdan farqi talaba va o'qituvchining muammoni muhokama qilishda teng huquqliligidir.

• Bu uslubdan foydalanishning natijasi nafaqat bilim olish, balki kasbiy faoliyatini rivojlantirish hamdir.

• Keys-stadi texnologiyasida esa real hayotda namoyon bo'ladigan, talaba olishi kerak bo'lgan bilim va amaliy malakalar majmuasida aks etadigan aniq vaziyat modeli ishlab chiqiladi (bu xoh o'quv jarayoniga, xoh adabiyot fani namunasiga misol bo'la olsun). Bunda o'qituvchi savollarni tayyorlovchi, javoblarni belgilovchi, umuman olganda, jarayon boshqaruvchisi roliga chiqadi.

• Bunda his-tuyg'u, ijodiy raqobat, hatto keys muhokamasidagi spektaklga o'xshab ketadigan kurash jarayoni orqali namoyon bo'ladi.

Keys-stadi namunalarini o'quvchilarga taqdim qilayotganimizda xushyor bo'lishimiz, o'rinli, tahlilga torta oladigan keys taqdim qilishimiz lozim. Keyslar bir necha jumladan, bir necha sahifagacha hajmda bo'lishim mumkin.

Yaxshi keyslar quyidagi talablarga javob bera olishi zarur:

- ✓ Vazifaning maqsadga aniq mos kelishi.
- ✓ Mos qiyinchilik darajasiga ega bo'lishi.
- ✓ O'tilayotgan mavzu orqali yechim topish imkoniyatining mavjudligi.

- ✓ Tahliliy fikrlashni rivojlantirishi.
- ✓ Munozara uyg'otishi.
- ✓ Yechimga ega bo'lishi.

Keys-stadi texnologiyasini adabiyot fani bilan bog'laydigan bo'lsak, biz talabalarga ikki xil shaklda taqdim qilishimiz mumkin.

1. O'quv jarayoniga asoslanib, keysni maktab faoliyati bilan bog'lagan holatda.

2. Badiiy asar misolida.

Agar biz keys usulini qo'llamoqchi bo'lgan badiiy asarni maktab darsligidagi keltirilgan parcha asosida tashkillashtiradigan bo'lsak, o'sha mavzudan bir dars oldin o'quvchilarga taqdim qilishimiz joiz. Agar tashkillashtirgan darsimizdan keyin o'quvchining diqqatini o'tilgan asarning to'liq shakliga qaratmoqchi bo'lsak, mavzu o'tilgandan so'ng bu usulni o'quvchilarimizga taqdim etishimiz lozim. Zero, keys-stadi namunasi o'quvchiga xoh yozma, xoh og'zaki shaklda taqdim etilsin, undagi holat jumboq sifatida beriladi va bu o'quvchining qiziqishi ortishiga sabab bo'ladi.

“Case-study” uslubi: nazariya, amaliyot va tajriba” kitobida [A.Abduqodirov va boshqalar] pedagogik vaziyatlarni – keyslarni tahlil qilishga doir vazifalar va ularni hal etish namunalarini keltirilgan:

Keys. Ota-onalar bolalari bilan muloqot paytida ko'pincha ularni boshqa bolalar bilan taqqoslaydilar.

Shirinning onasi, o'z qizining xulqidan xursand, ko'picha u: “Sen borgan sari aqlli bo'lyapsan. Sen hammadan ham yaxshisan”, “Sen eng chiroylisan”, – deydi.

Dilnozaning onasi esa qiziga “Hamma bolalar

ham bola, faqat sen mening tentagimsan”, “Qaragin, Dilfuza qanday aqlli qiz. U hamma ishni eplaydi, senda esa, hech nima chiqmaydi”, kabi jummalarni ishlatadi.

Muammo:

1. Ikkala ona ham o'z bolalariga yaxshilik istaydilar, lekin ularning qaysi biri tarbiyada yaxshiroq natijaga ega bo'ladi?

2. Bolalarning xulqini “lohiyalash” yo'nalishi onalarning shaxsiy xususiyatlariga bog'liqmi?

Yechish. Ikkala ona ham o'zlarining qizlarini boshqa bolalar bilan taqqoslaydilar, lekin birinchi ona ijobiy taqqoslashlardan, ikkinchi ona esa salbiy taqqoslashlardan foydalanadi. Shu bilan birga Shirin va Dilnozaning xulqlarini “loyihalash” turlichadir.

Agar ona o'ziga ishongan bo'lsa, u holda, odatda, u o'zining bolasini maqtaydi va uni boshqa bolalardan ijobiy tarzda ajratadi. Bu bolaning ijtimoiy mavqesi o'sishiga va o'zining tengqurlari bilan o'zaro munosabatidagitizimda yaxshi o'rin egallashiga imkon beradi. [A.Abduqodirov va boshqalar].

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, keyslarni kelgusi darsga qiziqtirish uchun o'quvchilarga taqdim qilishimiz mumkin. Bunga namuna sifatida 11-sinf darsligidagi Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asarini keltiramiz. O'quvchilarni 6 tadan ko'p bo'lmagan kichik guruhlariga bo'lamiz. Har qaysi guruhga alohida keyslar tarqatamiz, keyingi darsga tayyorgarlik ko'rib kelishlari uchun.

Keys. O'yo't'ldi o'zi davlat ekanligini aytadi

Elig bir kuni o'zi yolg'iz o'ttirib,

O'yo't'ldini chorladi, u juda xursand edi.

O'yo't'ldi kirib qarshisida tik turdi,

Elig imladi: Kelgin, o'tirgin, – dedi.

O'yo't'ldi (yonidan) to'p chiqardi, (ostiga) qo'ydi, ko'rgin,

Uni bosib ro'paraga o'ttirdi, ko'rgin.

Elig turli-tuman bilimlar sohasidan savol qildi,

O'yo't'ldi so'zga til ochdi, javob berdi.

Elig sevindi, ko'rgin, uning chehrasi ochildi,

Uni ko'rgan O'yo't'ldi ko'zlarini yumib oldi.

Elig so'zdan to'xtadi, hech indamadi,

O'yo't'ldi ham ko'zini yumdi, hech ochmadi.

Elig o'z so'zini davom qildirib yana so'ray boshladi,

O'yo't'ldi javob berdi, u yuzini tumurib oldi.

Elig iltifot bilan boqdi, o'zini mamnun qildi,

O'yo't'ldi tezlikda yuzini o'girdi.

Eligning juda qahri keldi, yuzidan g'azab yog'di,

Dedi: Ey, shoshqaloqlik kishi uchun yaramasdir.

Kuntug'dining so'zi

Hali sendan xizmat ko'rmasdan iltifot qildim,

Senga (iltifot bilan) joy bersam, meni oyoq osti qilding.

Sen to'p qo'yib darhol o'ttirishga hozirlanding,

Bu sen uchun o'ttiradigan joyimi, menga (shuni) aytib ber?

Muammo. 1. O'yo't'ldining eligga munosabatini izohlang.

2. Elig Oyto'ldining bu qilmishiga qanday jazo berdi?

3. Nima uchun bu qahramonga Oyto'ldi ismi berilgan?

Yechim. 1. Oyto'ldi shunday javob beradi: Mening senga namoyish qilganlarim bu mening odatlarim edi. Menga joy berding, men o'tirmadim, chunki menga o'rin yo'q, buni tushun dedim. Yerga to'p qo'yishimning ham siri bor ediki, men qandayligimni senga ko'rsatmoqchi edim. Koptok o'rinsiz dumalab yurgani kabi men ham o'rinsiz kezaman... Oyto'ldi shu tarzda o'z sifatlarini harakatlari bilan bayon qilganligini, unga ishonib bo'lmasligini ta'kidlaydi.

2. Elig Oyto'ldining izohlarini eshitgach unga jazo tayinlamaydi.

3. Oyto'ldi aytdi: Mening otimni,
Dono (kishi) qiliqlarimni oyga nisbat berib atagan.
Bu ay tug'sa, ashnu edi az tug'ar,
Kuninga beduyur, yuqaru ag'ar.

To'lun bo'lsa, to'lsa, ajunda yarur,
Ajun xalqi andin yaruqluq bulur.
Tugal bo'lsa, ko'r, ay bu ag'sa adiz,
Yana erlu to'rchir, ketar ko'rk mengiz.
Yaruqluqi aksur, yana yo'q bo'lur,
Tug'ar kecha azin yana-o'q to'lur.
Mening bu o'zum ma bu yanglig'turur,
Ara bar bo'lur-men, ara yo'q bo'lur...

Shu tartibda keyingi guruhlariga ham asardan shunday keyslar tarqatiladi, bu kelasi darsning qiziqarli hamda samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Case-study o'quv mashg'ulotlarida ko'rib chiqiladigan, dalilli materiallar asosida yaratiladigan o'quv vaziyatidir. Bunda o'quvchilar turli vaziyatlar bilan tanishadilar, mushohada qiladilar, jamoa bilan ishlashni, vaziyatlarni tahlil qilishni, qarorlar qabul qilishni, mustaqil fikrlashni, o'z-o'zlarini tanqid qilishni, ijodiy fikr yuritishni o'rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Abduqodirov va boshqalar. "Case-study" uslubi: nazariya, amaliyot va tajriba. – Toshkent: "Tafakkur qanoti", 2012. 55-bet.

2. Kambarova S. Mustaqil mutolaa va adabiy tahlil. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2016. 16-bet.

3. Case study as literature. Mikaela Öberg EKP 14 Halmstad University ETN, Halmstad Sweden mikani14@student.hh.se.

Умида ПУЛАНОВА,
и.о. доцента кафедры узбекского
языка и литературы
Ташкентского государственного
о юридического университета

ПРОТОКОЛ ОСМОТРА: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ЮРИСТОВ ЕГО СОСТАВЛЕНИЮ

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы подготовки будущих специалистов, в частности, юристов, а также обосновывается необходимость формирования у них профессиональных навыков, связанных с созданием юридических документов. В частности, в статье внимание уделяется некоторым аспектам обучения студентов-юристов составлению протокола осмотра.

Ключевые слова: навыки, специалист, теория, практика, учебный процесс, процессуальный документ, протокол осмотра.

Annotatsiya: ushbu maqolada bo'lajak mutaxassislarni, xususan, yuristlarni tayyorlash masalalari ko'rib chiqilgan, shuningdek, ularning yuridik hujjatlarni yaratish bilan bog'liq kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish zarurati asoslantirilgan. Xususan, maqolada yurist talabalarga ko'zdan kechirish bayonnomasini tuzishni o'rgatishning ayrim jihatlariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ko'nikmalar, mutaxassis, nazariya, amaliyot, o'quv jarayoni, protsessual hujjat, ko'zdan kechirish bayonnomasi.

Annotation: this article discusses the issues of training future specialists, in particular lawyers, and also substantiates the need to develop their professional skills related to the creation of legal documents. In particular, the article pays attention to some aspects of teaching law students how to draw up an inspection report.

Key words: skills, specialist, theory, practice, educational process, procedural document, inspection report.

Актуальной задачей высшей школы является подготовка специалистов, отвечающих требованиям современности. В современном мире на рынке труда востребован такой работник, который наряду с профессиональными знаниями, владеет спектром навыков, гармонично дополняющих их и способствующих повышению качества и продуктивности его труда.

Формирование высококвалифицированных специалистов, легко адаптирующихся в практической деятельности, зависит от того, какие профессиональные навыки у них были сформированы за время учебы в ВУЗе. Безусловно, усвоенные теоретические знания являются фундаментом, а практические навыки способствуют их закреплению. Следовательно, уже в ВУЗе необходимо учитывать связь теории с практикой и осуществлять образовательный процесс с учетом требований, предъявляемых работодателем.

Какими же навыками должны обладать представители юридической профессии? Будущий юрист должен совмещать в пространстве юридических документов лингвистические знания на проблему понимания языка юридического (процессуального) документа его адресатом, т.е. языковые правила их написания.

В связи с этим на факультетах ВУЗов юридического профиля целесообразно ввести в учебную программу модуль, направленный на формирование как теоретических знаний, так и практических навыков работы с различными видами документов, в частности, процессуальных. Поскольку их составление, оформление, создание и другие аспекты требуют специального обучения и подготовки. Такой процесс предусматривает кроме специальных юридических познаний владение лингвистическими знаниями.

Также, мы считаем, что обучение составлению процессуальных документов следует осуществлять поэтапно, каждый этап которого подразумевает, во-первых, формирование знаний о самом документе: виды, типы, реквизиты, во-вторых, знаний о структуре, в-третьих, о языковом устройстве, затем формирования собственно практических навыков составления документа.

Обучение составлению деловых документов, на наш взгляд, целесообразно начинать на первом курсе, а юридические, в частности, процессуальные документы – на третьем, поскольку студенты старших курсов уже имеют представление об уголовно-процессуальном законодательстве, гражданско-процессуальном законодательстве и т. п., но как показывает практика, не владеют знаниями о документе, о его языковом устрой-

стве, о структуре и других компонентах. В связи с этим нам представляется актуальным введение в учебную программу факультетов юридических вузов модуль, охватывающий все эти вопросы, и способствовал бы решению актуальной проблемы в рассматриваемой сфере.

В качестве решения возникшей проблемы может быть предложен разработанный на кафедре узбекского языка и литературы ТГЮУ учебный модуль «Практикум по составлению процессуальных документов». Данный модуль направлен на формирование у студентов юридического университета необходимых теоретических и практических навыков составления некоторых видов уголовно-процессуальных документов, развитие у них языковых и речевых навыков посредством выполнения лексико-грамматических упражнений, творческих заданий, решения казусов, изучения соответствующих текстов статей Уголовно-процессуального кодекса Республики Узбекистан, а также электронное обеспечение, созданное на основе материалов модуля.

Поскольку процессуальные документы (индивидуально-правовые акты) являются наиболее распространенным типом юридических текстов, в которых отражаются реальные события и обосновывается их правовая оценка, то умение грамотно и правильно составить документ для дознавателя, следователя является неотъемлемой частью их профессиональной деятельности.

Одним из таких документов является протокол. Протокол – это наиболее часто составляемый документ, содержащий сведения о ходе и результатах следственных действий. Данный вид документа имеет несколько типов, рассмотрим один из них. Например, протоколы, являющиеся самостоятельным источником доказательств [1; С.7]. В таких документах удостоверяются факты и обстоятельства, выявленные при осмотрах, освидетельствованиях, обысках, выемках, задержании, предъявлении для опознания, а также при производстве следственного эксперимента.

В данном документе содержится событийная (происшествие) и констатирующая (ссылки на статьи законов) информация. Реквизитами данного документа являются резолюция; наименование документа; дата; место составления; текст; подписи понятых, следователя.

Протокол осмотра, является самым распространенным типом среди протоколов. Его содержание зависит от конкретного следственного действия: это может быть осмотр места происшествия, наружный осмотр трупа, осмотр предметов и т.п. [2; С. 52].

Итак, приступая к обучению данной теме,

внимание студентов следует обратить на порядок производства осмотра, о котором говорится в соответствующих статьях Уголовно-процессуального кодекса Республики Узбекистан:

Во-первых, для обнаружения следов преступления, вещественных доказательств, выяснения обстановки происшествия и иных обстоятельств, имеющих значение для дела, дознаватель, следователь или суд производят осмотр места происшествия, трупа, животных, местности, помещений, предметов и документов (ст.135 УПК Республики Узбекистан).

Во-вторых, предметы и документы, обнаруженные при производстве выемки или обыска, подлежат осмотру по правилам, установленным для производства этих следственных действий (ст.135 УПК Республики Узбекистан).

В-третьих, осмотр в стадии дознания или предварительного следствия производится с участием понятых (ст.136 УПК Республики Узбекистан).

В-четвертых, о производстве осмотра должностное лицо органа, осуществляющего до следственную проверку, дознаватель или следователь составляет протокол (ст.140 УПК Республики Узбекистан).

В-пятых, в протоколе описывается все обнаруженное при осмотре в той последовательности, в какой производился осмотр, и в том виде, в каком обнаруженное наблюдалось в момент осмотра. В протоколе перечисляются все следы, предметы и документы, обнаруженные и изъятые при осмотре. (ст.140 УПК Республики Узбекистан).

Кроме того, в протоколе должно быть указано: в какое время, при какой погоде и каком освещении производился осмотр; какие научно-технические средства были применены и какие получены результаты; кто был привлечен для оказания содействия в производстве осмотра и т.п.

Необходимость обращения к юридическим знаниям обусловлено тем, что в статьях регулируются порядок и правила производства осмотра, которые будут служить юридической основой при составлении протокола.

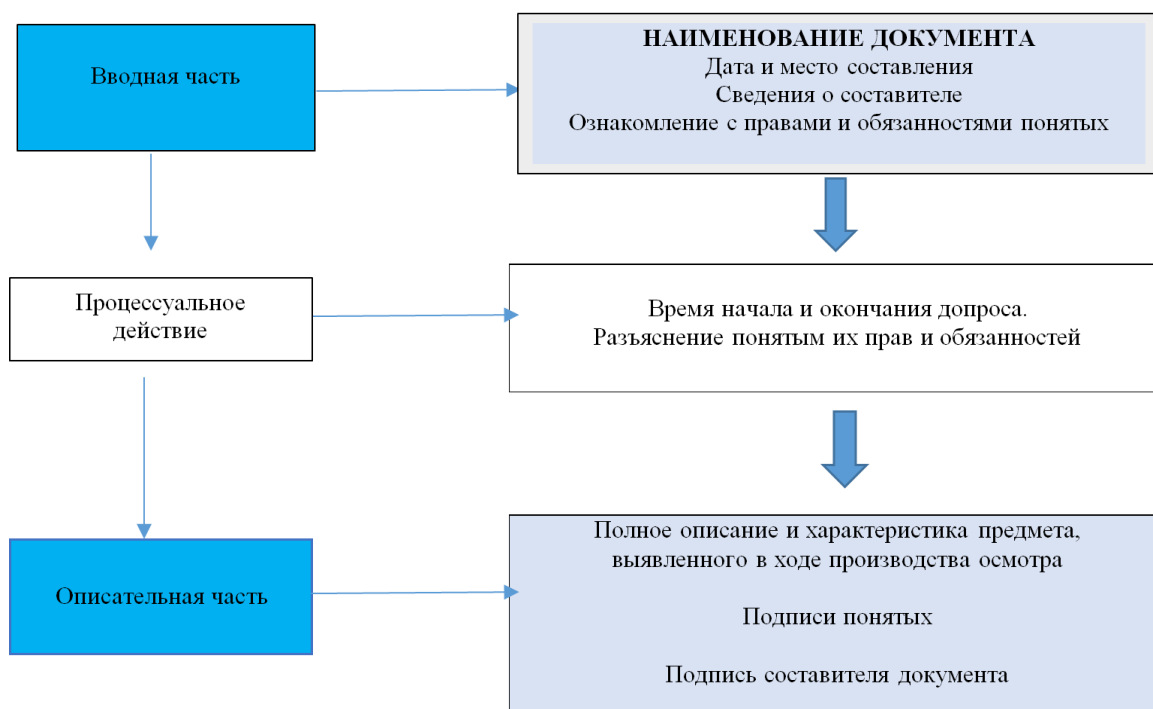
Что следует знать о протоколе? «В протоколах осмотра места происшествия, обыска, выемки основу содержания составляет описание, причем статичное, поскольку названные документы должны отражать состояние определенного предмета, объекта действительности на момент составления протокола, то есть это описание референтно. Таким образом, для диктум-

ного содержания данных протоколов характерно использование глагольных форм настоящего времени» [2; С.52].

Передача содержания, как известно, осуществляется средствами языка, к которым предъявляются свои требования: они обусловлены нормами литературного языка, официально-делового стиля речи, а также письменной речи. Мы согласны с мнением, зарубежных ученых в данной сфере, которые считают, что «Протокол осмотра должен быть написан в ясных и понятных выражениях, с использованием общепринятых терминов и наименований, в протоколе необходимо полно и точно описать, как производился осмотр, что обнаружено в ходе его, как зафиксировано выявленное. Несоблюдение этих требований является нарушением уголовно-процессуального закона» [2; С.52].

Что следует знать о структуре процессуального документа и важно ли учитывать данный аспект при обучении его составлению? Результаты исследования, проведенные в этой области, показали, что обучение составлению процессуальных документов имеет положительный результат, если сформировать у студентов: 1) теоретические знания о содержании, назначении и реквизитах документа; 2) знания о типах документов; 3) видах информации, содержащейся в нем; 4) о структуре; 5) языковых особенностях.

Так, например, после того, как преподаватель объяснил, что представляет собой процессуальный документ, в частности, протокол осмотра, вниманию студентов предлагается его схема-таблица. Схема-таблица наглядно демонстрирует структурные части документа, что является важным на этапе обучения формулированию правовой мысли. Разработанная нами схема-таблица данного типа протокола, состоит из двух композиционных частей: вводная и описательная. Такое деление обусловлено содержанием, а также информацией, отражаемой в нем. К такому заключению мы пришли, основываясь на результаты изучения содержания протокола. Согласно результатам проведенного исследования, вводная часть охватывает сведения о наименовании документа, дате и месте его составления, сведения о его составителе, описательная – включает подробное детальное изложение характеристики предмета (иных объектов), подвергаемого осмотру. Если основываться на вышеизложенное, то полученные выводы можно отразить в следующей таблице:

Основываясь на изложенное, можем сделать вывод о том, что студенты ВУЗа будут подготовленными к практической деятельности, если обучение осуществлять в тесной связи теории с практикой, в частности, формирование у студентов-юристов навыков составления процессуальных документов будет иметь положительный результат, если в процессе их обучения учитывать этапы: формирование знаний о форме (структуре), о языковом устройстве – формулированию правовой мысли, что будет способствовать выработке уже навыков самостоятельного их составления.

Использованная литература:

1. Процессуальные акты предварительного расследования. Примерные образцы. Юридическая литература. М., 1991 – 197 с.
2. Воронцова, Ю. А. Русский язык для юристов (Практический курс): учебное пособие для курсантов и слушателей вузов МВД России / Ю. А. Воронцова, Е. Ю. Хорошко. – Белгород: ООНИ и РИД БелЮИ МВД России, 2008. [Электронный ресурс] – 108 с.
3. Пулатова У.Р. Практикум по составлению процессуальных документов. Учебное пособие. – Т.: Издательство ТГЮУ, 2023 г. – 143 с.

Shohida ABDULLAYEVA
 O'zDJTU Ingliz tili tarjima nazariyasi
 kafedrası dotsenti

DIFFICULTIES IN TRANSLATING METAPHORICAL LINGUISTIC UNITS IN FINANCIAL TEXTS

Annotation: translating metaphors can be difficult, despite the fact that, because of their imagery, such expressions are good at capturing the essence of the phenomenon. The fact is that the range of meanings in the dictionary is quite large, and in order to understand a particular meaning, it is necessary to refer to the context or special literature.

Keywords: financial texts, financial linguistic units, metaphors, translation methods, source language, target language.

Аннотация: перевод метафор может быть затруднён, несмотря на то, что благодаря своей образности такие выражения хорошо передают суть явления. Дело в том, что диапазон значений в словаре достаточно велик, и для того чтобы понять то или иное значение, необходимо обратиться к контексту или специальной литературе.

Ключевые слова: финансовые тексты, финансовые языковые единицы, метафоры, методы пере-

вода, язык оригинала, язык перевода.

Annotatsiya: metaforalarni tarjima qilish murakkab vazifa sanalsada, ular voqealarni tasvirlay olish xususiyati tufayli hodisalarning mohiyatini keng ochib beradi. Gap shundaki, odatda lug'atlarda keltirilgan ma'nolar qamrovi katta bo'lganligi bois ko'zlangan ma'noni aniq tushunib olish uchun metafora ishlatilgan matn yoki maxsus adabiyotlarga murojaat qilish maqsadga muvofiq ish sanaladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy matnlar, moliyaviy til birliklari, metafora, tarjima usullari, asl til, tarjima tili.

Newmark discusses the translation of metaphor where he sees metaphor's role is to describe events or entities in a more complex, concise and understandable way that literal language could not provide. Moreover, metaphor livens up many types of texts, especially in journalism to make them more colorful, dramatic and emotive. Newmark distinguishes between two types of metaphors: the simple one –word metaphors and the complex metaphors that consist of two or more words or idioms. He also presents seven metaphor translation procedures in an order of preference, as follows: [1]

1. Reproducing the same image in the TL where the metaphorical image should have comparable frequency in the provided register. Such procedure is more frequent in translating word metaphors. On the other hand, reproducing the ST metaphorical image of noncomplex metaphors is infrequent and depends on culture overlapping or universal experience.

2. Replacing the image in the SL with a standard TL image provided that it would not clash with TL culture, as is the case of euphemism where the metaphorical image in the ST is replaced by a cultural equivalent in the TT in cases where the translator aims to reproduce the ST effect on its readers upon the TT readers.

3. Translating metaphor by simile: where the translator seeks to preserve the image, especially if the TL text is not emotive.

4. Translating metaphor (or simile) by simile plus sense. This would be the solution for cases where transferring the metaphor seems to be not comprehensible enough to readers.

5. Converting metaphor to sense: which is a common and preferred procedure when the image used in the TL as a replacement for the SL image is too wide of its sense or register. By the same token, for the sense to be converted, it must be analyzed componentially where it has both emotive and factual components.

6. Deleting: the deletion of metaphor when it is redundant and where the SL text is not expressive or authoritative. In this case, the translator should weigh up what is more and less important in the text in the light of the text intention. Most importantly, the decision of metaphor deletion can only be empirically justified in case the function of metaphor is being fulfilled in another part of the text.

7. Same metaphor combined with sense: which is instructive and useful in cases where the same metaphor is repeated in the text.

T.V.Matveeva notes that the most widespread structural type of metaphor is the genitive metaphor (a type of nominative metaphor). This class is a combination of two nouns in which the actual metaphor is contained in the main word, and the dependent word in the genitive case creates a context that allows the image to be deciphered. The context of a verb metaphor is created by the noun associated with it. Adjective metaphor is, in fact, a metaphorical epithet [6].

The imagery of the subject's speech, wishing to indirectly express his feelings, forces the interlocutor to think logically, to reflect more in order to understand the meaning of what is uttered. The speech of business partners reveals implicit information conveyed in a metaphorical statement.

Consider the following situation: a reporter interviews the president of a company that has just absorbed another company.

Reporter: This was, by any standards, a hostile takeover. How did you raise the capital to acquire the company?

CEO: Well, I wouldn't call our acquisition hostile. Certainly there was some opposition from the board, but we had the support of the majority of the shareholders. To answer your question, we financed the deal by issuing bonds to our lenders.

Reporter: Junk bonds?

CEO: That's a term I don't like. Let's say the bonds that offer a very high return.

Reporter: And a very high risk?

As we can see in this interview, the reporter, using metaphors, evaluates the transaction and shows that the takeover of the company was carried out against the will of its management (hostile takeover) and that for this purpose "junk" bonds were used, the owners of which prefer to call them high-yield bonds.

Recently, there has been an increasing penetration of metaphors into various types of business discourse, including those varieties of discourse that previously did not emphasize imagery. From the point of view of cognitive science, any metaphor realizes the process of transferring meaning from one word to another or the projection of knowledge from one conceptual domain to another. Metaphor

is often regarded as one of the ways to accurately reflect reality in artistic terms. However, I.R.Galperin believes that "this notion of accuracy is very relative. It is metaphor, which creates a concrete image of an abstract concept, that gives the possibility of different interpretation of real messages"[8].

Metaphor is part of the basis of our linguistic thinking, i.e. it is important as a means of conceptualizing the world. According to J.Lakoff and M.Johnson, "our everyday conceptual system, within the framework of which we think and act, is metaphorical in its very essence.... the action of metaphor is not limited to the sphere of language alone, i.e. the sphere of words: the very processes of human thinking are largely metaphorical.... Metaphors as linguistic expressions become possible precisely because there are metaphors in the human conceptual system." [10]

The ideal solution is to find an equivalent with a similar meaning in the target language, such as in the following examples of headline translations:

Business is a war - « **Biznes - bu urush** »;
The winning formula - « **G'oliblik formulasi** »;
The China wave - « **Xitoyning buyuk to'liqini** »;
An awakening giant - « **Iqtisodiyotni o'stiruvchi loyiha** ».

If there is no equivalent in the target language that conveys the exact the exact meaning of the metaphor, it is advisable to resort to descriptive translation or to include explanatory descriptive elements in the translation:

Leave dead presidents in peace - «Switching to

electronic money»;

Why do you need to own the Four Horsemen of Tech? - « Nega sizga ushbu 4 ta yuqori texnologiyali kompaniyalar-Google, Facebook, Apple va Amazon kerak?»;

Oil and trouble - «Iqtisodiy o'sish neft narxiga bog'liqmi?»;

Signs of life - «Hayot belgilari: globallashuvning ko'tarilishi »;

An appetite for junk - «Yuqori rentabellikga, ammo ishonchsiz obligatsiyalarga ishtaha oshdi »;

Valley of the dudes - «Silikon vodiysi: erkaklar uchun hudud »;

Leviathan of last resort - «Leviatan shtati: oxirgi qarz beruvchi».

In many cases, only a descriptive translation is applicable.

Metaphorical terms such as crown jewels, samurai bonds are understood only by a narrow circle of specialists, so it is preferable to use a description or, along with the calques, to give a description.

It is preferable to use a description or to give an explanation along with the calque, e.g.: explanation, for example:

...where really the crown jewels of an organisation is often located - «... haqiqatan ham kompaniyaning eng asosiy aktivlari ko'pincha qaerda joylashgan »;

Greece has repaid \$94.6M of samurai bonds- «Gretsiya "samurai obligatsiyalari" deb nomlangan qarzlarni to'ladi -20 yil oldin chiqarilgan va Yapon iyyenasida ko'rsatilgan obligatsiyalar.»

References

1. Арутюнова Н.Д. (1978). Функциональные типы языковой метафоры // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. 1978. Т. 37, № 4. С. 333-343.
2. Арутюнова Н.Д. (1990). Метафора и дискурс // Теория метафоры. М., 1990. С. 5-32.
3. Арутюнова Н.Д., Журиная, М.А. (1990). Теория метафоры. Сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Н.Д. Арутюнова, М.А. Журиная. - М.: Прогресс, 1990.- С.13-14.
4. Гальперин И.Р. (2012). Очерки по стилистике английского языка. Изд. 2-е, испр. - КД Либроком, 2012.- с.58.
5. Лакофф Д., Джонсон М. (2004). Метафоры, которыми мы живем/ Д.Лакофф, М. Джонсон.- М, 2004.- С.78. (Note: This reference is included even though it wasn't in your original list)
6. Matveeva T.V. (2010). The complete dictionary of linguistic terms. Rostov-on-Don, 2010. 562 pp.
7. Newmark, P. (1981). Approaches to Translation. Oxford. Pergmon press.
8. Телия В.Н. (1988). Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. М., 1988. С. 173-204.

Muxlisa SABIROVA,
O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti
va folklori instituti doktoranti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktori

O'ZBEK INTERNET MATNLARIDA XALQ MAQOLLARINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: maqolada o'zbek xalq ijodi namunalari, ya'ni maqollarning internet matnlarida qo'llanishiga doir tahlillar keltirilgan.

Аннотация: в статье представлены примеры узбекского народного творчества, то есть анализ использования пословиц в интернет-текстах.

Annotation: the article presents examples of Uzbek folk art, that is, an analysis of the use of proverbs in Internet texts.

Maqollar xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribalari, doimiy kundalik kuzatishlar xulosasini tugal fikr tarzida ifodalar ekan, ularda har bir so'zning ma'no xilmaxilligi, iboralarning turg'unligi, shakliy barqarorlik ustunlik qiladi. Maqollar ham xalqning milliyliigi, urf-odatlarini, asriy tajribalar natijasida chiqargan xulosalarini o'zida aks ettiruvchi xalq og'zaki ijodi namunasi sanaladi. Maqollarda ma'lum ma'noda millatning madaniyati aks etadi. Shu sabab ham maqollar ma'lum bir xalqning "madaniyat tashuvchisi" vazifasini bajaradi.

Zamonaviy tilshunoslik tilning funksional tomoniga qiziqishning ortishi bilan tavsiflanadi. Tilni antroposentrizm tamoyili asosida tadqiq qilayotgan tadqiqotchilar til markazida inson omilining mavjud ekanligi, unga ko'ra tilni o'rganishda inson, uning fikrlash tarzi, obrazli tafakkuri bilan bog'liq omillar alohida ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi. Shu ma'noda, internet matnlarining ommaviyligi, unda inson omili asosiy mezon ekanligi, uning lingvomadaniy jihatlarini tadqiq qilishni taqozo qiladi.

Keyingi yillarda, ayniqsa mustaqillik yillarida, o'zbek tilshunosligida xalq maqollari tadqiqi bo'yicha bir qator tadqiqotlar yaratildi. Mazkur tadqiqotlarda maqollarning lingvistik, ekstralingvistik imkoniyatlari, xalq maqollarning tadrijiy shakllanish xususiyatlari, milliy mentalitetni ifodalashdagi o'ziga xos jihatlar, lingvopragmatik, lingvopoetik xususiyatlari o'rganildi. Olimlar tomonidan barqaror birikmalarning aniq chegarasi belgilab berildi, maqol, matal, iboralarning farqli jihatlarini yoritildi. Xususan, olim B.Jo'rayeva maqollarning idiomaga munosabati, maqol va iboraning etimologik, ma'noviy va sintaktik jihatdan farqlarini tahlil qiladi. Olima "maqol bilan ibora faqat bir nuqtada umumiylikka egaligi, ya'ni maqol ham, ibora ham idioma sanalishi, ammo bu o'xshashlik ulardagi boshqa farqli jihatlarini inkor etmasligini, chunonchi, maqol o'tkir kuzatuvchanlik asosida vujudga kelgan fikrlarning xulosasi hisoblansa, frazeologizm esa tayyor so'z tizmalarining ko'chma ma'no ifodalashi va shu holatda turg'un so'z bog'lanmasiga aylanishi, maqollar kamida bitta gapga teng kelib, hukm

ifodalasa; ibora esa gapda atamalik xususiyatiga ega bo'lib, leksik tushuncha anglatadi" degan xulosaga keladi. Darhaqiqat, maqol asosan gap qolipidagi tugallangan fikr, hukm xarakteriga ega, ibora esa so'z yoki so'z birikmasi shaklida ham berilishi bilan farqlanadi.

Ma'lumki, xalq maqollari milliy mentalitetni ifodalash imkoniyatlari, kommunikativ, emotsional-ekspressiv, badiiy-estetik vazifa bajarishi, shuningdek, matnda til birliklarining obrazli ifodalanishi bilan ajralib turadi. "Shoir va yozuvchi, notiq va fasih, qari va yosh borki, aytilayotgan fikrini asoslamoqchi yoki mustahkamlamoqchi bo'lsa, albatta, maqolga murojaat qiladi. Maqol vositasida ifodalangan fikr, berilgan javobni tilning hech bir vositasi almashtira olmaydi yoki maqol darajasida asoslab berolmaydi".

O'zbek internet matnlarida maqollarning berilishida o'ziga xos yondashuvni kuzatish mumkin. Muallif o'z nutqini individuallashtirish, uzatayotgan axborotiga jamoatchilik e'tiborini qaratish maqsadida maqollarga murojaat qiladi. Bu kabi nutqiy strategiyani olimlar nutqni manipulyatsiyalash sifatida baholashadi. Ya'ni muallif matnda maqolni qo'llash orqali pragmatik ta'sirni maqsad qiladi va bu axborotning samaradorligini ta'minlaydi. Masalan, qalampir sayti orqali (21.02.2024) berilgan axborotga Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qiydimi? sarlavhasi berilgan. Maqolning asli esa "Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimas" tarzida talqin qilinadi. Ammo muallif savol akti orqali maqolga o'zgartirish kiritishi axborot "yuk" ini oshishiga xizmat qilgan. Tahliliy janridagi bu axborotda mavzu nima haqida ekanligini anglash qiyin. Ammo matnni o'qish davomida muallif bu maqolni ham sarlavhaga, ham matnga singdirganini tushunish mumkin. Matnga e'tibor qaratsak: 20-fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy sudida bo'lib o'tgan matbuot anjumanini "Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qiydimi?" deb nomlagan bo'lardik. Anjumanda sud huquq tizimidagi o'zgarishlar, qilingan ishlar haqida ma'lumot berildi. Lekin ular orasida ko'p muhokama bo'lgani bu – oqlov masalasi.(...) Yuqorida, bu matbuot anjumanini "qarg'a qarg'ani

ko'zini cho'qiydimi?" deb nomlasa bo'ladi, deb bekorga aytmagandik. Ikromjon Muslimovning oqlov bilan bog'liq ma'lumotlaridan keyin jurnalistlarda savollar ko'paydi. Albatta bir yilda 1200 dan ortiq oqlov hukmi e'lon qilingan bo'lsa, to'qqiz mingdan ortiq shaxsga qo'yilgan og'ir ayblov yengiliga almashtirilishi ham shunchaki qilingan ish emas. Endi savol tug'iladi: agar sudyalari noto'g'ri hukm chiqarsa ular jazolanadimi? Matnda lingvomadaniy birlik hisoblangan maqolni qo'llash orqali muallif sudyalari tomonidan noto'g'ri chiqarilgan hukm boshqa sudya tomonidan oqlanganida, mutaxassislar tahlili asosida xato chiqarilgan hukm egasi, ya'ni sudyaga jazo qo'llash kerakligi ta'kidlanadi. Muallif maqolni qo'llashda o'ziga xos yondashuvni tanlagan, ya'ni maqol mag'zida qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimasligi ma'lum, ammo muallif kommunikativ maqsadida bir kasb vakillarining "ko'zini cho'qishi mumkinligi" matnga individual tarzda singdirilgan.

Ma'lumki, internet matni jamiyat hayotiga tez, ta'sirli va haqqoniy axborotlarni berishga asoslanadi. Shu o'rinda uning ta'sir etish vazifasi ostida pragmatik maqsad ham yotishi, matnda ifodalangan til birliklarida o'ziga xoslikni taqozo etadi. Internet matnlarida muallif maqolni qo'llashda unga o'zgartirish kiritish orqali axborotning ijtimoiy yukini oshirishni maqsad qiladi. Ommaning kognitiv zaxirasidagi maqol orqali muallif matn bilan kommunikativ aloqa o'rnatadi. Misolga e'tibor qaratsak: "Hazilning tagi jarima". Buxoroda videolari sabab vaynerga chora ko'rildi". Qalampir.uz (03.04.2024) saytidan olingan ushbu sarlavhada muallifning individual yondashuvi sabab maqol tayanch tushuncha vazifasini o'tagan. Muallif maqolga o'zgartirish kiritisa-da, omma ongida "Hazil, hazilning tagi – zil" degan maqol assotsiyalanadi. Olimlar bu kabi maqollarning o'zgarishga uchrash holatini "transformatsiyalangan maqol" tarzida talqin qilinadi. Rus olimlari O.P.Dravisnikova, T.Pavlova, A.V.Pashkova tadqiqotlarida o'zgartirilgan maqol va matallardan foydalanish zamonaviy jurnalistikaning faol jarayoni ekanligini ta'kidlaydi. Olima N.O.Grigoryeva bu holatga quyidagicha fikr bildiradi: "transformatsiyalangan maqol va matallarning yordami bilan bildirilgan fikr osongina idrok qilinadi, assotsiyalanadi va muallif hukmi osongina taxmin qilinadi ..." Darhaqiqat, maqollar barqaror birliklar sifatida lisoniy hodisa deya e'tirof etilsa-da, uning transformatsiyaga uchrashi lingvistik nuqtayi nazardan oqlanmaydi, ammo internet matnining pragmatik vazifasi sifatida axborot yukining oshishiga xizmat qiladi.

Internet matnlarida paremiologik birliklardan ko'p hollarda sarlavhalarda unumli foydalanganini kuzatish mumkin. Bunday yondashuv birinchi navbatda, o'quvchi e'tiborini tortish bo'lsa, ikkinchi navbatda, eng zerikarli materialni ham jozibali sarlavha orqali

o'qish mumkin. Shuning uchun ham zamonaviy jurnalistikada turli xil maqollarga keng o'rin beriladi.

Internet matnlarida jamiyatdagi eng so'nggi yangiliklar, og'irli muammolar, omma uchun qiziqarli bo'lgan tahliliy va tanqidiy ruhdagi maqolalarga keng o'rin beriladi. Shu sabab ham matnda publitsistik ruh ustuvorlik qiladi: Onam yumshoq tabiatli ayol edi. Yoshlikdan qiyinchilik ko'rgani uchun bu yerdayam tosh kelsa kemirib, suv kelsa simirgan. Oralaridagi farq katta – 17 yosh bo'lgani uchunmi, hurmat va hayiqish bo'lgan. Haqiqiy uy bekasi edi, dadamdan beso'roq ostonaga hatlamagan, aslida ko'cha-ko'ylarni yaxshi bilmagan ham. (Oyina.uz 08.09.2021) Matnda qo'llangan tosh kelsa kemirib, suv kelsa simirgan maqolining asli "Tosh kelsa, kemir, suv kelsa, simir" tarzida qo'llanadi. Muallif matnda maqolni qo'llash orqali qiyinchilikka bo'lgan bardoshini obrazli va ta'sirli ifodalagan.

Ma'lumki, xalq maqollari muallifning maqsadini "yumshatishga" qaratilgani bilan xarakterlanadi. Maqollar mazmuni ostida muallifning ma'lum maqsadi, tanqidi, salbiy munosabati maqolga o'ralgan holda bayon etiladi. Xalq maqollarining evfemik xususiyatlarini o'rgangan olim Sh.Sh.Qalandarov ham maqollarning matnda muallif pozitsiyasini "yumshatish" vazifasi bilan birga, quyidagi vazifalarini ham sanab o'tadi: "Evfemizatsiyalashgan xalq maqollariga yuklangan vazifa uning ta'sir kuchi oshishiga ham olib keladi. U, birinchidan, badiiy bo'yoqdorlikni ta'minlash va kitobxonning estetik ehtiyojini qondirishga xizmat qilsa, ikkinchidan, fikr ifodasining botiniy manipulyativ xarakter kasb etishini ta'minlaydi". Quyida keltirilgan misolda ham muallif o'z salbiy munosabatini maqol orqali "yumshoq" ifodalashga harakat qilgan: MIB talablari bilan hisoblashmayotgan sug'urtachilar – "o'larda kirar jonim, berarda chiqar jonim"mi? Kun.uz (30.04.2024) saytidan olingan ushbu maqola sarlavhasidayoq muallifning salbiy munosabatining oshkora ifodasini ko'rish mumkin. O'zbekistonda YTH oqibatida shikast yetgan transport vositasi uchun sug'urta kompaniyasidan sug'urta to'lovi undirib ololmayotgan xalq vakillarining muammosi maqoladan o'rin olgan. Sarlavhada qo'llangan maqolning asl mag'zi tamagir, ochko'z, baxil kishilarga nisbatan kinoya, qochirim, istehzoli kulgi va zaharxanda tarzida qo'llanadi. Sug'urta kompaniyasining "ommadan faqat pul undirish maqsadi" maqol tagiga "berkitilgan"i matnning ta'sir kuchini oshishiga xizmat qilgan.

Demak, internet matnlarida qo'llangan xalq maqollari milliy madaniy xarakter kasb etishi bilan birgalikda, axborotning "ta'sir yuki"ni oshishiga, fikrning ishonchligini ta'minlashga, manipulyativ xarakter shakllanishiga va ifodaning ta'sir kuchini oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдурахмонов Х. Синтаксические особенности узбекских народных пословиц: Автореф.дисс... канд.филол.наук. – Тошкент, 1964.
2. Бакиров П.У. Номинацентрические пословицы в разнотипных языках (на материале русских, узбекских и казахских языков): Автореф.дисс...док.филол.наук. – Ташкент, 2007. – 50 с.
3. Жўраева Б. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий-услубий қўлланиши: Филол.фан.номз...дисс. автореф. – Самарқанд, 2006. – 24б.
4. Жўраева Б.М. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари. Филол.фан.докт(ДсС).дисс...автореф. – Самарқанд, 2019. – 73 б.
5. Турдалиева Д.С. Ўзбек халқ мақолларининг лингвопоэтик хусусиятлари. Филол.фан.бўйича фалс. (PhD) докт... дисс. – Қарши, 2009. 133-б.
6. Абакумова О.Б. Пословица в медийном дискурсе // Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2010. № 1. – с. 7-10.
7. Григорьева Н.О. Функции фразеологизмов в рекламе // Журналистика на стыке тысячелетий: матер. Меж.науч.конф. – Ростов на Дону, 2000. Вып 2. – с. 124-126.
8. Qalandarov Sh.Sh. O'zbek lingvomadaniy muhitida xalq maqollari avfemizatsiyasi. Filol.fan.bo'yicha falsafa (PhD) dokt.diss...avtoref. – Farg'ona, 2019. 16-b.

Madina SUBXONOVA,

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

madinasubxonova2@gmail.com

DINIY DISKURS ATAMASI BAYONI VA UNING BADIY KONTEKSDA VOQELANISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada tilshunoslikda diskurs atamasi tahlili, uning diniy matnlar va diniy nutqdagi voqelanishi haqida so'z boradi. Shuningdek, diniy til mohiyatini anglash borasida olib borilgan izlanishlar o'rganildi. Islom dini asoslarini o'z ichiga oluvchi payg'ambar so'zlari, ularning jamlanmasi, hadislar talqiniga ham to'xtalib o'tiladi. Bundan tashqari badiiy va diniy diskursning bog'liqligi, bu ikki matnlarning bir-birida ta'siri hamda adabiy asarlarda ushbu ta'sirning qay tarzda voqelanishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *diskurs, diniy diskurs, dunyoviy diskurs, sintaktik yondashuv, stilistik yondashuv, kommunikativ yondashuv, empirik qo'llanilish, tautologik qo'llanilish.*

Annotation: this article talks about the analysis of the discourse term in linguistics, its occurrence in religious texts and religious speech. Also, the research conducted on the understanding of the essence of religious language was studied. The words of the Prophet, including the foundations of Islam, their summation, and the interpretation of hadiths are also discussed. In addition, the relationship between artistic and religious discourse, the influence of these two texts on each other, and how this influence is manifested in literary works are analyzed.

Key words: *discourse, religious discourse, secular discourse, syntactic approach, stylistic approach, communicative approach, empirical application, tautological application.*

Аннотация: в данной статье говорится об анализе дискурсивного термина в лингвистике, его встречаемости в религиозных текстах и религиозной речи. Также были изучены исследования, проводимые по пониманию сущности религиозного языка. Также обсуждаются слова Пророка, включая основы ислама, их суммирование и интерпретацию хадисов. Кроме того, анализируется соотношение художественного и религиозного дискурса, влияние этих двух текстов друг на друга и то, как это влияние проявляется в литературных произведениях.

Ключевые слова: *дискурс, религиозный дискурс, светский дискурс, синтаксический подход, стилистический подход, коммуникативный подход, эмпирическое применение, тавтологическое применение.*

Hozirgi vaqtda Yevropa tilshunosligida diskurs atamasini o'rganishda D.Shifrin tomonidan aniqlangan uchta asosiy yondashuv mavjud. Birinchi yondashuv diskursni "jumladan yuqorida yoki gap ustidagi til" deb ta'riflaydi [Schiffrin, 23]. Ikkinchi yondashuv nutq funksiyalarini tahlil qilish tilning funksiyalarini keng ijtimoiy-madaniy kontekstda o'rganish bilan shartlanadi, deb taxmin qiladi [diskurs tahlili, albatta, qo'llaniladigan tilni tahlil qilishdir] [o'sha yerda: 31]. Uchinchi variant shakl va funksiyaning o'zaro ta'sirini ta'kidlaydi: "nutq sifatida nutq" [o'sha yerda: 39-41]. Bu ta'rif shuni ko'rsatadiki, nutq "gapdan ko'ra ko'proq" lingvistik tuzilish birliklarining ibtidoiy to'plami emas, balki tildan foydalanishning funksional jihatdan tashkil etilgan, kontekstualashtirilgan birliklarining ajralmas to'plamidir.

Biz E.S.Kubryakova tomonidan ko'rsatilgan ichki tasnifda nutqni o'rganishga Yevropa yondashuvlari bilan umumiy xususiyatlarni topamiz. "Muloqot, nutq, nutq faoliyati" kitobida:

1) strukturaviy-sintaktik yondashuv: matn parchasi sifatida nutq, ya'ni jumla darajasidan yuqori ta'lim (frazaviy birlik, murakkab sintaktik butun).

2) strukturaviy-stilistik yondashuv: nutq so'zlashuv tilining matndan tashqari tashkiloti sifatidagi nutq qismlarga aniq bo'linmasligi, assotsiativ bog'lanishlarning ustunligi, stixiyalilik, situatsionlik, yuqori kontekstuallik va stilistik o'ziga xoslik bilan tavsiflanadi.

3) kommunikativ yondashuv: nutq og'zaki muloqot (nutq, foydalanish, tilning ishlashi), dialog yoki suhbat sifatida, ya'ni dialogik nutqning bir turi yoki bunday pozitsiyani hisobga olmaydigan rivoyatdan farqli ravishda so'zlovchi pozitsiyasidan nutq sifatida [Kubryakova, 2000: 7-25].

Asosan, diskurs "og'zaki ifodalangan va ramziy ravishda qayd etilgan, muallif nuqtayi nazaridan ma'lumotli va mazmunli o'z-o'zini ta'minlashga ega bo'lgan nutq - aqliy faoliyat mahsulidir" [Gudkov, 2000: 97]. Bunday holda, "belgilarning takrorlanadigan ketma-ketligi bo'lmagan va bir tomondan tilga, ikkinchi tomondan esa badiiy muloqot ishtirokchilarining mentalitetiga qaratilgan nutqni, matndan farqli o'laroq, rasmiylashtirilgan va shakllangan nutq deb hisoblash mumkin emas." [Miller, 2005: 243]. L.V. Millerning so'zlariga ko'ra, diskurs nutqiy fikrlash jarayoni va san'at sohasidagi nutq faoliyatini tashkil etishning o'ziga xos usuli. U faqat badiiy ma'noni yaratuvchi va idrok etuvchi uchun umumiy bo'lgan umumiy estetik kontekstni belgilaydi [o'sha yerda: 243]. Nutqning yana bir xarakterli xususiyati uning syujetsizligidir.

Yuqorida aytilganlarning barchasini hisobga olgan holda va nutqning lingvistik xususiyatiga tayangan holda, biz L.V.Miller tomonidan shakllantirilgan badiiy nutqning yana bir ta'rifini taqdim etamiz: "Badiiy nutq – bu dunyoning badiiy tasviri bilan tarixan o'rnatilgan va shartlangan, tarqoq ko'plab badiiy bayonotlar makonini ifodalovchi, tematik prinsip asosida estetik jihatdan tartibga solingan va aniqlangan turli xil ma'nolarning lingvistik mavjudligining o'ziga xos shakli." [o'sha

yerda: 243].

"Diniy" nutq sifatida qabul qilinadigan diskurs va "dunyoviy" diskursni aniq farqlashni taklif qilish qiyin bo'lishi mumkin. Eng umumiy ma'noda, din olimlari tomonidan qo'llaniladigan "diniy til" odatda diniy e'tiqod qiluvchilar o'zlarining diniy e'tiqodlari va diniy tajribalari haqida gapirganda ishlatiladigan yozma va og'zaki tilni anglatadi (Harrison, 2007, 127-bet).

Diniy e'tiqodlarning gnoseologik mohiyatini aniqlash maqsadida diniy nutqni birinchilardan bo'lib faylasuflar o'rgandilar. Shu munosabat bilan, "diniy nutq" atamasi xudo(lar) haqida aytilgan bayonotlar yoki da'volarga mos kelishi uchun ishlatiladi. Kutilganidek, til bilan tasvirlangan Ibrohim alayhissalomning (va boshqa butparast xudo(lar)ning) tabiati, ritorik til va diniy til yetkazadigan hissiy joziba eng ko'p e'tiborni tortdi. Biroq, diniy tilning namoz o'qiyotganda hissiy tuyg'ularni qo'zg'atishdan tashqari ko'p maqsadlari bor.

Payg'ambarlar ma'ruzasini o'qigan odam, asosan, yuqorida aytib o'tilgan foydalanishlarga moslikni topadi. Misol uchun, u Muhammad payg'ambarning ko'pgina so'zlari oldingi payg'ambarlar va ularning qavmi kabi faktga asoslangan va tarixiy voqealar haqida gapiradigan empirik foydalanishning dalillarini aniq ko'rsatadi. Bundan tashqari, payg'ambarlik nutqi tavgologik qo'llanishni o'z ichiga oladi, unda ma'lum bir ma'nodagi ortiqcha takrorlar ifodalangani, masalan, musulmonlarni birodarlar yoki Xudoning xizmatkorlari deb aytish. Hissiy qo'llanish, asosan, axloqiy amrlarni takomillashtirishni o'z ichiga olgan so'zlarda va Allohga iltijo bilan bog'liq bo'lgan gaplarda ko'rinadi. Payg'ambarlik nutqida uning ko'rsatmalaridan foydalanishni aks ettiruvchi ko'plab qonunlar, siyosatlar va belgilangan harakatlar mavjud. Shunga qaramay, musulmonlar "mif" tushunchasi va islom diniy nutqi o'rtasidagi bog'lanishni qabul qilishmi istamaydi, chunki "mif" odatda qadimgi odamlar va ularning xudolari, xalqlar haqidagi "noto'g'ri" folklor hikoyalarga ishora qiladi. Biroq, Islom diniy payg'ambarlik nutqlarida koinot qanday yaratilgani va musulmonlar va ularning Xudosi o'rtasidagi munosabatlarni boshqaradigan tamoyillar haqida hikoya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Карасик В. И. Религиозный дискурс // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики. — Волгоград, 1999.
2. Бобырева Е. В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегии (на материале православного вероучения): автореф. дис. ... канд. фил. наук. — Волгоград, 2007.
3. Max Black, *Models and Metaphors* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1962), ch. III.
4. Subxonova, M. (2022). Роль языка и культуры в лингвокультурологическом анализе английских и узбекских пословиц. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 8(8). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/5895
5. Subxonova, M. (2023). DINIY DISKURSDA METAFORIK BIRLIKLAR TALQINI VA FUNKSIONALLIGI.

Talqin Va Tadqiqotlar, 1(19). извлечено от <http://talqinvatatqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/137>

6. Subxonova, M. (2022). LINGVOMADANIY BIRLIKLARINING DO'STLIK HAQIDAGI INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARIDA IFODALANISHI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 23(23). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8213

7. Otabekovna, S. M. (2023). METAPHORIC EXPRESSIONS IN DIFFERENT RELIGIOUS TEXTS. "ENGLAND" MODERN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY: PROBLEMS AND SOLUTION, 10(1).

8. Qosimova, N. (2022). ТАРЖИМАНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШНИНГ КОГНИТИВ МЕХАНИЗМЛАРИ: Қосимова Нафиса Фарҳодовна, Бухоро давлат университети таржимашунослик ва лингводидактика кафедраси доценти, PhD (e-mail: n.f.qosimova@buxdu.uz) Карбозова Гульнара Кумисбековна, Заведующая кафедрой английского языкознания Южно-Казахстанского государственного университета имени М. Ауэзова, к.ф.н., доцент. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 23(23). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8212

9. Zokirova N. ТЕОРИЯ ТРАНСЛАТОЛОГИИ: ОТ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ К ТРАНСЛАТОЛОГИИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 6. – №. 2.

10. Nasriddinova, Z. S. . (2023). Conceptual Analysis of Word Formation and Sentences. INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS, 2(5), 46–50. Retrieved from <https://inter-publishing.com/index.php/IJLLAL/article/view/1697>

11. Chorikulovna, M. Y. (2022). Syntactic and semantic analysis of word combinations in the English and Uzbek languages. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 2(5), 199-206.

Saidaxon MAMATKULOVA,
Nargizaxon ERNAZAROVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari
universiteti o'qituvchilari

POETIK NUTQDA GRAMMATIK KATEGORIYALARNI NORMATIV QO'LLASHDAN CHETGA CHIQISHLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada poetik nutq va uning grammatik kategoriyalar bilan bog'liqligi, til normasidan chetga chiqishlarning poetik nutqqa ta'siri va xos xususiyatlari borasida fikrlar keltirilgan, o'zgarishlar misollar tahlili bilan yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: poetika, poetik nutq, grammatik kategoriyalar, leksik sathlar, morfologik sathlar, sintaktik sathlar.

Аннотация: в данной статье представлены размышления о поэтической речи и ее связи с грамматическими категориями, о влиянии и характерных особенностях отклонений от языковой нормы на поэтическую речь, изменения освещены анализом примеров.

Ключевые слова: поэтика, поэтическая речь, грамматические категории, лексические уровни, морфологические уровни, синтаксические уровни.

Annotation: this article presents ideas about poetic speech and its relationship to grammatical categories, the influence and characteristic features of deviations from the norm of language on poetic speech, the changes are illuminated by an analysis of examples.

Keywords: poetics, poetic speech, grammatical categories, lexical levels, morphological levels, syntactic levels.

Kirish. Poetika va poetik nuq masalasida turlicha qarashlar mavjud bo'lib, poetik nutq atamasini, asosan, she'riy nutq ma'nosida talqin qiluvchilar ko'pchilikni tashkil etadi. Biroq hozirgi davrga kelib, poetika atamasi san'atning badiiyati, badiiyligi ma'nosini ham anglata boshladiki, shunga muvofiq tarzda poetik nutq tushunchasi nafaqat she'riy, balki nasriy va dramatik asarlarga nisbatan ham qo'llanilib, asar qurilishida badiiylilikni ta'minlovchi usul va vositalarning umumlashma vazifasini

anglatish uchun xizmat qila boshladi. Bu borada V.Veydlening quyidagi tavsifi fikrimizni dalillaydi: "Biz poetik nutq atamasini nafaqat she'riy asarlarga nisbatan, balki san'atga tegishli bo'lgan, so'z san'atini tavsiflovchi har qanday nutqqa nisbatan qo'llaymiz. Bunday nutq parchalari yoki elementlari doimiy kundalik hayotimizda ham uchraydi; bu esa san'atning hayotdan ayricha, o'z qobig'iga o'ralgan narsa emasligini ko'rsatadi". [3]

Poetik nutqning o'ziga xos xususiyatlari haqida

juda ko'p yozilgan. Tadqiqotlar, asosan, ikkita – leksik hamda intonatsion-ritmik jihatga aloqador bo'lgan. Poetik leksika va ritmika – she'riyatni nasrdan ajratib turuvchi yetakchi omillardir. Yangilik yaratish va dunyoni shoirona his qilishning eng muhim vositalaridan biri yangi, badiiy matnni yaratishdagi mualliflik hissiyoti va dunyoqarashini bir xilda aks ettiruvchi morfologik va sintaktik imkoniyatlardan oqilona foydalanishni bilish hamdir. “Agar nasrning konstruktiv alomati semantik-sintaktik aloqalar va bo'linishlardan iborat bo'lsa, she'rning konstruktiv alomati semantik jihatlar ham, sintaktik jihatlar ham sintaktik qurilmalarning ma'lum reformatsiyali ritmikasiga bo'ysundirilganligidadir”[4]. Poetik sintaksisning ayrim tadqiqotchilari she'riy nutqda sintaksis deformatsiyaga duchor qilinadi va shartli bo'lib qoladi, deya ishonitirishadi[5], boshqalari esa, she'riy sintaksis o'ziga xos xususiyatlarga – shakllarga ega bo'lsa ham, qandaydir avtonom she'riy sintaksis haqida gapirish qonunga to'g'ri kelmaydi deb ta'kidlaydilar[6]. Biroq, she'rning nasrdan asosiy farqi uning ko'p marta og'zaki takrorlanishidir. Chindan ham, inson o'z fikrlarini til shakllari yordamida moddiylashtiradi, ular ma'lumotni so'zlovchidan adresatga uzatish vazifasini bajarib bo'lgandan keyin moddiy kategoriyalar sifatida yo'q bo'lib ketadi va birmuncha vaqt ongning tushuncha kategoriyasi sifatida mavjud bo'lishda davom etadi.

She'rning ajralib turadigan xususiyati esa, o'qilgandan keyin “o'lmasligi”, yana va yana oldingi shakllarga aynan o'xshashlikda jonlanaverishidir. She'r og'zaki eshittirish bilan bog'liq, demak, nutq shakllari va grammatik birliklarning qo'llanishini oldindan belgilab qo'yadi, ya'ni she'riy nutqning tuzilishi nutq sintaksisi jarayonlari asosida quriladi. “Nutqda nimaiki bor bo'lsa, u she'rda ham bordir”[7]. “Biz she'riy nutq tahliliga, unga, eng avvalo, til hodisasi sifatida, stilistik faoliyatda bo'lgan til hodisasi sifatida qaraydigan bo'lsak, to'g'ri yondashgan bo'lamiz. She'r kundalik nutqdan ham, badiiy nasrdan ham farq qiluvchi, o'ziga xos ifoda tizimi bo'lgan nutq turidir va h.k.”[8]. Boshqacha aytganda, umumtil sintaksisi she'riy qurilmaning o'zaro nisbati muammosi, til normasi va she'riy variantdorlik muammosi, va nihoyat, tilning boshqa har qanday quyi tizimi, shuningdek, she'riy nutq amalga oshishi uchun grammatik birliklar denotativ va konnotativ ma'nolarining munosabatlari muammosi ham she'riy nutq uchun muhimdir.

Normativ grammatik qoidalarining buzilishi, normadan chetlashishlar, ko'pincha, she'riyatda uchraydi, uning doimiy hamrohidir. Shu sababli I.I.Revzin “xuddi ma'lum tilga bo'lgani kabi, she'riy nutq tuzilmalariga yondashishda uning tahlili uchun tabiiy tildagi aniq mantiqiy vositalar qo'llaniladi”, deb ta'kidlagan[9]. Muallifning asosiy fikri, qo'llanilayotgan she'riy obrazlar xarakteri, grammatik normalarning mualliflik transformatsiyasi, she'riy matn sintaktik qurilishining tub mohiyati aniqlab olinsa, uning grammatikasini tushunish qiyinchilik tug'dirmaydi. “Normalangan” til aloqalari va she'riyatdagi o'zaro munosabatlar qay darajada buzilgan bo'lmasin, ular biror ma'noga ega bo'lishlari kerak va bu ma'no insoniy munosabatlarning eng muhim vositasi bo'lgan fikrning mahsuli va quroli hisoblanuvchi til tabiatidan kelib chiqadi.

A.I.Smurnitskiyning so'zlariga ko'ra, “nutq – bu nutq organlari (hiqildoq, til, lablar va boshqalar) tomonidan chiqariluvchi ma'lum ma'noviy mazmunga (ahamiyatga) ega bo'lgan tovushning, jarangning qonuniy birikuvidir... Hech qanday jarang... o'z holicha, ma'no bilan bog'lanmay turib, nutq yoki uning qandaydir bir parchasi bo'la olmaydi”[10]. I.Kammingsning mashhur she'ri bu qoidalarining yaxshi namunasi bo'lib xizmat qiladi (muallifning o'ziga xos orfografiyasi va punktuatsiyasini saqlab qolamiz):

anyone lived in **a pretty how town**
(with up so floating many bells down)
spring summer autumn winter
he sang his didn't he danced his did
women and men (both little and small)
cared for anyone not at all
they sowed **their isn't** they reaped their same
with up so floating many bells down)
sun moon stars rain
children guessed (but only a few
and down they forgot as up they grew
autumn winter spring summer)
that no one loved him **more by more**
when by now and tree by leaf
she laughed his joy she cried his grief
bird by snow and stir by still
anyone's any was all to her
someones married their **everyones**

laughed their cryings and did their dance
(sleep wake hope and then) they
said their neversthey slept their dream
atars rain sun moon
(and only the snow can begin to explain
how children are apt to forget to remember

one day anuone died I guess
(and no one stooped to kiss his face)
busy folk buried them side by side
little by little and **deep by deep**
and more by more they dream their sleep
no one and anyone eart by april
wish by spirit and if bu yes
women and men (both dong and ding)
summer autumn winter spring
reaped their sowing and went their came
sun moon stars rain

Mazkur she'rning xarakterli grammatik xususiyati fe'llar, yordamchi so'zlar, olmoshlar va ravishlarning

otlar sifatida ishlatilishi, bir qarashda erkin bo'lgan so'zlar tartibining o'zgarishidir. Shunga qaramay, I.Kammings foydalanayotgan grammatik belgilar (signallar) tufayli, she'rning sintaktik qurilishi tushunarli bo'lib qolaveradi. he sang his didn't, he danced his did, they sowed their isn't, they went their came kabi gaplarda didn't, did, isn't, came so'zlari ot rolini bajaradi: 1) his yoki their ot aniqlovchilari; 2) gap tuzilmasining o'zi substantiv funksiyaning aniq belgilanganligini ko'rsatib beradi, chunki bu so'zlarning barchasi zamonaviy ingliz tilidagi tipik gaplarning vositasiz to'ldiruvchisi Ns + V + Nobj.pozitsiyasida uchraydi (he sang his song, he danced his dance va h.k.).

Shuningdek, Thei went their deb ifodalangan gapdagi normadan chetlashish ham xarakterlidir. Barcha qo'llanmalarda to go fe'li o'timsiz fe'l, ya'ni vositasiz to'ldiruvchini talab qilmaydigan fe'l sifatida keltirilgan. I.Kammings come fe'lining o'tgan zamon shaklini vositasiz to'ldiruvchi o'rnida qo'llash bilan uni o'timsiz fe'llardan o'timli fe'llar qatoriga o'tkazgan, bu o'z navbatida grammatik qonunlarni erkin talqin qilishga olib keladi. Come fe'li ot vazifasida keladi, bu umuman olganda, konversiya holatida butunlay maqbul. Biroq, konversiya holati mazkur misolda nomaqbul, chunki come fe'li o'tgan zamonda kelib, o'zining fe'llar sinfiga taalluqli ekanini tasdiqlaydi, bu tarjimani ancha qiyinlashtiradi: ular o'zlarining kelishlaridan (oldin) ketdilar. Shunday qilib, I. Kammings go fe'lini nafaqat sing, dance, sow fe'llariga o'xshab o'timli fe'llar turkumiga kiritadi, balki okkazonal otlarga yangi vazifalar - zamon vazifalarini yuklaydi: his didn't, his did, their isn't, their came, was by was. Bu okkazonal hosilalar o'zlarida fe'lning grammatik shaklini va uning fe'l-zamon semantikasini saqlab

qolgan funksional otlardan iboratdir. Bu yerda hayot va o'lim mavzusini ingliz tili so'zlarining grammatik subyektiv kategoriyalashtirilishini buzmaganda holda, standart, normalashtirilgan grammatik vositalar bilan ham ifoda qilish mumkin edi. Misol uchun, went their came o'rniga they went (passed, died) as they came (because they were born) deb aytish mumkin edi. Ammo, bu holda she'rda faqat obyektiv(xolis) – (va yana, eng muhimi,) hammaga ma'lum bo'lgan olam haqidagi ma'lumotni o'z ichiga olgan mazmun, fikr paydo bo'lar edi. Hammaga ma'lum bo'lgan tabiat qonunini idrok qilish va aks ettirish, hayot va o'lim mavzusining badiiy-she'riy timsolini yaratishda noan'anaviylik, demakki, normadan chetlashish mumkinligi imkoniyati paydo bo'ladi va kitobxon, aynan, shakl mazmunini tushunishi natijasida voqelikni idrok etadi. She'riy matn o'z og'zaki jarangini topishini ta'minlash maqsadiga grammatik normadan chetlashi orqali erishiladi. Buning ustiga shoir o'z tilini, uning potensial imkoniyatlarini teran his etadi. Yangi shakllar to'satdan, o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Ular ostida salmoqli grammatik asos – inglizcha so'zning ma'lum bir so'z turkumiga grammatik birlashtirilganligining yetarli darajada bog'lanmagan tranzitivligi va shundan kelib chiqqanda nazariy jihatdan konversiyaning ko'p funksionalligi va erkinligi bor. Xulosa. I.Kammings tushunarli bo'la olmaslikning oldini olgan holda, nazariy ko'p funksionallik va konversiyaning cheklanmaganlikni fe'ldan yasalgan konversiyalangan otlarni fe'lning zamon tavsiflarini saqlab qolish orqali, ammo konversiyaning asosiy tamoyili – dastlabki so'zning morfologik paradigmasi o'zgartirilishini buzib, amaliy reallikka o'tkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Акимов Г. М. О некоторых особенностях поэтического синтаксиса. Вопросы языкознания, М., 1977, № 1, с.96.
2. Эйхенбаум В. А. Мелодика русского литературного стиха (1922). – В кн.: О поэзии, М., 1969, с.328. Тынянов Ю. Н. Проблема стихотворного языка (1925), - М., 1965. – 69-70 с
3. Бобров С. П. Синтагма, словоразделы и литавриды: понятие о ритме содержательно-эффективном и о естественной ритмизации речи. – Русская литература, 1965, № 4, с. 80. Поспелов Н. С. Синтаксический строй стихотворных произведений Пушкина. – М., 1960. – 5 с.
4. Тимофеев Л. И. Очерки теории и истории русского стиха. – М., 1958. – 72 с.
5. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. М.: Просвещение, 1971. – 268 с.

Gulasal QAYUMOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika
instituti o'qituvchisi

ENG QADIMGI MANBALARDA OTA FENOMENI

Annotatsiya: mazkur maqolada eng qadimgi yodgorlik va manbalarda keltirib o'tilgan ota fenomeniga to'xtalib o'tiladi va ular tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: *adabiyot, ota, obraz, fenomen, yodgorliklar, insoniyat, hurmat, ertaklar, rivoyat, nikoh, shayton.*

Annotation: this article will dwell on the phenomenon of the father, which is cited in the oldest monuments and sources, and they will be subject to analysis.

Key words: *literature, father, image, phenomenon, monuments, humanity, respect, fairy tales, narration, marriage devil*

Аннотация: в данной статье речь пойдет о феномене отца, который упоминается в древнейших памятниках и источниках, и они будут подвергнуты анализу.

Ключевые слова: *литература, отец, образ, явление, памятники, человечность, уважение, сказки, повествование, брак дьявола.*

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev o'z nutqlaridan birida shunday deb ta'kidlagan edi: "Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san'atimiz ham albatta bo'ladi". Xalqimizning o'tmishiga nazar solsak, keng ko'lamda o'rganish va o'rganilishga muhtoj bo'lgan manbalarga ko'zimiz tushadi. Barcha sohalar singari o'zbek adabiyotida ham hali qilinadigan ishlar bisyor. Inson dunyoga kelar ekan, o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga yetish uchun hamisha harakatda bo'ladi. Har bir maqsadga erishgandan keyin yangidan-yangi maqsadlar va rejalar tug'ilaveradi. Bu jarayon insoniyatni yashash uchun kurashga chorlayveradi, hayot esa davom etaveradi. Bir insonni dunyoga kelishidan to umrining so'ngiga qadar boshidan kechirgan kechinmalari, hayoti, his-tuyg'ulari barcha-barchasi adabiyotga olib kiriladigan bo'lsa, adabiy janrlarning biri yoki bir nechtasiga mansub asar bo'ladi. Insonning dunyoga kelishi bir xil bo'lsa-da, uning yashashi, umrguzaronlik qilishi turlicha bo'ladi. Har bir shaxs dunyodagi islohotlarni o'z qarichi bilan o'lchaydi, his qiladi va tanqid, tahlil qiladi. Shuningdek, bu jarayon ijodkor ahlida ham turlicha bo'ladi. Har bir ijodkor o'z asarini o'z dunyo qarashidan kelib chiqqan holatda yozadi, tasvirlaydi. O'quvchilar ham o'z navbatida o'z dunyoqarashiga, didiga suyangan holda asar tanlaydi va mutolaa qiladi.

Hozirgi zamon ilm-fan ancha rivojlanib bormoqda. Shu bilan birga, sohalarida ham anchayin umumiy lashish kuzatilmoqda. Badiiy adabiyotda hikoya va qissalarda o'xshashliklar va boshqa janrlardagi aniq bir chegaralanishlar o'z-o'zidan ta'sirini yo'qotib boryapti. O'zbek adabiyotida adabiy janrlarning turg'un holatdagi komponentlari mavjud. Adabiy janrlar muttasil o'zgarishda bo'lsa

yoki konkret asar o'ziga xos janr xususiyatlarini namoyon etsa-da, turg'un xususiyatlar mavjud. Lekin ayni paytda mazmuni roman darajasida, ammo asli hajm jihatidan hikoyaga tenglashtirilgan asarlar ham uchrayapti. Dunyo xalqlari adabiyotida juda qisqa romanlar mavjud. Ba'zida bir-ikki jumladan tashkil topgan romanlarni ham uchratish mumkin. Masalan, Roman Bilinovning "Nomsiz roman"i fikrimiz dalilidir. Bu roman dunyoda eng qisqa roman hisoblanadi.

Eng qadimgi manbalarda ota fenomenini o'rganish, tadqiqot qilishdan avval shu so'zning ma'nosini aniqlab olish va u haqida aniq bir ko'rsatmaga erishish bu ilmiy tadqiqot uchun foydadan holi emas. Fenomen "yunonchadan olingan so'z bo'lib, ko'rsataman, sodir bo'luvchi degan ma'nolarni anglatadi. Real hayotimizda esa bu atamani deyarli uchratmaysiz. Shuning uchun ham "fenomen" so'ziga duch kelgan vaqtimizda o'ng'aysizlanish holati kuzatilishi tabiiy. Uning tarixiy taraqqiyotiga nazar soladigan bo'lsak, u dastlab nomsiz metod sifatida qo'llanila boshlagan. Hozirgi paytda fenomen tushunchasi psixologiya, sotsiologiya, falsafa singari bir qancha fanlar bilan birga, adabiyotshunoslikda ham qo'llanib kelinmoqda. Fenomen atamasi kamdan kam uchraydigan va g'ayrioddiy hodisa hisoblanadi. Bu tushunchani ota obrazini o'ziga emas, aynan, xususiyatiga to'xtalamiz. Bugungi ota obrazining qadimgi adabiyotlarda kamdan-kam uchraydigan jihatlarini o'rganish va tahlil qilish taqiqot uchun juda muhim hisoblanadi.

"Adabiyot" atamasining mazmuni va qo'llanishi tarixi. "Adabiyot" arabcha so'zdan olingan bo'lib, adab, odob so'zining ko'plik shakli bo'lib, lug'aviy jihatdan yaxshi xulq demakdir"

Adabiyot so'zi go'zal xulq degan ma'noni anglatadi. Shunday ekan, avvalo, insonning xulqi odobning nishonasi hisoblanadi. Ammo insoniyat turmush tarzi, hayot yo'li va umri davomida har

xil vaziyatlarga duch keladi. O'z navbatida bu uning ruhiy olamiga ta'sir etmay qolmaydi. Badiiy adabiyotda real hayotning badiiylashtirilgan aksi hisoblanadi. Inson o'z timsolida ham moddiy ham ma'naviy xususiyat va alomatlarni mujassam etgan noyob xilqat, Yaratganning buyuk va sirli mo'jizasidir. Shuning uchun ham uning ichki dunyosi, unga ato etilgan fazilat va xislatlarni oxirigacha anglash, tushunishning o'zi o'ta murakkab bir masala bo'lib kelmoqda. Shunday ekan, insoniyatning ichki kechirmalarini, ruhiyatini so'zlar yordamida ochish, o'quvchi ongiga yetkazib berish oson jarayon hisoblanmaydi. Badiiy obraz-murakkab estetik kategoriya bo'lib, unda ijodkor hayot hodisalari va inson qalbidagi turli o'zgarish va kechinmalarni o'z dunyoqarashi, maqsadi va estetik ideali asosida aks ettiradi. Gul, darxt bulut o'zicha badiiy obraz emas. Ular ijodkor e'tibor qaratgandagina badiiy obrazga aylanadi. Badiiy obraz asosida borliqdagi narsa-buyumlar, hayot hodisalari turadi. Ijodkor ularga "ishlov" berib, ta'sirchan shaklga soladi. Badiiylilik asosida obraz va obrazlilik turadi. Obrazlilik hayot hodisalarini obrazlar orqali gavdalandirishdir. Kishilar bir-birlariga "sizga baxtdan taxt tilayman", "hamisha gulday ochilib yuring", "hayotingiz doimo shirin bo'lsin" deya tilaklar bildirishadi. Ayni ezgu tilaklar ham obrazli fikrdir. Odamlar nimadandir ta'sirlanib, hissiyotga berilib ketishganida beixtiyor obrazli fikr aytishadi. Bu ularning hissiyotlari to'liqlanganidan kelib chiqadi. Badiiy adabiyotda obraz tizimini o'rganayotganimizda, albatta, unga ijobiy va salbiy bo'yodkorlikni sezamiz. Shu orqali qahramonlarni ijobiy va salbiy tipga ajratamiz. Masalan, o'zbek xalq ertaklaridan "Zumrad va Qimmat". Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bir chol bor ekan. Uning Zumrad ismli qizi bor ekan. Chol bir qizi bor ayolga uylanibdi. Qizining ismi Qimmat ekan. O'gay ona Zumradni yoqlirtmas ekan. Eng og'ir ishlarni unga buyurar, qarg'ab, urarkan. O'zining qizini juda yaxshi ko'rarkan, doim uni maqtaganini maqtagan ekan.

Zumrad aqlli, chiroyli va muloyim qiz ekan. Zumrad ijobiy qahramon. Odoqli, mehnatsevar, shirinso'z va albatta, yaxshi xulqli qahramon. Ammo Qimmat uning aksi. Qimmat esa unga hech ham o'xshamas ekan. U tantiq, qo'pol va dangasa ekan. Kun bo'yi ovqat yer, bo'lar-bo'lmasga urisharkan.

Har tong qushlar ham, gullar ham Zumradni qo'shiq kuylab, olqishlab kutib olar, Qimmatni esa ular yoqtirmas edilar, chunki u gullarni yulib tashlar, tepkilar, qushlarga tinchlik bermasdi. Qimmatga baho berganimizda uni bir so'z bilan tarbiyasiz deya olamiz. Bunday qarashlar o'zbek adabiyotining har bir janrida uchraydi. Adabiyot orqali insonlar fikr doirasi o'sib, dunyoqarashi kengayib, aql-zakovati rivojlanib borsa, bu fanning oldiga qo'ygan maqsadlari ro'yobi deyish mumkin. O'zbek

adabiyotida obraz tushunchasi dastlab rus adabiyoti zamirida shakllangan. "Obraz" atamasini dastlab rus adabiyotshunosi Belinskiy tomonidan ilm-fanga olib kiritilgan. Umumiy holatda obraz bu aks inson yoki biror bir shaxs, jonzod yoki predmetning badiiy adabiyotdagi aksi. Ota haqida qarashlar, uning obraz sifatida mukammal va badiiy jihatdan rang-barangligi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Manba sifatida, asosan, sharqda diniy-falsafiy manbalarda aks etgan. Avvalo, eng qadimgi manbalardan "Qissasi Rabg'uziy", "Hibbat-ul haqoyiq", "Devoni hikmat" asarlarida ilk bor ota obrazi va uning ahamiyati haqida qarashlar mavjud. Adabiyotimizning tarixiy taraqqiyotini o'rganish va uni tahlil qilish jarayonida ilk ota timsoli sifatida insoniyatdan Odam Atoni ayta olamiz. Ammo Odam (a.s.v) dan oldin ham ota maqomiga erishgan obraz mavjud. Bu asli-nasli insoniyatdan emas, balki mahluqotlardan bo'lgan Jasizdir. Shuningdek, ilk nikohlangan, umumiy olganda, oila va halollik tushunchalari jihatidan olib qaraganda ham bu obraz o'z mavqiyega ega bo'lgan deyish mumkin. Garchi bu obrazga urg'u berilmagan va e'tibordan chetga qolgan bo'lsa-da, bu diniy falsafiy adabiyotlarimizda uchraydi. Bu kim edi savoliga qisqagina Shaytonning otasi qabilida javob berish mumkin.

Tadqiqotimizning asosiy maqsadi sifatida ota obrazi uning xarakter va fazilatlarini. Ijtimoiy mavqeyi, oiladagi o'rnini, shaxs sifatida psixologik qarashlari, farzand va jamiyat bilan uzviy bog'liqligi asos qilib olinmoqda. Ayni jarayonni XX asr hikoyachiligini manba sifati olmoqdamiz. Lekin, avval, ota obrazini tarixiy taraqqiyotini o'rganmasdan, uni tarixiy ildizlarini aniqlamasdan hikoya janriga bog'lashlik ancha uzulishlar va noaniqliklarni olib kelishi mumkin. Ota haqida qarashlar, uning obraz sifatida mukammal va badiiy jihatdan rang-barangligi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Manba sifatida, asosan, sharqda diniy-falsafiy manbalarda aks etgan. Asosan, eng qadimgi manbalardan "Qissasi Rabg'uziy", "Hibbat-ul haqoyiq", "Devoni hikmat" asarlarida ilkk bor ota obrazi va uning ahamiyati haqida qarashlar mavjud. Adabiyotimizning tarixiy taraqqiyotini o'rganish va uni tahlil qilish jarayonida ilk ota timsoli sifatida insoniyatdan Odam Atoni ayta olamiz. Inson mahluqotlar ichida eng mukammali va o'z-fikr tuyg'ularini ifoda qila olish qobiliyatiga ega. Inson doimo yaxshi yashash va jamiyatda o'z o'rnini topishga intilib yashaydi. Insoniyatda ajdod va avlod tushunchasi mavjud bo'lib, har bir oilaning avloddan avlodga o'tib kelayotgan urf-odatlarini saqlanib keladi. Har bir shaxsni ota-bobolaridan o'tib kelayotgan urf-odat, qadriyatlar bo'lgani kabi nasldan-naslga o'tib kelayotgan xarakterlari ham mavjud bo'ladi. Tarixiy manbalarda dunyoga odamning yaralishi va u bilan bog'liq ko'plab ma'lumotlar, manbalar, hikoya-yu

rivoyatlar keltirilgan. Ularni o'rganish jarayonida insoniyatning dunyoga kelishi, uning shaxs sifatida shakllanishi, oila sifatida jamoalanishi va er-xotin, ota-bola munosabatlarning yuzaga kelishi xususida turlicha tushunchalar va qarashlar mavjud. Nasriddin Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy" asarida odamiyating dastlabki ko'rinishi sifatiga odam Ato alayhissalom keltirilgan. Ammo ota sifatida dastlabki obraz bu "Jablit" keltiriladi. Chunki bu obraz orqali nafaqat dastlabki nikohlanganlar, aniqroq aytadigan bo'lsak, halol oilaviy muhitga chorlaydigan jarayon sifatida ifoda etadigan. Shundan keyin ikkinchi nikoh sifatida Odam Ato va Havvo onamiz keltirilgan. Demak, insoniyat ichida dastlabki oila bu Odam Ato va Havvo onamiz keltirilgan. Sharq xalqlarida nikoh orqali bog'langan oila, unda ota-ona va farzandlar munosabati hamisha yuqori mavqeyiga ega. Shu jihatdan ham Yevropa mamlakatlari madaniyatidan tubdan farq qilishi oila va undagi munosabatlar orqali yaqqol seziladi.

"Qissasi Rabg'uziy" asarida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, Odam alayhissalom va Momo Havvoning farzandli bo'lishgani haqida ma'lumotlar keltiriladi. Bu asarni dastlabki o'zbek adabiyoti uchun manba sifatida o'z o'rniga ega asar hisoblanadi. Tadqiqotimizning maqsadi dastlab "Ota" obrzining qanday manbalarda uchragani va uning u haqida dastlabki ma'lumotlarni to'plashdan iborat. Shuning uchun ham quyidagi asarni o'rganish jarayonida Momo Havvoning 70 qorin egizak tug'gani va shu orqali odamiyat ichida Odam alayhissalom "Ota" maqomini olgani haqida ma'lumotga ega bo'lamiz. Shundan keyin Odam ato Ota nomiga sazavor bo'ldi. Otang jumlası ilk bor Qobilga nisbatan keltirilgan "Otang Odam ham uni yaxshi ko'rar, Otangning bir

tilagi borki, yerni halifaligini Hobilga bermoqchidir"

Nuhdan odamga qadar o'n ota o'tdilar...

Tarixdan ota tushunchasini o'zbek adabiyoti manbalaridan ko'plab uchratish mumkin. Hattoki payg'ambarlar orasida ota nisbatan benazir hurmat bajo keltirganlar ham otaga nisbatan qo'pollik holatini ham kuzatish mumkin. Masalan, Odam Ato va uning farzandlari o'rtasidagi holat bunga yaqqol misol bo'la oladi. Hobilning o'limi va Qobilning ham o'z jigariga ham otaga bo'lgan munosabati yaqqol tasvirlangan. Bu orqali Otaning o'z farzandi Qobildan g'azablangani ifodalangan.

Qissasi Rabg'uziy asarida Nuh alayhissalom, Ibrohim Xalilulloh va Yakub alayhissalomga nisbatan bolalarining, munosabati orqali otaning o'z farzandlardan ranjiganini uchratishimiz mumkin. Qadimgi adabiyotlarimizda sharqona tarbiyaga, oilaviy munosabatlar Yevropa mamlakatlaridan qadimdanda farq qilgan.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, tadqiqotimizning asosiy maqsadi sifatida ota obrazi, uning xarakter va fazilatlari, ijtimoiy mavqeyi, oiladagi o'rni, shaxs sifatida psixologik qarashlari, farzand va jamiyat bilan uzviy bog'liqligi asos qilib olinmoqda va izohlab berilmoqda. Ayni jarayonni ochib berishda esa XX asr hikoyachiligini manba sifati olmoqdamiz.

Tarixdan ota tushunchasini, uning ifodalagan ma'naviy tushunchasini o'zbek adabiyoti manbalaridan ko'plab uchratish mumkin. Hattoki, payg'ambarlar orasida ham otaga nisbatan benazir hurmat bajo keltirganlar. Otani hurmat qilib, e'zozlaganlar. Bundan esa har bir insonning otasiga nisbatan boshqacha hurmat bilan qarashini ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adabiyotshunoslik nazariyasi" A.Ulug'ov. – Toshkent: "G'afur G'ulom nomidagi NMIU", 2018.
2. "Adabiyotshunoslik lug'ati", D.Quronov Z.Mamajonov, M.Sheraliyeva. – T.: "Akademnashr", 2010.
3. Umida Marasulova. "Methodology of organizing self-learting in training specialists", "Eastern European Scientific Journal, 2021".
<https://myfarzand.uz/maqollar-ota-ona.html>
4. Qissasi Rabg'uziy Nasriddin Rabg'uziy www.ziyouz.com kutubxona.
5. Tuxta Boboyev Adabiyotshunoslik asoslari O 'zbekiston-2002.
6. <https://ertak.uz/tale/263>
7. <https://uza.uz/oz/posts/adabiyot>
8. www.ziyouz.com kutubxona

Nilufar KARIMOVA,

 Shahrisabz davlat pedagogika instituti
 O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

MUNOJOT HAMD G'AZALLAR BADIYYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada munojot hamd g'azallar badiyyati va lirik qahramon esa ojiz bir banda sifatida Yaratganga o'z qalb tuyg'ularini izhor etishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: munojot, kirdgor, hamd, dayr, maxlas, tamug', manoqib.

Annotation: this article talks about the art of ghazals and the lyrical hero expressing his feelings to the Creator as a weak servant.

Key words: munojot, Kirdgor, Hamd, Dayr, Makhlas, Tamug', Manoqib.

Аннотация: в данной статье говорится об искусстве молитвы и газелей и о том, как лирический герой выражает свои чувства к Творцу как слабый слуга.

Ключевые слова: муноджот, Кирдгдор, Хамд, Дайр, Махлас, Тамуг, Манокиб.

"Munojot" so'ziga Navoiy asarlari lug'atida yalinish, yolvorish deb ta'rif berilgan. Demak, munojot yalinib-yolvorish ma'nosini ifodalaydi. Munojot g'azallarda lirik qahramon Allohga iltijolar qiladi, undan bilib-bilimay qilgan gunohlarini kechirishini so'raydi.

Qiyomatda gunohin avf etarga,

Rasulingni shafi' et, kirdgoro.

("G'aroyib us-sig'ar", 5-g'azal)

"Kirdgor" degan forsiy so'z "yaratuvchi" ma'nosini beradi. Bu baytda to'g'ridan -to'g'ri Allohga munojot qilinayapti. Rasululloh shifoatidan umidvorlik ruhi bo'lsa-da, bunga yetkazish ham bevosita Tangridan iltijo qilinayapti.

Munojot g'azallarda murojaat etiladigan va ta'riflanadigan asosiy qahramon bevosita Xudoning o'zi. Lirik qahramon esa ojiz bir banda sifatida Yaratganga o'z qalb tuyg'ularini izhor etadi.

Alisher Navoiy asarlarining munojot qismlari shoirning e'tiqodi, Olam yaralishi hikmati haqidagi qarashlarining o'zagini tashkil etib, mazmunini bilib olishga asos hisoblanadi.

Navoiy asarlarining kirish qismini hamd bilan ya'ni Allohning sifatlarini bayon etish va Unga hamd aytish bilan boshlaydi. Keyingi boblarida esa o'zining gunohkorligini e'tirof etib, Allohdan afv-u marhamat tilab, munojot qiladi. Shoir munojot g'azallarida Allohga murojaat qilib, unga abadiy va azaliy ekanini ta'kidlaydi, uning Xoliq ekanini barcha yaratilarni ayni – asosi Uning o'zi ekanini aytadi.

Naqdi jon chiqqanda imon gavharin ko'nglumga sol,

Aylagil jondin judo, lek etma imondin judo

Mazkur bayt mag'zida "Yusuf" surasi 101-oyati karimasining mazmuni yashirindir. O'sha oyatda xabar beriladi: "(Yo Rabbi) Meni musulmon holimda jonimni olgin va meni ham solih bandalarning qatoriga qo'shgin".

"Xazoyin ul-maoniyy" tarkibidagi devonlarning 1-4 g'azallari hamd, 5-g'azallari esa munojot ruhida yozilgan hamdlardir. Munojot mazmunidagi hamd g'azallarda lirik qahramon Allohga iltijo qilib, Undan

bilib-bilimay qilgan gunohlaridan kechishni so'rash, o'z qalb tuyg'ularini, cheksiz muhabbatini izhor qilish orqali o'z Yaratuvchisini ta'rif va tavsif qiladi. Bunday ruhdagi g'azallarning matlayi zotiy ismga murojaat qilish ("Iloho" "Yo Rab") bilan boshlanadi. To'liq hamd mavqeyidagi g'azallarning maqtasi ham munojot ruhidagi bayt bilan yakunlanadi va bunda ham shoir zotiy ismlarni qo'llaydi. Shoir o'z Yaratuvchisiga cheksiz muhabbatini, junun holatidagi oshiqligini, samimiy tuyg'ulariyu insoniy dardu iztiroblarini izhor qilish ruhida yozilgan g'azallarida yoki baytlarida Haqqa "Iloho" deb murojaat qiladi.

"Xazoyin ul-maoniyy" tarkibidagi hamd g'azallarning faqat ikkitasi ("Navodir ush-shabob" va "Badoye' ul-vasat" ning beshinchi g'azali) ning matlayi «Yo, Rab»-zotiy ismga iltijo bilan boshlanadi. Ibrohim Al-Bursaviyning «Ahli sunnat val-jamoat aqoidi» kitobida "Yo Rab! Yo Rab! Yo Rab!" degan kishiga Haq taolo darhol: "Labbayka, bandam!" deydi va tilagan narsalarini yo darhol, yo kechroq ato etadi va yoki oxiratga qoldiradi yoxud undan bir yomonlikni daf etadi", -deb yoziladi.

Qur'oni Karimda Xudoning «Rabbil alamiyn», ya'ni olamlarni tarbiya qiluvchi sifatida borligi aytilgan. «Devoni Foniyy» da ham Uning duolarni mustajob qiluvchi bu xislati (Yo, Rab) xususida shunday g'azal mavjud:

Zi hajr yo Rabu afg'onam az falak biguzasht,

Tuam xalos namoyi az in fig'on,

Yo Rab. Rasid «yo Rab»i man shomi g'am ba majmai dayr,

Chi boshad ar buti man bishnavada az on, yo Rab.

Shuning uchun shoir o'z Yaratuvchisiga shaxsiy tuyg'ularini izhor qilish bilan birga olam ahli manfaati bilan bog'liq-har bir musulmon bandaga rahmu shafqat, mustahkam iymon, "nokasu nojins avlodiga" insof so'rash ruhidagi tuyg'ulari bayonida Haqning «Yo, Rab» zotiy ismga murojaat qiladi. Chunki Uning bu sifati yuqorida ta'kidlaganimizdek, «olamlarni tarbiyalovchi» degan ma'noni anglatadi.

Yo Rab, o'lg'on chog'da jonim jismu vayrondin

judo,

Ul bo'lub mundin, sen bo'lmag'in andin judo.
 Elga maxlas istasang, yetti tamug'ni ayla kul,
 Aylabon bir shu'la bu ohi duraxshondin judo.
 Jannat istab aylaganlarni ibodat qilmag'il
 Kavsaru tebiyu qasru huru rizvondin judo .

"Badoye' ul-vasat" ning 5-g'azalidan keltirilgan mazkur baytlar orqali ham "Yo, Rab" deya Tangriga murojaat qiladi. Allohga murojaat qilib, o'lgan chog'da jismimni vayron qilmagin, men ham, sen ham bu jismu jondan judo bo'lmaylik deya nola qiladi. Agar elga najot istasang yetti do'zaxni kulga aylantirib, jannat istab ibodat qilganlarni kavsar suvi va hurlarning porloq shu'lasidan judo aylamagil deya xitob qilmoqda.

Shoir har bir yozgan munojot hamd g'azallarida dunyodagi barcha mavjudotlar o'z yaratganiga doim sajda qilishi zarurligini, Xudoning qahri kelsa, "ko'k bir etak kul" kabi sovrilib ketishi hech gap emasligini ta'kidlaydi.

Yo, Rab eshigingda ul gadomen,
 Kim, boshtin-ayoqqacha xatomen .

"Xamsa" dostonining "Layli va Majnun" bo'limidan olingan bu munojotda shoir Tangriga iltijo qilib, yo, Rab men sening eshigingda gadoman, ammo boshdan oyog'imgacha xatoman, ya'ni gunohkorman deya o'z gunohlarini bo'yniga olib, Tangri oldida javobgarlik hissini tuyadi. Shu dostonida yana bir munojotning go'zal bir baytini keltirib Allohga yulvoradi:

Boq dardu malomatimg'a yo, Rab,
 Rahm ayla bu holatimg'a yo, Rab.
 Shukrungg'a tilimni qoyil ayla,
 Sajdangg'a boshimni moyil ayla .

Bu munojotida muallif Allohdan dardiga quloq solishini, holatiga rahm qilishini, tilini doimo shukurda, boshini esa sajdada bo'lishini so'raydi. Umuman olganda hamd va munojotni Alisher Navoiy Qur'oni Karimdan o'rgandi. Alloh Taolo o'zining kalamida bandalariga O'ziga hamd va munojot aytishni "Fotiha" surasida o'rgatib qo'ydi:

"Alhamdulillahi robbil a'lamiyn. Ar-rohmanir rohiym. Maliki yavmiddiyn. Iyyaka na'budu va iyyaka nasta'iy. Ih-dinas sirotol mustaqiym. Sirotollaziyna an'amta alayhim g'oyril mag'zubi alayhim valazzoliyn".

Mazmuni: Hamd Olamlar rabbi Allohgakim, (U) mehribon, rahmli va hisob-kitob kuni (Qiyomat) ning egasidir. Sengagina ibodat qilamiz va Sendagina yordam so'raymiz! Bizni shunday to'g'ri yo'lga boshlaginki, (u) Sen in'om (hidoyat) etganlarning (payg'ambarlar, siddiq va shahidlarning) yo'lidir, g'azabga uchragan (Muso qavmidan itoatsizlarining) va adashgan (Iso qavmidan "Allohning farzandi bor" deydigan)larning (yo'li) emas!

Bu suraning mazmunida hamd va munojot borligining o'zi Alloh o'z bandalariga faqat o'zigagina

ibodat qilishi, o'zidangina najot tilashini uqtirdi. Navoiy shu Qur'oni Karim suralari asosida o'zining hamd va munojot g'azallarini yaratdi. Allohning rasuliga na'tlar ham bitdi.

Alloh Qur'oni Karimning "Zumar" surasida shunday deydi: "(Ey, Muhammad), Mening o'z jonlariga jinoyat qilgan (turli gunoh – ma'siyatlar qilish bilan) bandalarimga ayting: "Allohning rahmat-marhamatidan noumid bo'lmangiz! Albatta Alloh (O'zi xohlagan bandalarining) barcha gunohlarini mag'firat qilur. Albatta Uning O'zigina mag'firatli va mehribondir".

Navoiy Qur'oni Karimdagi Allohning va'dalarini chuqur anglagan holda o'zining munojot g'azallarida Allohdan rahm-shafqat qilishini, gunohlarini kechirishini so'rab yulvoradi.

Munojot g'azallarida Navoiy o'zini behad gunohkor, yaratganni pok va akram, o'zini cheksiz isyonkor va Xoliqni rahmli va mehribon deb ataydi.

"Hayrat ul-abror"ning munojotida insonga mana bunday ta'rif beradi:

"Karramno" keldi manoqib ango,
 "Ahsani taqvim"munosib ango .

Baytdagi "Karramno" so'zi "Isro" surasining "Batahqiq Biz bani Odamni azizu mukarram qilib qo'ydik" mazmunidagi 70-oyatidan iqtibos. "Ahsani taqvim" jumlasini "Tiyn" surasining "Batahqiq, Biz insonni yaxshi suratda yaratdik"[13.597] mazmunidagi 4-oyatidan olingan. Buyuk shoir Alloh taolo insonni mukarram qilgani va yaxshi suratda yaratgani bilan bog'liq Qur'oni Karimdagi ikki ilohiy xabarni bir baytga jamlash orqali Odam farzandlarining maqomi yuksak ekani, shunga munosib hayot kechirmog'i zarurligi masalasiga urg'u bergan .

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hamd g'azallari talqin va tahlillaridan ulug' shoir iymoni komillik darajasiga yetgani ko'rinib turibdi. Navoiy hamd g'azallarini shunchaki an'ana uchun yaratgan emas. Avvalo, ulug' mutafakkir falsafasida Allohning siymosi ayri-cha ahamiyatga ega. Uning dunyoqarashini aniqlashda Allohga munosabatini chetlab o'tishning sira iloji yo'q. Lekin, afsuski, shu paytgacha shoirning hamd g'azallariga yetarli ilmiy e'tibor bermay kelinayotgan edi. Sharq xalqlari tafakkuri tarixida chuqur ildiz otgan tasavvuf ta'limotini yaxshi bilmay turib, Alisher Navoiy dunyoqarashi va adabiy merosini barcha murakkabliklari, falsafiy teranligi bilan to'liq holda to'g'ri, haqqoniy yoritib berish mushkul. O'ttizinchi yillardayoq Oybek bunga e'tiborini qaratgan edi. Ammo, nazarimda, bu masala hamon hal bo'lmasdan dolzarbligini saqlab qolmoqda. Chunki hozir ham ulug' shoir asarlarini "kerakli" va "keraksiz" qismlarga ajratish, orifona mazmundagi she'rlarini nashrlardan soqit qilib, el ko'zidan yashirish, "payqamasdan" tadqiqotlarga kiritmaslikka moyillik davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'afforova Z. "Navoiyning hamd va na't g'azallari". – Toshkent: "Ma'naviyat" nashriyoti, 2001-yil 7-bet.
2. Navoiy Alisher. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 5-tom. Badoye' ul-vasat. – Toshkent: Fan, 1990, 10-bet
3. Bekova N. "Alisher Navoiy she'riyatida hamd poetikasi". – Toshkent: O'zResFA, "Fan" nashriyoti, 2006-yil, 69-bet
4. Bekova N. "Alisher Navoiy she'riyatida hamd poetikasi". – Toshkent: O'zResFA, "Fan" nashriyoti, 2006-yil, 82-bet
5. Muhammad Zohid qo'tqu ibn Ibrohi Al-Bursaviy. Ahli sunnat val-jamoat aqoidi. Ikkinchi kitob. – Toshkent: Movarounnahr, 1999, 170-bet.
6. Navoiy Alisher. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 18-tom. Devoni Foni. – Toshkent: Fan, 2002, 93-bet
7. Bekova N. "Alisher Navoiy she'riyatida hamd poetikasi". – Toshkent: O'zResFA, "Fan" nashriyoti, 2006-yil, 83-bet.

Feruza YAKUBOVA,

*O'zbekiston Jurnalistika va ommaviy
kommunikatsiyalar universiteti,
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida
katta o'qituvchisi*

TELEKORRESPONDENSIYA TAYYORLASH MAHORATI

Annotatsiya: korrespondensiya bir umumiy mavzu bilan birlashtirilgan bir qancha faktlarga asoslanadi. Maqolada axborot tayyorlashda material g'oyasini o'ylashi, faktlarni yig'ishi va ularni tahlil qilishi, materialning rejasini tuzishi, matnни qayta ishlashi bilan bog'liq nazariy tavsiyalar berilgan. Shuningdek, telekorrespondensiya tayyorlashga qo'yiladigan talablar ham bayon etilgan.

Kalit so'zlar: *televizion korrespondensiya, yangilik, tezkorlik, xolislik, reportyor.*

Аннотация: корреспонденция строится на основе нескольких фактов, объединенных общей темой. В статье даются теоретические рекомендации по обдумыванию идеи материала, сбору фактов и их анализу, составлению плана материала, обработке текста. Также описаны требования к оформлению телекорреспонденции.

Ключевые слова: *телевизионная корреспонденция, новости, скорость, объективность, репортер.*

Annotation: correspondence is based on several facts united by a common theme. The article provides theoretical recommendations on thinking through the idea of the material, collecting facts and analyzing them, drawing up a plan for the material, and processing the text. The requirements for formatting the correspondence are also described.

Keywords: *television correspondence, news, speed, objectivity, reporter.*

Jurnalist uchun har qanday dasturga tayyorgarlik ko'rish o'z oldiga qo'ygan maqsadini aniqlashdan boshlanadi. Hayotdagi, ijtimoiy yoki madaniy taraqqiyotdagi har qanday voqea ko'p qirrali sanaladi. Shuning uchun mavzu tanlashda ular jurnalistdan o'ziga xos andoza shakllantirishni, global muammolardan xabardor bo'lishni talab qiladi. Bularning barchasi diqqatni asosiy jurnalistga, keyin esa tomoshabinga qaratishga yordam beradi.

Jurnalistikada esa hamma narsa reportyordan boshlanadi. Negaki, muharrirlar naqadar mohir bo'lmasin, baribir ularning ishi qanchalik sifatli, xolis va ishonchli bo'lishi, avvalo, reportyorlarga bog'liq bo'ladi. Chunki, aynan reportyor yangiliklarni izlaydi, topadi va ular haqida axborot tayyorlaydi.

Reportyor muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun qator professional malakaga ega bo'lishi kerak. Har bir reportyor haqqoniylik, bilimdonlik va mas'uliyatlilik kabi tamoyillarga amal qilishi kerak. Reportyorlar auditoriya

uchun qiziq bo'lgan yangiliklarni topa bilishi, sifatli material chiqishi uchun zarur fakt va ma'lumotlarni tahlil qila bilishi, ma'lumotlar o'rtasidagi bog'liqliklarni seza olishi lozim.

Reportyorlar bir qarashda ko'rinmaydigan faktlarni topa bilishi, odamlarni muloqotga chorlay bilishi, axborot uchun kerakli manbalarni topa bilishi va ulardan unumli foydalana olishi, informatorlar tizimini yarata bilishi ham muhim ahamiyatga ega. Shu bilan bir qatorda, reportyorlar har qanday ishni uddalay oladigan chaqqon, ishbilarmon ham bo'lishi lozim.

Eng muhimi esa, ular nihoyatda intizomli, diqqatini bir vazifadan ikkinchi ishga tez jalb qila oladigan va hattoki, bir necha ishni bir vaqtning o'zida bajara oladigan bo'lishi kerak. Reportyor faktlar har doim ham haqiqatga to'g'ri kelavermasligini yoddan chiqarmasligi kerak.

Bir necha yillar davomida dunyo jurnalistlari orasida jurnalist obyektiv bo'lishi mumkinmi yo'qmi, degan

mavzudagi qizg'in bahs-munozaralar kechdi. Yillar o'tib, jurnalistlar obyektiv bo'lishi mumkin emasligi o'z isbotini topdi. Negaki, har bir odamning o'z fikri bor. Shu ma'noda olib qaralsa, jurnalist biror bir voqea haqida hikoya qila turib, tabiiyki, guvohlarning ham so'zlariga asoslanadi. Bu esa xolislik tushunchasini o'z-o'zidan yo'qqa chiqaradi. Shu sabab ham hozirgi kunda jurnalistlar orasida obyektivlikdan ko'ra xolislikka urg'u berilmoqda. Reportyor faoliyati xususida gapirganda, tezkorlikni ham yodda tutish lozim. Ko'pincha biror hodisa haqida material tayyorlanayotgan vaqtda qandaydir fakt yoki ma'lumotni olish yoxud uni qayta tekshirib olishga imkon bo'lmaydi. Ana shunda aksariyat jurnalistlar quyidagi ikki usuldan birini qo'llaydi. Birinchisi, bu tekshirilmagan yoki aniqlanmagan ma'lumot haqida aytib o'tish (masalan, yong'in paytida qurbon bo'lganlar soni). Bu usul tezkor xabar tarqatilyotgan paytda qo'llanadi. Ikkinchisi, bu voqealar rivojini kutish va shundan so'ng kengroq tarzda ma'lumot berish. Tajribali muharrirlarga ma'lumotlarni qayta tekshirish zarurati bor bo'lsa, ikkinchi usulni qo'llaydi. Informatsiyani yig'ish jarayoni nihoyasiga yetgach, reportyor faktlar to'plamini birma-bir tartibga keltirishi, masalaga daxldor bo'lganlarini ajratib olishi va o'z vaqtida muharrirga topshirishi kerak. Shu bilan bir vaqtda jurnalist o'z materialining naqadar haqqoniy ekanligi muhim ahamiyatga egaligini unutmasligi kerak.

Aslini olib qaraganda, reportyor yaxshi gumanitar ta'limga ega bo'lishi lozim. Jurnalist uchun yaxshi ta'lim deganda, odatda, til, adabiyot, siyosiy fanlar, iqtisodiyot, jamiyatshunoslik, psixologiya, matematika va tabiiy fanlar to'g'risida tushunchaga ega bo'lishi nazarda tutiladi. Jamiyat borgan sari rivojlanib, yon atrofimizda kechayotgan jarayonlar murakkablashib borayotgani tufayli televideniya reportyorlar uchun maxsus doimiy mavzular ajratib qo'yila boshladi. Bular ta'lim, sog'liqni saqlash, tabiatni muhofaza qilish, biznes, din va boshqa sohalarini qamrab oladi. Muharrirlar orasida bu borada so'rov o'tkazilganda, ularning aksariyati kerakli informatsiyani topishni bilgan reportyorlarni afzal ko'rishini aytishgan.

Reportyorlar informatsiyani odatda uch manbadan oladi:

1. Hujjatlar va turli yozuvlar;
2. Intervyular;
3. Shaxsiy kuzatishlar. Har bir manba ancha katta

bo'lgani sababli alohida ko'rib chiqishni talab qiladi.

Hujjatlar deganda ko'pchilik holatlarda turli litsenziyalar, ko'chmas mulkni bir shaxsdan ikkinchi shaxsga topshirish, o'lim to'g'risidagi guvohnomalar, diplomlar, sudga chaqirtiruv qog'ozlari va shu kabi boshqa hujjatlar tushuniladi. Biroq hujjatlar va yozuvlar deganda nafaqat rasmiy manbalar, balki gazetadagi maqolalardan ko'chirmalar, axborotlar, press-relizlar, turli ma'lumotnomalarni ham kiritish mumkin. Agar siz o'zingizni qiziqtirayotgan mavzuda biron-bir ma'lumot olishga erishgan bo'lsangiz, materialni tayyorlash

jarayoni boshlangan. Hozirgi sharoitda hamma narsa yozib, hujjatlar topshirilishini hisobga olsak, har doim o'zingizni qiziqtirgan mavzuda hujjat borligiga ishonishingiz va uni topishga harakat qilishingiz kerak.

Ma'lumot olishning yana bir manbai bu – intervyu. Intervyu har qanday hajmda bo'lishi va har qanday sharoitga to'g'ri kelishi mumkin. O'yindan keyin charchab, oyog'ida zo'rg'a turgan futbolchiga savol berib, uning javobini olish ham, hukumat vakiliga qo'ng'iroq qilib, biror masala to'g'risidagi fikrini so'rash ham intervyu hisoblanadi. Biroq ana shunday holatlarda intervyu olish, samarali natija bermaydi va reportyor o'z maqsadiga erisholmaydi. Zero, intervyu ma'lum tartibda berilgan va olingan javoblar to'plamidan iborat bo'lgan material bo'lishi nazarda tutiladi.

Shaxsiy kuzatishlar ham informatsiyaning muhim manbai bo'lib xizmat qiladi. Bunga ko'plab misollar keltirish mumkin: harbiy korrespondent yoki yong'inni kuzatib turgan reportyor, biror bir amaldor bilan suhbatlashayotgan jurnalist har bir holatda auditoriyani voqea ro'y berayotgan joyga xayolan olib ketishga yordam berishi mumkin. Taassurotlarni eslab qolish va ularni materialga qo'shish ham nihoyatda qo'l kelishi mumkin. Yuqorida keltirib o'tilgan xususiyatlarning aksariyati nafaqat matbuot, balki telereportyorlarga ham xos. Biroq axborot agentliklarida faoliyat yuritayotgan muxbirlar ham ko'pchilik hollarda matn bilan ishlashini hisobga olsak, informatsiyani topish, qayta ishlash va tahlil qilish jarayoni bu ikki sohada ham bir-biriga yaqin ekanini ko'rish mumkin bo'ladi. To'g'ri, axborot agentligining reportyori ko'p hollarda informatsiyani topadi-yu, tarqatadi. Shu sabab ham uning faoliyatida tezkorlik birinchi o'rinda turadi.

Televideniya xizmat qiluvchi muxbirlar faoliyatiga kelsak, ularning ish tamoyillari OAV boshqa turlarida ishlovchi muxbirlar bajaruvchi vazifalardan unchalik farq qilmaydi. Shu sabab ularning faoliyati ham barcha jurnalistlar tomonidan qabul qilingan tamoyillarga asoslanadi. Reportyor qanday bo'lishi kerak? degan savolga hamma turlicha javob beradi. Lekin ana o'sha javoblar orasida bir-biriga yaqin bo'lganlari ham ko'p. Shu sabab, aksariyat mutaxassislar ularning orasidan quyidagilarni ajratib olgan.

Birinchidan, reportyor katta hajmdagi informatsiya orasidan jamoatchilikni qiziqtirishi mumkin bo'lganlarini tanlay bilishi lozim.

Ikkinchidan, reportyor doimo aniq va xolis bo'lishi kerak. Anqlik hech qachon zarar qilmaydi, aksincha, unga amal qilinmasa, zarar keltirishi ham hech gap emas.

Uchinchidan, hech qachon hech narsaga to'liq ishonmaslik.

To'rtinchidan, operativlik. OAV sohasidagi raqobat nihoyatda kuchaygan bir paytda matbuot, radio va ayniqsa, axborot agentliklari tezkorlikka nihoyatda katta ahamiyat qaratmoqda. Shu sababli, telereportyorlar uchun ham tezkorlik birinchi o'rinda turmogi lozim.

Har bir reportyor uchun o'z materialini yozish, uni jamoatchilikka qiziqarli va sifatli tarzda yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun informatsiyani yozish jarayoni qanday kechishi va u qanday qismlardan iborat bo'lishini bilish ham foydadan xoli emas. Informatsion materialni, xususan, televizion korrespondensiyani tayyorlash besh bosqichdan iborat:

Birinchi bosqich - material g'oyasi;

Ikkinchi bosqich - faktlarni yig'ish;

Uchinchi bosqich - faktlar tahlili va materialning rejasini tuzish;

To'rtinchi bosqich - qoralama;

Beshinchi bosqich - matnni qayta ishlash.

Informatsion material tayyorlash haqida tasavvur beruvchi bu ma'lumotlar nafaqat telereportyorlar, balki matbuotda faoliyat yurituvchi muxbirlarga ham xos xususiyatlardan sanaladi.

Bundan tashqari, telereportyorlar imkoniyatlar ko'lamini kengaytirish, oddiyoq aytganda, ularning

erkinligini mustahkamlash ham foydadan xoli bo'lmaydi. Zero, ommaviy axborot vositalari, jumladan, televideniyeining erkinligini ta'minlash Prezidentimiz tomonidan ilgari surilayotgan eng asosiy tashabbuslardan biri. Media bilan bog'liq bo'lgan eng so'nggi chiqishlarga murojaat qiladigan bo'lsak, matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlariga yo'llagan tabrigida yurtboshimiz bu borada quyidagilarni ta'kidlab o'tgan: "Biz mamlakatimizda so'z va matbuot erkinligini, axborot olish va uni tarqatish huquqini ta'minlash masalasini inson qadrini ulug'lash, demokratik jamiyat va xalqparvar davlat qurishga qaratilgan taraqqiyot strategiyamizning muhim va ajralmas qismi deb bilamiz".

Axborot sohasini jadal rivojlantirish, ommaviy axborot vositalari matbuot, radio va televideniye faoliyatini erkinlashtirish fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etish jarayonining uzviy tarkibiy qismiga aylanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlari kuni" bayramida yo'llagan tabrigi//Xalq so'zi, 2023-yil 27-iyun.
2. Телевизионная журналистика. 4-е издание. Редакционная коллегия. Г. В. Кузнецов, В. Л. Цвик, А.Я. Юровский. —М., «Высшая школа», 2002.
3. Fixtelius E. Radio va televideniye jurnalistikasi asoslari. Jurnalistikaning 10 qoidasi. — T.: Sharq, 2002.
4. Прохоров Е.П. Эффективность деятельности СМИ. — М. : Факультет журналистики МГУ, 2008.
5. Мирзаева, Н. А. (2023). КРИТЕРИИ ЭФФЕКТИВНОЙ ОБРАБОТКИ ТЕКСТА В СМИ. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 1(9), 258-261.

E'tiborxon BAXRIDDINOVA,

Andijon davlat universiteti o'qituvchisi

Maxbubaxon SOLIJONOVA,

Andijon davlat universiteti o'qituvchisi

KULGI KATEGORIYASINING LINGVISTIK VA IJTIMOY-MADANIY JIHATI

Annotatsiya: maqolada alohida odamlar jamoasining madaniy makonida umuminsoniy, shuningdek, turli odamlar guruhlar vakillari tomonidan kulgili deb qabul qilinadigan etno-o'ziga xos vaziyatlar va individual kulgi reaksiyalarini keltirib chiqaradigan vaziyatlar aks etadi. Kulgi – umuminsoniy hodisa bo'lib, ayni paytda milliy xususiyatlarni o'zida aks ettiradi. Turli lingvistik va madaniy jamoalar vakillarining qanday va nima haqida hazil qilishlarida hajviy dunyoqarashning umumiy va o'ziga xos qonuniyatlari namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada biz kulgi kategoriyasining lingvistik va ijtimoiy-madaniy jihatini ochib berganmiz.

Kali so'zlar: kulgi, milliy madaniyat, ijtimoiy/etnik guruh vakili, "yumshoq" (hazil) yoki "qattiq" kulgi, ironiya, satira, kinoya.

Annotation: laughter is a universal phenomenon, and at the same time reflects national characteristics. In the jokes of representatives of different linguistic and cultural communities about how and what, the general and specific laws of the comic worldview are manifested. In this article, we have revealed the linguistic and socio-cultural aspect of the category of laughter.

Keywords: laughter, national culture, representative of the social/ethnic group, "soft" (joke) or "hard" laughter, irony, satire, irony.

Аннотация: смех-явление общечеловеческое и в то же время несет в себе национальные особенности. В том, как и о чем шутят представители различных языковых и культурных сообществ, проявляются общие и специфические закономерности комического мировоззрения. В этой статье мы раскрыли лингвистический и социокультурный аспект категории смеха.

Ключевые слова: смех, национальная культура, представление социальной/этнической группы, "мягкий" (юмор) или "жесткий" смех, ирония, сатира, сарказм.

Kirish. Kulgi har qanday milliy madaniyatning ajralmas qismidir. Madaniyat deganda biz dunyodagi munosabatlar va qoidalar, qadriyatlar va me'yorlar, modellar va ideallar tizimiga asoslangan subyektning barcha faoliyati shakllarining yig'indisini tushunamiz, bu "yashaydigan" jamoaning irsiy xotirasi. "Faqat boshqa madaniyatlar bilan muloqotda". (Maslova: 2004: 178).

Metodologiya. Madaniyatga xos bo'lgan qadriyatlarning asosiy tizimi ba'zi hodisalarni kulgili yoki kulgili bo'lmagan deb qabul qilishni belgilaydi. Har qanday narsani masxara qilish mumkin, lekin ko'pincha kulgi obyekti taqiqlangan (tabu). Kulgi idroki, idrok etilayotgan narsaning madaniy qiymatiga qarab, "yumshoq" (hazil) yoki "qattiq" (ironiya, satira, kinoya) bo'lishi mumkin. Qadriyatni inkor etish qanchalik muhim bo'lsa, uni idrok etish shunchalik "qat'iyroq".

Boshqa ijtimoiy guruhga kirgandan so'ng, boshqa ijtimoiy/etnik guruh vakili o'zi kirishmoqchi bo'lgan guruhga xos komik elementlardan foydalanadi. Shu bilan birga, yangi ijtimoiy-madaniy sharoitda hajviy yangi voqe'liklar, ma'nolar, intonatsiyalar, urg'u va imoishoralar tufayli o'z mazmuni va yo'nalishini o'zgartirib, yangi o'ziga xosliklarga ega bo'ladi.

Sotsiologlar kulgini ramziy ta'sir nuqtayi nazaridan ham tushuntiradilar. Shaxs kommunikativ ijtimoiy xulq-atvor kontekstida ko'rib chiqiladi.

Muhokama va natija. Gender munosabatlari ijtimoiy tashkilotning muhim jihati (gender - ijtimoiy jins). Komik nutq aktini yaratish uchun gender jihati eng muhimlaridan biridir. Oxir oqibat, "gender munosabatlari tilda madaniy jihatdan aniqlangan stereotiplar shaklida o'rnatiladi, bu shaxsning xatti-harakatlarida, shu jumladan nutqida va uning lingvistik sotsializatsiya jarayonlarida iz qoldiradi". (Kirilina, 1999: 9). Ushbu turdagi kulgili matn latifa sifatida birinchi navbatda erkaklar muloqotining janridir, degan fikr bor. "Ayollar, qoida tariqasida, yomon hazil aytadilar. Bu, asosan, ayollarning kundalik muloqotda g'iybat, ko'rganlari haqida hikoya va boshqalar kabi kichik janrlarni o'z ichiga olgan suhbat janriga yo'naltirilganligi bilan bog'liq. (Sedov, 2005:8). Biroq, bu bayonot aksioma emas va qo'shimcha o'rganishni talab qiladi.

Kulgi har qanday jamiyatda his-tuyg'ularni ifodalash usuli, tasavvurni rag'batlantirish va insoniy aloqalarni o'rnatish va rivojlantirish vositasidir. Komiks yaratishning mavzulari va og'zaki vositalarini o'rganish, o'zini va boshqalarni taqdim etishdagi farqlarni ochib berish o'zining va boshqasining madaniyatini tushunishga yordam beradi. Madaniy qiyoslash milliy hajviy asardagi asl qahramonning o'zligini anglash, vatanparvarlik va boshqa xususiyatlarini ochib beradi.

Kulgi muammosi tilshunoslik uchun an'anaviy bo'lsa-da, faqat hajviy matn tuzilishini, lingvistik vositalar va hajviy effekt yaratish usullarini o'rganish hozircha yetarli emasdek ko'rinadi. Shuning uchun ko'pgina olimlar bir fan doirasidan tashqarida olib borilgan tadqiqotlar ko'lamini kengaytirdilar.

Bu borada E.V.Plisovning til birliklari haqidagi fon bilimlaridan foydalangan holda lingvistik komediyaning shakllanish qonuniyatlarini va ularning nutqda ishlashini o'rganish, shuningdek, mavjud lingvistik tilshunoslik asosida lingvistik komediya yaratish ishlarini qayd etish lozim. potentsiallar (reklama matni asosida). E.V.ning so'zlariga ko'ra. Plisovning fikriga ko'ra, lingvistik komediya so'zlashuvning umumiy kommunikativ strategiyasiga bo'sunadigan illokatsion kuchga ega; Komik ma'noni anglatuvchi odatiy til birliklari stilistik yaxlitlikka ega. Matnga nisbatan komiks ikki shaklda mavjud:

- 1) matnning obyektiv xususiyati sifatida (hajviy ma'no);
- 2) kulgili ma'noni anglatuvchi lingvistik birliklardan foydalanish orqali erishilgan effekt sifatida (komik effekt) (Plisov, 1999).

O.Y.Palkevich dissertatsiya tadqiqotini istehzoli uslubni tahlil qilishga, uning lingvistik jihatdan konseptual ontologiyasini aniqlashga va zamonaviy nemis tilida og'zaki amalga oshirish shakllarini ko'rib chiqishga bag'ishladi. Tahlil davomida ma'lum bo'ldiki, kinoyaviy rejim voqe'likni lingvistik bo'linish usuli bo'lib, u semantik kategoriyalar doirasida kichik kategoriyalar mavjudligini belgilaydi; istehzoli uslubning lingvistik portreti o'zaro bog'liqlik munosabatlarida bo'lgan konseptual, funksional va lingvistik gipostazalarning kombinatsiyasi bilan belgilanadi (Palkevich, 2001).

3) B.Temyannikova o'z tadqiqotining mavzusini zamonaviy ingliz tilidagi paradokslarni shakllantirishning kognitiv mexanizmlari qildi. Hodisaning mantiqiy va lingvistik tomonlarini aniq ajratib, paradokslar mantig'ini ramka tahlili usulidan foydalangan holda o'rganib chiqib, muallif paradoksal ta'simi yaratadigan bayonotlarni shakllantirishning kognitiv modellari mavjudligi haqidagi taxminning to'g'riligini isbotladi. (Temyannikova, 1999).

Kulgi hayrat, noaniqlik, qarama-qarshilikka asoslangan va qoida tariqasida til o'yini bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi (Jeykobson, 1960; Eko, 1986; Attardo, 1994; Herrmann, 1996 va boshqalar; Belyanin, Butenko, 1994; Sannikov., 1995).

E.A.Zemskaya "til o'yini" atamasi ostida ma'ruzachi nutq shakli bilan "o'ynagan" barcha hodisalarni birlashtiradi. Bu hazillarning barcha turlarini, hazil-mutoyibalarni, so'z o'yinlarini va har xil turdagi troplarni o'z ichiga oladi. Til o'yini – nutq ishlab chiqaruvchisining lingvistik ekspressivlik vositalaridan foydalangan holda barcha holatlari (Zemskaya, 1988). Til o'yinining konstruktiv tamoyillari ta'kidlangan (assotsiativ muvofiqlashtirish va assotsiativ kontrast tamoyillari): integratsiya, bir-biriga moslashish, identifikatsiya qilish, taqlid qilish, hosil qilish, provokatsiya (Gridina, 1996).

Tilning turli darajalarida (fonetik-fonologik, morfologik, leksik, sintaktik) komiks yaratishning umumiy prinsipi til qoidalarini buzishdir. Fonologik vositalarga – metatezani qo'llash, so'zlarning urg'u va bo'linishini o'zgartirish, morfologik vositalarga

bog'langan morfemalardan foydalanish, mavjud bo'lmagan morfemalarni ajratish, sintaktik vositalar, sintaktik o'zgarishlar -kiradi.

Haqiqatning kulgili tabiati komiksni yaratishning lingvistik mexanizmlari bo'lgan stilistik qurilmalarda aks etadi, shu jumladan almashtirish usullaridan foydalanish: 1) paradigmatic almashtirish (so'zlarda o'ynash), 2) sintagmatic almashtirish, 3) paragrammatic almashtirish (Miller, 1976). Bunday holda, almashtirishning quyidagi miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari qo'llaniladi: giperbola, meoz, litota, parodiya, grotesk, metafora, personifikatsiya, depersonalizatsiya, ishora, so'z birikmasi, metonimiya va boshqalar.

Shuni ta'kidlash kerakki, voqelik hodisalarining xossalari va belgilarini almashtirishni belgilovchi assotsiatsiya xarakteriga ega bo'lgan ko'plab stilistik

vositalar, shuningdek, ko'chirish texnikasi til va lingvistik birliklarning polisemiya kabi asosiy xususiyatiga asoslanadi.

Kulgini tadqiq qilishimiz uchun, avvalo, lisoniy elementlarning moslik qoidalarining buzilishi tufayli semantik ikkilikka asoslangan lingvokognitiv va lingvopragmatik mexanizmlari katta ahamiyatga ega.

Xulosa. Yuqoridagilarga asoslanib, biz komiksni lingvo-sotsiomadaniy kategoriya deb taxmin qilishimiz mumkin, chunki ilmiy bilimlarning ushbu sohalari (sotsiologiya, madaniyatshunoslik, tilshunoslik) ushbu hodisani har tomonlama, batafsil o'rganishda barcha eng muhim integral xususiyatlarga ta'sir qiladi. komiksning to'liq va yaxlit rasmini yaratish uchun zarur. Boshqacha aytganda, hajviy toifani o'rganish fanlar arodir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmanova O.K. Tilshunoslik terminlari lug'ati. - M.: Sov. ensikl., 1966. 608-b.
2. Devkin V.D. Nemischa-ruscha so'zlashuv lug'ati - M.: Rus. lang., 1994. 768-b.
3. Kolomiets E.A. Zamonaviy yoshlar jargonining ruscha-nemischa lug'ati - M.: Vostok-Zapad, 2005. 326-b.
4. Kognitiv atamalarining qisqacha lug'ati: ed. E.S. Kubryakova. - M.: 1996. 245-b.
5. Adabiyot atamalarining qisqacha lug'ati/L.I. tahriri. Timofeyeva, S.V. To'rayeva. -M.: "Ma'rifat", 1985. 208-b.
6. Mamatkulova S.Sh. Ingliz tilida gap tuzish va so'zlar qo'llanishida Grammatik me'yordan chetga chiqish. Ilm sarchashmalari. - U. 2018. 9-b. 70-76.
7. Mamatkulova S.Sh. Hozirgi kun sharoitida ingliz tili normalari. Ilm sarchashmalari. - U. 2019. 11-b. 45-51.
8. Mamatkulova S.Sh. Adabiy normaning asosiy mezon va belgilarini aniqlashdagi qarashlar. O'zMU xabarleri. - T., 2021 1/5/1-b. 250-253.
9. Mamatkulova S.Sh. Deviation cases to condified speech of the oral conversational language. ISJ Theoretical and applied science, 09 (101), So: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-09-101-98>. Doi: <http://dx.doi.org/10.15863/TAS.2021.09.101.98>. Scopus ASCC: 1203 <http://s-o-i.org>

Dilshod NABIYEV,
BuxDPI tayanch doktoranti,
Aniq fanlar kafedrasida o'qituvchisi

UMUMTA'LIM MAKTABLARINING TA'LIM-TARBIYA TIZIMIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR SOHASIDAGI ILG'OR TAJRIBALAR

Annotatsiya: ushbu maqolada umumta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya tizimida innovatsion texnologiyalar sohasidagi ilg'or tajribalar, ta'lim tizimini samarali tashkil etish va ta'lim vositalari haqida so'z yuritilgan va ularning ilmiy nazariy tahlili qilingan.

Tayanch iboralar: *multimedia, texnologiya, virtual materiallar, kompyuter vositalari, ta'lim vositalari, axborot, audiovizual, model, klassifikatsiya, axborot-kommunikatsiya va hokazo.*

Аннотация: в данной статье рассказывается о передовом опыте в области инновационных технологий в системе образования и обучения в общеобразовательных школах, эффективном внедрении системы образования и образовательных инструментов, а также производится их научно-теоретический анализ.

Ключевые слова: *мультимедиа, технологии, виртуальные материалы, компьютерные средства, образовательные средства, информация, аудиовизуальные средства, модель, классификация, информационно-коммуникативные средства.*

Annotation: this article talks about the best practices in the field of innovative technologies in the education and training system in general education schools, the effective implementation of the education system and educational tools, and their scientific theoretical analysis is made.

Key words: *multimedia, technology, virtual materials, computer tools, educational tools, information, audiovisual, model, classification, information-communication, etc.*

Hozirgi kunga kelib ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga ortib bormoqda, buning asosiy sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari izlab topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari erkin keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchilar bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim egallashlari va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi hamda shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik va liderlik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Hozirgi kunda deyarli barcha fanlarni o'qitishda innovatsion texnologiyalardan keng qo'llanilib kelmoqda. Innovatsion texnologiyalar ta'lim taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi.

Ta'lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishning asosiy usullaridan biri o'quv jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalarni, shu jumladan, multimediali o'quv kurslarini qo'llash, o'qituvchi va o'quvchining interfaol o'zaro aloqalarini ta'minlash, multimediali o'quv kurslari va darsliklarini ishlab chiqishda yuqori malakali kadrlarni jalb etishdan iborat bo'ladi. Multimedia axborotlarni har xil ko'rinishlarda tasvirlash va dinamik obrazlarini yaratish, uni ko'rish va eshitish organlari orqali qabul qilish va tasavvur etish imkoniyatlarini yaratadi.

Multimedia texnologiyalarida an'anaviy texnologiyalarga qaraganda axborotlar matn ko'rinishda emas, balki tasvir, ovoz va harakatlar ko'rinishida ifodalanilishi o'quvchilarni darslarda faolroq, diqqatliroq, intiluvchan va qiziquvchan bo'lishga o'rgatadi, chunki tavsiya qilinadigan har bir axborot ularning ishtiroki va harakati orqali amalga oshiriladi. Ta'lim tizimida multimedia texnologiyalari nazariy, amaliy, ko'rgazmali, ma'lumotli va nazorat qismlarini birlashtirish yo'li bilan o'quvchilarga ijobiy va samarali ta'sir etuvchi vosita hisoblanadi. Shu jumladan, ta'lim tizimida multimediali o'quv kurslaridan foydalanish nazariy materiallarning namoyishlarini sifatli video yozuvlari, virtual laboratoriya ishlari va amaliyotlarni, turli jarayonlarning imitatsion animatsiyali modellarini yaratish imkonini beradi, bu uchun o'quvchilarning o'quv sinflari, kompyuter sinflari, o'qitishning texnik vositalari xonasida, uslubiy xonalarda, kutubxonalarda amaliy shug'ullanishlarini

tashkillashtirish lozim bo'ladi. Ta'lim tizimida foydalaniladigan barcha multimediali o'quv kurslari amaliy tatbiqdan va tajribadan o'tgan bo'lishi bilan birga, o'ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlarga ham ega bo'lishi kerak.

Multimediali o'quv kurslarining pedagogik-psixologik xususiyatlari bilim va ko'nikmalarni shakllantirish uchun foydalaniladigan o'quv materiallarining tasvirlanish hamda ifodalanish formasiga va ko'rinishiga bog'liq bo'ladi, ular faqatgina misol va masalalar yechish, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish jarayonidagina emas, balki butun o'quv jarayonida o'quvchilarni bilim, malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilishi lozim. Ta'lim tizimida yaratilayotgan multimedia o'quv kurslarining asosiy xususiyatlaridan biri, shu mavzuni o'rganishning ma'lum bir nozik jihatlari bilan aniqlanadi.

Ta'lim tizimi uchun multimediali o'quv kurslarini yaratishda shu sohaning asosiy didaktik masalalaridan biri – o'qitishni modellashtirish va tasavvurlash obyektlariga ta'sir qilishning umumiy metodlari muhim o'rinlardan birini egallaydi. Multimedia o'quv kurslarini yaratishda va ulardan foydalanish lokal kompyuter va Internet tarmog'i keng imkoniyatlarni ochib beradi. Multimediali o'quv kurslarini butun dunyo kompyuter tarmog'iga joylashtirilishi, ulardan o'quv jarayoni foydalanishda to'g'ridan to'g'ri murojaat qilish, o'quvchilarga axborotlarni topish, izlash va o'rganish faoliyatini shakllantirish va kengaytirish imkoniyatlarini yaratadi. Multimedia o'quv kurslarini yaratishda, eng avvalo, turli dasturiy vositalar bilan yaratiladigan interfaol komponentlarga asosiy e'tiborni qaratish lozim. Barkamol avlodni shakllantirishda masofaviy o'qitish texnologiyalari asosida masofaviy ta'limni tashkil etish, ushbu vazifalarni amaliyotga tatbiq etilishining ijobiy natijasi sifatida e'tirof etish o'rinlidir. Internet texnologiyalar asosidagi masofaviy ta'lim, bu ta'limning zamonaviy universal shakli bo'lib, u o'quvchilarning individual so'rovlariga, shaxsiy ehtiyojlariga va ularning qiziqishlariga mo'ljallangan. O'quv jarayonida axborot texnologiyalari asosida masofadan o'qitish tizimini tashkil etishni an'anaviy o'qitish tizimi bilan uyg'unlashgan holda samarali amalga oshirilishi quyidagi bir nechta omillarga bog'liq bo'ladi:

- ta'lim muassasalarida zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalari bazasining mavjudligi va yetarliligi;
- Internet tarmog'ida ishlashning uzluksizligi;
- masofadan bilim olayotgan o'quvchilarning bilim olish ishtiyoqi, qiziqishi va o'zlashtirish darajasining yuqoriligi;
- masofadan o'qitish tizimiga bilimli, malakali va tajribali mutaxassis va o'qituvchilarning jalb etilishi;
- masofadan o'qitish tizimining kerakli va sifatli

o'quv materiallari, elektron darsliklar va o'quv kurslari bilan ta'minlanganligi va ularning yetariligi;

- masofadan o'qitish tizimida barcha mashg'ulotlarni tizimli tarzda olib borilishi.

O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida masofadan o'qitish vositalariga an'anaviy o'qitish vositalaridan tashqari quyidagilar ham kiradi:

- elektron o'quv nashrlari;
- kompyuter o'qitish tizimlari;
- audio-video o'quv materiallari;
- turli adabiyot va axborotlar manbalari tomonidan tavsiya etilgan o'quv- nazorat testlari;
- kutubxona ma'lumotlar ba'zasi bilan aloqa;
- virtual materiallar va laboratoriyalar;
- o'quvchilar bilimlarini baholash mezonlari va materiallari.

Pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi va ularning o'quv-tarbiya jarayoniga kirib kelishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi bir inson o'z kasbiy tayyorgarligini, mahoratini kuchaytirish imkoniyati yaratiladi. Hozirgi kunda innovatsion ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib ta'limning samaradorligini ko'tarish kundan-kunga kuchayib bormoqta. Har qanday samarador bo'lgan dars rejasi to'rt asosiy elementni o'z ichiga qamrab olishi lozim:

- Qiziqtiruv – motivatsiya;
- Taqdimot – prezentatsiya;
- Amaliyot – praktika;
- Natija – o'zlashtirish darajasini tekshirish.

Ushbu to'rt asosiy element o'qituvchiga katta imkoniyatlar yaratib, o'quvchilar bilan muloqot

qilishga yordam beradi va o'quvchilarning darsda foal ishtirok etishini ta'minlab beradi.

Qiziqtiruv. Dars rejasining ushbu qismida o'quvchilar bilan dars mavzusiga bog'liq bo'lgan qisqa bir o'yin yoki tadbir o'tkazish, bu ularning diqqatini tortadi va mavzuni o'rganishi uchun qiziqish yaratadi. Bu bosqichning davomiyligi ko'pincha 4-5 daqiqa atrofida bo'lishi va uning o'rganilishi lozim bo'lgan mavzuga mos kelishi zarur.

Taqdimot. Dars rejasining bu qismi yangi mavzu bilan bog'liq yangi materiallar berish yoki mavzuning bir qismi bilan bog'liq mag'lumatlar, dalillar, qoidalar taqdim etish faoliyati bilan uzviy bog'liqdir. Bunda maqsad o'quvchilarning bilgan narsalarini asos qilib olgan holda bilmaganlari haqidagi bilimlari darajasini oshirishdir. Agar oldingi darsda o'tilgan materiallarni qaytaradigan bo'lsak, ularni bu safar yangi ijodiy nuqtayi nazardan yaratishimiz lozim boladi.

Amaliyot. Darsning ushbu qismida o'quvchilarning oldingi bosqichda olgan bilimlari asosida ularni amaliy fikrlashga o'rgatish. Bunday amaliy mashg'ulotlarini darsdan oldin tayyorlab kelish maqsadga muvofiqdir. Dars jarayonida o'quvchining bajarayotgan ishlarini diqqat bilan kuzatish, yangi ma'lumotlarning to'g'ri o'zlashtirilayotganiga ahamiyat berish zarur.

Natija. Mavzuning yangi o'rganilgan materiallarini o'quvchilar bilan muloqot qilgan holda muhokama qilish va bu jarayonga ularni iloji boricha ko'proq jalb qilish yaxshi natijalarga olib keladi. Agar biror bir qoida, dalil, qonun, ko'rsatkich yoki tartibot o'quvchilarga tushunarsiz bo'lib qolsa, ularni tushuntirishga harakat qilish va ularning ko'p mohiyatini anglaganliklarini his qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nabiye D. P. (2023). ZAMONAVIY TA'LIMDA ELEKTRON TEXNOLOGIYALAR VA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. Educational Research in Universal Sciences, 2(3 SPECIAL), 1171-1175.
2. Paxlaxonovich, N. D. (2024, March). THE ISSUE OF ORGANIZING CLASSES OF GENERAL EDUCATION SCHOOLS IN AN ELECTRONIC SYSTEM. In International Global Conference (Vol. 1, No. 1, pp. 161-163).
3. Paxlaxonovich, N. D. (2022). SUN'IY INTELLEKT TIZIMLARINI LOYIHALASHDA QO'LLANILADIGAN YONDASHUVLAR. INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2022, 2(14), 25-28.
4. Nabiye D. (2023). MODERN IN EDUCATION ELECTRON TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE OF THE METHODS OF USE IMPORTANCE. Innovative research in modern education, 1(3), 27-30.
5. Ahmadovich H. H. et al. O'RXUN-YENISEY BITIKLARIDA TA'LIM-TARBIYA TO'G'RISIDAGI FIKRLARNING YORITILISHI VA ULARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 349-350.
6. Ahmadovich H. H. et al. IJODIY TOPSHIRIQLAR O'QUV MOTIVLARINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI VOSITASI SIFATIDA //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 293-294.
7. Ahmadovich H. H. et al. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'ZLASHTIRISH JARAYONINING PSIXO-DIDAKTIK ASOSLARI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 332-334.

Bakhtijon ISROILOVA

Head of "English Department" Tashkent Institute of Irrigation and
Agricultural Mechanization Engineers National Research University
900017494

e-mail: isroilovabaxtijon@gmail.com

IMPORTANT AND PARTICULAR ASPECTS OF COMMUNICATIVE- COGNITIVE APPROACH IN ENGLISH CLASSES

Annotation: the communicative- cognitive approach in language teaching starts from a theory of language as communication. As all know the main aim of teaching foreign language is teaching the students to communicate (in four speech activities). In this article the communicative-cognitive approach is suggested as the main way of teaching the communicative competence and several practical recommendations are given to use in English classes effectively.

Key words: *speech community, actual performance, functional account, imaginative survey, integrative, target learners.*

Аннотация: коммуникативно-когнитивный подход в обучении языку начинается с теории языка как коммуникации. Как всем известно, основная цель обучения иностранному языку – научить учащихся общаться (в четырех речевых видах деятельности). В данной статье коммуникативно-когнитивный подход предлагается в качестве основного способа обучения коммуникативной компетенции и даются несколько практических рекомендаций для эффективного использования на занятиях по английскому языку.

Ключевые слова: *речевое сообщество, фактическая успеваемость, функциональный учет, образный опрос, интегративный, целевые обучающиеся.*

Annotatsiya: til o'rgatishda kommunikativ-kognitiv yondashuv tilning muloqot sifatidagi nazariyasidan boshlanadi. Hammaga ma'lumki, chet tilini o'qitishning asosiy maqsadi o'quvchilarni muloqot qilishga o'rgatishdir (to'rtta nutqiy faoliyatda). Ushbu maqolada kommunikativ kompetensiyani o'rgatishning asosiy usuli sifatida kommunikativ-kognitiv yondashuv taklif etiladi va ingliz tili darslarida samarali foydalanish uchun bir qator amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: *nutq jamoasi, haqiqiy ishlash, funksional hisob, tasavvur so'rovi, integrativ, maqsadli o'quvchilar.*

The goal of language teaching is to develop what Hymes referred to as "communicative competence." Hymes coined this term in order to contrast a communicative view of language and Chomsky's theory of competence. Chomsky held that linguistic theory is concerned primarily with an ideal speaker-listener in a completely homogeneous speech community, who knows its language perfectly and is unaffected by such grammatically irrelevant conditions as memory limitation, distractions, shifts of attention and interest, and errors (random or characteristic) in applying his knowledge of the language in actual performance.

For Chomsky, the focus of linguistic theory was to characterize the abstract abilities speakers possess that enable them to produce grammatically correct sentences in a language. Hymes held that such a view of linguistic theory was sterile, that linguistic theory needed to be seen as part of a more general theory incorporating communication and culture.

Hymes's theory of communicative competence was a definition of what a speaker needs to know in order to be communicatively competent in a speech community. In Hymes's view, a person who acquires communicative competence acquires both knowledge and ability for language use with respect to

1. whether (and to what degree) something is formally possible;

2. whether (and to what degree) something is feasible in virtue of the means of implementation available;

3. whether (and to what degree) something is appropriate (adequate, happy, successful) in relation to a context in which it is used and evaluated;

4. whether (and to what degree) something is in fact done, actually performed, and what its doing entails.

This theory of what knowing a language entails offers a much more comprehensive view than Chomsky's view of competence, which deals primarily with abstract grammatical knowledge.

One of the other important theories is favored in CLT is Halliday's functional account of language use. "Linguistic is concerned with the description of speech acts or texts, since only through the study of language in use are all the functions of language, and therefore all components of meaning, brought into focus". In a number of influential books and papers, Halliday has elaborated a powerful theory of the functions of language, which complements Hymes's view of communicative competence for many writers on CLT. He described seven basic functions that language performs for children learning their

first language according to communicative- cognitive approach:

- a) the instrumental function: using language to get things;
- b) the regulatory function: using language to control the behavior of others;
- c) the interactional function: using language to create interaction with others;
- d) the personal function: using language to express personal feelings and meanings;
- e) the heuristic function: using language to learn and to discover;
- f) the imaginative function: using language to create a world of the imagination;
- g) the representational function: using language to communicate information.

Learning a second language was similarly viewed by proponents of Communicative-cognitive Language Teaching as acquiring the linguistic means to perform different kinds of functions.

At the level of language theory, Communicative-cognitive Language Teaching has a rich, if somewhat eclectic, theoretical base. Some of the characteristics of this communicative-cognitive view of language follow.

- Language is a system for the expression of meaning.
- The primary function of language is for interaction and communication.
- The structure of language reflects its functional and communicative uses.
- The primary units of language are not merely its grammatical and structural features, but categories of functional and communicative meaning as exemplified in discourse.

In contrast to the amount that has been written in Communicative Language Teaching literature about communicative dimensions of language, little has been written about learning theory. Neither Brumfit and Johnson nor Littlewood, for example, offers any discussion of learning theory. Elements of an underlying learning theory can be discerned in some CLT practices, however. One such element might be described as the communication principle: Activities that involve real communication promote learning. A second element is the task principle: Activities in which language is used for carrying out meaningful tasks promote learning. A third element is the meaningfulness principle: Language that is meaningful to the learner supports the learning process. Learning activities are consequently selected according to how well they engage the learner in meaningful and authentic language use rather than merely mechanical practice of language patterns.

These principles, we suggest, can be inferred from CLT practices. They address the conditions needed to promote second language learning, rather than the processes of language acquisition.

More recent accounts of Communicative-cognitive Language Teaching, however, have attempted to describe theories of language learning processes that are compatible with the communicative approach. Savignon surveys second language acquisition research as a source for learning theories and considers the role of linguistic, social, cognitive, and individual variables in language acquisition. Other theorists have developed theories cited as compatible with the principles of CLT. Krashen sees acquisition as the basic process involved in developing language proficiency and distinguishes this process from learning. Acquisition refers to the unconscious development of the target language system as a result of using the language for real communication. Learning is the conscious representation of grammatical knowledge that has resulted from instruction, and it cannot lead to acquisition. It is the acquired system that we call upon to create utterances during spontaneous language use. The learned system can serve only as a monitor of the output of the acquired system. Krashen and other second language acquisition theorists typically stress that language learning comes about through using language communicatively, rather than through practicing language skills.

In teaching four main speech activities on the basis of sub-skills as vocabulary, grammar and pronunciation, it's so crucial that differentiating these factual matters because of the fostering process of demands and needs.

Johnson and Littlewood consider an alternative learning theory that they also see as compatible with Communicative-cognitive language teaching - a skill-learning model of learning. According to this theory, the acquisition of communicative competence in a language is an example of skill development. This involves both a cognitive and a behavioral aspect:

The cognitive aspect involves the internalisation of plans for creating appropriate behaviour. For language use, these plans derive mainly from the language system — they include grammatical rules, procedures for selecting vocabulary, and social conventions governing speech. The behavioural aspect involves the automation of these plans so that they can be converted into fluent performance in real time. This occurs mainly through practice in converting plans into performance. This theory thus encourages an emphasis on practice as a way of developing communicative skills.

Piepho discusses the following levels of objectives in a communicative-cognitive approach:

- a) an integrative and content level (language as a means of expression)
- b) a linguistic and instrumental level (language as a semiotic system and an object of learning);
- c) an affective level of interpersonal relationships and conduct (language as a means of expressing values and judgments about oneself and others);
- d) a level of individual learning needs (remedial learning based on error analysis);
- e) a general educational level of extra-linguistic goals (language learning within the school curriculum).

These are proposed as general objectives, applicable to any teaching situation. Particular objectives for communicative-cognitive approach cannot be defined beyond this level of specification, since such an approach assumes that language teaching will reflect the particular needs of the target learners. These needs may be in the domains of reading, writing, listening, or speaking, each of which can be approached from a communicative perspective.

It can be said as a conclusion, the core of communicative-cognitive approach relies on communicative language teaching model and its cooperation with psychology. It's fully clear that, this harmony guarantees the successful result of teaching process.

The list of used literature

1. Burkland & Grimm, Motivating through responding. Journal of Teaching writing.5(2),2003-654p
2. Cape Verdean, Motivating Students to learn English. London, 2013-756p
3. Carter, Ronald. Language and Creativity: the art of common talk. London: Routledge. 2013-456p
4. Cook, Guy. Language Play: Language Learning. Oxford: Oxford University Press. 2000-345p
5. Day, Richard and Julian Bamford. Extensive reading in the Second Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press 2013-321p

Sevara SHODMONQULOVA,

Toshkent Amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi

MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MA'NAVIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviyatini rivojlantirish, Vatanga mehr-muhabbatli qilib tarbiyalash, hayotiy ko'nikmalarga o'rgatish hamda jamoaviy munosabatlarga tayyorlash masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: madaniyat, ma'naviyat, ta'lim, tarbiya, pedagog, kompetentlik, muloqot, yondashuv, ta'lim oluvchi, o'zaro ta'sir, hamkorlik.

Аннотация: в данной статье на основе культурологического подхода рассматриваются вопросы развития духовности учащихся младших классов, воспитания у них любви к Родине, обучения жизненным навыкам, подготовки к коллективным отношениям.

Ключевые слова: культура, духовность, образование, воспитание, педагог, компетентность, общение, подход, обучающийся, взаимодействие, сотрудничество.

Annotation: in this article, based on the approach of cultural studies, the issues of developing the spirituality of elementary school students, educating them with love for the Motherland, teaching them life skills, and preparing them for collective relations are considered.

Keywords: culture, spirituality, education, upbringing, pedagogue, competence, communication, approach, learner, interaction, cooperation.

Yurtimizda o'sib kelayotgan yosh avlodga ta'lim tarbiya berish, odob-axloq me'yorlariga o'rgatish, ular ongida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini tarbiyalash va Vatanga mehr-muhabbatli qilib

tarbiyalash orqali hayotiy ko'nikmalarga o'rgatish madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy kompetentligini rivojlantirish hamda jamoaviy munosabatlarga tayyorlash muhim o'rin tutadi. Farzandlarimiz oldida nafaqat hal etilishi, balki oqilona va favqulodda yechimini topishi kerak bo'lgan juda ko'p vazifalarga duch kelmoqda. O'qituvchi oldiga esa yangi vazifalar, ya'ni o'quvchilarni muammolarni nafaqat malakali yechish, balki xulosa chiqarish, to'plangan bilimlarni tizimlashtirish, kerakli ma'lumotlarni mustaqil ravishda olishga o'rgatish turibdi. Ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishi axloqiy-ma'naviy tarbiya bo'lib, bu shaxsning shaxsiy imkoniyatlarini maksimal darajada ochib berishga qaratilgan. Shuningdek, axloqiy va ma'naviy tarbiya shaxsning jismoniy, aqliy, ma'naviy, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishida uyg'unlikka erishishga imkon beradi. Axloqiy-ma'naviy tarbiyaning natijasida insonda ziyolilik, madaniyat hissi shakllanib boradi. Madaniyat ijodiy faoliyat ham hisoblanadi, uning yordamida insonda ilmiy tafakkur qilishning uzluksizligi, mantiqiylik shakllanadi. Boshlang'ich sinfdan boshlab o'quvchilarni ta'lim tarbiya berish bilan bir qatorda ma'naviyat masalasiga ham alohida e'tibor berish zarur. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'tilayotgan har bir fan mazmuni o'zining mohiyatiga ko'ra insonning hayotiy maqsad va mo'ljallarni to'g'ri belgilash uchun muhim hisoblangan axborotlarni tashkil etadi. Bu axborotlar hayot mazmuni, insonning undagi o'rni, insonparvarlik qadriyatlarini o'zida ifoda etadi. Bu fanlar o'quvchilarga yaxshilik va yomonlik, burch va mas'uliyat, ya'ni o'quvchini ma'naviy olamini boyitib, yo'nalganlik nuqtayi nazaridan boshqa kishilar bilan munosabatlarni tushunish orqali dunyoni ko'rishga imkon beradi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni hayotga tayyorlashda ularga "qadriyat", "madaniyat", "tarbiya", "shaxs", "xulq-atvor", "huquq", "burch", "jamo'a", "shaxslararo munosabatlar" kabi tushunchalar haqida ma'lumot berish hamda odob-axloq me'yorlari mazmun-mohiyatining zaruriy sifatlarini singdirishning o'zi bu madaniyatshunoslik yondashuvga asoslanishning ma'lum bir omilidir. Ushbu tushunchalar o'zaro aloqador bo'lib, doimiy ravishda bir - birini to'ldirib boradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini jamoaviy munosabatlarga tayyorlashda bu tushunchalarni mazmun mohiyatini chuqur anglash orqali dunyoni ko'rishga imkon beradi.

Ma'naviyat hamda madaniyat masalalari har doim millat muammolari, uning tarixi, buguni va kelajagi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Zero, madaniyat - inson ijodiy faoliyatining usullari, shakllari va yo'llari majmui bo'lib, u avloddan avlodga vorislik asosida uzatiladigan moddiy va ma'naviy boyliklarda jamlanadi, gavdalanadi. Madaniyat - inson tomonidan yaratilgan «ikkinchi tabiat, borliqdir», Inson ma'naviyati va madaniyat muhim hisoblanib, aynan ta'lim-tarbiya jarayonida ushbu tushuncha shaxsda rivojlantirilib boriladi. Boshlang'ich

sinf o'quvchilarini madaniyatshunoslik yondashuvi asosida jamoaviy munosabatlarga tayyorlashda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz", - degan so'zlari Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning so'zlari bugungi kun pedagoglar faoliyatini yanada jadallashtirish hamda ularda burch va mas'uliyat hissini yanada oshirish, o'quvchilarimizda esa o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga turtki bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berish jarayonida milliy qadriyatlarimizdan bevosita foydalangan holda o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatlarini kengaytirish samarali yo'ldir. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qish darslari mazmunida ajdodlar boy merosi namunalarning keltirilishi maqsadga muvofiq bo'lib, ushbu bebaho asarlarni o'quvchi yoshiga mos tanlanib, ta'lim jarayoniga tatbiq etilayotganligi o'quvchilarning fanga oid va tayanch kompetensiyalarini shakllantirishlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf o'qish darslari jarayonida o'quvchilarni xilma-xil janrda yozilgan badiiy asarlarni o'qib o'rganishi orqali ularning mohiyati va badiiy xususiyatlarini o'zlashtirishi hamda tegishli xulosa chiqara oladigan, o'z fikr-mulohazalarini erkin va ravon bayon qila oladigan darajaga ko'tarilishi zarur. Ajdodlarimizning boy ma'naviy asarlarini o'qish orqali o'quvchining borliqni o'rganish atrof-olam bilan yaqindan tanishib boradilar. Yozuvchi o'z g'oyaviy maqsadini amalga oshirishda badiiy so'zning qaysi imkoniyatlaridan foydalanishi yoki hayotiy hodisalar va insonlarni qanday badiiy tasvir vositalari yordamida jonlantirishga erishishiga doir savollarga javob topishi uchun o'quvchilarda ma'lum me'yor va tizim asosida adabiy tushunchalarni shakllantirib borish talab qilinadi. Sinfdan va sinfdan tashqari o'qish dasturining mazmuni kichik yoshdagi o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini shakllantirish, intellektual salohiyatini rivojlantirish, odam va olamga xos xususiyatlar bilan tanishtirish, o'zligini tanitish hamda ona Vatanga muhabbat uyg'otish maqsadlariga xizmat qiladi. Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviyatini rivojlantirish, ularda erkin, faol, mustaqil fikrlay olish, o'quv-tarbiyaviy, jarayonni modellashtira olish, shuningdek, ta'lim-tarbiyaning yangi g'oya va texnologiyalarini mustaqil yaratish hamda ularni tatbiq eta olish ko'nikmalarini shakllantirish hozirgi kunda mavjud bo'lgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy sharoitlarda juda muhim muammo sifatida e'tirof etiladi. Bugungi kunning asosiy talabi o'sib kelayotgan yosh avlodni jahon hamjamiyatiga raqobatbardosh, o'z fikriga ega va hayotda oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish uchun tinimsiz mehnat qiladigan o'quvchilarni

tarbiyalashdan iboratdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviyatini rivojlantirishda kitobxonlikka o'rgatish juda ham muhim. Bunda o'quvchilarni asosan badiiy asar o'qishga o'rgatish muhim sanaladi. Kitobxonlikka o'rgatishda o'quvchilarning badiiy asarlarni to'g'ri va ifodali o'qish malakalarini shakllantirish; o'quvchilarni asarlarning adabiy-estetik xususiyatlarini chuqur idrok etish, ularda tasvirlangan voqea-hodisalarning mohiyatini anglash va muayyan xulosalar chiqarishga tayyorlash; o'quvchilarda yuksak axloqiy qarashlar va nafosat tuyg'usini tarbiyalash; o'quvchilarni matn ustida ishlashga o'rgatish; o'quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini boyitish muhimdir. Boshlang'ich ta'lim o'quv dasturidan o'rin olgan vatan mavzusidagi asarlar o'quvchilarni mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy hayoti va xalqimizning bunyodkorlik yo'lida olib borayotgan ishlari bilan tanishtirishga yordam beradi. O'qish darslarining kattagina qismi asarni o'qish va matn ustida ishlashga qaratiladi. Suhbatlar, hikoya qilishlar, dastlabki o'qishlar badiiy matnlar mazmuni bilan uzviy bog'langan bo'lishi, mavzuga qiziqish uyg'otishi, o'quvchilarni his-hayajon bilan o'qishga tayyorlashi va asarni to'g'ri tushunishga yordam berishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev.Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichlarga ko'taramiz, -T: O'zbekiston, 2017-yil
2. M.Abdurahmonov, N. Rahmonov "Madaniyatshunoslik" darslik. 2014-yil
5. N.Dilova "Sharq mutafakkirlari merosi vositasida bo'lajak o'qituvchilarni shaxslararo munosabatlarga tayyorlash" - pedagogik muammo sifatida /Pedagogik akmeologiya/2023-yil 1- son, 45-bet
4. G'.Sanoyev "Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida bo'lajak o'qituvchilarni boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga tayyorlash" Strategies for the development of professional competence of future teachers based on the approach of cultural studies: problems and solutions. October 19-20, 2023.

Shoxista SOTIBOLDIYEVA,

Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi
sh.sotiboldiyeva@gmail.com

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA TASHKILIY-PEDAGOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH KASBIY TAYYORGARLIKNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Annotatsiya: tashkiliy-pedagogik kompetentlikka o'qituvchilik faoliyatini sifatli tashkil etilishini ta'minlovchi omil sifatida qaraladi. Bugungi kunda o'qituvchining kompetentligi qaysi mezonlar bilan belgilanishini o'rganish muhim. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tashkiliy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirish va kasbiy tayyorgarlikning muhim omillari ko'rsatib, tavsiflab o'tilgan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, kasbiy tayyorgarlik, tashkiliy-pedagogik kompetentlik, o'z-o'zini rivojlantirish, faoliyat, rahbarlik, kompetensiya, salohiyat, qobiliyat.

Аннотация: организационно-педагогическая компетентность рассматривается как фактор, обеспечивающий качественную организацию педагогической деятельности. В данной статье показаны и описаны важные факторы развития организационно-педагогической компетентности и профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная подготовка, организационно-педагогическая компетентность, саморазвитие, активность, лидерство, компетентность, потенциал, способности.

Annotation: organizational-pedagogical competence is considered as a factor that ensures the quality

organization of teaching activities. This article shows and describes important factors of development of organizational-pedagogical competence and professional training of future primary school teachers.

Key words: competence, professional training, organizational-pedagogical competence, self-development, activity, leadership, competence, potential, ability.

Kirish. Jahondagi rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirish, xalqaro baholash jarayonlarida munosib qatnashish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Dunyoda ijtimoiy sohani rivojlantirish va bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashni takomillashtirishga oid qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Yosh avlodni barkamol etib tarbiyalash, pedagog-kadrlar innovatsion faoliyatining shakllanganlik darajasini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish, bu jarayonga nisbatan yangicha munosabatni shakllantirish va metodologiyani ishlab chiqishni talab etmoqda. Bo'lajak o'qituvchilarni ilg'or ta'lim texnologiyalarini qo'llash asosida innovatsion faoliyatning samaradorligini oshirishga, kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarning imkoniyatlarini, metodologik asoslarini tadqiq etish zaruriyati tobora ortib bormoqda. O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ko'p jihatdan jahon intellektual salohiyatiga to'laqonli qo'shila oladigan mutaxassislarni tayyorlashga bog'liq. Ushbu vazifalarni amalga oshirish esa bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy talablar asosida tayyorlashni taqozo etib, uning samarali usullaridan biri bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy faoliyatga qiziqitirish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishga yo'naltirishdan iboratdir. Ta'lim va tarbiya jarayoni o'sib kelayotgan yosh avlodni jamiyat talablarini o'zida aks ettiruvchi ijtimoiy buyurtma asosida hayotga tayyorlashdan iborat. Shu bilan birga, yoshlarda davr talabidan kelib chiquvchi yangi masala va muammolarni yechish uchun zarur bo'ladigan sifatlarni rivojlantirish pedagogik faoliyatning asosiy bosh vazifasi hisoblanadi. Buning uchun avvalo, pedagogning o'zida yangicha bilim berish, olingan bilimlarni hayotda qo'llay olish va hayot sharoitlariga muvofiq ijodiy faoliyat bilan shug'ullana olish ko'nikmalari shakllangan bo'lishi zarur.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. A.G.Asmolov tadqiqotlarida faoliyat subyektning dunyo bilan o'zaro munosabatlarining o'z-o'zidan rivojlanadigan iyerarxik tizimi mazmunida izohlansa, [1] S.L.Rubinshteyn "Faoliyat tushunchasini jarayon orqali insonning o'zini o'rab turgan dunyoga boshqa odamlarga hayot oldiga qo'ygan vazifalariga u yoki bu munosabatni amalga oshiradi" deb ta'riflaydi. A.N.Leontev o'zidan oldingi olimlarning asarlariga asoslanib faoliyatni ketma-ket harakatlar majmuidan iborat bo'lgan real jarayonning bir turi sifatida tushunadi. Zamonaviy pedagogik-psixologik adabiyotlarni tahlil qilish asosida "tashkiliy kompetentlik" tushunchasini bir ma'noli, umume'tirof etilgan va to'liq ta'rifi mavjud emasligi aniqlandi. M.V.Vasiljenko tashkiliy kompetentlikni mutaxassisning yaxlit, ko'p bosqichli shaxsiy xususiyati shu jumladan, amaliy tajriba bilan umumlashtiriladigan, asosiy funksiyalarni

amalga oshirishga qaratilgan shaxsning bilim, ko'nikma va kasbiy muhim fazilatlarini majmui" deb ta'riflaydi. Tashkiliy kompetentlik mutaxassisning [2] tashkiliy faoliyatni amalga oshirish jarayonida namoyon bo'ladi.

Y.Shestopalning fikricha tashkiliy kompetensiya "nafaqat aniq tadbirlarni tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan balki vaqtni boshqarish, qaror qabul qilish, tartibga solish va boshqa ko'plab ko'nikmalarni o'z ichiga olgan tashkiliy qobiliyat va moyillikdir". V.G.Suranov tashkiliy kompetentlikni "bo'lajak o'qituvchining tashkiliy faoliyatni nazariy asoslari bo'yicha olgan bilimlari tashkilotchilik qobiliyati, to'plangan tajribasi va rivojlangan tashkilotchilik qobiliyatlari asosida tashkiliy faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini belgilovchi integratsiyalashgan shaxsiy-kasbiy ta'lim" deb tushunadi.

Natijalar va muhokama. Pedagogik kompetentlikka o'qituvchilik faoliyatini sifatli tashkil etilishini ta'minlovchi omil sifatida qoraladi.

Kompetensiya – lotincha «Competentia» so'z bo'lib, o'zbek tilidagi lug'aviy ma'nosi «inson yaxshi biladigan», «tajribaga ega bo'lgan» kabi ma'nolarni bildiradi. Kompetentlik – biron bir ishni samarali qila olish qobiliyati, ishni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati, aniq ishchi funksiyalarni bajarishda talablarni [3] qondira olish qobiliyati. Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularning amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir.

Mahorat – bu yuqori va doimo yuksalib boruvchi tarbiya va o'qitish san'atidan iborat. Pedagog – o'z ishining ustasi, o'z fanini chuqur biluvchi, fan va san'atning mos sohalari bilan yaxshi tanish, amalda umumiy va yoshlar psixologiyasini yaxshi tushunuvchi, o'qitish va tarbiyalash metodikasini har tomonlama biluvchi hamda yuqori madaniyatga ega bo'lgan mutaxassis.

Kompetensiya bilimlarning umumiyligi va ularning odamlarda mavjudligini anglatadi, kompetentlik – bu bilimlarni ish jarayonida ishlatish darajasini anglatadi. Yurtimizda faol, intiluvchan, iqtidorli va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, zamonaviy bilim hamda kasblarni chuqur egallagan – bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi bo'lgan yoshlarni voyaga yetkazish uchun barcha shart-sharoit va imkoniyatlar yaratilgan.

Mahorat – bu yuqori va doimo yuksalib boruvchi tarbiya va o'qitish san'atidan iborat. Pedagog – o'z ishining ustasi, o'z fanini chuqur biluvchi, fan va san'atning mos sohalari bilan yaxshi tanish, amalda

umumiy va yoshlar psixologiyasini yaxshi tushunuvchi, o'qitish va tarbiyalash metodikasini har tomonlama biluvchi hamda yuqori madaniyatga ega bo'lgan mutaxassis.

Pedagogik nazariyada o'qituvchi mahoratini ikki xil tushunish mavjud. Birinchisi, pedagogik mehnatni tushunish bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchisi tarbiyada pedagog shaxsi asosiy o'rin tutadi. Yuqorida keltirilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar va ilmiy-nazariy tadqiqotlar mazmunini tahlil qilish bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tashkiliy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirish boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy tayyorgarligining muhim omili deb xulosa qilish imkonini beradi. Mazkur fikrni asoslash uchun eng avvalo, "faoliyat", "kasbiy faoliyat", "kasbiy tayyorgarlik", "kasbiy ko'nikmalar" tushunchalari mazmunini tahlil etish ahamiyatli sanaladi. Quyida ularga to'xtalib o'tamiz:

Faoliyat 1. Biror sohada olib boriladigan ish, mashg'ulot, harakat.

2. Ish harakat, harakat jarayoni sifatida ta'riflanadi. Pedagogik atamalar lug'atida "faoliyat" – muayyan maqsadga yo'naltirilgan ish-harakat, mashg'ulotlar sifatida izohlanadi.

Faoliyat anglangan maqsad bilan boshqariladigan ichki (psixik) va tashqi (jismoniy) harakatlar yig'indisiga aytiladi. Mavjud yondashuvlar bo'lajak boshlang'ich sinf

o'qituvchisining kasbiy kompetentligiga qo'yiladigan zamonaviy talablar, shuningdek jamiyat va ta'limni axborotlashtirish jarayonida uning kasbiy faoliyatini o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik qobiliyatlari va uning kasbiy bilim va ko'nikmalarini birlashtirish asosi bo'lgan tashkiliy va pedagogik kompetentligi boshlang'ich sinf o'qituvchisining tashkiliy-pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorligini belgilaydi deb xulosa qilishimiz mumkin.

Xulosa. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kompetentlikni shakllantirish uchun mehnat unumdorligi, ish sifati, shaxsiy xususiyatlarning ta'lim yo'nalishiga muvofiqligi, qo'shimcha ko'nikmalarni ijodkorlik bilan o'zlashtirishi, shaxsiy o'sish va kasbiy rivojlanish istagi munosib ravishda o'rgatib borilishi lozim. Xulosa shuki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tashkiliy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirish bosqichma-bosqich va uzluksiz jarayondir. U oliy ta'lim muassasasida boshlanadi va butun faoliyati davomida shakllanib boradi. shuning uchun talabalarning ijodiy qobiliyatlarini amaliy ko'nikmalarini shakllantirish, kasbga bo'lgan mas'uliyatini kuchaytirishga e'tibor qaratish kerak. Chunki zamonaviy o'qituvchi o'zining bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotda qo'llay olishga erishishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mukarram Ahmedova. "Pedagogik kompetentlik". 2018.
2. Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. (2013). Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – T.: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Гулбоев А. Т. аспекты и особенности целостного педагогического процесса //Вопросынауки и образования. – 2021. – №. 10 (135).
4. Гулбоев А. Т. Педагогик ташхис воситасида ўқитувчилар малакасини узлуксиз ошириш.. Педагогика. фан. ном. – 2010.

Adolat BEKTURDIYEVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Folklorshunoslik va dialektologiya kafedrasida
stajyor-o'qituvchisi
adolatomonbayevna@gmail.com

O'G'UZ LAHJASINING O'ZIGA XOS SINTAKTIK QURILISHI (Sodda gaplar tahlili asosida)

Annotatsiya: mazkur maqolada dialektal matnlarga xos bo'lgan sintaktik xususiyatlar, sintaktik qoliplar, nutq talabi bilan yuzaga keluvchi inversiya hodisasi va undagi o'ziga xosliklar o'zbek tilining o'g'uz lahjasi (Janubiy Xorazm shevalari) misolida hozirgi o'zbek adabiy tili sintaksisiga qiyosan tahlil qilindi. Adabiy tildagi sintaktik qurilishning (sodda gap sintaksisi) o'g'uz lahjasida qanday ko'rinishlarda voqelanishi dialektal misollar bilan izohlab berildi. O'tgan asrda yaratilgan sheva matnlari sintaksisini o'rganishda amaliy va nazariy yordam beruvchi qo'llanmalarining bugungi kun tilshunoslik nuqtayi nazaridan nechog'li ahamiyatli ekanligi ochiqlandi.

Kalit so'zlar: dialektal nutq, sintaktik qolip, gapda so'zlarning tartibi, inversiya, logik urg'u, birinchi darajali bo'laklar, ikkinchi darajali bo'liklar, ilova qurilmalari.

Annotation: in this article, the syntactic features, syntactic patterns, the phenomenon of inversion that occurs due to the demand of speech and the peculiarities of the Uzbek dialect of the Uzbek language (dialects of the Southern Khorezm) are presented in the present Uzbek literature. compared to language syntax was analyzed. How the syntactic structure of the literary language (syntax of a simple sentence) is manifested in the Oghuz

dialect was explained with dialectal examples. It was revealed how important the manuals that help in learning the syntax of dialects created in the last century are today from the point of view of linguistics.

Keywords: *dialectal speech, syntactic pattern, order of words in a sentence, inversion, logical emphasis, first-order clauses, second-order clauses, application devices.*

Аннотация: в данной статье в современной узбекской литературе представлены синтаксические особенности, синтаксические закономерности, явление инверсии, возникающее вследствие требовательности речи, и особенности узбекского диалекта узбекского языка (диалектов Южного Хорезма). по сравнению с синтаксисом языка. На диалектных примерах пояснено, как в огузском диалекте проявляется синтаксический строй литературного языка (синтаксис простого предложения). Выявлено, насколько важны сегодня с точки зрения лингвистики пособия, помогающие в изучении синтаксиса диалектов, созданные в прошлом веке.

Ключевые слова: *диалектная речь, синтаксический образец, порядок слов в предложении, инверсия, логическое ударение, предложения первого порядка, предложения второго порядка, приемы применения.*

Leksik va grammatik jihatdan yaxlit butunlikka ega bo'lgan gaplarda so'zlarning joylashish o'ri sintaksisning muhim masalalaridan biri hisoblanadi. So'z tartibi uslubiyat, so'z boyligi va nutq madaniyati bilan bevosita bog'liq. Bilamizki, yozma nutqda mantiqiy urg'u olgan so'z kesimdan oldin joylashadi. Lekin dialektal nutqda bu hodisa tamoman erkin bo'lib, shakllangan fikrni ifodalashda asosiy diqqat qaratilgan bo'laklarning, ba'zan esa so'zlovchi tomondan esga kelgan bo'lakning nutq avvalida aytilishi, emotsional-ekspressivlikni oshirish, do'q-po'pisa ma'nosini kuchli ifodalash, asosiy fikrdan so'ng esga kelgan qo'shimcha axborotning berilishi bilan xarakterlanadi. Shularni inobatga olgan holda ayta olamizki, dialektal matnlar sintaksisini o'rganish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir.

1984-yilda tilshunos M.Turotova tomonidan "O'zbek shevalari sintaksisi" monografiyasi yozilgan bo'lib, unda qarluq lahjasi matnlari faqat sodda gap sintaksisi yuzasidan tahlil qilindi. Qarluq lahjasida qo'shma gaplar tuzilishi va turlari, ularni bog'lovchi vositalar esa e'tibordan chetda qolganday. O'g'uz lahjasi matnlarini sintaktik tahlil qilishda yagona manba sifatida esa Y.Jumanazarovning "O'zbek tili Janubiy Xorazm (O'g'uz) dialekti sintaksisi" (1976) qo'llanmasini aytishimiz mumkin. Mazkur kitoblarda yozib olingan sheva matnlari sintaktik tahlil etildi, shevalargagina xos bo'lgan sintaktik qoliplar asoslab berildi. Inversiya hodisasining o'zbek tili dialektlarida namoyon bo'lishidagi o'ziga xosliklar XX asr tilshunosligidagi qarashlar asosida o'rganildi.

Bilamizki, dialektal sintaksisning asosiy xususiyatlaridan biri gap qurilishining o'ziga xosligidir. Umuman oladigan bo'lsak, hozirgi o'zbek adabiy tilida gapda so'zlarning tartibi, asosan, erkin. Qat'iy tartib ilmiy va rasmiy uslub doirasidagina amal qiladi. Badiy asarlar tili va og'zaki nutqda gap tarkibidagi bo'laklarning joylashuvi nisbatan ixtiyoriy. Dialektal nutda esa bu holatga mutlaqo cheklov qo'yilmagan. Bu esa o'z-o'zidan inversiya hodisasining shevalarda o'rganilishini taqozo etadi. Ammo bir narsani alohida ta'kidlashimiz kerakki, bir-biri bilan yonma-yon joylashgan har

qanday gap bo'lagining o'rin almashishi inversiyani hosil qilavermaydi. Inversiya – bir-biriga semantik, grammatik va intonatsiya jihatidan bog'langan hokim-tobe bo'laklarning o'rin almashuvi hodisasidir.

Tahlilga tortganimiz O'g'uz lahjasida inversiya hodisasining namoyon bo'lishida bir qator o'ziga xosliklar ko'zga tashlanadi. O'g'uz lahjasi shevalarida sodda gap tarkibidagi bo'laklarning joylashishini boshqa bo'laklarning xususiyatiga qarab turlicha ko'rinishlarda uchratishimiz mumkin. Avvalo, Nutq qaratilgan harakat yoki holat oldin aytiladi. Bunday gaplarda logik urg'u bevosita kesimning o'ziga o'tadi: ajttim apasina, uzattim qonshiya, akkaldim ojinä, goidirdiq qazanni (ovqatni kuydirish ma'nosida). Odatda, kesim oldidan kelgan bo'lak logik urg'u oladi, ammo mazkur holatlarda kesimning o'zi oldin kelib, logik urg'uni o'zida aks ettirgan bo'ladi. Shuningdek, Xorazm shevalarida qarq'ish va olqish mazmunidagi gaplarda ham kesim oldin ifoda etiladi va unga alohida diqqat qilinadi, ko'tariluvchi ohang beriladi. Bunda ega vazifasidagi olmoshlar tushiriladi: zinqildama marja, get (adabiy tilda menga injiqlik qilma, ket). Ikkinchidan, aniqllovchi aniqlanmish bo'lak oldidan keladi: izyar jer, mizziq bala, zoji xatin. Aniqllovchi-aniqlanmish tipidagi butunlay butunliklarni o'zbek tilining barcha shevalarida uchratishimiz mumkin. biroq, bu tartibning o'zgarishi turli hodisalarni tug'diradi. Avvalo, predikativlik munosabati yuzaga keladi, shuningdek, bu tipdagi birkmalarning komponentlari almashganda dialektal nutqqagina xos bo'lgan leksik ma'nolar anglashiladi. O'g'uz lahjasi (Xiva, Yangiariq) vakillari nutqida faol qo'llaniluvchi bu kabi so'z birkmalarini quyidagi misollar asosida ko'rishimiz mumkin:

qovin tuxim (qovunning urug'i), tuxim qovin (urug'likka qo'yilgan qovun ma'nosida);

tandir nan (tandirda yopilgan non), nan tandir (faqat non yopiladigan tandir)

bu:daj un (bug'doyning uni), un bu:daj (urug'likka yoki sotishga emas, tegirmondan chiqarib, nonga, xamirga ishlatish uchun qo'yilgan bug'doy)

tut joproq (tutning yaprog'i), jopraq tut (pilla mavsumida pilla qurtga berish uchun alohida ekilgan

tutlar)

āyāč beşik (yog'ochdan yasalgan beshik), beşik āyāč (beshik yasashga mo'ljallangan yog'och)

O'g'uz lahjasiga oid dialektal matnlarda bitishuv yo'li bilan tuzilgan birikmalarda holat ravishlari fe'l kesimdan keyin keladi. Ifoda maqsadiga ko'ra buyruq, do'q qilish ma'nolarini beradi: sän söllämä žonqildap (sen maqtanib gapirma), jeylama anqirip (baqirib yig'lama ma'nosida). Sheva vakillari nutqining eng ahamiyatli tomoni alohida e'tibor qaratilgan narsa va hodisalarning birinchi o'rinda aytilishidir: bijim japti nanni (kelinoyim yopti nonni), dajim zötti yaltäkni (tog'am tuzatdi aravani). Bunday komponentlarda nonni boshqa kishi emas, aynan kelinoyi(biji)si yopganligi, aravani o'zga emas, balki tog'a(doji)si tuzatganligi ma'nosi ta'kidlanadi. Shuningdek, o'rin, payt, sabab va maqsad bildiruvchi so'zlar ham nutq talabi bilan birinchi o'rinda aytiladi: azanda getämiz atiza (ertalab ketamiz dalaga), içim oşyanina qajtip gäldim (rahmim kelgani

sababli qaytib keldim) için qisilmäsin döp bärdim (zerikma deb berdim).

O'g'uz lahjasi (Janubiy Xorazm) shevalarini, asosan, qishloq (Gandimyon, Pishkanik, Sayot) shevalari misolida sintaktik jihatdan tekshirar ekanmiz, uning yetakchi shahar shevalaridan o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turishini ko'rishimiz mumkin. Dialektga xos so'z birikmasi va gaplarning o'zaro munosabatini o'rganish, birinchidan, sheva va dialektlarning adabiy tilga aloqasini, ikkinchidan, yozma adabiy tildan farqini, uchinchidan esa, ayrim yozma yodgorliklar bilan yaqinligini va uning bugungi O'g'uz lahjasi shevalari bilan aloqadorligini ko'rsatadi. Bundan tashqari Xorazm shevalari sintaksisida turkman, ozarbayjon kabi o'g'uz tillariga xos xususiyatlarni shuningdek, qipchoq tillariga yaqin formalarni ham uchratamiz. Bu holat mazkur shevaning qardosh turkiy tillarga o'zining til qurilishi, sistemasi, leskik qatlami bilan nechog'lik yaqin ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.G'.G'ulomov, M.A.Asqarova. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. – Toshkent, 1965.
2. Ю.Жуманазаров. Ўзбек тили жанубий Хоразм (ўғуз) диалектининг синтактик қурилиши. – Тошкент, 1976.
3. О.Мадраҳимов. Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси лексикаси. Фан. – Тошкент, 1973.
4. М.Турупова. О'zbek shevalari sintaksisi. – Toshkent, 1984.
5. Ф.Абдуллаев. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. – Тошкент: Фанлар академияси нашриёти, 1966.

Sharofiddin JALILOV,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU o'qituvchisi

KAMOLIY VA XORAZM ADABIY MUHITI

Annotatsiya: ushbu maqolada XIX asr Xorazm adabiy muhiti hamda Muso mutavalli o'g'li Kamoliy ijodi haqida fikr yuritiladi. Ushbu adabiy muhitda Kamoliyning tutgan o'rni, ijodini ko'lami hamda Kamoliy haqidagi ma'lumotlarni o'sha davrdagi ishonchli manbalarda izohlanishi maqolada keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm adabiy muhiti, Kamoliy, Feruz, tazkira, «Majmuat ush-shuaro», «Devoni Kamoliy».

Annotation: this article discusses the literary environment of Khorezm in the 19th century and the work of Kamali, the son of Musa Mutavalli. The role of Kamoli in this literary environment, the scope of his work, and the interpretation of information about Kamoli in reliable sources of that time are mentioned in the article.

Аннотация: в трех статьях рассматривается литературная среда Хорезма XIX века и творчество Камали, сына Мусы Мутавалли. В статье отражена роль Камали в этой литературной среде, масштабы его деятельности, а также сведения о Камали в достоверных источниках того времени.

O'zbek mumtoz adabiyotining tarixi va tadrijiy takomilida XIX asr alohida ahamiyat kasb etgani ayni haqiqat. Adabiy muhit bu davr adabiyotining eng muhim jihatlaridan biri sanaladi. Mazkur asrda adabiyotimiz tarixida uch adabiy muhit faoliyat ko'rsatgani haqida adabiyot tarixiga oid tadqiqotlarda ma'lumot berilgan. Ular Qo'qon, Xorazm va Buxoro adabiy muhitlaridir.

Xorazm adabiy muhiti o'zbek milliy adabiyotining tarkibiy qismlaridan biri bo'lib kelgan. Shuning uchun, har bir davrdagi umumiy xususiyat va tamoyillar muayyan darajada ushbu voha adabiyotida aks etgan. O'zbek mumtoz adabiyotini o'rganishda Xorazm adabiy muhitining o'rni beqiyos. Ushbu mavzu yuzasidan

tadqiqot ishlari olib borish haligacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Adabiy muhit muayyan hududda yashab ijod etgan yirik shoir va adiblar ta'sirida yuzaga keladi. Uning vujudga kelishi yirik ijodkorlar faoliyati, ular yaratgan ijodiy maktablar bilan chambarchas bog'liq. Masalan, XV asr Hirot adabiy muhiti Lutfiy, Navoiy va Jomiy singari ijodkorlar faoliyati natijasida yuzaga kelgan bo'lsa, O'rta Osiyo xonliklari davriga kelib Xorazm, Buxoro hamda Qo'qon adabiy muhitlari paydo bo'ldi. Xorazm adabiy muhiti Ogahiy, Munis, Feruz, Tabibiy, Bayoniy, Komil Xorazmiy, Kamoliy va Haqiriy kabi yirik shoirlar faoliyati va ijodiy ta'sirida shakllangan. Adabiy muhit

adabiy oqim va yo'nalishlardan farq qiladi. Bir adabiy muhitda bir necha oqim va yo'nalish bo'lishi mumkin. Adabiy muhit boshqa joylardagi ijodiy jarayondan o'ziga xosligi, ijodiy alohidaligi, badiiy fikrlash tarzidagi betakrorligi kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi. Xususan, Xorazm adabiy muhiti namoyondalaridan ko'pchiligining saroy atrofida uyushganliklari adabiy muhit o'ziga xosligining bir ko'rinishi edi. Ularning bir guruhi – 20 nafarga yaqini shahzodalar bo'lib, Feruz shajarasiga mansub shoirlar (Sultoniy, Sodiqli, Sa'diy, Komyob, Oqil va boshqalar) edilar. Bu shoirlar ijodida an'anaviy lirika talqini yetakchilik qilgani holda ma'rifiy qarashlar shu mavzu qobig'ida aks etgan. Saroy xizmatiga bevosita va bilvosita daxldor ikkinchi guruh ijodkorlar yozgan asarlar esa yangilanayotgan adabiyotning chinakam namunolari sanalgan. Bular Avaz, Mirzo, Niyoziy, So'fiy, Mutrib, Tabibiy, Komil Xorazmiy, Bayoniy, Mug'anniy, Devoniy, Kamoliy, Umidiy va boshqalarning turli janrlardagi bitiklaridir.

Bunday adabiy muhitdan ko'plab mashhur shoirlar yetishib chiqqan. O'sha davrning mashhur shoir hamda tazkirashunoslaridan hisoblangan Ahmad Tabibiyning yetishib chiqishi va "Majmuat ush-shuaro"dek nodir asarni yaratishi, shu muhit yutug'i hamda bugungi kungacha nomi hamon tilga olinmagan ijodkorlarning hayoti va ijodini tiklash uchun birlamchi manba bo'lib xizmat qilishi ahamiyatlidir. Ushbu nodir manba haqida Bayoniy shunday deydi: "Ali mahramning Ahmad otlig' bir o'g'li bor edi. U ham o'zini Tabibiy taxallusi bila mutaxallus etib etib, she'r aytmoq boshladi. Xon hazratlari o'z g'azallaridan yuz g'azalni shoirlarga berib buyurdilar: "Munga payravlik etib g'azal aytinglar". Shoirlarning har biri onga payravlik etib, yuz g'azal aytdilar. Xon hazratlari Tabibiyga amr etdilar, tokim, ul g'azallarni masnaviy zimnida ja'm qilib bir kitob etgay. Tabibiy farmoni mujibi bila amal qilib, ul g'azallarni ja'm qilib, har g'azalni aytg'on kim erkanim bayon etib bu tariqada tamomi g'azallarni ja'm qilib, tamom etib, ul kitobga "Majmuat ush-shuaro" ot qo'yuldi".

S. Matkarimova nomzodlik dissertatsiyasida Ahmadjon Tabibiyning "Majmuat ush-shuaro"si haqida shunday ilmiy tavsif beradi: "Qo'lyozmaning eng so'nggi sahifasida asar yozib tugallangan sana va uni ko'chirgan kotib nomi qayd qilinadi: "Muhammad Rahim bahodirxoni soniy janobi oliy hazratning farmoni oliylari bila bu "Majmui shuaro"ni faqir al-haqir Muhammad yoqub Devon mulaqqab ba Xarrot bin usta Qurbonniyoz Xorazmiy bir ming uch yuz yigirma oltinchi yil mohi safarning uchlanjisi juma kuni muvofiq qo'y yili yozib itmom sarhadig'a yetkurdi" [5.8,1746]"

Asarning ilmiy monografiyasi yaratilish chog'ida tazkiraning barcha qo'lyozma hamda bosma nusxalari haqida ma'lumotlar berib o'tiladi. Xususan, "Majmuai si shuaro..." ning O'zRFA ShI qo'lyozmalar fondida inv. № 27, 28, 29, 8734, 11228 tartib raqamlari ostida 5 ta, UrDU qoshidagi akademik litsey arxivida

bitta toshbosma nusxasi saqlanadi. Bu toshbosma nusxalar bir-biridan sahifalarining soni bilan farq qiladi. Chunonchi, inv № 28 – 1626 bet, № 29 – 1640 bet, № 27 tartib raqamli toshbosma nusxasi 1655 bet, № 8734 – 1655 bet, № 11238 hamda akademik litsey arxividagi toshbosma nusxasi 1638 sahifadan iborat. Bu hol asarni nashr qilishda yo'l qo'yilgan texnik xatolar bilan bog'liq bo'lib, asarda g'azal va masnaviylarning bosilmay qolgan holda sahifalar raqamlanishining uzviy davom ettirilishi (№28 tartib raqamli nusxada) Feruzning:

Mayi gulgun ichib, mast o'lsa ishrat sog'ari birla,

Ne xush bo'lg'oy kishi bir gulshan ichra dilbari birla,

- matlali g'azaliga shoirlar – Xokiy, Yusuf, Tabibiy, Xayoliy, Rog'ib, Devoniy, Mutrib, Avaz, Nadimiy, Xodim, Chokar, Muznib tomonidan yozilgan payravlar hamda Feruzga bag'ishlangan masnaviy va uning:

Rahm etib hajrida holimga nigorim bu kecha,

Majlisig'a ayladi taklif yorim yorim bu kecha,-

g'azali va unga bitilgan Sultoniy, Sa'diy, Sodiqli, G'oziy, Asad, Bayoniy, Oqil, Mirzo, Nozir, Shinosiy, G'ulomiy, Purkomil, Kamoliy, Umidiy, Inoyat, Doiy, Ojiz tatabbu'lari, Haqiriy payravining besh bayti bosilmay qolgan, ya'ni № 29 tartib raqamli nusxadagi 1408-1425 sahifalar oralig'idagi materiallar chop qilinmagan.

Ushbu qimmatli ma'lumotlar Kamoliy hayoti va ijodini o'rganishda hamda o'sha davr adabiy muhitidagi ta'sirini bilishda ancha yordam beradi.

Tabibiy tazkirasida ma'lum bir ijodkor – xoh u quyi, xoh yuqori tabaqaga mansub bo'lsin, unga xolis baho beradi. Masalan, Kamoliy taxallusi bilan she'rlar yozgan Otanazar mutavalli Kamoliy haqida:

Kamoliyki, xushtur maqoli oning,

O'lum ichra kamoli oning.

Chu ko'rdi shahanshohdin bir g'azal,

Anga yozdi tatabbu masal.

deya iliq gaplarni aytsa, kambag'al shoirlardan bo'lgan Devoniy ijodiga ham hurmat bilan qaraydi:

Biri she'r xaylini Devoniydurur,

Zamiri durri ma'ni konidurur.

Oning aytg'on nazmidur bu g'azal,

Ki, bordur bu olam aro bebadal.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Xorazm o'lkasida ellikdan ortiq (Laffasiy tazkirasida 54 ta shoir haqida ma'lumot berilgan) shoir yashab ijod qilganligi ma'lum bo'lsa-da, ulardan ko'pchiligining ijodi, hayot yo'li to'laonli o'rganilmagan.

Kamoliy haqida ma'lumotlar topish davomida u yashagan davr adabiy muhitiga murojaat etildi. Kamoliy yashagan adabiy muhit XIX asr o'rtalari va XX asr boshlaridagi Xorazm adabiy muhitini o'z ichiga qamrab oladi.

Kamoliy devonining qo'lyozma nusxalari Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida

3 ta bo'lib, unga g'azallar, muxammaslar, tahmislar, murabbalar, tarjibandlar, qasidalar nasta'liq xatida berilgan. Shuningdek, devon qo'lyozmalarining hajmi quyidagicha: inv 911 /III 131 sahifadan, inv 7085 IV dagi nusxasi 133 sahifadan, inv 948 nusxasi esa 171 sahifadan iboratdir.

Ushbu qo'lyozmalarda shoir devoni aynan berilgan bo'lib, bundan tashqari boshqa manbalarda ham Kamoliy ijodidan namunalar uchraydi.

Xulosa qilib aytganda Feruz davri Xorazm adabiy muhitida ro'y bergan muhim o'zgarishlar va sezilarli rivojlanishlar o'zbek mumtoz adabiyoti va matnshunosligida o'chmas iz qoldirdi.

Bu davrda yashagan shoirlar, xususan Kamoliy ham ushbu adabiy jarayondan chetda qolmadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda uning she'rlari ham o'zining hayotiyliigi va samimiyligi bilan qimmatli ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek adabiyoti tarixi. Besh tomlik. 4-tom. – Toshkent: Fan, 1979; V.Abdullayev. O'zbek adabiyoti tarixi. Ikkinchi kitob. – Toshkent: O'qituvchi, 1980. 384-bet.
2. Zebo Saidjonova. Jadidchilik va Xorazm adabiy muhiti. Maqola. Шарқ юлдузи журналы, 2016-yil, 4-son.
3. Davlatyor Rahim, Shihnazar Matrasul, Nusratullo Jumaxo'ja. Feruz shoh va shoir qismati. Ikkinchi kitob. – Toshkent: O'zbekiston, 1995. 24-bet.
4. Ahmad Tabibiy. Majmuat ush shuaro. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. Inv. № 1152.

Dildora NAIMOVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari
universiteti o'qituvchisi

E-mail: dildoritta@gmail.com

TALABALARNING INGLIZ TILIDA MULTIMADANIY KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA KOMMUNIKATIV INTERFERENSIYA

Annotatsiya: hozirgi globallashuv davrida chet tilini o'rganish eng muhim omillardan biridir. Har bir talaba chet tilini o'rganar ekan, xususan ingliz tili va madaniyatini o'rganish jarayonida undagi birinchi ona tili har doim to'siq bo'lib, interferensiya hodisasini shakllantiradi. Multimadaniy kompetensiyani rivojlantirishda ingliz tilida kommunikatsiyani amalga oshirishda turli xil interferensiyalar yuzaga keladi va bu kabi holatlar talabaning o'ziga bo'lgan ishonchini kamaytirib, tilga bo'lgan ehtiyojini pasaytiradi. Juda ko'p olimlar tomonidan interferensiya jarayoni o'rganilib, hozirgi paytgacha dolzarb muammolardan biri bo'lib kelmoqda. Interferensiya hodisasi lingvistika, sotsiolingvistika, psixologiya va chet tillarni o'qitish metodikasida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *interferensiya, transpozitsiya, kompetensiya, til ko'nikmalari, madaniy aralashuv, multimadaniyat, psixologiya, kommunikatsiya, nutq, madaniyat.*

Аннотация: в нынешнюю эпоху глобализации изучение иностранного языка является одним из важнейших факторов. Когда каждый студент изучает иностранный язык, особенно в процессе изучения английского языка и культуры, его первый родной язык всегда является препятствием и образует явление интерференции. В развитии поликультурной компетенции возникают различные помехи в осуществлении общения на английском языке, и такие ситуации снижают уверенность студента в себе и уменьшают его потребность в языке. Процесс интерференции изучался многими учеными и до сих пор остается одной из самых актуальных проблем. Феномен интерференции изучается в лингвистике, социолингвистике, психологии и методике преподавания иностранного языка.

Ключевые слова: *интерференция, транспозиция, компетентность, языковые навыки, культурная интерференция, мультикультурализм, психология, общение, речь, культура.*

Annotation: in the current globalization age, learning a foreign language is one of the most important factors. When every student learns a foreign language, especially in the process of learning English, his first mother tongue is always an obstacle and forms an interference. In the development of multicultural competence, there are various interferences in the usage of communication in English, and such situations reduce the student's self-confidence and the interest for the language. The process of interference has been studied by many scientists, and it remains one of the most important problems until now. The phenomenon of interference is studied in linguistics, sociolinguistics, psychology and foreign language teaching methodology.

Key words: *interference, transposition, competence, language skills, cultural interference, multicultural, psychology, communication, speech, culture.*

Jahon tilshunosligida xalq tasavvurlari va dunyoqarashining aks etishi, lisoniy hodisalarning inson tafakkuri bilan bog'liqligi, shaxslararo kommunikatsiyada nutq madaniyati masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Mazkur jarayonda inson va til, til va madaniyat masalalarini borliqdagi manzarasi doirasida qiyosiy-chog'ishtirma, sistem-struktural paradigma asosida o'rganish, nutqda obrazlilik, ekspressivlik hamda emotsionallikni ifodalovchi frazeologizmlar, ularning hosil bo'lish mexanizmlari, milliy-madaniy va ijtimoiy-falsafiy asoslarini yangicha tafakkur asosida talqin qilish, muloqot ishtirokchilari nutqida frazeologizmlarning kontekst talabiga ko'ra namoyon bo'lishini dalillash zaruratini keltirib chiqardi. Bu esa ingliz va o'zbek tillari lisoniy hodisalarini sharq va g'arbning xos an'analari, qadriyatlari, lingvokulturologik, kognitiv-mental, urfiy madaniyati negizlari nuqtayi nazaridan ilmiy baholashga imkon beradi.

Til paydo bo'libdiki, necha ming yillardan beri odam bolasi sabr-u sinoatda uning mo'jizalarini o'rganib kelmoda. Chunki inson tili benihoya murakkab, serqirra, o'ziga xos mustahkam va muntazam hodisadirki, uning barcha jihatlarini yaxliligi va birdaniga tasavvur qilishga ko'pincha inson aqli o'zlik qiladi. Dunyo tilshunosligiga nazar tashlaydigan bo'lsak, til deganda hodisaga xilma-xil shu bilan birga, bir-biridan farqli yondashuvlar yuzaga kelganini kuzatishimiz mumkin. Albatta, bunday yondashuvlar uchun tilning muayyan bir jihati asos qilib olingan va aynan ana shu bir jihatning xususiyatlarini ochishga harakat qilingan, tilning butun murakkab mohiyatga daxldor barcha o'ziga xosliklari ana shu jihatdan kelib chiqqan holda tadqiq qilingan.

Talabalarda tilga qiziqishini shuningdek, jamoaning, oila va maktabning hayoti, kun tartibi va uning oilaviy, maktab hamda kasbiy hayoti haqidagi ma'lumotlarga tayanib uyg'otish mumkin. Odob qoidasi (AQShda o'zining boadabligini ko'rsatish uchun ovqatlanish paytida bo'sh qo'lni stolning ostida tutish qabul qilingan; Italiyada notanish kishiga 3-shaxsda murojaat qilish qabul qilingan); kundalik turmush xususiyatlari (Angliyada har gal uchrashganda kishining qo'lini qisib qo'yishmaydi) bularning hammasini qiyoslash va tahlil qilish jarayonida qo'llash mumkin.

Madaniyat talabalarining saviyasini kengaytirishga ko'maklashadi. Xorijiy tilni o'rganayotgan talabalar yoki o'quvchilarning o'qitish tizimini tahlil qilish ko'rsatadiki, u ham boshqa fanlar, masalan, tarix yoki adabiyot fanlari darajasida analitik va sintetik qobiliyatlarni rivojlantiradi. Aytilgan narsa birinchi navbatda mulohaza qilish shaklidagi o'qituvchi tomonidan undalgan yoki o'quvchilarning o'zlari tomonidan amalga oshirilgan suhbatga taalluqlidir. Biz muntazam ravishda o'quvchilarni madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishga undashimiz zarur. Talaba va o'quvchilar o'z madaniyati va tili bilan o'zga xalqlar madaniyati va tili o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ajratishlari uchun

kundalik hayotning ba'zi bir tajribasiga ega bo'lishlari lozim. Shubhasiz, o'quvchilar bu madaniyatlar haqida o'zlarining mulohazalarini bildirishni xohlaydilar; ularni fikrlarini tushunarli ifoda etishga o'rgatish zarur hamda munozaralarni tashkil etib, bunga yordam bermoq lozim. Bu munozaralar til materiallarining soddagina tahliliga asoslangan bo'lishli kerak. Madaniyat bilan bog'liq masalalar chuqur mulohaza bilan qilingan tanqidga olib keladi; bundan tashqari, o'quvchilarga nimani namoyish etsak, uning muntazam rivojlantirilishi kerak bo'lgan tasavvurini faollashtiradi.

Madaniyat bilimga intilishni kuchaytiradi. Yangi muammolar yangi tadqiqotlarga undaydi. O'spirin yoshlar shovinizm, millatchilik kabi muammolarga alohida qiziqish bilan qaraydilar. Masalan, jahonda sodir bo'layotgan turli-tuman salbiy voqealar, diniy ekstrimizm, terrorizm va shunga o'xshash hodisalar bilan bog'liq muammolar qaysi mamlakatda sodir bo'layotgan bo'lsa, o'sha mamlakatning ijtimoiy-madaniy ahvolini, sharoitini umuman, fonini bilishni nazarda tutadi. Bu masalalarning mazmunini yaxshiroq anglash uchun o'quvchilar buning sabablarini ko'rsatishni so'raydilar, o'qituvchi esa ana shu savollarga javob berishga doim tayyor turishi lozim.

Paydo bo'layotgan muammolar va ularning sabablarini o'rganish ham ta'limning ishidir. Masalan, tili o'rganilayotgan mamlakatdagi saylov mexanizmini, saylov tizimining murakkabligi, uning o'ziga xos an'analari haqida ham yetarli darajada ma'lumotlar berib, tushuntirish ishlari olib borishi mumkin. Yoshlarni qiziqtiradi, davlat bilan diniy tashkilotlar o'rtasidagi munosabat bunday munosabatlarning mavjudligini ba'zi o'quvchilar xayoliga ham keltirmagan bo'lishi mumkin, ammo millionlab kishilar uchun muhim hisoblangan bunday muammolar fikr yuritishga undaydi.

Madaniyatni o'rganish madaniyatlararo munosabatlarning rivojlanishiga ham yordam beradi. Turli mamlakatlar bilan o'quvchilar va talabalar almashishi bir vaqtning o'zida til o'qituvchilari uchun ham vosita, ham muvaffaqiyat hisoblanadi, chunki to'g'ridan-to'g'ri aloqalar, bir tomondan, tilni takomillashtirish uchun, ikkinchi tomondan esa xalqaro aloqalami rivojlantirish uchun foydalidir.

Lingvistikada va tillarni o'qitish metodikasida "interferensiya" termini faol qo'llaniladi. Multimadaniyatshunoslikda esa lingvokulturologik aloqalar natijasida interferensiya bir millat madaniyat tizimi elementlarining ikkinchi xalq madaniyatiga uzatilayotgan elementlarining o'ziniki yoki begoniki bo'lishidan qat'iy nazar infiltratsiya (tozalash) yo'li bilan interferensiya hodisasini bartaraf qilish amalga oshiriladi. Shu tarzda interferensiya o'zida qo'llanilayotgan madaniyat tizimiga, foydalanuvchi tomonidan o'zlashtirilgan, avvalgi madaniyat doiralarda olingan bilim va tajribalarning ongli va ongsiz olib o'tilishini ifodalaydi.

Interferensiya o'zini ikki, ya'ni funksional va strukturaviy bosqichda namoyon qiladi. Funksional bosqichda begona madaniyat, begona til, nutq muloqotining begona tizimidan foydalanishda individning noadekvat munosabati o'rin egallaydi. Strukturaviy bosqichda interferensiyalanuvchi elementlarning doimiy ishlab chiqarilishi asosida va ularning ommaviy amaliyotda mustahkamlanishi natijasida, shu elementlarning lingvokulturologik tizimga madaniyat, til va nutqiy o'zlashtirilmalar shaklidagi infiltratsiyasi sodir bo'ladi. Til amaliyoti va til strukturasi o'zida ijtimoiy nuqtayi nazardan ajratiladigan va mustahkamlanadigan elementlar nafaqat individual-psixologik darajada, balki ijtimoiy darajada ham maxsus kuzatishlar predmeti bo'lishi mumkin. Natijada, individual interferensiya ijtimoiy interferensiya darajasiga yetib borishiga sabab bo'ladi. Interferensiya bu elementlari milliy til bo'lgan turli milliy madaniyatlar shaklida faqat semiotik tizimlarni spetsifik tushunishning namoyon bo'lishidir. Shuning uchun interferensiyaning madaniy kontekstdan tashqarida

o'rganish maqsadga muvofiq emas. Boshqa tomondan, madaniyatlararo interferensiyaning til kontekstidan tashqarida o'rganish ham haqqoniy hisoblanmaydi, chunki milliy nutq madaniy ma'lumot uzatishning muhim vositasidir. Bu bilan interferensiyaning uch ko'rinishi — madaniyat, til va lingvokulturologiyani nafaqat farqlash, balki ularning o'zaro aloqasini o'rganish ham taklif qilinadi.

Madaniy interferensiyada mazkur madaniyat foydalanuvchisi nutqiga, undan keyin shu madaniyat boshqa madaniyatga xos bo'lgan ayrim g'oya, fikr, xulqlarning stereotiplari va normalari, e'tiqod va boshqa ideologik tasavvurlarning kirib kelishi kuzatiladi. Bu yerga boshqa milliy til bilan bog'liq til bilimlari va nutq malakalari ham kiradi. Boshqacha aytganda, madaniy interferensiyaga individual va ijtimoiy bosqichdagi til va nutq elementlarini o'z ichiga olgan holda bir madaniyat istalgan elementlarining boshqasiga kirib kelishi bilan bog'liq jarayonlar kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.O'rozboyev. Tilshunoslikning dolzarb muammolari. O'quv-uslubiy qo'llanma. O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, al-Xorazmiy nomidagi Urganch davlat universiteti. — Toshkent: "Adabiyot uchqunlari" nashriyoti, 2019. 13-bet.
2. Жумашева А. Ш. Диалог культур и проблемы лингвокультурной интерференции: дис.... д-ра пед. наук. — Павлодар, 2010. Б. — 262.
3. Каган М. С. Мир общения: проблемы межсубъектных отношений. — М.: Политиздат, 1988. — Б. 213.
4. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение — новая парадигма анализа языкового сознания // Этнокультурная специфика языкового сознания. — М., 1996. — Б. 7–22.
5. Сабитова З.К. Лингвокультурология: Учебник. — М.: Флинта: Наука, 2013. —Б. 243.
6. Салиева З.И. Концептуальная значимость и национально-культурная специфика сентенции в английском и узбекском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. —Ташкент: УзГУМЯ, 2010. — Б. 25.

Shoxina BAXADIROVA,

Renessans ta'lim universitetida tadqiqotchi
shaxinabaxadirova@gmail.com

MASOFAVIY TA'LIMNING TILLARNI O'QITISHDA TUTGAN MUHIM O'RNI

Annotatsiya: ushbu tezisda chet tillarini o'qitish jarayonida masofaviy ta'limdan foydalanishning ijobiy hamda salbiy jihatlari muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, masofaviy ta'lim, internet tarmog'i, kompyuterning roli, multimedia vositalari.

Annotation: this thesis discusses the positive and negative aspects of using distance education in the process of teaching foreign languages.

Key words: digital technologies, distance education, the Internet, the role of the computer, multimedia tools.

Аннотация: в данной диссертации рассматриваются положительные и отрицательные стороны использования дистанционного образования в процессе обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: цифровые технологии, дистанционное образование, Интернет, роль компьютера, средства мультимедиа.

Kirish. So'nggi yillarda yangi axborot texnologiyalarini qo'llash masalasi tobora kuchayib bormoqda. Bu nafaqat zamonaviy texnik vositalar, balki o'qitishning yangi shakllari, balki o'quv jarayoniga yangicha yondashuv hamdir. Multimedia vositalaridan foydalanish o'quvchilarga o'qishga yo'naltirilgan yangicha yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi, o'quvchining xususiyatlari, o'quv darajasi, qobiliyatlari hisobga olingan holda individuallashtirish va

farqlashni ta'minlaydi.

Chet tillarini o'qitishning zamonaviy kommunikativ texnologiyalarida kompyuterning o'rni.

Bizning davrimizda kompyuter texnologiyalari juda muhim va mustaqil vositadir. Ko'pgina bolalar va hatto kattalar ham buni faqat kompyuter o'yinlarini o'ynash uchun ishlatishadi. Ammo, hayriyatki, ko'p odamlar bundan to'g'ri foydalanish yo'lini topdilar.

Qo'limizda bunday yordamchining mavjudligi ishimizni yengillatadi va vaqtimizni tejaydi, chunki biz uydan chiqmasdan turib tezislar, hisobotlar va zarur bo'lgan barcha narsalarni chop etishimiz mumkin. Bundan tashqari, kompyuter chet tilini o'rganishda yordam beradi. Axir, chet tilini o'rganishda yaxshi natijalarga olib keladigan ko'plab disklar, elektron darsliklar, multimedia vositalari mavjud [2].

Asosiy qism. Talabalar o'rtasida masofaviy ta'limning ijobiy va salbiy taraflari haqida so'rovnoma o'tkazilganda deyarli barcha talabalar bir xil fikrni aytib o'tdilar, ya'ni afzalliklari sifatida ular:

- o'qishga ketadigan vaqt;
- yo'lkira, tushlik pullarining tejalishi;
- zoom dasturidagi darslarni saqlab qo'yib, kerak bo'lganda takrorlab turish qulayligi;
- moodle platformasidagi har bir dars uchun kerakli ma'lumotlarning borligi;
- istalgan vaqtda kirib foydalanish mumkinligi;
- baholarni va xatolarni ko'rib borishi;
- platformada o'qituvchi bilan chatlashish orqali muloqot qila olishi;
- tushunmagan mavzularni telegram tizimi orqali shaxsan o'qituvchiga murojaat qilib ham bilib olish kabi imkoniyatlarini sanab o'tishdi.

Shu bilan birga bir qancha salbiy jihatlari sifatida:

- asosan internet bilan bog'liq muammolar, kechga borib ko'p hollarda moodle platformasining ishlamay qolishi;
- til o'rganishga ishtiyoq bor-u, imkon cheklanib qolayotganligini;
- bu vaziyat dangasalashtirib, o'zlarining beixtiyor plagiatga qo'l urayotganliklarini;
- ayrim talabalarning yashayotgan qishloq sharoitlarida internet tugul telefonda ham bazo'r foydalanayotganliklari, bir kunda hatto bitta rasmni jo'natish ham mushkul ekanligini;
- ZOOM orqali bo'layotgan darslarga internet tezligining pastligi sabab kira olmayotganliklarini;
- jonli darslarda uyushtiriladigan dialog, bahs-muzokara, sahna va rolli o'yinlar kabi qiziqarli va jonli muloqotlarning til o'rganishda yetishmayotganligini afsus bilan aytdilar.

Buning natijasi moodle platformasidagi joylangan vazifalarni tekshirganda ham yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bitta talaba bajargan vazifani 2-3 talaba shundayligicha joylashganligini, shoshma-shosharlik bilan tushunar-tushunmas javoblarni o'zinigina 1-a,

2-b, 3-c...kabi ko'rinishda ko'chirib yozib joylaganlarni, adashib boshqa darsni boshqa kunga yoki 2-3 ta darsni bir kunga joylaganlarni, dangasalik tufayli ko'chirmakashlik va qo'l uchida bajarish kabi holatlarni ko'plab uchratish mumkin. [4]

Qisqa tahlil va nazariy hisob-kitoblar natijasida quyidagi masalalarni aniqroq qilib aytganda muammolarni umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim tizimidagi o'qitishning an'anaviy va masofaviy tashkil qilinishiga daxldor deb bildik:

1. An'anaviy ta'limda:

- a) ta'lim jarayonining jihozlanishi va moddiy texnik baza bilan ta'minlanishi;
- b) ta'lim sifatining nazorati va darslarning tashkiliy tuzilmasi;
- c) qamrov va yo'naltirilishi foizining yetarli darajada emasligi;
- d) ta'lim tizimlari o'rtasidagi integrallashtirish jarayoni;
- e) quyi pog'onadan yuqoriga qarab ko'tarilish ya'ni ta'lim olishdagi mavjud tashkiliy to'siqlar;
- f) Sohalar kesimida yagona platforma va davlat buyurtma tizimining shakllantirilishi va boshqalar.

2. Masofaviy ta'limda:

- a) ta'limning qamrov darajasini oshirish;
- b) masofaviy ta'lim platformasi bo'yicha puxta va texnik jihatdan mukammal dasturiy ta'minotni ishga tushurish;
- c) umumiy o'rta ta'limda o'quvchilar va oliy ta'lim talabalarining onlayn darslarga jalb etibgina qolmay, ularning baholash va qatnashish ko'rsatkichlari tizimini yaxshilash;
- d) ta'limning ushbu shaklini tugallashdan kutilgan natijalar va ushbu kadrlarni mehnat bozoridagi raqobatbardoshlik va potensial koeffitsientini oshirish;
- e) yangi pedagogik va innovatsion texnologiyalarning onlayn darslarda qo'llanilishi masalasi;
- f) masofaviy ta'lim bo'yicha pedagogik savodxonlikni oshirish;
- g) onlayn maktab, kundalik.com tizimiga o'tish va oliy ta'limda Kredit-modul tizimini joriy etish.

Yuqoridagi masalalarning o'z yechimini topayotganini qilinayotgan keng ko'lamdagi islohotlardan bilish mumkin, ammo hali to'liq darajada yaxlit tizimga tusha olmagan ta'limning bu ikki turi bo'yicha xorijiy tajribalardan foydalanish rivojlanishning asosiy manbayi bo'la olishiga shubha yo'q.

Joriy yilning yanvar oyida prezidentimiz raisligida o'tkazilgan umumiy o'rta ta'lim sohasini yanada takomillashtirish va isloh qilish masalalari haqidagi umumiy video-selektor yig'ilishida ham aynan ushbu masalalar bo'yicha ko'plab taklif va istiqbolli rejalar bajarilishi mas'ullar zimmasiga yuklatildi va zaruriy topshiriqlar berildi.

So'nggi o'n yilliklarda olimlar bu ikki ta'lim shaklidan

qaysi format yaxshiroq ekanligini aniqlashga bir necha bor urinishdi. Natijada, biz onlayn talimning an'anaviy o'qishdan ko'ra birmuncha samaraliroq ekanligini tasdiqlovchi bir qator tadqiqotlarni topishimiz mumkin bo'ldi va shu bilan birga, ushbu ta'lim shaklining kamchiliklarini ochib beruvchi ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavjud. Bizningcha, onlayn va offlayn o'qishni chuqur tahlil qilish va o'zaro taqqoslash unchalik to'g'ri emas. Chunki bu ikki shaklning tashkiliy sharoiti va mexanizmi o'ziga xos va o'zgacha tuzilishga ega. Har ikki format ham o'zining farqli xususiyatlariga ega. Shubhasiz, afzalliklari ham bor, ularning har biri alohida holatlar uchun samaradordir. Odatda, natija kontekst, mavzu, o'quv maqsadlari, o'quvchi va talabning shaxsiy xususiyatlari, ta'lim mahsulotini amalga oshirish sifati va boshqa bir qator omillarga bog'liq [3].

Pandemiyaning birinchi to'loqidan so'ng jahondagi yetakchi universitetlar aralash darslarni joriy etish rejalarini ishlab chiqdi va amaliyotga joriy qildi. Chunki, klassik darslar onlayn-platformada ishlash bilan to'ldiriladi. Bu qarorga kelishga nafaqat pandemiyaning davom etishiga tayyorgarlik ko'rish zarurati, balki obyektiv sabablar ham turtki bo'ldi. Xususan, Qo'shma Shtatlarda o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, talabalarning 81 foizi yordamchi raqamli qurilmalardan foydalanish ta'lim sifati va akademik ko'rsatkichlarni sezilarli darajada yaxshilaydi, deb hisoblaydi.

Eng avvalo, aytish mumkinki, onlayn ta'lim shakli qariyb uch ming yillik tarixga ega bo'lgan an'anaviy ta'lim shaklini yaqin yuz yillikda hech qachon siqib chiqara olmasa kerak [4]. Onlayn ta'lim an'anaviy ta'limni to'ldiruvchi, uning samaradorligini yanada oshiruvchi bir vosita bo'lib qoladi. Hayotimiz davomida biz yangi bilim va ko'nikmalarni muntazam o'zlashtirishimiz kerak, ta'lim uchun ajratgan muayyan davrimizda esa bunga erishib bo'lmaydi, albatta. Shuning uchun ishlash va yashash uchun qulaylik yaratish maqsadida kechadigan boshqa harakatlarimiz davomida ham biz ta'lim olishni davom ettiramiz, mana shu vaziyatda onlayn o'qitish juda muhim vositaga aylanmoqda. Masofaviy format malaka oshirish, o'ziga xos tor ko'nikmalarni rivojlantirish, yangi dasturlar va raqamli vositalar bilan tanishish uchun juda ham qulay vositadir. Pandemiya davrida maxsus ko'nikmalarning tez rivojlanishi kuzatildi, jamiyatning barcha qatlamlari qandaydir yangi ko'nikmani o'rganishga intildi. Udey global ta'lim platformasi vakillari pandemiyaning birinchi to'loqida Zoom orqali videokonferens aloqa o'tkazish va virtual jamoani boshqarish bo'yicha darslar eng ommabop kurslardan biri bo'lganini ta'kidlashadi.

Onlayn ta'limning afzalliklari haqida qancha ko'p gapirsak ham, unutmazlik kerakki, ko'pgina mutaxassisliklar fundamental bilimlarni talab qiladi. Ularni o'rganish uchun ko'pincha, murakkab ilmiy-texnik bazadan foydalaniladi. Diplomni masofadan

turib o'qish natijasida olgan shifokorga borib, davolanishni hech kim xohlamasligi tayin, hatto u eng zamonaviy simulyatorlarda o'qigan bo'lsa ham. Bundan tashqari, klassik ta'limning, shubhasiz, afzalligi bor, bunda eng muhim jihat ishtirokchilarning jonli aloqasi, yuzma-yuz muloqot. Zamonaviy texnologiyalar haqiqiy "mavjudlik hissi" ni yaratish imkoniyatiga ega emas. O'qituvchining xarizmi, og'zaki muloqot, sinfdagi muhit o'quv jarayonida ilhom beradi va bu ta'lim sifatiga eng ko'p ta'sir qiladigan omillardan biridir.

Xulosa va munozara. Sanab o'tilgan s a l b i y taraflarning ko'pligidan shuni xulosa qilish mumkinki:

- an'anaviy darslardan mutlaq voz kechib, raqamli texnologiyalar orqali masofaviy ta'limga birdaniga o'tib ketish hozircha o'zini oqlamaydi
 - Internet tezligi past hududlarni hisobga olib zoomdagi darslarni videoyozuvini telegramda ham jo'natish va tushuntirib borish kerak bo'ladi, biroq bu ham passiv holat bo'lib, ijobiy samara beradi deb bo'lmaydi;
 - masofaviy ta'limga xorijiy tajribalarni o'rganib bosqichma-bosqich o'tish kerak;
 - o'tilgan darslarni mustahkamlash uchun har bir talabaga uyga vazifalarni alohida, turlicha shakllarda berib borish kerak;
 - mustaqil ishlarning yozma shakldagilarini platformaga joylashlari, taqdimotli va og'zaki shakllarini darslarda qabul qilishi kerak;
 - yuzma-yuz, o'qituvchi nazorati ostida, doskadagi tushuntirishlar va jonli muloqot, offlayn darslar va shunday dars jarayonida raqamli vositalardan unumli foydalanish chet tilini o'rganishda ko'proq va tezroq samarasini beradi.
- Talabalarni ta'lim jarayonida AKTdan uzluksiz foydalanishga bo'lgan qiziqishlarini o'rganib quyidagi amaliy takliflarni berishi mumkin:
- raqamli vositalarni nafaqat darsda balki uyda ham foydalanishni talab qiluvchi vazifalar, ko'proq internet materiallaridan foydalanib taqdimotlar qilish;
 - internet tarmog'idagi film, video va audioyozuvlarga doir vazifalarni bajarishni topshiriq qilib berish;
 - darsliklarning tez-tez eskirgan ma'lumotlariga qarshi bo'lgan ko'plab yangi ma'lumotlarni internet tarmog'idan dars jarayonida to'g'ridan-to'g'ri berib borish;
 - o'rganilayotgan tilda so'zlashuvchilar bilan, shuningdek, xorijda o'qiyotgan talabalar bilan internet tarmog'ida tez-tez muloqotlar o'rnatish;
 - internet tezligining pastligi tufayli zoomga kirolmaydigan talabalarni imkoniyatini hisobga olgan holda, o'tilgan darslarini ketma-ketlikda videoga olib YouTube, elektron kutubxonalarga joylab, havolalarini talabalarga berib borish yaxshi natijalar beradi.

Foydalanilgan dabiyyotlar

1. Sysoev P.V., Evstigneev M.N. Chet tilini o'rgatishda zamonaviy internet resurslari // Maktabda chet tillari. 2018. No 6. S. 2–9.
2. Averkieva L.G., Chaika Yu.A. ISSN 1997-2911 Filologiya fanlari. Nazariya va amaliyot masalalari, No 1 (8) 2011 yil.
3. Potapova R.K. Yangi axborot texnologiyalari va tilshunoslik: darslik. nafaqa. – M.: KomKniga, 2015.
4. Karamysheva T. V. Kompyuter yordamida chet tillarini o'rganish: savol-javoblarda. – Sankt-Peterburg: "Soyuz", 2011.
5. Zimnyaya I.A. Maktabda chet tillarini o'rgatish psixologiyasi. – M.: Ta'lim, 2011.
6. Vladimirova L.P. Chet tili darslarida Internet. IYASH, No3, 2012. 33-41-b.

Asqar XOLMATOV,

Bosh ilmiy-metodik markaz doktoranti

OTM RAHBARLIK FAOLIYATIDA ZAMONAVIY BOSHQARUVNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY Tajribalar

Annotatsiya: ushbu maqolada oliy ta'lim tizimini boshqarishga doir xorijiy tajribalarning afzallik jihatlari yoritiladi. Yevropa mamlakatlarida oliy ta'lim muassasasi turdosh xorijiy yetakchi ixtisoslashgan ilmiy-ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy qilish, ilmiy pedagogik faoliyatga chet ellarning yuqori malakali o'qituvchi va olimlarini jalb etish, professor-o'qituvchi kadrlarning xorijiy oliy o'quv yurtlarida stajirovkalarini tashkil etish, qayta tayyorlash va malakasini oshirish masalalariga ham e'tibor qaratilganligiga to'xtalgan.

Kalit so'zlar: *zamonaviy boshqaruv, samaradorlik, global standartlar, innovatsiya va texnologiya, iqtisodiy rivojlanish, ilmiy tadqiqot.*

Аннотация: в данной статье освещены преимущества зарубежного опыта управления системой высшего образования. В европейских странах высшее учебное заведение должно наладить отношения сотрудничества с аналогичными зарубежными ведущими специализированными научными и образовательными учреждениями, использовать в образовательном процессе передовые педагогические технологии, учебные программы и методы обучения, основанные на международных образовательных стандартах. Отмечено, что этому также уделяется внимание. вопросам широкого внедрения материалов, привлечения высококвалифицированных преподавателей и ученых из-за границы к научной и педагогической деятельности, организации стажировок, переподготовки и повышения квалификации профессоров и преподавателей в зарубежных высших учебных заведениях.

Ключевые слова: *современный менеджмент, эффективность, мировые стандарты, инновации и технологии, экономическое развитие, научные исследования.*

Annotation: this article highlights the advantages of foreign experience in the management of the higher education system. In European countries, the higher educational institution should establish cooperation relations with similar foreign leading specialized scientific and educational institutions, use advanced pedagogical technologies, curricula and educational methods based on international educational standards in the educational process. It was pointed out that attention is also paid to the issues of wide introduction of materials, attracting highly qualified teachers and scientists from abroad to scientific and pedagogical activities, organizing internships, retraining and improving the qualifications of professors and teachers in foreign higher educational institutions.

Key words: *modern management, efficiency, global standards, innovation and technology, economic development, scientific research.*

Kirish. Ta'lim sifati va uni boshqarish masalalariga ilmiy nuqtayi nazardan yondashish xorijda XX asrning 20-yillaridan boshlangan. Mazkur jarayonda ta'limni boshqarish samaradorligini oshirish usullarini izlash ishlari dastavval ijtimoiy boshqaruvning umumiy nazariyasi yutuqlari asosida amalga oshirilgan. Shuni ta'kidlash lozimki, boshqarish muammolari aksariyat tadqiqotlarda oliy ta'lim misolida tahlil qilingan. Bugungi kunda ta'lim tizimida, jumladan, oliy ta'limda amalga oshirilgan islohotlar natijasida yuz bergan o'zgarishlar

ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va ma'naviy jihatdan katta tarixiy ahamiyatga ega. Amalga oshirilgan islohotlar nafaqat mamlakatimizda ijobiy o'zgarishlarga olib keldi, balki xalqaro maydonda ham mamlakatimiz nufuzini yangi bosqichga olib chiqdi. Bu borada bir qator me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli qarori bunga yaqqol misoldir. Mazkur qarorda Oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqildi va

unda har bir oliy ta'lim muassasasi turdosh xorijiy yetakchi ixtisoslashgan ilmiy-ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy qilish, ilmiy pedagogik faoliyatga chet ellarning yuqori malakali o'qituvchi va olimlarini jalb etish, professor-o'qituvchi kadrlarning xorijiy oliy o'quv yurtlarida stajirovkalarini tashkil etish, qayta tayyorlash va malakasini oshirish masalalariga ham e'tibor qaratildi.

Oliy ta'lim tizimini xorijiy tajribalar asosida takomillashtirishning zarurati quyidagi omillar bilan bog'liq:

Global standartlar: Xalqaro ta'lim standartlariga moslashish orqali talabalar va o'qituvchilarning global bozorda raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

Innovatsiya va texnologiya: Ilg'or xorijiy tajribalar yordamida ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalar va innovatsion usullarni joriy etish, shu bilan birga ta'lim sifatini yaxshilash.

Iqtisodiy rivojlanish: Yuqori malakali kadrlar tayyorlash orqali mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shish.

Ilmiy-tadqiqot: Xorijiy tajribalar asosida ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish va yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish.

Xalqaro hamkorlik: Xalqaro hamkorlik aloqalarini mustahkamlash orqali ta'lim muassasalarining xalqaro miqyosda tanilishini va raqobatbardoshligini oshirish.

Demak oliy ta'lim tizimini xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, O'zbekistonning kelajakdagi taraqqiyoti uchun juda muhimdir. Bu orqali mamlakatning xalqaro maydonda nufuzini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilashga erishish mumkin.

Oliy ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish, O'zbekiston Respublikasida ta'lim sifatini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Bu borada quyidagi asosiy yo'llar mavjud:

- xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar va o'quv dasturlarini joriy yetish;

- turli xil hamkorlik aloqalarini o'rnatish, masalan, oliy ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro tajriba almashinuvi va qo'shma dasturlarni amalga oshirish;

- chet ellik yuqori malakali o'qituvchi va olimlarni jalb etish hamda mahalliy professor-o'qituvchi kadrlarning xorijiy oliy o'quv yurtlarida stajirovkalarini tashkil etish;

- raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni ta'lim jarayoniga joriy etish orqali ta'lim muassasalarining samaradorligini oshirish;

- ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish va ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish;

- oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi

va barqarorligini ta'minlash, moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlash.

Ilmiy manbalar tahlili

OTMlarni boshqarish bo'yicha tahlillarimizni quyidagi davlatlar misolida ko'rib chiqamiz.

Shimoliy Yevropa mamlakatlari (Daniya, Norvegiya, Finlyandiya, Shvetsiya) institutlari va universitetlarida tashkil etilgan nazorat va sifat tizimi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Yevropada oliy o'quv yurtlarini avtonom holda mustaqil bo'lib faoliyat yuritishlari ularning shtat byudjeti mablag'larini ishlatishni nazorat qilishni talab etadi. Yevropaning g'arb mamlakatlarida bozor iqtisodiyotini transformatsiyalanishi munosabati bilan oliy ta'lim xizmatlari o'rtasidagi munosabatlarni barqarorlashtirish muammosini hal etish oliy ta'lim inson bilimni faoliyatida asosiy vositaga aylanishi bilan bog'liq Bolon jarayoni umumiy muammo bo'lib uni birgalikda hal etishni talab etadi.

AQShda OTM rahbar kadrlari malakasini oshirish ijtimoiy-psixologik yondashuvga asoslaniladi. Ta'lim sifatiga talab borgan sari ortib borayotgan bugungi kunda pedagog rahbar kadrlar kasbiy malakasini oshirishda o'qitish maqsadlarini shakllantirish, ta'lim jarayonini individuallashtirish, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash, hamda qayta aloqani o'rnatishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

AQShda OTM rahbar kadrlar malakasini oshirish universitetlar bazasida amalga oshiriladi. Pedagogik madaniyatni oshirish bo'yicha ishning bunday tashkil etilishi, pedagogika va psixologiya masalalarida mutaxassislardan maslahatlar olish imkoniyatining kengligi bois, samarali hisoblanadi. Yirik universitetlar bazasida ixtisoslashgan markazlarning tashkil etilishi (Angliyada Manchester, AQShda Massachuset markazi va b.) chuqur psixologik-pedagogik bilimlarni rivojlantiradigan rahbar kadrlar malakasini oshirish shakllaridan hisoblanadi. Odatda, bunday markazlarda tinglovchilarning asosiy e'tibori nazariy bilimlarni olishga qaratiladi, qisqa muddatli kurslar esa amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Malaka oshirish tizimida moddiy rag'batlantirish muhim o'rin tutadi. Ta'limni moliyalashtirishda davlat fondlari, hamda ijtimoiy fondlar ishtirok etadi. Davlat fondlari orasida Milliy ilmiy fond sezilarli o'rin tutadi. Uning maqsadi va vazifalari ixtisoslashgan Kongress akti bilan aniqlanadi. Milliy ilmiy fond tomonidan OTM pedagog kadrlarining malaka oshirishlarining tashkil etilishidagi ta'lim bilan bog'liq muammolarning hal etilishida yaqindan yordam ko'rsatilmoqda.

AQShda rahbar kadrlar kasbiy malakasini oshirish tizimida supervayzerlik, kasbni shakllantirishga yo'naltirilgan treninglar, modulli texnologiyalar, kasbiy hamkorlik texnologiyalari kabi shaxsga yo'naltirilgan kasbiy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalaniladi. Kadrlar kasbiy malakasini oshirish jarayonida mazkur texnologiyalarni qo'llash ma'lum kasbiy bilimlarni

shakllantirishga asoslanadi. Mashg'ulotlarni istalgan bosqichida to'xtatish yoki yana qaytadan tiklash mumkin bo'ladi. OTM rahbar kadrlari malakasini oshirish bo'yicha barcha mashg'ulotlar video va audio vositalariga yozib boriladi.

Rivojlangan Yevropa davlatlaridan hisoblangan Buyuk Britaniyaga xos bo'lgan an'anaviy Angliya modelida malaka oshirish kurslari davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmaydi, shu boisdan ham ular o'zlari mustaqil moliyalashtirish manbalarini qidirishlari kerak.

Angliya davlatida har qanday yetakchi universitet barcha bo'g'indagi rahbar kadrlarning malakasini muntazam ravishda oshirishning samarali tizimiga ega bo'lishi kerakligi umumiy qabul qilingan. Shu boisdan ham, dunyoning 29 ta rivojlangan davlatlarini birlashtirgan Xalqaro hamkorlik va rivojlantirish (OESD) tashkiloti tashkil etilgan. Bu tashkilot "Oliy ta'limda institutsional boshqaruv" dasturini amalga oshiradi hamda "Oliy ta'limni boshqarish" jurnalini nashr qiladi. Buyuk Britaniya universitetlarida hamdo'stlik davlatlari universitetlarining Assotsiatsiyasi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar boshqaruv rahbarlarini o'qitish va kasbiy rivojlantirishda quyidagi strategik boshqaruv, operatsion boshqaruv, resurslarni va moliyani boshqarish, personalni boshqarish, axborotlarni boshqarish kabi asosiy yo'nalishlar belgilangan.

Fransiyada davlat tomonidan OTM kadrlari kasbiy malakasini oshirish tizimi 60-yillardan keyin shakllantirilgan bo'lib, fransuz ta'lim tizimi sifatini yaxshilashning muhim omillaridan hisoblanadi. Mazkur tizim ta'lim sohasida ishlaydiganlarning barchasini malaka oshirishga qamrab olish hamda rahbar kadrlarni ularning butun kasbiy faoliyati davomida rivojlantirish jarayonining uzluksizligi tamoyillariga asoslanadi. Malaka oshirish tizimida milliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash bo'yicha Akademik missiyalar tashkil etilgan bo'lib, ularning faoliyati mahalliy ta'lim Vazirligi bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. Mashg'ulotlar yil davomida ishlab chiqarishdan ajralgan holda, olib boriladi. Akademik missiyalarning vazifalariga ta'lim tizimi kadrlarining hammasi uchun malaka oshirish kurslarini rejalashtirish va tashkil etish kiradi. Bugungi kunda kadrlar malakasini oshirish Fransiya davlati ta'lim siyosatining muhim ajralmas qismi hisoblanadi.

Germaniyada malaka oshirishning zamonaviy tizimi XX asr boshlarida shakllangan, hamda 1949-1965-yillarda OTM pedagog kadrlarining malakasini oshirish, ularni qayta tayyorlash keng rivojlandi.

1962-yil Shtruxersofda pedagog kadrlar malakasini oshirishning markaziy instituti ochildi. 1965-1980-yillarda pedagog kadrlar tayyorlash akademik darajasini oshirish zaruriyati yuzaga keldi. Pedagog kadrlarni ijodiy fikrlash qobiliyatini, o'z ustida mustaqil ishlash, mustaqil ta'lim olish, o'z-o'zini mustaqil tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish masalasi

birinchi o'ringa qo'yildi.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqola mazmunini yoritishda tavsiflash, qiyoslash, kuzatish, tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Hozirgi kunda OTM rahbar kadrlarining kasbiy malakasini oshirish tizimini takomillashtirishning nazariy asoslarini ishlab chiqish, hamda ularni amaliyotga joriy etish mexanizmini asoslab berishga obyektiv ehtiyoj yuzaga kelmoqda. Rahbar kadrlar kasbiy malakasini oshirishning ta'lim dasturlarining nazariy asoslarini, o'qitish shakllari va texnologiyalarini ishlab chiqish mamlakatimizda rahbar kadrlarning kasbiy malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash sohasidagi amalga oshirilayotgan ishlar va ilg'or tajribani o'rganish, tahlil qilishga asoslanadi. Shuningdek, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish vazifalarining kompleksligi va kengligi rahbar kadrlar kasbiy malakasini oshirishning rivojlangan chet el tajribalarini ham tadqiq etish, ularning ijobiy jihatlarini o'rganishni taqozo etadi.

Shu boisdan ham, bugungi kunda xalqaro munosabatlarni rivojlantirish, rivojlangan chet el mamlakatlari OTMlari bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish, rahbar kadrlar kasbiy malakasini oshirish tizimining xorij tajribasini o'rganish dolzarb masalalardan deb hisoblaymiz. Dunyo mamlakatlari o'rtasida o'zaro aloqalar kengayib borayotgan bugungi kunda O'zbekiston OTMlari rahbar kadrlarining kasbiy malakasini oshirish tizimini jahon ta'lim tizimini rivojlantirish tendensiyalaridan ajralgan holda ko'rib chiqish mumkin emas. Ko'pchilik chet el davlatlarida rahbar kadrlarning kasbiy malakasini shakllantirish yo'nalishida YUNESKO tomonidan muvofiqlashtiriladigan, maqsadga yo'naltirilgan tadqiqot ishlari olib boriladi.

Xulosa qilib aytganda, xorij davlatlarida rahbar kadrlarning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlashning tashkiliy-pedagogik shartlari, ularda ta'lim va ilmiy-tadqiqot faoliyatini amalga oshirish o'ziga xos jihatlari bilan farqlanadi. Xususan, tinglovchilar uzluksiz ta'lim olishning zarurligini anglab yetgan, unga ehtiyoji bor, hayot tajribasiga, kasbiy malakaga, rahbarlik tajribasiga ega, ijtimoiy va kasbiy jihatdan yetuk kishilarni tashkil etadilar. Shu bilan birga, rahbar kasbiy malakasini oshirishni tashkil etishning mazmuni unga bo'lgan talab va ehtiyojga bog'liq holda shakllantiriladi, amaliy-yo'naltirilgan tavsifga ega bo'ladi, hamda ta'lim tarkibini loyihalashtirishda va qayta tayyorlovning barcha bosqichlarida tinlovchining mustaqilligini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi.

Bu mamlakatlarda tarmoq va ixtisoslikning maxsus fanlarini, shuningdek, malaka oshirishni amalga oshirish vaqtini, ta'lim shakli va usullarini tanlash imkoniyati mavjudligi va rahbar kadrlarni o'qitishda ularning layoqatini, bilimni mustaqil o'zlashtira olishi, ta'lim subyektidan o'z-o'zini rivojlantirish tizimiga

o'ta olishi, qayta tayyorlashdagi vaqtning cheklanganligini hisobga olgan holdagi o'qitishning samarali shakl va usullaridan foydalaniladi. Ta'lim dasturlariga va mutaxassislarni qayta tayyorlovda ta'lim va ilmiy-tadqiqot faoliyatini boshqarish tizimining boshqa jihatlariga o'zgartirishlar kiritishga imkon beradigan qayta aloqaning turli shakllari ishlab chiqiladi hamda ta'lim ishtirokchilariga ularning faoliyatini amaliy, ilmiy-tadqiqot jihatdan aniqlashtirib olishlari uchun zaruriy axborotlar muntazam ravishda, o'z vaqtida yetkazib beriladi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Каланова Ш.М Национальная оценка качества образования в Великобритании. // «Вестник Высшей школы Казахстана», 2002, № 4. -С. 134-141.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-2909-sonli qaror.
3. Wahlen S. Is there a Scandinavian model of evaluation of higher education? // Higher Education Management, November 1998, Vol. 10. No. 3. P. 27-42.
4. Болонский процесс-структурная реформирование высшего образования на европейском уровне (электронный ресурс)-режим доступа: <http://Kpi.ua/bolona>.

Xasan OCHILOV,
Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti
3-kurs tayanch doktoranti
E-mail: ochilov-h@mail.ru

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA RAHBAR KADRLARNI BOSHQARUV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING AMALIYOTDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv vakolati, bu vakolat uning kasbiy va shaxsiy fazilatlarini hisobga olgan holda bilim, ko'nikma, tajribadan foydalangan holda professional boshqaruv faoliyati amaliyotidagi ahamiyati haqida ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, konstruksiya, gnoseologik, kognitiv, aksiologik, tendensiya, funksional, menejment, individual.

Аннотация: в данной статье представлена информация об управленческих полномочиях руководителя образовательного учреждения, значении этих полномочий в практике профессиональной управленческой деятельности с использованием знаний, умений и опыта с учетом его профессиональных и личностных качеств.

Ключевые слова: компетенция, конструкция, гносеологический, когнитивный, аксиологический, тенденциозный, функциональный, управленческий, индивидуальный.

Annotation: this article provides information about the management authority of the head of the educational institution, the importance of this authority in the practice of professional management activities using knowledge, skills, and experience, taking into account his professional and personal qualities.

Key words: competence, construction, epistemological, cognitive, axiological, tendency, functional, management, individual.

Jahon oliy ta'limning ommalashishi va "talabaga yo'naltirilgan" konsepsiyasining chuqurlashishi bilan individuallashtirish oliy ta'limning muhim xususiyatiga aylanadi. Oliy ta'lim tobora ko'proq odob-axloqni tarbiyalash va odamlarni tarbiyalashga, talabalarning har tomonlama rivojlanishi, individual rivojlanishi va har tomonlama rivojlanishi ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan; hukmronlik mavqeyi bilimdonlarga o'tkaziladi; individual talabalarning o'ziga xosligi hurmat qilinadi va har bir talaba kattalar bo'lib o'sishiga yordam beradi. Texnologiya talabalarni ularning qobiliyatiga mos ravishda o'qitish imkonini beradi, bu endi shunchaki orzu va kutish emas. "Raqamli qurilmalardan unumli foydalanish esa mustaqil izlay

olish, kerakli ma'lumotni qisqa muddat ichida qidirib topish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida muntazam fikr almashib turish kabi imkoniyatlarni yaratib berish orqali ma'lumotlarni muntazam takrorlanib turishini ta'minlaydi va shu orqali o'quvchilarda "mustahkam bilim" shakllanishini ta'minlaydi". [1]

Oliy ta'limning raqamli va aqlli rivojlanishi universitet o'qituvchilariga vaqt va makon cheklovlarini yengib o'tish uchun texnologiya kuchidan foydalanish imkonini beradi. Kurslar va o'qitishning diversifikatsiyasi talabalarga erkinlik va moslashuvchan tanlash imkoniyatini beradi. Onlayn ta'lim platformasi va onlayn ta'lim maydoni orqali talabalar istalgan vaqtda, istalgan joyda va turli yo'llar bilan o'rganishlari

mumkin. Moslashuvchan va xilma-xil aralash ta'lim rejimi oliy ta'lim kurslarining shaxsiy rivojlanishining muhim jihati aylanadi. Shu bilan birga, raqamli ta'lim resurslari va platformalariga, ayniqsa butun global Internetdagi ochiq ta'lim resurslariga tayangan holda, talabalar maktablar va o'qituvchilar ko'magida shaxsiy rivojlanish ehtiyojlari bilan birgalikda professional o'quv dasturlari tizimi atrofida shaxsiylashtirilgan o'quv rejalarini ishlab chiqishlari mumkin.

Keling, kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida "boshqaruv vakolati" tushunchasini ko'rib chiqishga murojaat qilaylik. So'nggi yillarda kompetensiyaga asoslangan yondashuv, ya'ni shaxsning faoliyatga amaliy tayyorligi belgilari ko'rinishidagi ta'lim natijalarini uning sifati normalari sifatida modellashtirish va tavsiflash usuli sifatida tushuniladi.

Shunday qilib, kompetensiyaga asoslangan yondashuv g'oyalari zamonaviy pedagogik nazariyalarda o'z ifodasini topgan. Masalan, "Pedagogik ta'lim konsepsiyasi"da (V. A. Bolotov, V. V. Krayevskiy, V. V. Serikov, A. V. Xutorskoy va boshqalar) kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'lim natijasiga yo'naltirilgan yondashuv ekanligi ta'kidlangan va buning natijasida o'rganilgan ma'lumotlarning miqdori emas, balki insonning turli muammoli vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati hisobga olinadi. [2] Ta'limning ustuvor maqsadlari-vektorlari: o'z taqdirini o'zi belgilash, o'zini-o'zi amalga oshirish, ijtimoiylashuv va individuallikni rivojlantirish. Asosiy yangi konstruksiyalar ushbu maqsadlarga erishish uchun vosita bo'lib xizmat qiladi: kompetensiya va kompetensiya, shu bilan birga ularning birinchisi o'zaro bog'liq bo'lgan shaxsiy xususiyatlar to'plamini o'z ichiga oladi.

Mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda ularni talqin qilish bo'yicha yagona nuqtayi nazar mavjud emas: ular aniqlangan yoki farqlangan. Y.V.Frolovning fikricha, kompetensiya – bu faollashtirilgan, (aktuallashtirilgan) va boyitilgan o'zaro ta'sir qiluvchi komponentlarni (gnoseologik – bilish bilan bog'liq, shaxsiy, ijtimoiy) o'z ichiga olgan protsessual, qiymat-semantik va deklarativ bilimlarning ochiq tizimidir. Ya'ni, mualliflarning fikricha, kompetensiya kategoriyasi faoliyat xarakteriga ega, shuning uchun u protsessual va qiymat-semantik bilimlarni aks ettiradi; kompetensiya ta'lim natijasini kognitiv, motivatsion-qiymatli va ijtimoiy komponentlar yig'indisida izohlash imkonini beradi.

A. V. Xutorskoy kompetensiyani ma'lum bir jarayon obyektlariga nisbatan o'rnatilgan va ularga nisbatan yuqori sifatli samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq shaxs xususiyatlari, bilimlari, ko'nikmalari, faoliyat usullari majmui sifatida belgilaydi. Agar u zarur kompetensiyalarga ega bo'lsa, ega bo'lsa, unda uning rivojlanishining

bu holati, tadqiqotchining fikricha, "kompetentlik" atamasi bilan tavsiflanadi. [3] V.Y.Krichevskiy fikricha, kompetensiya – bu o'quvchining ma'lum bir sohada samarali ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan o'quv tayyorgarligi uchun begonalashtirilgan oldindan belgilangan ijtimoiy talab (me'yor). Kompetensiyadan farqli o'laroq, kompetensiya talabning tegishli kompetensiyaga, shu jumladan, unga va faoliyat predmetiga shaxsiy munosabatiga ega bo'lishidir. Bu talabning erishilgan shaxsiy sifati (sifatlar to'plami) va ma'lum bir sohada minimal tajriba. Kompetensiya – bu o'quvchining ma'lum bir ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan sohadagi faoliyati tajribasi bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy fazilatlar (qadriyat-semantik yo'nalishlar, bilim, ko'nikma, qobiliyatlar) yig'indisidir.[4]

A.K.Markova shunga o'xshash nuqtayi nazarga amal qiladi, bunda kompetensiya ma'lum bir soha, shaxs hal qilish vakolatiga ega bo'lgan bir qator masalalar sifatida belgilaydi; va kompetensiya – kasb talablariga muvofiqlik darajasining individual xarakteristikasi sifatida, aqliy fazilatlarining kombinatsiyasi, mustaqil va mas'uliyatli harakat qilish imkonini beradigan ruhiy holat (samarali kompetensiya), shaxsning muayyan funksiyalarni bajarish qobiliyatidir.[5] Bu tushunchalarni farqlaydi G. K. Selevko "Kompetensiya tushunchasi, – deb ta'kidlaydi u, – ko'pincha bitiruvchining tayyorgarligida, vositalarga, faoliyat usullariga haqiqiy egalik qilishda, qo'yilgan vazifalarni bajarish qobiliyatida ifodalangan ta'lim natijasini bildirish uchun ishlatiladi; atrof-muhitni o'zgartirish bo'yicha maqsadlarni belgilash va ularga erishish imkonini beradigan bilim, ko'nikma kombinatsiyasining bu shakli"[6]dir. Kompetensiya ko'pincha shaxsning ajralmas sifati sifatida tushuniladi, u o'qitish va mutaxassislik jarayonida olingan bilim va tajribaga asoslangan va faoliyatda mustaqil va muvaffaqiyatli ishtirok etishga qaratilgan umumiy qobiliyat va faoliyatga tayyorlikda namoyon bo'ladi.

T.V. Tatyana va boshqa tadqiqotchilar bu tushunchalarni pedagogik innovatsiyalar kontekstida turlicha talqin qilishlari sababli aniqlanmasligi kerak deb hisoblaydilar. "Kompetensiya" atamasi shaxsning yagona integral xususiyati haqida gap ketganda foydalanish taklif etiladi. Mutaxassisning o'z faoliyati yo'nalishlaridan biri bo'yicha vakolatini tavsiflash zarur bo'lgan taqdirda, "kompetentlik" atamasidan foydalanish taklif etiladi. Demak, kompetensiya kompetensiyalardan yoki alohida kompetensiyalardan tashkil topadi. Shuni ta'kidlash kerakki, kompetensiyani aniqlashning taklif qilingan variantlari kesishadi va bir-birini to'ldiradi.[7] Masalan, A.P.Tryapitsinaning ilmiy maktabi vakillari kompetensiyani bilim, ta'lim va hayotiy tajriba, qadriyatlar va moyilliklardan foydalangan holda real hayotiy vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolar va tipik vazifalarni hal qilish qobiliyati deb

tushunadilar.[8]

Shu bilan birga, “qobiliyat” deganda “moyillik” emas, balki “mahorat” tushuniladi. Bizning tadqiqotimiz maqsadlaridan kelib chiqib, I. A. Zimnyaning “kompetensiya” – bu resurs, “kompetentlik” esa ushbu resursning faoliyatdagi haqiqiy namoyon bo’lishi, yaxlit xarakteristikasi ekanligi haqidagi formulalariga asoslanib, ushbu tushunchalarni ajratib ko’rsatish tavsiya etiladi. Shaxs fazilatlarini, universitet bitiruvchisini ma’lum sohalarida (kompetensiyalar) faoliyatni amalga oshirishga o’rgatish natijasi, bu vaziyatli toifadir, chunki u muayyan kasbiy (muammoli) vaziyatlarda har qanday faoliyatni amalga oshirishga tayyorlikda ifodalanadi. [9] Shunday qilib, “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini aniqlab, shuni ta’kidlaymizki, “kompetensiya”, bizningcha, shaxsdan mustaqil ravishda mavjud bo’lgan mavhum birlik, “kompetentlik” esa shaxs tomonidan o’zlashtirilgan va moslashtirilgan narsadir. Shaxs, kompetensiyaning bir qismi sifatida komponentlarning minimal, majburiy to’plami ajralib turadi: kognitiv, faollik (funktional), shaxsiy, aksiologik.

Ta’lim muassasasi rahbarining boshqaruv kompetensiyasini kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida shakllantirish haqida gapiradigan bo’lsak, ushbu konsepsiya boshqaruvning funksional va shaxsiy jihatlarini ham o’z ichiga oladi. Birinchi yondashuvga muvofiq tadqiqotchilar boshqaruv kompetensiyasini shaxsning boshqaruvda yuzaga keladigan muammolar va tipik vazifalarni hal qilish qobiliyati deb hisoblashadi. Masalan, A.K.Markova kasblarning keng doirasi uchun, birinchi navbatda, boshqaruv va umumiy kasblararo tarkibiy qismlar uchun asosiy bo’lgan ma’lum kasbiy fazilatlarini aniqlaydi, ularni turli xil kompetensiya turlariga ajratadi: maxsus kompetensiya (ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish qobiliyati, ishlash qobiliyati). kompyuter, orgtexnika, texnik hujjatlarni o’qish, qo’lda ishlash qobiliyati bilan); shaxsiy kompetensiya (mehnat faoliyatini rejalashtirish, uni nazorat qilish, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati; nostandart yechimlarni topish qobiliyati (ijodkorlik), moslashuvchan nazariy va amaliy fikrlash, muammoni ko’rish qobiliyati, mustaqil ravishda yangi bilimlarni egallash qobiliyati. bilim va ko’nikmalar); individual kompetensiya (yutuq motivatsiyasi, muvaffaqiyat manbai, o’z ishining sifatiga intilish, o’zini o’zi rag’batlantirish qobiliyati, o’ziga ishonch, optimizm). [10]

Ikkinchi yondashuvga ko’ra, boshqaruv kompetensiyasi boshqaruv faoliyati muammolarini samarali hal qilish uchun funksional va shaxsiy tayyorlikni aks ettiradi (V. A. Slastyonin, Y. V. Vardanyan va boshqalar). [11] Ushbu yondashuv doirasida tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, rahbarning kasbiy kompetensiyasi – bu kasbiy-pedagogik kompetensiyalar yig’indisi bo’lib, u kasbiy muammolarni

hal qilish istagi bilan bog’liq ijtimoiy va pedagogik kompetensiyani o’z ichiga oladi; kommunikativ va kasbiy-kommunikativ kompetensiyalar, umumiy pedagogik kasbiy kompetensiyalar (psixologik-pedagogik va uslubiy); professional o’zini o’zi anglash. D.I. Ivanov o’z tadqiqotida mutaxassis va menejerning malakasini, shu jumladan, vakolatlarga ega bo’lgan shaxsning o’ziga xos xususiyati sifatida ko’rib chiqadi:

– jamiyatning har bir a’zosi ega bo’lishi kerak bo’lgan asosiy yoki kalit; ular vaziyatga qarab mustaqil va guruhda harakat qilish va noodatiy sharoitlarda natijalarga erishish imkonini beradi;

– turli fan sohalarini uchun umumiy bo’lgan maxsus yoki mavzu (tadqiqot usullarini bilish, o’z ishining natijalarini asosli va mantiqiy taqdim etish qobiliyati; o’z bilim sohasidagi nazariya va tushunchalarni tanqidiy tahlil qilish qobiliyati, mutaxassisi qabul qilish qobiliyati, boshqa mualliflarning tadqiqotlari bo’yicha pozitsiyasi va boshqalar);

– umumiy maqsadga erishish uchun odamlarning jamoaviy sa’y-harakatlarini tashkil etish va muvofiqlashtirish imkonini beradigan boshqaruv vakolatlari;

– ma’lum jamiyatda o’zini adekvat amalga oshirishga imkon beradigan shaxsiy kompetensiyalar (mustaqil o’rganish, o’z harakatlari va impulsini nazorat qilish qobiliyati, kuchli va zaif tomonlarini baholash qobiliyati va boshqalar). [12]

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida bir qator ishlarda boshqaruv kompetensiyasi rahbar shaxsining integral xarakteristikasi sifatida ko’rib chiqiladi, shu jumladan, bilim, ko’nikma, qadriyatlar, tajriba, shaxsiy fazilatlar, turli xil versiyalarda aks ettirish. Shunday qilib, boshqaruv kompetensiyasi konsepsiyasiga turli yondashuvlarni tahlil qilish quyidagi xulosaga kelishga imkon beradi: ta’lim muassasasi rahbarining boshqaruv vakolati ajralmas hisoblanadi. Bu vakolat uning kasbiy va shaxsiy fazilatlarini hisobga olgan holda bilim, ko’nikma, tajribadan foydalangan holda professional boshqaruv faoliyati amaliyotida boshqaruv muammolari va vazifalarini hal qilishga tayyorligini belgilaydigan shaxsiy xususiyatidir.

Istiqbolliyondashuvlardan biri aksiologik hisoblanadi. Buning sababi shundaki, zamonaviy sharoitda ta’lim holatini rivojlantirishning eng muhim tendensiyasi ta’limning qadriyat paradigmasiga o’tishdir. Ijtimoiy munosabatlarning global insonparvarlashuvi sharoitida ta’lim asosiy qadriyatlardan biriga aylanadi; ta’limning asosiy qadriyati esa ta’lim jarayoni ishtirokchilarining kompetensiyasidir.

Jamiyatni insonparvarlashtirish sharoitida boshqaruv faoliyati “inson – inson” jarayonlariga asoslangan faoliyat sifatida qaraladi. Zamonaviy menejment nazariyasida bunday faoliyat “muammoni muvaffaqiyatli hal qilish uchun shaxsning zaxiralarini kuchaytirish uchun paritet munosabatlarni o’rnatishga,

insonparvarlik texnologiyalari va usullaridan foydalanish imkoniyatiga asoslangan qo'llab-quvvatlovchi boshqaruv deb ataladi. Ya'ni, aksiologik yondashuv nuqtayi nazaridan boshqaruv faoliyati deganda ta'lim jarayoni subyektlari o'rtasidagi o'zaro tenglik tushuniladi, u subyekt va subyektning o'zaro ta'siriga asoslanadi. Boshqa har qanday qo'shma faoliyat kabi subyekt va subyektning o'zaro ta'siri aloqadan tashqarida mumkin emas.[13]

"Muloqot – ma'naviy qadriyatlar almashinuvidir..., dialog shaklida bo'lib o'tadi ... ham "boshqa o'zlik" bilan, ham boshqa odamlar bilan o'zaro munosabat jarayoni"dir. Yuqoridagi ta'rifda muhim mantiqiy zanjirni kuzatish mumkin: aloqa – dialog – qadriyatlar. Boshqaruvga kelsak, dialog orqali muloqotni boshqarish jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi subyekt-subyekt munosabatlarini muvofiqlashtirishning sharti ham, vositasi sifatida ham, usuli sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Ko'rsatilgan kontekstda menejment boshqaruv faoliyatining maqsadlariga erishish uchun bir-birini tushunish va qabul qilishga qaratilgan muloqot doirasida o'quv jarayoni subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish deb ta'riflanadi, bu esa tashkilotning boshqaruv qobiliyatini belgilaydi.

Boshqaruvga kelsak, dialog orqali muloqotni boshqarish jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi subyekt-subyekt munosabatlarini muvofiqlashtirishning sharti ham, vositasi sifatida ham, usuli sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. Ko'rsatilgan kontekstda menejment boshqaruv faoliyatining maqsadlariga erishish uchun bir-birini tushunish va qabul qilishga qaratilgan muloqot doirasida o'quv jarayoni subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish deb ta'riflanadi, bu esa tashkilotning boshqaruv qobiliyatini belgilaydi. Shunday qilib, aksiologik yondashuv doirasida boshqaruv kompetensiyasini shakllantirishni ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv lavozimini shakllantirish deb hisoblash mumkin. [14]

Shunday qilib, turli xil ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish tizimli yondashuv nuqtayi nazaridan boshqaruv kompetensiyasi kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida qaralishini aniqlashga imkon berdi; faoliyat yondashuvi nuqtayi nazaridan – ham nazariy (qo'llash darajasidagi bilim), ham amaliy (funksiyalarni, operatsiyalarni, harakatlarni bajarish ko'nikmalari) boshqaruv faoliyatiga tayyorlik; shaxsga yo'naltirilgan yondashuv nuqtayi nazaridan boshqaruv kompetensiyasi menejmentning shaxsiy xususiyatlarining alohida modeli sifatida taqdim etiladi, lekin u boshqa yondashuvlar pozitsiyasidan aniqlangan boshqaruv kompetensiyasi tushunchasi tarkibiga ham kiritilishi mumkin; kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida – shaxsning ajralmas xususiyati sifatida; o'qituvchining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini hisobga olgan holda bilim, ko'nikma, tajribadan foydalangan holda professional boshqaruv faoliyati amaliyotida

boshqaruv muammolari va vazifalarini hal qilishga tayyorligini belgilaydi; Aksiologik yondashuvga asoslanib, ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv vakolati o'quv jarayoni subyektlari pozitsiyalarining muloqotiga tayyorlik sifatida taqdim etiladi.

Boshqaruv deganda biror narsa yoki kimningdir faoliyati uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni (texnik, iqtisodiy, kadrlar) tanlash va ishlatish bilan shug'ullanish tushuniladi. Menejmentning ma'nosi shundaki, rahbar jamoaning faoliyatida, uning "tashqi chaqiriqlarga" javob berish qobiliyatida juda katta rol o'ynaydi.

Boshqaruv mahorati muayyan vaqt va sharoitda boshqaruv faoliyatining eng samarali usullarini tanlash qobiliyatidan iborat. O'zini, sherikni, vaziyatni tahlil qilish va adekvat baholash qobiliyati, o'z ustida ishlash istagi zamonaviy menejer qiyofasini shakllantiradi. [15] Biroq, pedagogika fanida "ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv madaniyati" degan umume'tirof etilgan tushuncha mavjud emas, uni shakllantirishning pedagogik shartlari aniqlanmagan, samarali boshqaruv mezonlari ishlab chiqilmagan, bu esa "ta'lim muassasasi rahbarining boshqaruv madaniyatini" rivojlantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar kabi yangi texnologiyalar bilan birgalikda va maktablar, korxonalar va jamiyat, ilmiy tadqiqot instituti va universitetlar kabi ko'plab resurslarni bog'lash modulli resurslar integratsiyasi orqali talabalarga individuallashtirilgan va tabaqalashtirilgan o'qitish mazmunini aniq suradi.

Oliy ta'lim ta'lim motivatsiyasi, ta'lim mazmuni, ta'lim kanallari va ta'lim texnologiyalari nuqtai nazaridan innovatsiyalar, ijodkorlikni amalga oshiradigan, pirovardida iste'dodlar tayyorlash modellarida innovatsiyalarni keltirib chiqaradigan, individuallashtirish va diversifikatsiyani amalga oshiradigan yangi ta'lim modeliga ega va tug'ilmoqda. [16] Kelajakda oliy ta'lim maktablar uchun ochiq bo'lishi, oliy ta'lim tizimi esa umrboqiy bo'lishi kerak. Jahon oliy ta'lim taraqqiyoti jarayonida talabalar tushunchasi o'zgardi. Umrbod ta'lim ekologiyasida maktab yoshidagi an'anaviy "talaba" tushunchasi o'rnini "talaba" tushunchasi egallamoqda. Jismoniy maktablar va fizika sinflariga asoslangan uzoq muddatli qabul qilish qoidalari, o'quv natijalarini nufuzli sertifikatlash va hokazolar o'zgaradi va oliy ta'lim muassasalarining eshiklari ko'proq odamlar uchun ochilish jarayonida xiralashadi.

Oliy ta'limni universallashtirish va umrbod rivojlantirish maqsadi, asosan, barcha insonlar umrbod ta'lim olish imkoniyatlaridan bahramand bo'lishlari uchun inklyuziv va adolatli yuqori sifatli ta'limni ta'minlashda namoyon bo'ladi. Bu nafaqat dunyoda oliy ta'limni rivojlantirishning maqsadli konsensusi va umumiy intilishi, balki global oliy ta'lim rivojlanishining muhim tendensiyasidir. Hamma uchun umrbod ta'lim

dunyoda asosiy ta'lim g'oyasiga aylandi va jahon ta'limiga va insoniyat jamiyati rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Iqtisodiy globallashuv va ta'limning baynalmilallashuvi sharoitida Internet va axborot texnologiyalari yordamida universitetlarning an'anaviy ma'nodagi "devorlari" endi mavjud emas. Universitetlar barcha talabalarga adolatli ta'lim imkoniyatlari va ta'lim resurslari bilan ta'minlashi mumkin. Axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt texnologiyasi va Internet texnologiyasini qo'llab-quvvatlagan holda, ular to'liq ochiq va chegarasiz oliy ta'lim tizimini samarali yo'lga qo'yishlari va turli fanlar va turli sohalarni har tomonlama qurishlari mumkin. Kelajakni intiqlik bilan kutar ekanmiz, butun dunyo bo'ylab universitetlar yanada keng qamrovli va ochiq oliy ta'lim tizimining ishtirokchilari va bunyodkorlari sifatida universitetlarning ta'lim va o'qitish tizimiga yangi texnologiyalarni faol integratsiyalashadi, yangi shakllar va ochiq va xilma-xil o'qitish modellaridir. Oliy ta'limning kelajagi barcha uchun umrbod ta'limni qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Kelajakda oliy ta'lim intellektual kampus muhitini yaratishi va ta'limni boshqarish tizimini modernizatsiya qilishga yordam berishi kerak.[17] Intellektual oliy ta'lim tizimini qurish asosan uch jihatda o'z aksini topadi: o'quv muhiti, o'qitish jarayoni va o'qitishni boshqarish. O'quv muhitini intellektuallashtirish oliy

ta'limni intellektuallashtirishning asosidir. Faqat makonni o'zgartirish orqali biz undagi amaliyotlarni yaxshiroq o'zgartirishimiz mumkin.

Sun'iy intellekt texnologiyasining jadal rivojlanishi bilan kelajakda universitetlar kampusning butun sahnasida sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqatni o'z ichiga olgan yangi texnologiyalarni qo'llashni o'rganishlari va inson-kompyuter integratsiyasini qurishlari, hamma narsaning interneti, virtual va real aralash yangi ta'lim muhiti, jumladan, aqlli o'quv binolari, aqlli kutubxonalar, aqlli gimnaziyalar va boshqa aqlli muhitlardir.

Global oliy ta'lim o'qitish jarayonining aql-zakovati o'quv dasturlari resurslarining aql-idrokini, o'qitishni baholashning aqlini, interaktiv vositalarini va aniq o'qitish strategiyalarini ommalashtirish va qo'llashni o'z ichiga oladi. Mamlakatda va xorijda ko'plab universitetlar yuzma-yuz o'qitish va onlayn o'qitish, talabalarni o'rganish va o'qituvchilarni o'qitish uchun baholash va qayta aloqa tizimlarini hamda moslashuvchan va immersiv axborotga asoslangan ta'limni qo'llab-quvvatlash platformalarini birlashtiradigan innovatsion o'quv dasturlari va o'qitishni boshqarish tizimlarini qurdilar. Intellektual texnologiya o'qitishning asosiy elementlarini optimallashtiradi, o'quv sahnasidagi elementlarni boyitadi va oliy ta'lim sifati va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Isaqov A.A. Tasviriy san'at darslarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning metodik asoslarini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2022. 12-bet.
2. [https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/30\(67\)/goryachova_30_67_368_372.pdf](https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/30(67)/goryachova_30_67_368_372.pdf)
3. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С.58-64.
4. Кричевский М.Л., Дмитриева С.В., Мартынова Ю.А. Нейросетевая оценка компетенций персонала // Экономика труда. – 2018. – Том 5. – № 4. – с. 1101-1118.
5. Маркова, А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. - М., 1996. - 190 с.
6. Селевко, Г. К. Компетентности и их классификация [Текст] / Г. К. Селевко // Народное образование. — 2004. — № 4. - С. 138-144.
7. Татьяна Т. В. Курсы повышения квалификации как средство развития профессиональной компетентности педагога высшей школы / Т. В. Татьяна // Гуманитарные науки и образование. – 2012. – №4 (12).– С. 45.
8. Компетентностный подход в педагогическом образовании [Текст]: коллективная моногр. / ред. В.А. Козырев, Н.Ф. Радионова, А.П. Тряпицына. -2-е изд., испр. и доп. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. - 392 с.
9. Зимняя И.А. Иерархическо-компонентная структура воспитательной деятельности // Воспитательная деятельность как объект анализа и оценивания / Под общ. ред. И.А. Зимней. М., 2003.
10. Маркова А.К. Психология профессионализма. - М., 1996.-308 с.
11. Педагогика / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. — М.: Школа-Пресс, 1998. -512 с.; Варданян Ю.В. Строение и развитие профессиональной компетентности специалиста с высшим образованием : На материале подготовки педагога и психолога : диссертация ... доктора педагогических наук. - Москва, 1998. - 353 с.
12. Иванов Д. А. Ключевые компетенции и профессиональный портрет современного учителя. - М.: Перспектива, 2011. - 56 с.

13. Современный менеджмент: проблемы и перспективы. 1 часть. Санкт-Петербург. СПбГИЭУ. 2012. - 387 с.
14. Управленческая компетентность руководителя как фактор успешности ОУ [Текст] / Владимирский ин-т повышения квалификации работников образования им. Л. И. Новиковой ; [под ред. А. В. Гаврилина, Т. В. Разумовской]. - Владимир : Образование 3000, 2010. - 128 с.
15. Ливермор Дэвид. Культурный интеллект. Почему он важен для успешного управления и как его развить М. Манн, Иванов и Фербер 2023. - 352с.
16. Зуева О.А. Формирование мотивации самообразования у студентов в системе высшего профессионального образования : диссертация ... кандидата педагогических наук. - Волгоград, 2004. - 192 с.
17. Неборский Е.В. Формы осуществления интеграции образования, науки и производства в университетах США и Японии : диссертация ... кандидата педагогических наук. - Москва, 2011. - 191 с.

Maftuna TURDIYEVA,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
O'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
maftuna1991turd@gmail.com*

NAVOIYNING “LAYLI VA MAJNUN” DOSTONIDAGI OTA OBRAZLARI

Annotatsiya: “Layli va Majnun” dostonlarining obrazlari tahlil qilingan tadqiqotlarda ularga turlicha ta’rif-tavsif berilgan. Bunday ishlarda ko’proq asosiy qahramonlar tahliliga urg’u berilganki, asosiy qahramonlar – Layli va Majnun otalari haqidagi tahlil, ta’riflarga yetarlicha e’tibor berilmagan. Vaholanki, otalar obrazlari doston mazmunini chuqurroq anglashda muhim o’rin tutadi. Bu obrazlar xamsanavislar qalamida bir-biridan o’ta farqli ravishda, turli xarakterlarda aks etgan. Navoiyning “Layli va Majnun” dostonidagi ota obrazlarini yaxshiroq tushunish uchun uning bu obrazini Navoiygacha “Layli va Majnun” dostonlarini yaratgan xamsanavislarining mazkur qahramonlari bilan taqqoslab o’rganish kerak bo’ladi. Maqolada Nizomiy, Jomiy va Navoiylarning “Layli va Majnun” dostonlaridagi ota obrazlari qiyosiy aspektida tahlilga tortilgan.

Kalit so’zlar: Nizomiy, Jomiy, Navoiy, Majnun, Layli, obraz, ota obrazi, muhabbat, qissa.

Аннотация: в исследованиях, анализировавших персонажей эпоса «Лейли и Меджнун», они описывались по-разному. В таких работах больше внимания уделялось анализу главных героев, но анализу уделялось недостаточно внимания и описания главных героев – отцов «Лейли и Меджнуна». Однако характеры отцов играют важную роль в более глубоком понимании содержания эпоса. Эти персонажи сильно отличаются друг от друга под пером эпоса Навои. «Лейли и Меджнун».

Ключевые слово: Низами, Джамии, Навои, Лейли, Меджнун, образ, фигура отца, любовная история.

Annotation: the characters of “Laili and Majnun” epics have been described in different ways in the analyzed studies. In such works, more the emphasis is placed on the analysis of main the characters – Laili and Majnun’s fathers. However, the images of fathers play an important role in the deeper understanding of the content of the epic. These images are reflected in the pen of khamsanavis very differently from each other, in different characters. In order to better understand the father images in Navoi’s “Laili and Majnun” saga, it is necessary to compare his image with the characters of the contemporary writers who created the epics “Laili and Majnun” before Navoi.

Key words: Nizami, Jami, Navoi, Majnun, Laili, image, father figure, love story.

Kirish. Ma’lumki, turli xamsanavislar qalamga olgan “Layli va Majnun” dostonlaridagi asosiy qahramonlar Layli hamda Majnun obrazlari tasvirida mualliflarning turli dunyoqarashi va salohiyati aks etgan va shu boisdan ham bu qahramonlar mazkur dostonlarda bir-biridan farq qiladi. Bu dostonlarida ham asosiy ham yordamchi obrazlar ma’lum darajada o’xshashlik bilan birga individual xarakterlarga ham ega. Doston mualliflarining voqelikka munosabati, orzu-umidlari, his-tuyg’ulari, dunyoqarashi qahramonlarning mulohazalari, tafakkuri, xarakterini belgilab bergan. Har bir muallifning o’ziga xos g’oyalari asarlarning

g’oyaviy-badiiy asoslarida hamda asar obrazlarida o’z ifodasini topgan. Mavzu va sujet umumiylikiga qaramay, doston qahramonlari bir muallif asaridan ikkinchisiga o’tganda sezilarli ravishda farq qiladi. Xususan, Layli obrazining talqinidagi farqda buni yaqqol kuzatishimiz mumkin. Bir shoir tasvirida u faol, boshqasida passivroq. Bir shoir uni muloyim, kamtar deb ta’riflasa, boshqasi uni lochinko’z deya tasvirilaydi. Abdurahmon Jomiy tasvirida Qaysda kichik yoshidan nozik iste’dod bo’lib, doim she’r to’qishga shaydo edi. Nizomiy va Navoiyda esa Laylini uchratmaguncha Qaysning shoirligi haqida hech narsa deyilmaydi.

Navfal obrazi ham bir dostonda ijobiy qahramon, ba'zilarida esa salbiy.

Asosiy qism. "Layli va Majnun" dostonlarining har birida mavjud va asarda ma'lum bir o'z o'rniga ega bo'lgan obrazlar borki, ular har bir dostonda muallif badiiy niyati taqozosiga ko'ra turli talqinda gavalantirilgan. Mana shu talqinlarni tahlil qilish orqali mazkur obrazlarning har bir dostonidagi badiiy, g'oyaviylik jihatlari yoritishga ta'sirini anglash mumkin. "Layli va Majnun" dostonlaridagi ota obrazlari qiyosiy aspektida kam o'rganilganligi ularning genezisi, tadrijiy takomili, mualliflar tomonidan bu timsollarga yuklangan vazifalarni tadqiq etishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi.

Asardagi asosiy obrazlarning yaqin kishilari asosiy qahramonlarning voqelikka bo'lgan munosabatini, xarakterini, ruhiy holatini, tarbiyaviy jihatlari haqqoniy yoritishga xizmat qiladi. Bu yaqin kishilar asosiy qahramonlarning ota-onasi, yaqin do'stlari bo'lishi mumkin. Nizomiy, Dehlaviy, Jomiy hamda Navoiyning "Layli va Majnun" dostonlaridagi asosiy qahramonlar – Layli va Majnunlarning ota-onasi obrazlari tahlili orqali mualliflarning bu timsollarga yuklagan vazifalarini ko'proq anglashimiz mumkin.

Layli va Majnunning ota-onasi tavsifida mualliflarning umumiy jihatlari bilan birgalikda farqli o'rinlari ham bor. Buni xamsanavislarning dostonidan ko'zlangan badiiy niyati bilan ham bog'lash mumkin. Xususan, Nizomiy Majnun otasini alohida ehtirom bilan tasvirlaydiki, Ota o'g'lini o'n yoshida maktabga beradi:

Ta'limi savodin aylab unda,

Cheksin dedi ranj kun-u tunda. [5:96]

O'g'lidagi ruhiy o'zgarishlarni ko'rib, Layli haqida eshitib, Qaysning otasi bu xabarni ochiq yuz bilan qabul qiladi:

"Xushdir ul guhar uyimga kelsa,

Shu toji murodim uzra qo'nsa.

Ul ziynati qavmni men so'rarman,

Yor o'lgusi unga nuri diydami..." [5:109]

Jomiy mazkur dostonga asos bo'lgan qissa sujetini ko'p o'zgartirish kiritmagan holda, asosan shu holaticha doston ko'rinishida taqdim qilishga harakat qilgan. Dostonda muallif dastlab Majnunning otasini mehr bilan tasvirlaydi. Uning badavlatligi bilan birga mehmondo'stligi, bunyodkorligi, saxovatpeshaligiga urg'u berilgan:

Arab dashti edi izmiga qaram,

Obod bo'lar edi u qo'ysa qadam. [2:39]

Qays otasining eng kichik va sevimli farzandi bo'ladi, u dostonida Qays Laylini sevib qolganini bilgach, unga bu ishi noto'g'ri ekanini aytish munosabati bilan harakatlantiriladi. Shungacha bo'lgan o'rinlarda ota obrazi dostonida deyarli ko'rinmaydi. Chunki turli versiyalarda mavjud bo'lgan Layli va Majnun haqidagi qissalarda ham Qaysning otasi obrazi o'g'lini natijasiz sevgisidan qaytarish, buning uchun

qo'lidan kelgan harakatlarni qilish kabi xatti-harakatlari bilan ifodalangan. Jomiyning dostonida asosiy qahramonlarning ta'lim olishi bilan bog'liq jarayonlar ham yo'q.

Jomiy Majnunning otasini Qaysning Layliga bo'lgan sevgisini bilgandan keyingi o'rinda birmuncha salbiy jihatlari bilan tasvirlaydi, ya'ni u Layli mansub qabila bilan adovatda ekanini aytib, qizni o'g'liga munosib ko'rmaydi:

Ma'shuqa go'zal xulq bo'lmog'i darkor,

Tagi past sevisiga yaramas zinhor.

Layli senga qancha bo'lmasin aziz,

Senga nisbatan u kamtarin kaniz. [2:39]

Bu misralarda Abdurahmon Jomiyning o'ziga xos uslubi ham namoyon bo'lgan. Navoiy esa Majnun otasining badavlat va saxiyligiga qo'shimcha tarzda uning siyratiga ham jiddiy e'tibor qaratadi, bu jihati bilan uning tavsiflari Nizomiy dostonidagi Majnun otasiga yaqin turadi:

Donish anga kasb-u jud pesha,

Donish bila jud etib hamisha. [1:23]

Zero, olmaning tagiga olma tushadi. Navoiyning Majnundan ko'zlangan maqsadi komil inson, komil ishq egasi bo'lgach, uning tarbiyasiga daxldor shaxslar ota-onaning qanday insonlar ekaniga urg'u bermaslik asar haqiqatiga zid bo'lardi, albatta. "Ota siymosi talqinida Navoiyning davriga xos ko'plab ijtimoiy-axloqiy muammolari haqidagi qarashlar ham namoyon bo'ladi. Navoiy dostonida Majnunning otasi o'g'liga bergan nasihatlar hayotiy va falsafiy xarakterga ega bo'lib, ularda shoir katta ahamiyat bergan qahramonning ma'naviy fazilatlarini aks etishi xarakterlidir" [5:85].

Jomiy dostonida Qays muhabbat hijronidan chuqur aziyat chekib, qabilasidan bir komil, oqil kishi orqali otasiga o'zining ahvolini bayon etishini, otasining Layli uyiga sovcilikka borishini iltimos qiladi. Shu o'rinda Qaysning otasiga haligi kishi orqali yetkazmoqchi bo'lgan gaplariga e'tibor qilsak, Qays otasi obraziga xos bo'lgan chizgilar namoyon bo'ladi. Ya'ni dastlab otasiga farzand sifatida minnatdorchilik bildiradi, undan doim yaxshilik, xushxabar eshitganini, yana undan shunday xushxabarlar kutishini aytadi. So'ng esa "menga mehr bilan so'zlaganing oz" deya, otasining Qays va Layli muhabbatidan xabar topgach, jahli chiqib, o'g'liga aytgan gaplariga ishora qilib shunday deydi:

Faqat adovating bo'ladi zohir,

Otalik mehningni ko'rmadim oxir! [2:66]

Navoiy dostonida esa Majnun va uning otasi o'rtasida hech bunday munosabat bo'lmagan. Ular ideal ota, ideal farzand maqomida bo'lishgan. Zero, Navoiy asarlarida yaxshilar deyarli nuqsansiz, yomonlar esa o'ta ayanchli holda tasvirlanadi. U dostonlarida ana shu prinsipga sodiq qolgan holda ijobiy va salbiy obrazlarni yaratadi. Majnunning otasi o'g'lining muhabbati haqida bilganda, uning hijron

azobida qiynalayotganini his qilib, unga hamdard bo'lishga, yupatishga harakat qiladi. Bu azobdan qutqarishga uringanida ham farzandi ko'ngliga ozor bermaydi. Uning joniga achinib, yaxshi gapirib, nasihat qiladi. Majnun ham o'zining ishqqa taslim bo'lganligi, o'jizligidan ota-onasi oldida xijolat bo'ladi. Otasiga yaxshi farzand bo'lmayotganidan o'kinadi. Ammo aqli bu narsalarni teran bilsa-da, ruhiy holati aqlini mag'lub qilganidan chorasiz edi. Majnun necha marta uyidan chiqib ketganida otasi borib, uni qaytarish uchun nasihat qilsa, u farzandlik burchlarini eslab, otadan uzr so'rab uyga qaytadi. Ammo aqli chekinib, jununi bosh ko'targanida yana o'zini unutib, uydin chiqib ketaveradi. Xamsanavislarning shu nomdagi dostonlarida esa uyidan chiqib ketgan o'g'lining ortidan borib, uni uyga qaytarmoqchi bo'lgan otasiga Qaysning uyga qaytolmaslik uzrini aytib, otasini jo'natishi lavhalarini kuzatishimiz mumkin.

Laylining otasi obrazi. Navoiyda uning Layli tug'ilishi, sevimli qizi uchun qabilasida maktab ochib berishi bilan doston sujetidagi ishtiroki boshlansa, Nizomiy dostonida bu sahnalar yo'q, Qaysning maktabga chiqib, ta'lim olishi davomida Laylini ko'rib sevib qolishi tasviri orqali Laylining ham ta'lim olishi haqidagi ma'lumotni bilishimiz mumkin. Nizomiy dostonida Laylining otasi obrazi Qaysning otasi Laylinikiga sovcilikka borganda uning mehmonlarni yaxshi mezbonlik sifatleri bilan kutib olishidan boshlab ko'rinadi. U muloyimlik bilan Majnun otasiga o'g'lining aqlini tuzatib kelishini aytadi:

Aqlini tuzat, inoyat ayla,

So'ng sidqini ayt, hikoyat ayla. [5:112]

Jomiy dostonida esa Laylining ta'lim olishi haqida o'rinlar yo'q, Qays Laylining ovozasini eshitib, uni ko'rgani qabilasiga borib sevib qoladi. Ularning muhabbati haqida qabilada ma'lum bo'lgach, Laylining ota-onasi qiziga bu ish yaxshi emasligini aytib nasihat qilishadi:

Kirsa eshigingdin yarashmagay Qays,

Sen Ka'ba bo'lsang u erur Bo'qubays. [2:55]

Laylining ota-onasi obrazi bu dostonida ayni shu o'rindan boshlab ko'rinadi. "Layli va Majnun"

dostonlarida Layli otasining Majnunni qat'iyon rad etishi o'rta asr arab she'riyatidagi shu tipdagi oshiqlar haqidagi she'rlarga xos bo'lgan xususiyat bo'lib, buni sharqshunos Shidfar quyidagicha izohlaydi: "Laylining otasi yo qizining xohish-istaklari, orzularini faqat Majnundan o'ch olish uchun inobatga olishni istamaydigan zolim yoki Majnun vafotidan keyin ko'z yoshlarini to'kib, qaysarligidan tavba-tazarru qiladigan chol. Shubhasiz, qadimgi arab she'riyatiga xos bo'lgan bu hodisaga imkon beradigan epik an'ananing mavjudligi bu. Ana shunday an'ananing mavjudligini bilgandagina kitobxonning estetik ongi mantiqiy nomuvofiqliklarga, sujet nomuvofiqliklariga, personaj tasviridagi ishonchsizlikka chidab, asosan, bunga emas, balki sujetlarning mos kelishiga e'tibor beradi" [6:57]. Bu fikr, albatta, mazkur oshiqlar haqidagi qissalar yuzasidan bo'lib, qissa asosidagi dostonlarda Layli otasining Majnunga nisbatan adolatsizligi sabablari ishonchli va asosli tarzda dalillangan. Ya'ni har uchala dostonida ham Qaysning telbaligidan or qilgan Laylining otasi qizini Majnunga berishdan ko'ra uni o'ldirishni afzal ko'radi. Layli otasi obrazi Alisher Navoiyning dostonida ham garchi sevimli farzandi bo'lsa ham, qizining ko'ngliga qaramaydigan, o'z obro'sini bundan ustun biladigan kishi va bu personajning ayni shu jihati asar bosh qahramoni Majnun ishqining ortishiga bir motiv bo'lib xizmat qilgan. Sujetning bu komponenti, ushbu Layli otasi obrazining xarakter-xususiyati Navoiy uchun, boshqa xamsanavislar uchun ham Majnun ishqijonlarini keng ko'lamda ifodalashga qo'l kelgan.

Xulosa. "Dostonida har bir timsol yuksak mahorat bilan ishlangan bo'lib, Navoiy har bir obrazga, har bir detalga muayyan badiiy ijtimoiy "vazifa" yuklanganligini ko'rish mumkin" [4: 146]. Ha, Navoiy o'zining "Layli va Majnun" dostonida otalar obrazlarini ifodalashda, avvalo, ularning ma'naviy-axloqiy jihatlariga e'tibor qaratgan. Ma'naiy yetuklikka intilgan otaning farzandi ham ilm-ma'rifatga chanqoq, ota-onaga yuksak ehtiromli bo'lishini Majnun va uning otasi obrazi tasvirida ko'rsatib berolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Layli va Majnun. – T.: G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2006. 317-b.
2. Abdurahmon Jomiy. Layli va Majnun. O.Bo'riyev tarjimai. – T.: G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.
3. Nizomiy Ganjaviy. Layli va Majnun. Jamol Kamol tarjimai. – T.: "Extremum-press", 2017.
4. Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik. – T.: "Akademnashr", 2020. 574-b.
5. Назруллаева С. «Лейли и Меджнун» в истории литературы народов Советского Востока. – Тошкент: Фан, 1983; Б-106
6. Шидфар Б. Я. Образная система арабской классической литературы (6 – 7 вв.) – М. Главная редакция восточной литературы. 1974.

Shoxida NAZAROVA,
 Qarshi DU doktranti
nazarova.shoxida@mail.ru

BILVOSITA NUTQNING SINTAKTIK XUSUSIYATLARI (Nemis adabiyoti nasriy asarlari misolida)

Annotatsiya: mazkur maqolada bilvosita nutqning sintaktik jihatlarini olmon nasriy asarlaridan ba'zilarini misolida yoritib berilgan. Bilvosita nutqning vazifalari, uning transformatsiyasi, transpozitsiyasi, protagonist va antagonist o'rtasidagi nutqning uchinchi shaxsga qay tarzda yetkazib berilishi, bilvosita nutqning kirish elementisiz takrorlanishi va yoki kirish so'zsiz ifoda etilishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: bilvosita nutq, bevosita nutq, bosh qahramon, antagonist, deytik siljish, transpozitsiya, infinitiv konstruktsiya, istak mayli, kontekst, nominalizatsiya, realizatsiya, atributiv bo'lak, kirish elementi, kiritma, reproduksiya

Аннотация: в данной статье синтаксические аспекты косвенной речи освещаются на примере некоторых произведений немецкой прозы. Обсуждаются функции косвенной речи, ее трансформация, транспозиция, способы передачи речи между главным героем и антагонистом третьему лицу, повтор косвенной речи без вводного элемента или выражение без вводного слова.

Ключевые слова: косвенная речь, прямая речь, главный герой, антагонист, дейктический сдвиг, транспозиция, инфинитивная конструкция, сослагательное наклонение, контекст, номинализация, реализация, определительное предложение, вводный элемент, введение, воспроизведение

Annotation: in this article, the syntactic aspects of indirect speech are highlighted on the example of some German prose works. The functions of indirect speech, its transformation, transposition, how the speech between the protagonist and the antagonist is delivered to the third person, the repetition of indirect speech without an introductory element, or the expression without an introductory word are discussed.

Keywords: indirect speech, direct speech, protagonist, antagonist, deictic shift, transposition, infinitive construction, subjunctive, context, nominalization, realization, attributive clause, introductory element, introduction, reproduction

Bilvosita nutq to'g'ridan-to'g'ri bo'lmagan nutqni yetkazish shakllarining uzluksizligini ta'minlaydi, ularning vazifasi so'zlovchi nuqtayi nazarini ochib beruvchi qat'iy fikrlarni masofaviy, bilvosita yetkazishdir. Bu bilvosita nutqda nutqning mazmuni uchun javobgarlik nemis tilida, birinchi navbatda, istak maylidan foydalanish tufayli uzatayotgan shaxsga bog'liq, degan taxmin mavjud.

Semantik va pragmatik jihatdan bilvosita nutqni Zifonun bilvositalik konteksti sifatida belgilashi mumkin, bunda so'zlovchi nutqni yangilaydi va shu bilan birga o'zini asoslilik da'vosidan uzoqlashtiradi.

Bilvosita nutq odatda bevosita nutqning o'zgarishi sifatida talqin qilinadi. Biroq u o'zgartirish imkoniyatlarining keng doirasiga ega, transformatsiya esa uning faqat bir qismidir: to'g'ridan to'g'ri bo'lmagan nutqni uzatish bilan, so'zlovchi so'zlarni tanlash uchun javobgar bo'lishi mumkin, ya'ni bu tavsiflar nuqtayi nazaridan shunday. Ilk so'zlovchi nutq vaqtida harakat qiladi va bu holat "asl bayonot" sifatida qaraladi. Shunga ko'ra, bilvosita nutq har doim xarakter va hikoya qiluvchi nuqtayi nazarining aralashmasini o'z ichiga oladi va to'g'ridan to'g'ri nutqqa yaqin bo'lgan va faqat ma'no kontekstini aks ettiruvchi shakllar o'rtasida tebranadi. Shuning uchun bu ishda bilvosita nutq nemis tilida erkin bilvosita nutq bilan bir qatorda bog'lovchili va

bog'lovchisiz qo'shma gaplarni o'z ichiga oladi. Infinitiv konstruktsiyalar mustaqil siqiq, to'g'ridan to'g'ri bo'lmagan shakllar hisoblanadi. Bilvosita nutqning vazifalari matn turiga qarab farq qilishi mumkin. Gazeta matnlarida bilvosita nutq voqeani takrorlash va yetkazish uchun xizmat qiladi. Bundan tashqari, u ikkita iqtibos orasidagi uzunroq parchalar orqali bog'lanishni tushuntirish uchun bog'lovchi funksiyaga ega. Kundalik voqealarda to'g'ridan-to'g'ri nutqqa o'xshash, sahna nutqi va bayonotlarni sharhlash uchun bilvosita nutq ishlatiladi. Dialogni takrorlashda, ko'pincha, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarakterli nutq o'rtasida o'zgarish mavjud. Asosiy e'tibor qahramon va antagonist uchun xarakterga xos nutq namunalarini yaratishga qaratilgan, nutqning bilvosita shakllarini ifoda qilingan personaj nutqi atamasini o'z ichiga oladi. Bunga, masalan, individual belgilar ifodalarni tanib bo'lmas darajaga keladi, shunga bilvosita nutq transpozitsiyali nutq deb ham ataladi. Transpozitsiya deganda shaxs olmoshlarining deytik siljishi va mazmunning siqilishi anglashiladi. Olimlarning fikricha, bilvosita nutqning asosiy vazifasi bilvositalikni yaratishdir, chunki nutqni hikoya qiluvchi nuqtayi nazariga singdirish orqali xarakter nutqning individual uslubi yo'qoladi. Rasmiy ravishda bilvosita nutq istak mayli va deytik siljishning ustun ishlatilishi bilan

tavsiflanadi. Sintaktik jihatdan bilvosita nutq erkin bilvosita gap, bog'lovchili qo'shma gap va bog'lovchisiz qo'shma gap sifatida uch xil realizatsiyada mavjud. Bilvosita nutqqa "Dunyoni o'lchash" asaridan namuna keltiramiz: Asar muallifi, jahlini yengish uchun gimnastika jihozlari sotib olishni orzu qilgan Gaussning aytishicha, "haqiqatan ham, barcha xo'rliklarning manbai moddiylikdir. U har doim Xudoning yovuz hazil tuyg'usiga o'xshagan ruhning kasal tanasiga qamalganligini, Yevgeniy kabi ahmoq esa deyarli hech qachon kasal bo'lmagani aniqlangan. U deraza tashqarisidagi pochta otlarini ko'rsatdi. Darhaqiqat, boylar kambag'allarga qaraganda ikki baravar ko'p sayohat qilishlari aniq. Pochtadan, hayvonlardan foydalanadigan har bir kishi ularni har bir bosqichdan keyin almashtirishi mumkin. O'ziniki bo'lganlar tuzalib ketguncha kutishlari kerak". Bir tomondan, erkin bilvosita nutq ko'p qismli to'g'ridan-to'g'ri nutqqa o'xshab ko'rinishi mumkin, masalan, "Dunyoni o'lchash" kitobidagi kabi. Boshqa tomondan, erkin bevosita nutq kabi uning kontekstida nutqni ko'rsatmasdan sodir bo'ladi. Keyin u faqat "Dunyoni o'lchash"dagi kabi istak mayli va deytik siljish bilan belgilanadi. Pyuts fikricha, erkin bilvosita nutqni quyidagicha aniqlash mumkin: agar nutqni takrorlash jumla chegarasidan tashqariga chiqsa va yangi nutq kirish elementini o'z ichiga olmasa, bu xabar qilingan nutqdir. Bu nemis tilida istak mayli bilan ifodalanadi. Bunda bevosita yoki undan oldingi kontekstda nutqda kirish elementi bo'lmashligi mumkin. Hisobot nutqi bu – nutqning kirish elementisiz takrorlanishi. Erkin bilvosita nutq uchun istak maylini Pyutsning fikricha, konstitutsiyaviy xususiyat deb hisoblash mumkin. Pyuts aytadiki, istak maylidan foydalangan holda, so'zlovchining o'ziga asoslangan va modelni ko'paytirishga asoslangan gaplarni farqlash mumkin. "AQSh advokatlari guvohlikdan foydalanib, oqlov qarorini olqishladilar. U natija va adolatli sud o'rtasidagi farqni aniq ko'rsatib berdi, ya'ni amerikalik huquqshunoslar oqlanishni olqishladilar. Pyuts xabar va istak mayli usullarini qo'llashdagi farqlarni ko'rsatadi, birinchi holatda, muxbir sud qarori haqida gapiradi. Ikkinchi holatda, nutq istak maylidan foydalangan holda AQSh huquqshunoslariga tegishli. Erkin bilvosita nutqqa xos bo'lgan narsa nutqni yetkazishning boshqa shakllari ham mavjudligini ko'rsatishdir: 1) nominalizatsiya, 2) infinitiv konstruktsiya, 3) atributiv bo'lak va 4) kiritmali ergash gap: Gaussning kayfiyati ko'tarinki, deyarli quvnoq edi. U differensial geometriya haqida gapirdi. Egri bo'shliqlarga yo'l qayerga olib borishini tasavvur qilish qiyin. 2) Graf choyini ho'pladi va uni noto'g'ri tushunmaslikni so'radi. U hech kimni ayblamaydi. U paytlar yomon vaqtlar edi va har kim o'z qobiliyatiga

qarab harakat qilardi. Shtaynberg va fon Ronkadorlarning nuqtayi nazaricha, bu ish to'g'ridan-to'g'ri so'z erkinligiga o'xshashlikni ta'kidlaydi va shuning uchun Pyutz tomonidan bildirilgan nutq atamasidan bilvosita so'z erkinligini afzal ko'radi. 3) "Austerlitz" asaridan quyidagi misolni keltirish mumkin: "Men uni (Agataning otasi - muallifning eslatmasi) bir safar shu uyga tashrif buyurganida, do'konidagi kam daromad haqida gapira turib, Mussolini xalqi yarim sharqona bosh kiyim kiyayotganidan beri uning biznesi yurishmayotgani, natijada u o'z mollarini ishlab chiqara olmay qolgani va endi ularni Iliyaga sotayotgani haqida gapirayotganini eshitdim". "Yevgeniy e'tiroz bildirdi, bu kechikishda uning aybi yo'q, dehqon uni noto'g'ri yo'nalishga jo'natgan, keyin u shiypondagi belgini e'tiborsiz qoldirgani, chunki belgining rangi o'chib ketgani, aynan belgi tagida echki yotib olganini aytdi. 1-misolda differensial geometriya nominalizatsiyasi bilan takrorlash holati bor. Keyingi misolda esa erkin bilvosita nutqda Gauss differensial geometriyani aqliy tushunish muammosi deya tasvirlaydi, so'ngra to'satdan o'g'li Yevgeniy va uning o'rtamiyonaligiga asosiy planga o'tadi va dialogga kiradi. 2-misoldagi takror ishlab chiqarish ikki qismga bo'lingan. 1-qismda erkin nutqdan oldin infinitiv konstruktsiya fe'li bilan berilgan. 2-qism erkin nutq so'rovni tushuntiradi. 3-murakkab nutqiy takror ishlab chiqarishdir. To'g'ridan-to'g'ri reproduksiyada, ya'ni, "... men bir marta uning nafratlanmaslik to'g'risida gapirganini eshitdim...", nominalizatsiya bilan reproduksiya qo'shiladi, bu yerga "uning do'konida"gi tuzilmadagi nisbiy band tegishli, ya'ni bu gap aslida "mening do'konimdagi" tarzida muallif gapida kelgan bo'lishi kerak edi. Bu Agataning otasi tasvirlangan personajda aks etadi. Vaqtinchalik tobe gap yana indikativ maylda. Bu ergash gapning mazmunini ko'paytirilayotgan so'zlovchiga yoki takrorlanayotgan so'zlovchiga qarab kuzatish mumkinligini hozircha to'liq aniqlash mumkin emas (qarang. Pyuts 1989: 201-202). 4-jihat esa, nutq davomi sifatida erkin bilvosita nutq qo'shiladigan bog'lovchili ergash gapni ko'rsatadi. Bu nuqtayi nazarni hikoyachidan xarakterga o'zgartiradi. Erkin nutqda Yevgeniyning kech kelgani uchun uzoqroq tushuntirish mavjud. Shunga ko'ra erkin bilvosita nutqning sintaktik holati munozarali. Ba'zilar unga mustaqil jumla sifatida maqom beradi, chunki hech qanday o'rnatilgan nutq ko'rsatkichi yo'q, boshqalari erkin IRni bog'liq deb bilishadi, chunki ularning bevosita muhitida hech bo'lmaganda nutq ko'rsatkichlari mavjud (qarang. Thieroff 1992: 256f). Bu turli vaznlar istak maylining rolini izohlash bilan bog'liq. Agar istak mayli nutqning sintaktik bog'liqligining belgisi sifatida tushunilsa, erkin bilvosita nutq oldingi nutq ko'rinishiga (bilvosita)

bog'liqdir: Fe'lga bevosita bog'liq bo'lgan nutqni va bir nechta bilvosita gaplar bir-biridan keyin keladigan va nutqqa kirish fe'li takrorlanmaydigan xabarli nutqni farqlash kerak. Bosh gap yo'qligi sababli bu ergash gaplar bog'lovchili ergash gaplar shaklida emas, balki chegaralangan fe'lning ikkinchi o'rinli ergash gaplar shaklida bo'ladi. Bunday holda, istak mayli majburiydir, chunki aks holda gaplar tobe emas, balki mustaqil bosh gaplar sifatida tushunilmaydi va nutq bilvosita emas, balki so'zlovchining to'g'ridan-to'g'ri bayonoti sifatida tushuniladi (Helbig/Buscha 2001: 177).). Flemig esa istak maylini faqat bironing nutqi aloqasining belgisi deb hisoblaydi. Uning fikricha, erkin bilvosita so'z mustaqil bosh jumalarni o'z ichiga oladi: "Nutq umumiy bayonotdan borgan sari uzoqroq vaqt davomida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik xususiyatini yo'qotadi" (Flemig 1959: 50f). Erkin bilvosita nutqning tayinlanishi ham farq qiladi. Jeger, Kaufmann, Admoni ilgari surganidek, erkin bilvosita nutq istak mayli foydalanish va deytik fe'l siljishi tufayli bilvosita nutqning bir varianti sifatida (qarang: 2001: 177 va Fabricius-Hansen 2002: 14) va yoki mustaqil shakl sifatida qaraladi. (Shuningdek

qarang: Shtaynberg (1971: 143), Chunki tobe bo'lakning tobe va fe'l o'rni kabi ba'zi belgilari yuzaga kelmaydi. Biroq Thieroff quyidagilarni ta'kidlaydi: Sintaktik bog'liqlik aslida faqat tendensiyada mavjud va deytikaning "siljishi", albatta, agar to'g'ridan-to'g'ri nutqda deytika bo'lsa, mumkin bo'ladi, bu hech qanday shart emas. Ammo bunday siljish sodir bo'lsa ham, tinglovchi tomonidan tan olinishi kerak va bu mustaqil bandda osonlikcha mumkin emas. Bu holatlarning barchasida istak mayli majburiydir, chunki u bilvosita nutqni aniqlashning yagona vositasidir. Xuddi shunday Breslauer, Flemig fikricha, faqat erkin bilvosita nutqqa mustaqillik tendensiyasini beradi, chunki "istak mayli birinchi navbatda nutqning bilvosita takrorlanishini tavsiflaydi, lekin ikkinchidan, sintaktik qaramlikni ham tavsiflaydi" (Breslauer: 50; 63. 126).

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, bilvosita nutqni tahlil qilishda, so'zlovchining holati, millati, ijtimoiy kelib chiqishi, suhbat jarayonidagi muddaosi, jinsi, kayfiyati hisobga olinishi lozim, chunki shundagina tahlil to'liq maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi. Negaki bir qarashda oddiydek tuyulsa-da, ular orasida o'zaro farqlar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fabricius-Hansen, Cathrine (1989): Tempus im indirekten Referat. In: Abraham, Werner/ Janssen, Theo (Hg.): Tempus -Aspekt –Modus. Tübingen: Niemeyer (= Linguistische Arbeiten; 237), 155-189.
2. Fabricius-Hansen, Cathrine (1999): „Moody time“. Indikativ und Konjunktiv im deutschen Tempussystem. Linguistik und Literaturwissenschaft 29/113, 119-146
3. Fabricius-Hansen, Cathrine (2002): Nicht-direktes Referat im Deutschen. Typologie und Abgrenzungsprobleme. In: Fabricius-Hansen, Cathrine; Leirbukt, Oddleif; Letnes, Ole (Hg.): Modus, Modalverben, Modalpartikeln. Trier: Wissenschaftlicher Verlag (Fokus; 25), 7-29.
4. Fabricius-Hansen, Cathrine (2004): Wessen Redehintergrund? Indirektheitskontexte aus kontrastiver Sicht (Deutsch – Norwegisch – Englisch). In: Leirbukt, Oddleif (Hg.): Tempus/Temporalität und Modus/Modalität. Tübingen: Stauffenburg (= Eurogermanistik; 18), 119–156.
5. Fabricius-Hansen, Cathrine (2009): Das Verb. In: Duden. Die Grammatik. 8. Aufl. Mannheim [u.a.]: Dudenverlag, 389-566.
6. Günthner, Susanne (1997): Stilisierungsverfahren in der Redewiedergabe. Die „Überlagerung von Stimmen“ als Mittel der moralischen Verurteilung in Vorwurfsrekonstruktionen. In: Sandig, Barbara/Selting, Margret (Hg.): Sprech- und Gesprächsstile. Berlin [u.a.]: de Gruyter, 94-122
7. Pütz, Herbert (1989): Referat - vor allem berichtete Rede- im Deutschen und Norwegischen. In: Abraham, Werner/Janssen, Theo (Hg.): Tempus-Aspekt-Modus. Die lexikalischen und grammatischen Formen in den germanischen Sprachen. Tübingen: Niemeyer, (= Linguistische Arbeiten; 237), 183-226.
8. Steinberg, Günther (1971): Erlebte Rede. Ihre Eigenart und ihre Formen in neuerer deutscher, französischer und englischer Erzählliteratur. Göppingen: Kümmerle (= Göppinger Arbeiten zur Germanistik 50;51).
9. Thieroff, Rolf (2007): Wer spricht? Über die Formen der Redewiedergabe im Deutschen. In: Convivium. Germanistisches Jahrbuch Polen 2007. Bonn: Deutscher Akademischer Austauschdienst, 207–226.

Анвар МУХИТДИНОВ,
Шахноза САМИНЖОНОВА,

1Ферганский государственный университет

КОГНИТИВНЫЕ ЕДИНИЦЫ ЯЗЫКА КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация: данная статья посвящена изучению когнитивных единиц языка, их распространение и значение в современном русском языке и медиапространстве. Даны выводы о дискурсе языка в IT, технологической сингулярности, цифровизации языка в медиалингвистике, фреймовых представлениях и блендах. Идентифицируется проблема языка в новой информационной парадигме.

Ключевые слова и выражения: когнитивная лингвистика, глубинные структуры, поверхностные структуры, медиапространство, технологическая сингулярность, корпусная лингвистика, акроним, фрейм.

Annotation: this article is devoted to the study of cognitive units of language, their distribution and meaning in modern Russian and the media space. Conclusions are given about the discourse of language in IT, technological singularity, digitalization of language in media linguistics, frame representations and blends. The problem of language in the new information paradigm is identified.

Keywords: cognitive linguistics, deep structures, surface structures, media space, technological singularity, corpus linguistics, acronym, frame.

ВВЕДЕНИЕ

XXI век – век развития не только науки, но и технологий и медиапространства. «Хомскианская» революция в конце 60-х годов минувшего столетия привела к кардинальному изменению методологической установки, идея относительно разграничения глубинных структур (deep structure) и поверхностных структур (surface structure) получила признание в качестве приоритетной задачи науки о языке, выявление отношений между этими структурами способствовала кардинальному изменению парадигмы лингвистики. [1]

В мировой лингвистике, особенно в междисциплинарной отрасли языкознания – когнитивной лингвистике, пристальное внимание обращалось исследованию глубинных структур. Сам термин «когнитивная лингвистика» возник сравнительно недавно, но даже при этом существует очень множество мнений по данному направлению. экстраполяции тенденций развития языка в виртуальном информационном пространстве, обоснование идеи о сохранении доминирующего статуса языка в эпоху технологической сингулярности.

1. ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Говоря о языке медиапространства целесообразно упомянуть о некоторых футурологических предположениях относительно наступления эпохи технологической сингулярности, когда компьютеры будут экспоненциально умнее людей. Высказываются предположения о том, что технологическая сингулярность может наступить уже около 2030 года, по мнению футуролога Рэймонда Курцвейла такой перелом наступит в 2045 году [2].

Установление когнитивной лингвистики как науки и ее развитие относят к работам в первую очередь Дж. Миллера и Н. Хомского. И здесь очень важно отметить что именно Н. Хомский поставил вопрос о сути языковой способности и ее представленности в мозгу человека в виде ментальных (относящихся к мышлению, сознанию) репрезентаций. Ученых объединяли критика бихевиоризма и обращение к внутренним аспектам организации языка. Но далее пути генеративизма и когнитивизма разошлись.

Язык как основное средство коммуникации в век информационных технологий используется в новой среде – виртуальном пространстве. Появляется общение, осуществляемое посредством компьютера, которое можно выделить как отдельный вид коммуникации. Речь, используемая в процессе виртуальной коммуникации, должна иметь ряд отличительных черт. Этими чертами могут являться изменения общепринятых правил орфографии, пунктуации, синтаксиса, отсутствие принадлежности текстов к письменному или устному типам речи.

Появляется общение, проводимое в онлайн мире, которое возможно отметить как отдельный вид коммуникации. Дискурс онлайн коммуникации должен быть своеобразного происхождения. Здесь возможны отклонения от общепринятых норм языка, т.е. правил орфографии, пунктуации, синтаксиса, отсутствие принадлежности текстов к письменному или устному типам речи. Таким образом, исследование отличительных особенностей коммуникации посредством IT технологий является важным.

С расширением сети IT в медиапространстве появилась новая, сугубо лингвистическая

отрасль языкознания – корпусная лингвистика. Как раздел языкознания корпусная лингвистика занимается разработкой, созданием и использованием текстовых корпусов. [6]

В компьютерном языке, в Интернет-переписках наблюдается цифровизация языка. В сфере информационных технологий вместо общения общепринятыми знаками – словами, используются слияния слов и цифр, что приводит к образованию новых акронимов:

R2P – request to payment – Заявки на оплату

R2P – research to practice – Исследования в практике

R2P – responsibility to protect – Ответственность за защиту

R2P – right to protect – Право на защиту.

BMW – be my wife – Будь моей женой.

Пример стандартной переписки на английском языке:

WUZZUP G2TU SMTH LMK WH5 WB ASAP
404 TTYL G2G

Перевод данного сообщения имеет следующее содержание:

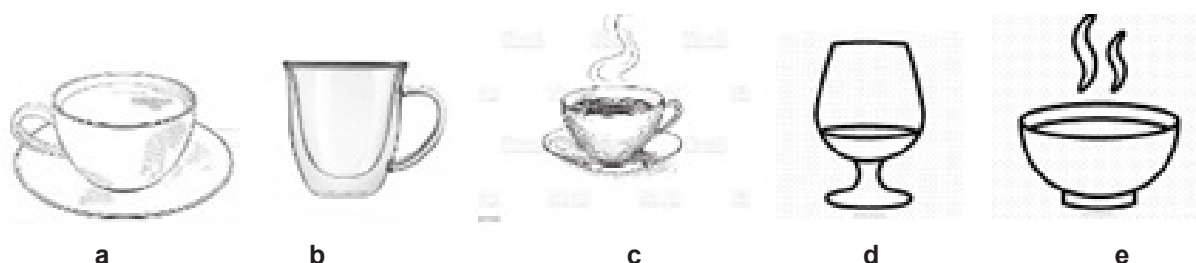
– Привет, как дела? Нужно кое-что обсудить с тобой. Дай мне знать, когда ты сможешь. Ответь как можно скорее. [7]

Подобные сокращения и цифровые акронимы используются в разных языках, что в медиапро-

странстве помогает выражать мысли настолько лаконично и ясно, насколько это возможно.

Многие ученые сходятся во мнении, что базовым принципом когнитивной лингвистики является ее междисциплинарность, так как она в какой-то степени стремится соединить несколько направлений в единое целое и с этой точки зрения выделяют ряд основных положений характерных для большей части когнитивных исследований. Когнитивная лингвистика признает, что для практических целей часто бывает полезно рассматривать такие области, как синтаксис, семантика и фонология, как условно отличные друг от друга.

Изучение синтаксической организации включает в себя, по крайней мере частично, изучение нескольких иных видов когнитивных и лингвистических явлений, чем изучение фонологической организации. Однако, учитывая «Обобщение – Приверженность», когнитивные лингвисты не согласны с тем, что «модули» или «подсистемы» языка организованы существенно различными способами, или действительно, что отдельные модули или подсистемы даже существуют. Важным недавним открытием в когнитивной психологии является то, что категоризация не является критериальной. В качестве примера рассмотрим изображения:

Вполне вероятно, что носители английского языка выбрали бы первое изображение (a) как более репрезентативное для категории CUP, чем изображение (e). Однако, когда вы пьете из контейнера в пункте (e), говорящий может называть его чашкой. В другом случае, возможно, когда вы ели суп ложкой из того же контейнера (e), тот же говорящий мог бы описать его как миску. Это показывает, что не только классификация нечеткая (например, когда чашка становится миской), но также наше взаимодействие с конкретным предметом может повлиять на то, как мы его классифицируем. Несмотря на то, что каждый предмет на рисунке может быть оценен более или менее репрезентативно для категории слова CUP, они могут быть схожи на другом уровне, но также и

не иметь ни единого общего элемента. Однако нечеткость и семейное сходство – это не только признаки, применимые к физическим объектам, таким как чашки; эти признаки применимы и к лингвистическим категориям, таким как морфемы и слова. Более того, принципы структурирования категорий такого рода не ограничиваются конкретными видами лингвистических знаний, а применяются повсеместно. Другими словами, лингвистические категории – независимо от того, относятся ли они к фонологии, синтаксису или морфологии – все, по-видимому, демонстрируют эти явления. Формальные подходы к лингвистике склоняются к мнению, что конкретная категория демонстрирует единообразное поведение, которое характеризует данную категорию. Несмотря

на то, что лингвистические категории взаимосвязаны, они могут реализоваться в различной степени и приемах.

Одно из ключевых утверждений когнитивной семантики, особенно разработанное теоретиками концептуальной метафоры, заключается в том, что человеческое воображение играет решающую роль в когнитивных процессах и в том, что значит быть человеком. Эта тема получила дальнейшее развитие у Жюль Фоконье и Марка Тернера, пионеров «Теории блендов». Теория смещения или же теория блендов первоначально была разработана для того, чтобы учесть лингвистическую структуру и роль языка в конструировании смысла, особенно «творческие» аспекты конструирования смысла, такие как новые метафоры, контрафакты и так далее. Однако недавние исследования, проведенные большим международным сообществом ученых, интересующихся теорией смещения, породили мнение, что концептуальное смещение занимает центральное место в человеческом мышлении и воображении, и что доказательства этого можно найти не только в человеческом языке, но и в широком спектре других областей человеческой деятельности, такие как искусство, религиозная мысль и практика, а также научные усилия, и это лишь некоторые из них.

Также нужно упомянуть и о том, что когнитивная лингвистика на данном этапе развития связана и с медиапространством, так как XXI век – век IT технологий.

2. ВЫВОоды и ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Медиафера в современном мире весьма динамична и разнообразна, неоднородна. И чтобы

ответить на вопрос, не устарели ли печатные СМИ и взаимосвязанные с ней категории, нужно рассмотреть всё, что мы имеем на данную тему с когнитивной точки зрения. И в этом случае проанализировав многие стороны современного медиапространства, можем с точностью утверждать, что они всё еще играют существенную роль в распространении информации, а также с когнитивной точки зрения печатные СМИ приобретают новые когнитивные характеристики для понимания смысла слов. Например, слово аффилиация, которая до этого имела значение «стремление быть в обществе других людей», на сегодняшний день также имеет новое когнитивное значение «индексирование в наукометрических системах»; слова «блок» и «блокчейн» имеют значение последовательной цепи блоков, тогда как «блок транзакций» – специальная структура для записи группы транзакций в системе биткоин; или же современное наименование торговли «электронная торговля» – осуществление торгово-закупочной деятельности через Интернет или же организация онлайн методами обычной торговли.

Анализ дискурса языка в современном медиапространстве дает нам возможность сделать выводы о том, что современная когнитивная лингвистика взаимосвязана не только с языками, но и с другими направлениями человеческой жизнедеятельности, в случае наступлении эпохи технологической сингулярности в обозримом будущем, когда компьютеры будут экспоненциально умнее людей, язык сохранит свое доминирующее положение в сложной семиотической системе и будет основным фактором обеспечения экспоненциального развития всего контента культуры.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Хомский Н. Язык и мышление. – М.: Изд-во Московского университета, 1972. – 126 с.
2. Kurzweil R. The Singularity Is Near. N. Y.: Viking, 2005.
3. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
4. Mukhiddinov A.G. Cognitive linguistics. Textbook for undergraduates in the specialty – 70230101. In accordance with the order of the Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan No. 68 of March 27, 2023. - Linguistics (languages). Fergana, 2023.-130 p.
5. Мухиддинов А.Г. Основы нейролингвистики. Фергана, 2022. – 140 с..
6. Захаров В. П., Богданова С. Ю. Корпусная лингвистика. – СПб, 2013. –228 с.
7. <https://skysmart.ru/articles/english/populyarnye-sokrasheniya-v-anglijskom>

Мохинурхон ИБРОХИМОВА,

преподаватель Ферганский государственный университет

НЕВЕРБАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ОБЩЕНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Аннотация: в статье рассматриваются невербальные средства общения в художественном тексте, с акцентом на описание и анализ мимики. Исследуются основные виды невербального общения, их функции и роль в передаче эмоций и настроений. Статья подчеркивает значимость мимики для глубокого понимания внутреннего мира героев и общего эмоционального воздействия произведения.

Ключевые слова: невербальная коммуникация, мимика, художественный текст, эмоции, эмоциональное воздействие, психология персонажей.

Annotation: the article discusses non-verbal means of communication in a literary text, with an emphasis on the description and analysis of facial expressions. The main types of non-verbal communication, their functions and role in the transmission of emotions and moods are investigated. The article emphasizes the importance of facial expressions for a deep understanding of the inner world of the characters and the overall emotional impact of the work.

Keywords: non-verbal communication, facial expressions, artistic text, emotions, emotional impact, psychology of characters.

Annotatsiya: maqolada yuz ifodalarini tavsiflash va tahlil qilishga urg'u berib, badiiy matndagi og'zaki bo'lmagan aloqa vositalari ko'rib chiqiladi. Og'zaki bo'lmagan muloqotning asosiy turlari, ularning vazifalari va his-tuyg'ular va kayfiyatlarni yetkazishdagi roli o'rganiladi. Maqolada qahramonlarning ichki dunyosini va asarning umumiy hissiy ta'sirini chuqur anglash uchun yuz ifodalarining ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: og'zaki bo'lmagan aloqa, yuz ifodalari, badiiy matn, his-tuyg'ular, hissiy ta'sir, belgilar psixologiyasi.

В наши дни вопрос о содержании, разнообразии и функциях невербальных средств общения привлекает значительное внимание исследователей из различных научных областей: языкознания, психологии, социологии, педагогики, социальной коммуникации и других. В области языкознания выделяются два основных способа общения: вербальный и невербальный, которые взаимосвязаны и дополняют друг друга. По мнению Жэнь Фэй, невербальные средства помогают передавать информацию между людьми и интерпретировать эту информацию [4, 8].

Проблема невербальных средств коммуникации остается актуальной и пока не полностью решенной. Одной из причин этого является отсутствие единого понимания большого количества терминов, включающих понятие «невербальность». Следует отметить, что в науке также используется термин «паралингвистические средства общения» вместо «невербальный».

Если речь является основным средством вербального общения, то в невербальной коммуникации не используются слова как таковые. По мнению Г.Е. Крейдлина, для невербальной коммуникации и общения важным становится тело человека и конкретная ситуация, когда люди прибегают к невербальным или паралингвистическим элементам, чтобы осуществить свои намерения [5, 45].

Понятийное содержание «невербальной коммуникации» гораздо шире, чем «вербальной коммуникации». При создании коммуникативной си-

туации для передачи информации используется широкий спектр невербального поведения человека: жесты, мимика, взгляд, позы, походки и другие, которые могут быть схожи или различаться в значениях и использовании в разных культурах. Не случайно в работе Ю.Е. Прохорова «Русское коммуникативное поведение» впервые упоминается термин «коммуникативное поведение».

Ученые выделяют следующие основные формы невербального общения в реальных ситуациях [7, 22].

1. Проксимические средства относятся к пространственной системе коммуникации и определяют расстояние между участниками в различных видах общения. Ученые выделяют четыре зоны: интимную (до 50 см) для близких связей, персональную (от 50 до 120 см) для общения с знакомыми, социальную (от 120 до 350 см) для контакта с незнакомцами и в официальных ситуациях, а также публичную (свыше 350 см) для общения с большими группами. Выбор расстояния для общения может зависеть не только от общепринятых норм, но и от взаимоотношений и психологических особенностей участников.

2. Просодические и экстралингвистические средства невербальной коммуникации связаны с озвучкой, которая носит индивидуальный характер у каждого человека. Таким образом, можно раскрывать эмоциональное и психологическое состояние собеседника, понимая его внутренний мир.

3. Тактильные средства коммуникации связа-

ны с прикосновениями: рукопожатием, поцелуем, похлопыванием по плечу, касанием руки. Форма их проявления зависит от пола, возраста, статуса и личностных особенностей участников. Они являются индикатором статусных и ролевых отношений. Ошибочное или избыточное использование тактильных средств может привести к конфликтам. Различают профессиональные (при трудовой деятельности), протокольные (дипломатические) и дружеские прикосновения.

4. Доктор Алан Хирш выделяет также невербальное воздействие с помощью запахов. Ольфакция – наука о языке запахов и их коммуникативных возможностях. Этот феномен отразился в романе Патрика Зюскинда «Парфюмер» и в рассказе А.П. Чехова «Толстый и тонкий», где восприятие персонажей было определено запахами как элементом социального статуса до словесного обмена.

5. Кинесические. К средствам кинесики, то есть внешнего проявления чувств и эмоций, относят мимику, жестикуляцию, позы, взгляд, походку.

Мимика играет ключевую роль в повседневной жизни, будучи одним из основных средств невербальной коммуникации. Лицевые выражения способны передавать широкий спектр эмоций и состояний, от радости и удивления до гнева и печали, часто более точно и выразительно, чем слова. Мимика помогает людям понять друг друга без необходимости использования вербальных сообщений, делая взаимодействие более эффективным и эмоционально насыщенным.

В художественной литературе мимика также занимает важное место. Она служит мощным инструментом для создания и раскрытия образов персонажей, помогая авторам передавать тонкие психологические и эмоциональные нюансы. Описание мимических выражений позволяет читателю глубже проникнуть в внутренний мир героев, понять их переживания и мотивы, что делает литературное произведение более живым и достоверным.

Мимика представляет собой совокупность вы-

ражений лица, которые являются результатом движения мышц, расположенных под кожей. Эти движения позволяют лицу выражать различные эмоции и состояния, такие как радость, гнев, удивление, печаль и многие другие. Мимические выражения являются одной из самых важных форм невербальной коммуникации, так как они способны передавать информацию быстрее и зачастую точнее, чем слова.

Мимика выполняет несколько ключевых функций в процессе передачи эмоций и настроений: передача эмоций, регуляция взаимодействия, уточнение вербальной коммуникации.

В художественной литературе мимика играет аналогичную роль, помогая авторам живо и точно передать эмоциональные состояния персонажей. Через детальное описание лицевых выражений писатели могут глубже раскрыть внутренний мир героев, показать их переживания, мотивации и реакции на происходящее. Описание мимики также способствует созданию определенной атмосферы и настроения, усиливая эмоциональное воздействие на читателя и делая повествование более живым и реалистичным.

Как можно заключить, разнообразные невербальные компоненты коммуникации несут значительную информационную нагрузку и расширяют коммуникативные возможности людей. Невербальные средства общения в той или иной коммуникативной ситуации дополняют речевые, создают психологический контакт, выражают эмоции, помогают регулировать течение процесса общения, в конечном итоге – достигать цели общения.

Изучение способов и методов описания мимики в литературе позволяет глубже понять замысел автора и эмоциональное воздействие произведения на читателя, что делает исследование данной темы актуальным и значимым для литературоведов и исследователей невербальной коммуникации.

Использованная литература:

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания [Текст] Ю.Д. Апресян. Вопросы языкознания, 1995. № 1. С.37–65.
2. Горелов Н.И. Невербальные компоненты коммуникации. - М.: Наука, 1980. – 103с.
3. Дубина Л.В. Исследование невербальных средств коммуникации. - М.: Лаборатория книги, 2012. – 175 с.
4. Жэнь Фэй. Невербальная коммуникация и ее отражение в художественном тексте: на материале произведений А.П. Чехова. Автореф. дисс. к.ф.н. 10.02.01 Пермский гос. иссл. ун-т. - Пермь, 2017. – 26 с.
5. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык / Г.Н. Крейдлин. - М.: НЛО, 2002. – 581с.
6. Лабунская В.А. Невербальное поведение / В.А. Лабунская. - Ростов н/Д: Изд.-во Рост. Ун-та, 1986. – 135 с.
7. Прохоров Ю. Е., Стернин И. А. Русские: коммуникативное поведение. 5-е изд., стер. М.: Флинта, 2016, 166 с.

Sitara SAMANDAROVA,
 Navoiy Innovation University

LEXICOGRAPHIC STUDY OF DIPLOMATIC TERMS IN ENGLISH- UZBEK LANGUAGES

Annotation: this article presents a lexicographic study comparing diplomatic terminology between the English and Uzbek languages. Through systematic analysis of primary sources including dictionaries, glossaries, and diplomatic documents, key similarities and differences in the lexicons used to discuss international relations concepts are identified. Findings indicate significant overlap in core terminology adopted from Western diplomatic tradition, alongside unique terms in Uzbek arising from historical and cultural factors.

Keywords: *lexicography, diplomatic terminology, English, Uzbek, comparative analysis*

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi diplomatik terminologiyani taqqoslaydigan leksikografik tadqiqotlar keltirilgan. Lug'atlar va diplomatik hujjatlarni o'z ichiga olgan asosiy manbalarni tizimli tahlil qilish orqali xalqaro munosabatlar tushunchalarini muhokama qilish uchun ishlatiladigan leksikonlarning asosiy o'xshashliklari va farqlari aniqlandi. Natijalar tarixiy va madaniy omillardan kelib chiqadigan o'zbek tilidagi noyob atamalar bilan bir qatorda G'arb diplomatik an'analaridan qabul qilingan asosiy terminologiyada sezilarli o'xshashlikni ko'rsatmoqda.

Kalit so'zlar: *leksikografiya, diplomatik terminologiya, ingliz, o'zbek, qiyosiy tahlil*

Аннотация: в данной статье представлено лексикографическое исследование, в котором сравнивается дипломатическая терминология английского и узбекского языков. На основе систематического анализа первоисточников, включая словари, глоссарии и дипломатические документы, выявлены ключевые сходства и различия в лексике, используемой для обсуждения концепций международных отношений. Полученные данные указывают на значительное дублирование основной терминологии, заимствованной из западной дипломатической традиции, наряду с уникальными терминами в узбекском языке, обусловленными историческими и культурными факторами.

Ключевые слова: *лексикография, дипломатическая терминология, английский, узбекский, сравнительный анализ*

INTRODUCTION

The language of diplomacy forms a specialized lexicon essential to international relations discourse [1]. While drawing on terms used in general parlance, it comprises a distinct subset shaped by norms and conventions developed over centuries of state interactions [2]. As a relatively young independent state, established following the dissolution of the Soviet Union, Uzbekistan has faced the task of articulating its foreign policy objectives and conducting diplomacy in both its native tongue and on the global stage [3,4]. Comparative lexicographic analysis of English and Uzbek diplomatic terminology can yield insights into the convergences and divergences between these languages in the international relations domain.

METHODS AND LITERATURE REVIEW

The final stage involved both quantitative and qualitative analysis. Lexical frequency was tabulated, with most commonly occurring terms shortlisted for detailed examination. Etymologies were traced to determine lexical origins and paths of transmission. Paradigmatic sense relations were mapped to reveal systemic similarities and contrasts between the two lexicons. Through synthesis of these strands, key findings and conclusions were generated.

Scholarship on diplomatic language has tended to focus on major world languages, with less attention

given to emerging actors on the global stage. A notable exception is Doiran's comparative study of Russian and Uzbek diplomatic correspondence, which identified areas of continuity and innovation in post-Soviet diplomacy [5]. Ismatova provided a useful overview of factors shaping the evolution of Uzbek political and legal terminology [6]. Recent lexicographic works by Juraev [7] and Mansurov [8] have laid groundwork for the systematic study of Uzbek language in specialist domains.

In the broader literature, several themes are salient. The significance of cultural context in shaping diplomatic lexicons is underscored by Farah's treatment of Arabic diplomatic language [9]. Noting the formative influence of Islamic conceptions of statecraft, Farah highlights the role of lexical transfer in the emergence of modern Middle Eastern diplomacy. Similar dynamics can be seen in Okafor's study of anglophone African diplomatic rhetoric, which foregrounds the hybridization of traditional and Western political concepts [10].

RESULTS

Analysis of the Uzbek diplomatic lexicon revealed a complex picture of continuity and change, universality and particularity. At the most basic level, a high degree of semantic overlap was observed with English terminology. The majority of core concepts - such as sovereignty (*suverenitet*), diplomacy (*diplomatiya*),

ambassador (elchi), treaty (shartnoma) - have direct equivalents, with cognates and loan words comprising a significant share. Russian was found to be the primary mediating language, reflecting Uzbekistan's Soviet heritage and continued ties.

Lexical frequency analysis indicated that the most commonly used terms in Uzbek closely matched those in English. Of the top 50 items, 80% had direct correspondences, pointing to a common conceptual core. These included fundamental notions such as state (davlat), international (xalqaro), foreign policy (tashqi siyosat), cooperation (hamkorlik), and security (xavfsizlik). Contextual analysis confirmed that these terms were used in broadly similar ways across the two languages.

However, the Uzbek lexicon also exhibited distinctive features. A significant number of items were found to have Persian, Arabic or Turkic etymologies, reflecting the region's cultural and linguistic heritage. Terms such as vasiy (envoy), ahd (covenant), and yorliq (decree) evoke traditional forms of diplomacy predating the Russian imperial and Soviet eras. Some of these have no exact English equivalents, pointing to differences in the conceptualization of diplomatic processes and structures.

Paradigmatic analysis revealed further systemic contrasts. Whereas the English lexicon is characterized by a proliferation of quasi-synonyms (e.g. ambassador, envoy, emissary), Uzbek displays greater economy, often using a single term (elchi) to cover a range of related concepts. Conversely, Uzbek has a more developed vocabulary for certain ritualistic aspects of diplomacy, such as forms of greeting and address. This reflects the language's rootedness in a hierarchical cultural system with clearly demarcated social roles.

ANALYSIS AND DISCUSSION

The findings of this study support the view that diplomatic language is a product of both universal communicative needs and particular cultural contexts. The prevalence of cognates and loan words in Uzbek

attests to the formative influence of Western diplomatic traditions, mediated through Russian. This reflects Uzbekistan's integration into the international state system and adoption of its norms and conventions. At the same time, the persistence of locally-derived terminology points to the ongoing salience of cultural identity in shaping diplomatic discourse.

These dual imperatives are evident in the Uzbek government's efforts to cultivate a distinctive national brand while engaging with global audiences. On one hand, official translations of key policy documents and speeches employ internationalized language, replete with references to "win-win cooperation", "sustainable development" and "mutual benefit". On the other, they invoke traditional concepts and symbols to project cultural authenticity. This balancing act is encapsulated in the ubiquitous slogan "Uzbekistan - a country with great future", which blends aspirational global rhetoric with allusions to national revival.

CONCLUSION

This study has shown that the Uzbek diplomatic lexicon is a product of complex cultural and historical factors, reflecting the country's position at the intersection of multiple linguistic and political influences. While sharing a common core with English terminology, it also exhibits distinctive features which point to alternative conceptualizations of diplomacy and international relations. These differences are not merely semantic, but are rooted in deeper cognitive and cultural frameworks.

The findings underscore the importance of cultural sensitivity and reflexivity in the use of diplomatic language. As states seek to navigate the competing demands of global integration and local identity, they must find ways to express themselves that are both internationally intelligible and culturally authentic. This requires a willingness to engage with alternative modes of understanding and communication, and to challenge the power dynamics embedded in dominant discourses.

REFERENCES

1. Berridge, G. R. (2015). *Diplomacy: Theory and Practice*. Palgrave Macmillan.
2. Freeman, C. W. (2010). *Diplomat's Dictionary*. United States Institute of Peace Press.
3. Rakhimov, M. (2018). Uzbekistan's Contemporary Diplomacy: Key Aspects and Features. *Journal of International Relations and Foreign Policy*, 6(1), 1-10.
4. Juraev, S. (2020). Comparative Analysis of Diplomatic Terminology in English and Uzbek. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 3(5), 1-8.
5. Doiran, M. (2019). Continuity and Change in Uzbek Diplomatic Correspondence: A Comparative Study with Russian. *Philology Matters*, 2019(3), 102-115.
6. Ismatova, N. (2016). Formation of Political and Legal Terminology in the Uzbek Language. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*, 8(2), 28-31.
7. Juraev, S. (2021). Lexicographic Analysis of Uzbek Legal Terminology. *International Journal of Law, Language & Discourse*, 8(1), 22-31.
8. Mansurov, B. (2018). *Compiling an Uzbek-English Dictionary of Economic Terms: Problems and Solutions*.

Linguistica Antverpiensia, New Series–Themes in Translation Studies, 17, 215-224.

9. Farah, W. (2002). The Use of Arabic Diplomatic Language in Interstate Relations. *Diplomacy & Statecraft*, 13(4), 23-38.

10. Okafor, V. O. (2015). The Diplomacy of Anglophone West African States: An Analysis of the Language of International Relations. *African Identities*, 13(3), 280-293.

Sardor SURMANOV,

EFL Instructor/ Lecturer at "Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers" National Research University

EXPLORING THE IMPACT OF AUTHENTIC LISTENING MATERIALS ON FLUENCY IN INTERMEDIATE LEARNERS

Annotation: this study investigates the effectiveness of authentic listening materials in improving fluency among intermediate language learners. Employing a controlled experimental design, the research examines both quantitative and qualitative outcomes. The findings indicate substantial enhancements in listening comprehension, speaking fluency, and learner confidence. Renowned scholars such as Stephen Krashen, John Field, Rebecca Oxford, Michael Rost, and Christine Goh have previously emphasized the importance of authentic materials and strategies for developing listening proficiency in language acquisition. This study extends their work and includes references to the author's previous studies in language education.

Keywords: *authentic listening materials, fluency, intermediate learners, listening comprehension, speaking fluency, and language acquisition.*

Annotatsiya: ushbu tadqiqot o'rta darajadagi til o'rganuvchilarda ravonlikni oshirishda autentik tinglash materiallarining samaradorligini o'rganadi. Nazorat qilnadigan eksperimental metoddan foydalangan holda, tadqiqot miqdoriy va sifat natijalarini o'rganadi. Natijalar tinglab tushunish, ravon gapirish va o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchi sezilarli darajada yaxshilanganligini ko'rsatadi. Stiven Krashen, Jon Fild, Rebekka Oksford, Maykl Rost va Kristin Goh kabi taniqli olimlar tilni o'zlashtirishda tinglash malakasini rivojlantirish uchun autentik materiallar va strategiyalarning muhimligini ilgari ta'kidlab o'tishgan. Ushbu tadqiqot ularning ishlarini kengaytiradi va muallifning til ta'limi bo'yicha oldingi tadqiqotlarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: *autentik material, tinglab tushunish, ravonlik, o'rta darajadagi o'quvchilar, gapirishda ravonlik, tilni o'zlashtirish.*

Аннотация: в этом исследовании изучается эффективность аутентичных материалов для аудирования в улучшении беглости речи среди изучающих язык среднего уровня. Используя контролируемый экспериментальный план, исследование изучает как количественные, так и качественные результаты. Результаты указывают на существенное улучшение понимания речи на слух, беглости речи и уверенности учащихся. Известные ученые, такие как Стивен Крашен, Джон Филд, Ребекка Оксфорд, Майкл Рост и Кристина Го, ранее подчеркивали важность аутентичных материалов и стратегий для развития навыков аудирования при овладении языком. Это исследование расширяет их работу и включает ссылки на предыдущие исследования автора в области языкового образования.

Ключевые слова: *аутентичные материалы для прослушивания, беглость речи, учащиеся среднего уровня, понимание на слух, беглость речи и овладение языком.*

Introduction. Fluency in a second language encompasses the ability to comprehend spoken language effortlessly and to speak with ease and confidence. For intermediate learners, reaching this level of fluency requires exposure to language that mirrors real-life usage. This study explores the impact of authentic listening materials on the fluency of intermediate language learners, drawing on the theoretical frameworks and empirical findings of prominent scholars in the field.

Authentic listening materials refer to audio and video content originally created for native speakers, such as news broadcasts, podcasts, films, and interviews. Unlike scripted educational materials, authentic materials provide learners with exposure to natural

language usage, including idiomatic expressions, varied accents, and real-world contexts.

Literature review. The use of such materials has been advocated by researchers like Stephen Krashen, who emphasizes the importance of comprehensible input in language learning (Krashen, 1985; Krashen & Terrell, 1983). Similarly, John Field (2008) highlights the role of authentic listening in developing effective listening strategies and enhancing overall language proficiency.

Rebecca Oxford (1993, 2003) has extensively researched language learning strategies, including those specific to listening comprehension. Her work highlights the importance of metacognitive strategies, such as planning, monitoring, and evaluating one's

listening process, as well as cognitive strategies like note-taking and summarizing. The use of authentic materials can facilitate the development and application of these strategies, as learners encounter more complex and varied language input.

Michael Rost (2011) has contributed significantly to the understanding of the cognitive processes involved in listening comprehension. He emphasizes the role of bottom-up and top-down processing, as well as the importance of activating prior knowledge and contextual cues. Authentic materials provide a rich context for learners to engage in these cognitive processes, enhancing their ability to comprehend and interpret spoken language.

Christine Goh's research (2000) has explored the challenges faced by language learners in developing listening comprehension skills. She identifies factors such as vocabulary knowledge, processing speed, and task familiarity as potential obstacles. By exposing learners to authentic materials that reflect real-world language use, these obstacles can be addressed and overcome through repeated exposure and practice.

Previous research, including studies by Sardor Surmanov (2021, 2023), has investigated various methods to enhance language skills. Surmanov's work has demonstrated the effectiveness of using contextually rich materials tailored to learners' proficiency levels. This study aims to further elucidate the benefits of authentic listening materials by examining their impact on listening comprehension, speaking fluency, and learner confidence among intermediate learners.

Research methodology.

Participants

The study involved 80 intermediate language learners enrolled in a university language program. Participants were randomly assigned to either an experimental group (40 participants) or a control group (40 participants). The experimental group was exposed to authentic listening materials, while the control group used traditional scripted listening exercises.

Materials

The authentic listening materials used in this study included podcasts, news clips, movie excerpts, and

interviews. These materials were selected based on their relevance, accessibility, and appropriateness for intermediate learners. The control group's materials consisted of standard ESL listening exercises from widely used textbooks.

Procedure

The study was conducted over a 16-week period. Both groups underwent pre-tests to assess their baseline listening comprehension and speaking fluency. The experimental group engaged with authentic listening materials during class and as part of their homework assignments, while the control group followed a traditional curriculum.

Participants in the experimental group were required to listen to at least two authentic audio pieces per week and complete related comprehension and speaking tasks. These tasks were designed to promote the use of effective listening strategies, as outlined by researchers like Oxford (1993, 2003) and Rost (2011). The control group completed similar tasks using their scripted materials. Post-tests were administered at the end of the 16 weeks to measure changes in listening comprehension and speaking fluency.

Data Analysis

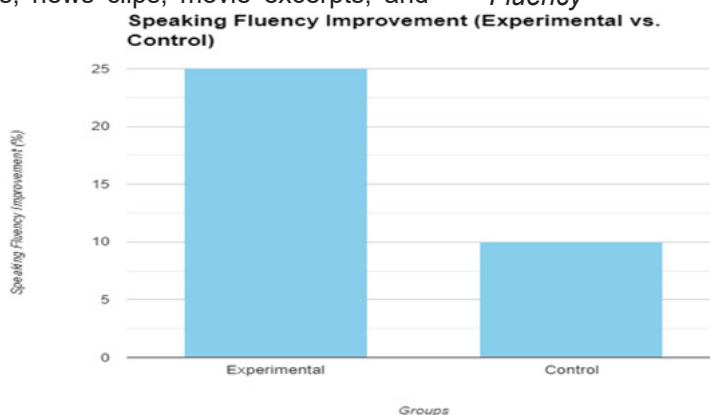
Data were analyzed using both quantitative and qualitative methods. Quantitative measures included pre-test and post-test scores in listening comprehension and speaking fluency. Qualitative data were gathered from participant journals and interviews to capture insights into their experiences with the listening materials.

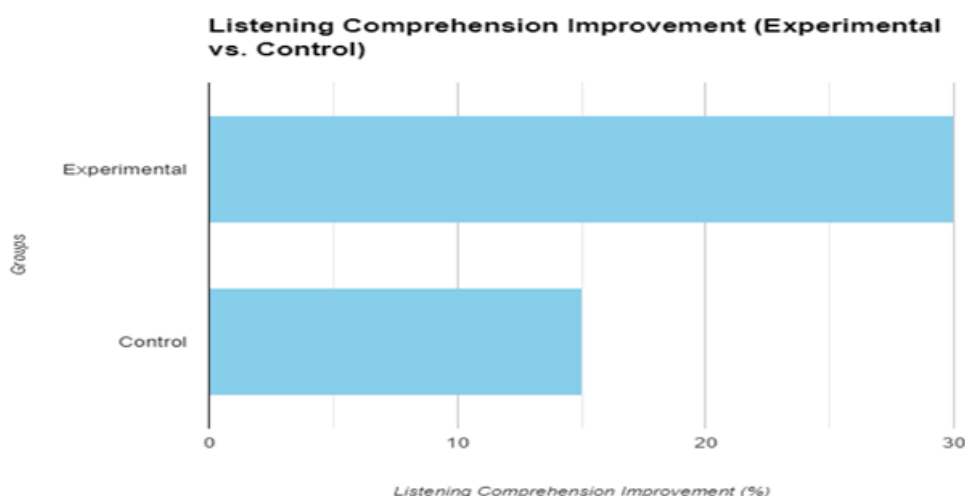
Analysis and results

Quantitative Findings

The pre-test and post-test scores indicated significant improvements in the experimental group's listening comprehension and speaking fluency compared to the control group. The average listening comprehension score of the experimental group increased by 30%, while the control group showed an increase of 15%. Speaking fluency scores in the experimental group improved by 25%, whereas the control group exhibited a 10% improvement.

Graph 1: Comparison of improvements in Speaking Fluency

Graph 2: Comparison of improvements in Listening Comprehension

Analysis of participant journals and interviews revealed that learners in the experimental group found the authentic listening materials more engaging and beneficial for developing real-world listening skills. They reported an increased ability to understand native speakers and a greater confidence in their speaking abilities. Many participants noted that the exposure to varied accents and idiomatic language helped them feel more prepared for real-life communication. These findings align with the work of Field (2008) and Rost (2011), who emphasize the importance of authentic input and context in developing effective listening strategies. The results of this study are consistent with the theoretical perspectives of leading researchers in the field. Stephen Krashen's input hypothesis posits that comprehensible input is crucial for language acquisition (Krashen, 1985). The significant gains in listening comprehension and speaking fluency observed in this study support Krashen's theory, suggesting that authentic listening materials provide the rich input necessary for language development. Furthermore, Krashen and Terrell's (1983) Natural Approach emphasizes the importance of exposing learners to meaningful and authentic language input, a principle that is reflected in the use of authentic listening materials in this study.

Integrating authentic listening materials into language curricula may also require educators to rethink their assessment methods. Traditional assessments that rely solely on scripted or

controlled listening exercises may not accurately reflect learners' abilities to comprehend and respond to authentic language input. Alternative assessment methods, such as portfolio-based assessments or performance-based tasks, could provide a more comprehensive evaluation of learners' listening and speaking skills in real-world contexts (Stiggins, 2017; O'Malley & Pierce, 1996).

While this study provides valuable insights into the benefits of authentic listening materials for intermediate learners, it is essential to acknowledge its limitations and identify areas for future research.

One limitation of this study is the relatively short duration of the intervention. Future research could explore the long-term effects of authentic listening materials on fluency and other language skills. Additionally, longitudinal studies could investigate whether the gains in listening comprehension and speaking fluency are sustained over an extended period and whether continued exposure to authentic materials leads to further improvements.

Furthermore, this study focused specifically on intermediate learners. Future research could investigate the impact of authentic listening materials on learners at different proficiency levels, such as beginners or advanced learners. Exploring the effectiveness of these materials across various proficiency levels could provide valuable insights for language educators and curriculum developers.

Another area for future exploration is the relationship between specific listening strategies and the use of authentic materials. While this study provided evidence of the overall benefits of

authentic materials, further research could delve into the specific strategies that learners employ when engaging with these materials and how those strategies contribute to improved listening comprehension and speaking fluency.

Additionally, future studies could examine the effectiveness of different types of authentic materials, such as podcasts, movies, or interviews, and how they impact various aspects of language learning, such as vocabulary acquisition, cultural awareness, or pragmatic competence. Such research could inform the selection and implementation of authentic materials in language classrooms.

Moreover, the role of individual differences in language learning, such as learning styles, motivation, and anxiety levels, could be explored in relation to the use of authentic listening materials. Understanding how these individual factors interact with the use of authentic materials could lead to more personalized and effective language instruction.

Conclusion. This study provides compelling evidence that authentic listening materials can significantly improve fluency among intermediate language learners. The findings support the theoretical frameworks of prominent researchers such as Stephen Krashen, John Field, Rebecca Oxford, Michael Rost, and Christine Goh, while also aligning with the principles of communicative

language teaching and the work of Sardor Surmanov on contextualized language learning materials.

By incorporating authentic listening materials into language curricula, educators can help learners achieve greater listening comprehension, speaking fluency, and confidence in their language abilities. The exposure to real-world language usage, varied accents, and contextual cues provided by these materials enhances learners' ability to understand and communicate effectively in authentic situations.

While this study contributes to the existing body of knowledge on the benefits of authentic materials, it also highlights the need for further research in this area. Exploring the long-term effects, individual differences, and the integration of authentic materials across language skills could provide valuable insights for language educators and curriculum developers.

Ultimately, the quest for effective language teaching strategies and materials is ongoing, driven by the goal of empowering learners to become confident and proficient communicators in the target language. By embracing the principles of authenticity, context, and learner-centered approaches, educators can create learning environments that foster meaningful language acquisition and prepare learners for successful real-world communication.

REFERENCES

1. Field, J. (2008). *Listening in the Language Classroom*. Cambridge University Press.
2. Goh, C. (2000). A Cognitive Perspective on Language Learners' Listening Comprehension Problems. *System*, 28(1), 55-75.
3. Krashen, S. D. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Longman.
4. Krashen, S. D., & Terrell, T. D. (1983). *The Natural Approach: Language Acquisition in the Classroom*. Alemany Press.
5. O'Malley, J. M., & Pierce, L. V. (1996). *Authentic Assessment for English Language Learners: Practical Approaches for Teachers*. Addison-Wesley Publishing Company.
6. Oxford, R. L. (2003). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Newbury House Publisher.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
8. Surmanov, S., & Azimova, M. (2020). Analysis of difficulties in vocabulary acquisition. *The Journal of Legal Studies*, 6(1), 144-153.
9. Toshmatov, O. S. (2021). Teaching English to students junior courses of law faculties. *Academic research in educational sciences*, 2(1), 428-437.
10. Vandergrift, L., & Goh, C. C. M. (2012). *Teaching and Learning Second Language Listening: Metacognition in Action*. Routledge.

Mekhrangiz KURBONOVA,

Teacher of English Faculty 2, The Department of Integrated English Course,
Samarkand State of Foreign Languages.

THE ROLE OF ANIMATION IN IMPROVING LISTENING SKILLS IN SCHOOL

Annotation: the relevance of the topic of this study is determined by the fact that at the initial stage of teaching a foreign language, listening is the main type of speech activity in real communication. The article is devoted to listening, which is one of the most complex types of speech activity. Currently, it is audio/video texts that allow students to improve their ability to perceive the speech of a native speaker, they reflect the characteristics of national culture, life reality, arouse students' cognitive interest, and are ready to discuss problems. and enter the discussion. Special attention is paid to the selection of audio or video materials that correspond to the modern reality of the foreign language-speaking society and create favorable conditions for students to learn new regional information and speech behavior of native speakers. , and would have contributed to their acquaintance with the life and culture of the people.

Keywords: *listening training, principles of selecting video material, means of teaching listening, stages of working with video text.*

Annotatsiya: ushbu tadqiqot mavzusining dolzarbligi chet tilini o'qitishning dastlabki bosqichida tinglash haqiqiy muloqotda nutq faoliyatining asosiy turi ekanligi bilan belgilanadi. Maqola nutq faoliyatining eng murakkab turlaridan biri bo'lgan tinglashga bag'ishlangan. Hozirda aynan audio va video matnlar o'quvchilarning ona tilida so'zlashuvchi nutqini idrok etish ko'nikmalarini oshirishga imkon beradi, ular milliy madaniyatning xususiyatlarini, hayotiy voqelikni aks ettiradi, o'quvchilarning kognitiv qiziqishini uyg'otadi, muammolarni muhokama qilishga tayyorlaydi. Xorijiy tillarda so'zlashuvchi jamiyatning zamonaviy voqeligiga mos keladigan va o'quvchilarning yangi mintaqaviy ma'lumotlarni, ona tilida so'zlashuvchilarning nutqiy xulq-atvorini o'zlashtirishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratadigan audio yoki video materiallarni tanlashga alohida e'tibor beradi. Xalq hayoti va madaniyati bilan tanishishlariga hissa qo'shgan bo'lar edi.

Kalit so'zlar: *tinglashni o'rgatish, videomaterial tanlash tamoyillari, tinglashni o'rgatish vositalari, videomatn bilan ishlash bosqichlari.*

Аннотация: актуальность темы данного исследования определяется тем, что на начальном этапе обучения иностранному языку аудирование является основным видом речевой деятельности в реальном общении. Статья посвящена аудированию, которое является одним из наиболее сложных видов речевой деятельности. В настоящее время именно аудио/видеотексты позволяют учащимся совершенствовать способность восприятия речи носителя языка, отражают особенности национальной культуры, жизненные реалии, вызывают у учащихся познавательный интерес, готовность к обсуждению проблем. и вступайте в обсуждение. Особое внимание уделяется подбору аудио- или видеоматериалов, соответствующих современной реальности иноязычного общества и создающих благоприятные условия для усвоения студентами новой региональной информации и речевого поведения носителей языка. , и способствовало бы их знакомству с бытом и культурой народа.

Ключевые слова: *обучение аудированию, принципы отбора видеоматериала, средства обучения аудированию, этапы работы с видеотекстом.*

Introduction

Changes in the school education system lead teachers to the need to search for new technologies for teaching a foreign language as a means of intercultural communication. Along with implementation, one of the conditions for modernizing the content of education is the development of new programs, the use of new technologies and approaches to the learning process. In this regard, it seems appropriate to use video materials in English lessons as a means to improve students' listening skills in secondary school.

The success of listening comprehension depends on several factors, the most important of which are individual age characteristics of the listener, speed of perception, and conditions (speed, amount and size of information, supports of perception). Listening comprehension is closely related to reading and speaking types of speech

activity. Because of this, the types of speech activity have similarities and differences. These are the following: Reading, listening, and reading are receptive types of speech activity because they are aimed at receiving information. This type of speech activity is precognition and assumption [4].

The term "listening" refers to hearing and understanding foreign language speech. Teaching this type of speech activity is a complex and far unsolved problem. But it is listening that determines the further success or failure of all practical language teaching. Within the framework of the concept of initially developing a foreign language education, on which we rely, listening has a special role: the development of auditory perception and leading children into the sound system of the language is the main task of the introductory stage. Teaching and developing listening skills involves

gradually forming receptive listening skills when working with phonetic, lexical, and grammatical material, i.e., recognizing and understanding words, phrases, and sentences, in connected texts. It is worth clarifying the understanding of the term "auditing skills". A skill is a skill brought to automatism, a high degree of perfection.

Auditing skills mean:

1) auditory lexical skills of recognizing by ear and understanding the meanings of individual words, and combinations of words, including the so-called supporting words in a sentence and connected text (dialogue and monologue);

2) auditive skills in understanding the grammatical form of words in phrases, sentences and connected text; According to G.V. Rogova and I.N. Vereshchagina, listening is listening comprehension of perceived speech. It represents perceptual, mental, mnemonic activity:

- perceptual, i.e. perception, reception, perception is carried out;
- thinking, i.e. execution is related to basic thinking operations: analysis, synthesis, induction, deduction, comparison, abstraction, concretization, etc.

According to N.D. Galskova and N.I. Guez "listening" – difficult receptive mental-mnemonic activity associated with the perception, understanding, and active processing of information contained in oral speech messages [Galskova, Gez 2006:161]

Working with audio text involves three stages:

1. PRE – listening – a preparatory stage, which is one of the most important and allows you to activate the student's mental activity in a certain direction, focus on the topic and update vocabulary before listening.

2. The main goal of the stage: removing the language difficulties of the audio text, as well as directing students' attention to further listening to the audio material. During the PRE – listening stage, the following sequence of tasks must be followed:

1) establish the situation, and the topic that will be discussed - give

an idea of what will be discussed, ask students to formulate their own goals for listening to this information, and, if necessary, help students set the right goal;

2) introduce new words, because unfamiliar words should not interfere with speech perception.

3) generate interest in the topic - perhaps by touching on a future topic

listening material based on personal experience;

4) predict the content - an attempt by title, topic, illustrations to guess what the conversation might be about, how it might develop events.

Examples of tasks at the pre-text stage include the following: working with pictures, maps, graphs, diagrams; repetition of lexical and grammatical material; reading a passage of text on the topic of listening; creation of semantic groups; prediction of the content of the audited text;

The next stage of WHILE - listening - text, is

necessary in order to remove difficulties during listening, focus attention on some important points and teach you to hear exactly the necessary information.

This stage can be divided into two parts:

Listening for gist, or listening to understand the general content of the text, without focusing on specific details.

After the first listening, you can ask students to exchange cards and make a mutual assessment of the correctness or incorrectness of the guesses made during the PRE - listening process.

Listening for specific information, or listening for understanding certain details of the text. At this stage, you can use tasks such as: True / False questions; multiple-choice questions; formfilling.

Examples of text stage tasks:

- listening with visual aids;
- filling out tables, drawing up graphs, diagrams;
- following the path on the map; matching, multiple correspondence;
- listening with understanding of the main content;
- filling in gaps in sentences and text;
- choosing an answer from a number of proposed ones; error correction;
- choice between official and informal styles, etc.

The final stage – (Post-listening) includes control understanding the listened text. The purpose of this stage is to summarize information, to do this in the form of oral statements, presentations, dramatization of dialogues, etc. It is necessary for the development of oral and written communication skills based on the listened text. Students study interpret, comment, and analyze the information contained in the text, express their opinion on the problem, and pose their problematic questions on the topic raised in the text. The result of the task listening should receive feedback: to what extent the task and the strategies selected to solve it contributed to the development of oral speech perception skills.

The task should be based on a real life situation and give the student an idea of what kind of information he will perceive and what he should do with it before starting listening.

Each type of language activity must develop certain listening skills: identification of structural elements of oral communication: sounds, related words, morphological features; determining the subject of the message, type of text, and context of the message; determining the main idea of the message; identifying minor details in a message; reproduction of a message in oral or written form.

The level of complexity of the text for listening should correspond to the task: it is desirable that the text have a clear logical structure. (chronological order of events, adherence to the principle from the main to the secondary); listeners should be familiar sociocultural features of the text (otherwise significant difficulties in understanding it may arise); the pace of speech and

clarity of diction should correspond to or slightly exceed the level of students' existing listening skills; listening objects must clearly differ from each other to facilitate understanding of the message (doctor - patient, reporter - passerby; male - female voice): it is desirable to have visual supports that facilitate understanding of the message (pictures, maps, diagrams). The listening task should be preceded by pre-text tasks.

Most learners think that they aren't able to understand speech especially which is in movies. But not at all, because this problem happens with almost every learner, not only with you.

If you are experiencing such a problem, you can solve it by following this strategy to lose your weaknesses in listening skills. Only clean paper, a pen, and headphones are required from you.

Open one of the native speaker's interviews and start to transcribe each sentence on your paper. It is such a productive manner of improving skills. It not only improves your listening but also contributes to your other skills too. If you want to get results as fast as possible,

start it today![3].

Text assignments must correspond to the setting of the task, the purpose of listening and the level of students. Knowing the goal listening helps students select the strategies required to complete a specific task. The outcome of a listening task should be feedback: to what extent the task and the strategies selected to solve it contributed to the development of oral language comprehension skills.

Conclusion

Thus, listening is one of the main directions in the development of a student's communicative qualities. This process causes the greatest difficulties in teaching a foreign language not only on the part of the student, but also on the part of the teacher. Therefore, the teacher must not only know what listening is, but also study and continuously use methods of teaching listening in his teaching activities, for example, such as video - materials. Next, we will consider in more detail how to use this method in English lessons.

REFERENCES

1. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учебное пособие для вузов – 4-е изд., стер. – М.: Академия. 2012. – 336 с
2. John P. Gogo loves English // Writing book. – Pearson Longman. – 2010. – 55 S.
3. Khurshedovna K. M., Akbarovna U. A. IMPROVING LISTENING SKILLS ON ANIMATION BASED APPROACH // Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 19. – C. 210-212.
4. Kurbonova M., Ismatova S. DEVELOPMENT OF LISTENING COMPREHENSION COMPETENCE OF ELEMENTARY SCHOOL PUPILS IN A FOREIGN LANGUAGE BASED ON ANIMATION APPROACH // Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – T. 3. – №. 12 Part 2. – C. 70-71

Mahliyo Pardayeva,

Qarshi davlat universiteti

Lingvistika kafedrası o'qituvchisi.

Pardayevamahliyo09@gmail.com

LINGUOPRAGMATIC ANALYSIS OF SOME WORD COMBINATIONS

Annotation: this scientific article comparatively analyzed the linguo-pragmatic analysis of word combinations on the example of the most used T. Dreiser's work "Sister Carrie" and also substantive word combinations in some works.

Key words: *pragma stylistics, semantics, lingua pragmatics, idiomatic expressions, symbolism, social commentary, substantive, interrogative sentences, speech act theory, deixis theory, discourse theory.*

Annotatsiya: bu ilmiy maqola so'z birikmalarining lingvopragmatik tahlilini eng ko'p qo'llanilgan T.Dreyzerning "Baxtiqaro Kerri" asari va shuningdek, ba'zi asarlardagi substantiv so'z birikmalari misolida qiyosiy jihatdan tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: *pragma stilistika, semantika, lingvopragmatika, idiomatik iboralar, simvolizm, ijtimoiy sharh, substantiv, so'roq gaplar, nutq akti nazariyasi, dexis nazariyasi, diskurs nazariyasi.*

Аннотация: в данной научной статье проведен сравнительный анализ лингвопрагматического анализа словосочетаний на примере наиболее употребляемого произведения Т. Драйзера «Сестра Кэрри», а также содержательных словосочетаний в некоторых произведениях.

Ключевые слова: *прагматическая стилистика, семантика, лингвопрагматика, идиоматические выражения, символика, социальный комментарий, существительные, вопросительные предложения, теория речевого акта, теория дейксиса, теория дискурса.*

Introduction. Lingua-pragmatics is the study of how language is used in context to achieve specific communicative goals. Word combinations can provide valuable insights into how people use language to convey meaning and accomplish various communicative functions.

Pragmatics is the study of how language is used in context, including how word combinations can convey meaning beyond the literal definitions of the words themselves. In analyzing word combinations pragmatically, we look at how speakers use language to achieve their communicative goals, taking into account factors such as context, social conventions, and the speaker's intentions.

Literature review. Pragmatics made it possible to create and study fields such as speech act theory, deixis theory, discourse theory, pragma-semantics, and pragma-stylistics as a research subject of modern linguistics. Currently, pragma-linguistics is a comprehensive type of analysis that represents the development of language. More precisely, Y.D. Apresyan defines it as follows in his dictionary: pragmatics emphasizes that the speaker is strongly dependent on reality, the structure of the message, the attitude of the addressee, language units (lexeme, affix, gramme, syntactic device). Also "Sister Carrie: A Study in Language and Class" by James L. W. West III, found in American Literary Realism Journal (available on JSTOR).

2. "The Pragmatics of Gender in 'Sister Carrie'" by Judith Fetterley, in Studies in American Fiction (accessible via Project MUSE).

3. "Economic Realism in 'Sister Carrie'" by Donald Pizer, from the book "The Cambridge Companion to Theodore Dreiser" (published by Cambridge University Press).

If we gather various researches of modern linguistics into a common place, there are various similarities in the researches conducted in the direction of pragmatics.

Research Methodology. The article is analytical, using the methods of comparison and judgment (based on experience) and statistical and historical methods. Pragmatically, the main goal of our work is to analyze the text and its units, interrogative sentences, expressions, phrases and word combinations and compare and analyze them on the example of different literature.

Analysis and results. Word combinations refer to the arrangement of words together to form phrases or sentences.

A substantive or noun word combination (noun WC) refers to a phrase where the primary component is a noun, often accompanied by modifiers such as adjectives, other nouns, or prepositional phrases. These combinations function to provide more specific

information about the noun, enhancing clarity and detail. There are several types of word combinations, including:

Collocations: These are commonly used word combinations that have become fixed in a language, such as "take a shower" or "make a decision."

Idiomatic expressions: These are phrases that have a meaning that is not immediately obvious based on the individual words used, such as "kick the bucket" meaning to die.

Compound words: These are words that are formed by combining two or more words together, such as "snowball" or "firefighter."

Fixed phrases: These are set phrases that have a specific meaning and are used as a unit, such as "once in a blue moon" or "raining cats and dogs."

Phrasal verbs: These are combinations of a verb and one or more particles (prepositions or adverbs) that have a specific meaning different from the individual words, such as "get up" or "look after."

When analyzing word combinations pragmatically, we consider:

- **Context:** The meaning of a word combination can vary depending on the context in which it is used. For example, the phrase "I love you" may have different implications when said to a romantic partner, a close friend, or a family member.

- **Speaker intentions:** Speakers may use specific word combinations to convey their intentions or emotions. For example, using sarcasm or irony can change the meaning of a word combination and convey a different message than a literal interpretation.

- **Sociocultural norms:** Word combinations can be influenced by sociocultural norms and conventions. For example, certain word combinations may be considered polite or impolite in a given culture, and speakers may adjust their language accordingly.

- **Pragmatic implicatures:** Word combinations can also convey implicatures or underlying messages that are not explicitly stated. For example, the word combination "Can you pass the salt?" may implicate a request for the listener to pass the salt, even though it is phrased as a question.

By analyzing word combinations pragmatically, we can gain a deeper understanding of how language is used in everyday interactions and how speakers use language creatively to achieve their communicative goals.

"Dog house" - In this combination, the word "dog" modifies the noun "house" to specify that the house is intended for dogs. This shows how the meaning of the noun "house" is altered and restricted by the presence of the modifier "dog".

"Green apple" - Here, the adjective "green" describes the type of apple, specifying its color. This

combination highlights how adjectives can modify nouns to provide specific details about them.

"Chocolate cake" - The noun "cake" is modified by the type of cake it is, specifically, "chocolate". This demonstrates how word combinations can convey information about the characteristics or qualities of the noun being described.

"Round table" - In this combination, the adjective "round" specifies the shape of the table. This illustrates how adjectives can be used to provide additional details about the nouns they modify.

"Fast car" - The adjective "fast" describes the speed or performance of the car, adding a specific quality to the noun. This shows how word combinations can convey information about the attributes or characteristics of the nouns they modify.

"City life":

The phrase "city life" is a recurring motif in "Sister Carrie" and is often used to symbolize the fast-paced and chaotic nature of urban living. By combining the words "city" and "life," Dreiser creates a vivid image of the bustling city streets and the hustle and bustle of everyday life. This word combination conveys a sense of excitement and energy, but also hints at the loneliness and alienation that can come with city living.

"Dark desires":

The phrase "dark desires" is used to describe the innermost longings and passions of the characters in the novel. By juxtaposing the words "dark" and "desires," Dreiser suggests that these desires are complex, mysterious, and perhaps even dangerous. This word combination adds depth and complexity to the characters, highlighting the internal struggles and conflicts that drive their actions.

"Golden opportunity":

The phrase "golden opportunity" is often used to describe the chances for success and prosperity that come the characters' way. By combining the words "golden" and "opportunity," Dreiser emphasizes the rarity and value of these opportunities, suggesting that they are precious and worth pursuing. This word combination conveys a sense of hope and optimism, but also underscores the fleeting nature of success in the ruthless world of the novel.

In the pragmatic analysis of word combinations in Theodore Dreiser's "Sister Carrie," several significant insights emerge regarding the novel's linguistic and thematic depth. The analysis reveals how Dreiser employs specific word combinations to evoke particular social and psychological contexts, underscoring the nuanced interplay between language and meaning.

1. Social Class and Status: Dreiser's word combinations frequently reflect the social stratification of early 20th-century America. Terms that denote

wealth, poverty, and social mobility are meticulously paired to highlight the disparities and aspirations of the characters, particularly the protagonist, Carrie Meeber. For example, combinations like "luxurious comfort" juxtaposed with "dreary poverty" encapsulate Carrie's journey from rural indigence to urban affluence.

2. Psychological States: The pragmatic use of language in "Sister Carrie" also delves into the inner lives of the characters. Dreiser's pairing of words related to emotion and perception—such as "nervous excitement" and "mournful contemplation"—serves to convey the fluctuating mental states of individuals navigating the complexities of desire, ambition, and disillusionment.

3. Urban Experience. The word combinations employed by Dreiser capture the dynamism and alienation of city life. Phrases like "bustling crowds" and "lonely streets" evoke the paradoxical nature of urban existence, where the simultaneous presence of multitudes and isolation shapes the characters' experiences and interactions.

4. Materialism and Consumerism: Dreiser's language choices often reflect the pervasive materialism and consumerism of the period. Combinations such as "shiny trinkets" and "fashionable attire" highlight the allure of material goods and the social value attached to appearances, which significantly influence Carrie's decisions and societal perceptions.

5. Narrative Style: Pragmatically, Dreiser's word combinations contribute to the naturalistic style of the narrative. The careful selection and pairing of words create a realistic portrayal of the characters' environments and experiences, reinforcing the novel's thematic concerns with determinism and the impact of environment on individual fate.

Overall, the pragmatic analysis of word combinations in "Sister Carrie" enriches our understanding of how Dreiser's linguistic choices support the novel's exploration of social, psychological, and existential themes. This analysis underscores the importance of language in constructing the intricate realities of Dreiser's world and the profound implications for the characters within it.

Conclusion/recommendations. Through a linguistic-pragmatic analysis of word combinations in "Sister Carrie," we have gained deeper insights into the themes and characters of the novel. By examining the nuances and connotations of these word combinations, we have uncovered the layers of meaning and complexity that lie beneath the surface of Dreiser's writing. Ultimately, our analysis has revealed the power of language to convey emotion, symbolism, and social commentary in this timeless work of American literature.

Reference

1. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли лугати. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2001. –124 б.
2. Апресян Ю.Д. Прагматическая информация для толкового словаря. –Москва, 1995. –С. 199-218.
3. Paul Grice "Logic and Conversation" in the logic of grammar.1975
4. T. Dreiser "Sister Carrie" published in 1900. The Pennsylvania Edition

Muhtarama KHALILOVA,
Navoi University of innovation

English teacher at the Department of philology and language teaching

LINGUOCULTURAL STUDY OF THE CONCEPT OF "FATHER"

Annotation: the mental development and growth of a child is a continuous process. During this period, his formation as a person takes place, the development of interest and feelings, the desire to comprehend the Universe through surrounding objects for the first time and find a special meaning in it. When forming a child as a harmonious generation, it is necessary to take into account his linguistic and cognitive abilities.

Keywords: *linguocultural, linguocognitive, conceptual, conceptual spheres, related, lexico-morphological features, general dialect word.*

Аннотация: умственное развитие и рост ребенка-это непрерывный процесс. В этот период происходит его становление как личности, развитие интереса и чувств, стремление впервые постичь Вселенную через окружающие предметы и найти в ней особый смысл. При формировании ребенка как гармоничного поколения необходимо учитывать его лингвокогнитивные способности.

Ключевые слова: *лингвокультурные, лингвокогнитивные, концептуальные, концептосферные, родственные, лексико-морфологические особенности, общедialeктное слово.*

Annotatsiya: bolaning aqliy rivojlanishi va o'sishi uzluksiz davom etadigan jarayondir. Bu davrda uning shaxs sifatida shakllanishi, olamni ilk bor atrofidagi predmetlar orqali anglab, undan o'zgacha ma'no topishiga intilishi, qiziqishi va hissiyotlari rivojlanishi kuzatiladi. Bolaning barkamol avlod sifatida shakllanishida ularning lingvokognitiv qobiliyatlarini e'tiborga olish zarur.

Kalit so'zlar: *lingvomadaniy, lingvokognitiv, konsept, konseptosfera, qavm-qarindoshlik, leksik-morfologik xususiyatlari, umumdialektal so'z.*

The family is considered sacred and great, many sages equate the family and its strength with the strength of the state. After all, the peace and harmony of our families is the foundation of a good mood, and a good mood is a good development at work, which means the development of the state. That is why our far-seeing head of state pays close attention to the issue of family and family stability based on the humane principle that "a healthy family means a strong society, and a strong society means a stable country". Because every person's identity is founded in the family:

*Dadamniki do'ppisi,
Singlimniki guppisi,
Bobomniki belbog'i,
Qatida - nosqovog'i.
Ko'k ko'ylagi meniki...* (P.Mo'min, Bolajon-bolajonim. 25-b.)

Analysis of literature on the topic. The concepts used in the artistic text, based on the content of the artistic work, serve to increase artistic and aesthetic effectiveness. "The artistic text appears as a product

of the creative aesthetic perception of the world and reality. The creation of an artistic text, as well as its understanding and perception by the reader as an artistic whole, is a complex aesthetic activity.

Although the concept of "father" has been studied, we will pay attention to the linguistic-cognitive aspects of the concepts of father and mother, which unite around the family conceptosphere, as an example of the language of children's literature.

Research methodology. Methods of classification, description, comparison, and contextual analysis were used in the coverage of the article.

Analysis and results. Although the concept of father can be found in all Turkic languages, it is different in the formation of the conceptosphere. It is noted that in the book of I. Ismailov "Turkiy tillarda qavm-qarindoshlik terminlari", "father" is called "ota, dada, ada, aba" in Uzbek; "ata, dada" in Uighur; "ata, aka (ake, øke)" in Kazakh, Kyrgyz and Karakalpak languages; "ota, kaka" in Turkmen, and among them, "ota, dada, ata" are common dialectal words, but their places of use and lexical-morphological characteristics differ from each other.

We analyzed the use of the concept of father in the works of children's literature in the variants of "ota, dada, ada, aka":

Sizlar ota-onamiz,
 Bizlar-chi farzand.
 Rosa yayrab ketasiz,
 Biz bo'lsak xursand. (P.Mo'min, Bo'ladigan bolalar. 11-b.)

Hayinchakda akamdan
 Ancha baland uchaman.
 Katta bo'lsam, yaxshisi -
 Borib oyni quchaman,
 Men fazogir bo'laman, dada.
 - Ixtiyoring.

(A.Obidjon, G'alati maktublar. 49-b.)

In these texts, the concept of father served to express national value, educational vision, and cultural information. In the Uzbek family, in the concept of father, grandeur, mystery, superiority of intelligence and understanding, physical and spiritual strength are formed by the value of our nation, the history of beliefs, traditions, nation, and Islamic faith.

In the works of Uzbek children's literature, the father is glorified as a shield, considered dear and noble, and expresses the reality typical of children's education. In the texts, the concept of father is embodied as a symbol of universal human values. In fact, in Uzbek families, the father is respected as the guardian of the family's honor, the head of the family:

Bardoshlisiz shunchalar,
 Ota-onalar.
 Eshitasiz bizni deb
 Ba'zan ta'nalar.

(P.Mo'min, Bo'ladigan bolalar. 11-b.)

Although the main work of a man is earning a living, his permanent residence is the family. Ozod Sharafiddinov mentioned that "Family is the factory of happiness". A man works hard to support the family and making a living. When he returns home, he forgets all the worries of the world as he sees the faces of his children who are waiting for him. Also, the children who see the family fortress embody the concept of the father as an intelligent guide, wise, kind, intelligent, strict, and at the same time benevolent and loving family member.

The child develops feelings of envy, imitation, pride, sometimes pity and regret for the father. In the poem "Daddy comes home from work", it is a means of expressing the longing characteristic of a child, being close to the father, talking to the father, showing respect to the father, and the father caressing the youngest among all his children. Thus,

the poem is distinguished by its children's text:

Dadajonim,
 Dadajon,
 Otim nega
 "Otajon"? (P.Mo'min, Bolajon-bolajonim. 60-b.)

The poet repeatedly uses personal pronouns to express his inner feelings and convey his communicative goals to the child, such as to emphasize the father's love, work, vitality, family care. In the text above, the word "dadajon" is used eight times. R.H. Davlatova states that the deixis of the person is created by the formation of the person symbol together with the units directly representing the person, through language tools that refer to the person in a specific speech situation, referring to the person based on the deictic nature of the language units in the speech and the Uzbek language has a wide range of units referring to a person. In the poem, the child as a linguistic person draws the concept of the father with the help of his own speech. In the text, the author of this poem shows child-specific language ability.

Stepfather is used to refer to a person who is the father of a mother's children from another marriage. This also expresses the child's negative attitude towards that person: – O'gay ota, non bermas; non bersa ham jon bermas. (Turdimov, vb., 2005:268)

There aren't many areas in literature where men are under-represented, but it's safe to say that in children's fiction, men – and fathers in particular – have been largely overlooked.

And deliberately so. Adult carers with a sense of responsibility have been ousted from the action because of their exasperating tendency to step in and take control. Children's authors don't want competent adults interfering and solving problems all over the place. Heavens! When it comes to annoying plot-stoppers they can prove even trickier than mobile phones.

Fathers were much better off being mowed down by rhinos at an early age (James and the Giant Peach), dying in India, leaving their only daughter penniless at an upscale boarding school run by the most callous headmistresses (A Little Princess), or remaining in London and leaving their children in the dubious care of absentminded professors (The Lion, the Witch, and the Wardrobe).

It was better to maintain the father at a safe remove, even if he was more focused – say, incarcerated, with his children sent to live in the country and given the responsibility of clearing his reputation. The Railway Children ends with Bobbie's "Daddy! My daddy!" moment, when the kids remove the smoke and steam on their own and it's safe to see their father, who has been cleared of all charges.

However, there has been a recent upsurge in

stories where dads play a considerably larger role in the action. The shift in parenting styles, in my opinion, is one factor contributing to this. Parents actually have a propensity to present themselves as their kids' pals rather than just as caring authority figures from a faraway race called adults. This relaxed attitude towards formality, especially with regard to dads, helps kids perceive their parents as whole individuals who are more willing to share both their strengths and weaknesses. Additionally, they're more inclined to let them go a little bit deeper into their own lives.

We now have the opportunity to delve deeply into the characteristics of dads, thanks to this child's little lens, and there are fresh possibilities to establish sincere, authentic father-child connections. Furthermore, the benefit of having genuine characters that, like actual humans, make errors and aren't always able to find solutions – thus putting the plot's momentum in jeopardy – is that they may be kept at the center of the narrative. This is seen in picture books like “The Dressing-Up Dad”, in which Danny's playfully enthusiastic father inadvertently indulges in his love of dressing-up games to an extreme degree, and in early readers, middle grade, adolescent, and young adult literature as well.

Like the fathers in Jethro Byrde's *Fairy Child*, Bob Graham's picture book parents are endearingly fuzzy and flawed, whether they are homely, human dads fumbling with deck chairs or somewhat scruffy fairy dads, crash-landing their little, damaged ice cream trucks. These picture books honor the contemporary, involved fathers of today.

The amateur wrestler George Biggs, who has a huge belly and swings a wrecking ball, appears to be a two-dimensional figure based on the vivid cover illustration for *The Demolition Dad* by Sarah Ogilvie. However, George's look conceals his true

nature. This is what Jake needs to know about his kind, occasionally nervous father. Phil Earle's middle school novel skillfully strikes a balance between the exaggerated notions his devoted kid has of his father and the sensitive, devoted, and ultimately extremely brave man.

With books that manage to examine the effects of fathers' loss, alcoholism, and depression, respectively, while remaining child-led, David Almond (*My Dad's a Bird Man*), Simon Mason (*Moon Pie*), and Horatio Clare (*Aubrey and the Terrible Yoot*) have been able to go farther. As long as it is written from a child's perspective, children's literature may explore almost any topic. Though in contemporary storytelling the kid is responsible for guiding the light, adults might take center stage at any point.

It's encouraging to see so many authentic fathers: not just stay-at-home fathers, but also adoptive fathers like Osh in Lauren Wolk's *Beyond the Bright Sea* and estranged fathers like Daniel alias Madam Doubtfire in Anne Fine's novel. In Fleur Hitchcock's *Dear Scarlett*, we find good, dependable stepfathers like Uncle Derek; in Joanna Nadin's *Joe All Alone*, we see terrible, terrifying stepfathers like Dean; and in Anna Wilson's *The Family Fiasco*, we see would-be new stepfathers like Rob, who are just regular men trying to get by and do their best.

Summary. In any text, its content and pragmatic purpose is perceived, imagined and thought by the recipient. In this regard, when a child reads the above texts, he will have unlimited respect, trust, and feelings of longing for his father. Texts create a positive image in the child. When the text is read, the figure of the father becomes a concept of the text in motion. It seems that in the texts specific to Uzbek children, the concept of the father embodied the landscape of the national world.

REFERENCES

1. Maudie Smith. *The Dressing-Up Dad*. – Oxford University Press, 2017. – 32p.
2. Edith Nesbit. *The Railway Children*. – Oxford University Press, 2018. – 78p.
3. Anorqulova O.N. O'zbek tilida “ota” konseptining lisoniy-kognitiv talqini: Filol. fan. bo'y. fals. dok. (PhD)... diss. avtoref. – Samarqand, 2023. 48-b.
4. Ismoilov I.A. Turkiy tillarda qavm-qarindoshlik terminlari. – Toshkent: Fan, 1966. 27-b.
5. Davlatova R.H. O'zbek tilining deytik birliklari: Filol. fan. d-ri (DSc) ... diss. avtoref. – Toshkent, 2020. 18-b.
6. Turdimov S. v.b. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005. 268-b.
7. Yuldashev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi: Filol. fan. d-ri ...diss. – Toshkent, 2009. 163-b.
8. <https://blog.oup.com/2017/06/representation-fathers-childrens-fiction/>

Yulduz RABBIMOVA,

Teacher of Samarkand State Institute of Foreign Languages

SIGNIFICANCE OF AUTHENTIC MATERIALS IN ENRICHING LEARNERS' VOCABULARY

Annotation: developing one's vocabulary is essential to learning English. Without a sufficient vocabulary, students struggle to understand simple texts, listen to instructions, communicate, and convey thoughts. For this reason, learning words in English using authentic materials allows students to easily remember words and use them naturally in the process of communication. This article aims to discuss the advantages of using authentic materials in English classes and show the ways of enriching students vocabulary through authentic materials.

Keywords: *vocabulary acquisition, authentic materials, language skills, communicative competence, visual materials.*

Annotatsiya: ingliz tilini o'rganishda so'z boyligini rivojlantirish juda muhimdir. Yetarli so'z boyligi bo'lmasa, o'quvchilar oddiy matnlarni tushunish, ko'rsatmalarni tinglash, muloqot qilish va fikrlarni yetkazishda qiynaladi. Shu sababdan, ingliz tilida so'zlarni autentik materiallar yordamida o'rganish o'quvchilarga so'zlarni osongina eslab qolish va muloqot jarayonida ularni tabiiy ravishda foydalanish imkonini beradi. Ushbu maqola ingliz tili darslarida autentik materiallardan foydalanishning afzalliklarini muhokama qilish va o'quvchilarning so'z boyligini autentik materiallar orqali boyitish yo'llarini ko'rsatishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *lug'atni o'zlashtirish, autentik materiallar, til ko'nikmalari, kommunikativ kompetensiya, vizual materiallar.*

Аннотация: расширение словарного запаса имеет важное значение для изучения английского языка. Без достаточного словарного запаса учащимся сложно понимать простые тексты, слушать инструкции, общаться и передавать мысли. По этой причине изучение слов на английском языке с использованием аутентичных материалов позволяет учащимся легко запоминать слова и естественно использовать их в процессе общения. Цель этой статьи - обсудить преимущества использования аутентичных материалов на занятиях и показать способы обогащения словарного запаса учащихся с помощью аутентичных материалов.

Ключевые слова: *приобретение словарного запаса, аутентичные материалы, языковые навыки, коммуникативная компетентность, визуальные материалы.*

English is widely recognized as the universal language spoken by a vast number of people worldwide. Because English is "the key to the international currencies of technology and commerce," as stated by Marpaung [3,61], people use it for a variety of reasons, including conducting business, studying, traveling, and exchanging goods. The four components of the English language are hearing, speaking, reading, and writing. The language also has a large vocabulary, albeit it is difficult to count the number of words in any language [3,61]. Learning English now opens up a world of chances, like landing a decent job at a large multinational corporation domestically or abroad, negotiating a business agreement with another company, receiving full funding from a reputable university, or simply taking a trip around the globe.

Learning English can be challenging, especially for those learning it as a second language. Learners often struggle to communicate effectively in English, particularly when learning phrases that are unfamiliar. The knowledge of words includes explanations of word meanings. A word is a combination of sounds or written symbols which communicates a meaning. In the world of language, words play a fundamental role. Words are the building blocks of languages because they help their users convey their desired meaning. To effectively learn a new language, it is crucial to prioritize

vocabulary study. When learning English as a second or foreign language, it's important to master vocabulary in a methodical approach. Effective communication requires a thorough understanding of vocabulary and proper usage.

Vocabulary is essential for expressing our thoughts and feelings, whether spoken or written. Literature and language cannot survive without vocabulary. Words are our primary tool for communicating with others. We can face our own tasks with language. It demonstrates that words are strong tools. Individuals with a large vocabulary can effectively communicate and write in English. Consequently, the most important aspect of learning a new language is studying vocabulary. In order to communicate meaning and to use both productive (speaking and writing) and receptive (listening and reading) skills, vocabulary is required. Since it paves the path for communication, it ought to be viewed as an integral component of learning a foreign language.

Nation [4,32], aptly mentioned, "Such as writing and reading, vocabulary knowledge is one of

the components of language skills". Harmer clearly states, "if language structures make up the skeleton of language, then it is vocabulary that provides the vital organs and the flesh". If one wants to use language effectively, he/she must have good stock of vocabulary. Language is made

up of words.. Mothe remarked that, "Vocabulary knowledge is fundamental to reading comprehension; one cannot understand text without knowing what most of the words mean". Teaching vocabulary well is a key aspect of developing engaged and successful readers. "There is a great divide between what we know about vocabulary instruction and what we (often, still) do" [1,27]

Teachers are worried about their children's lack of interest, therefore they are looking for strategies and resources to help them expand their vocabulary. Because they address specific language requirements and promote gradual language skill development, textbooks are frequently used in classroom instruction [6,91]. However, it could be overly formulaic for students because textbook materials frequently reduce language to discrete linguistic units. Griffiths and Keohane [6,96] proposed that authentic materials be included in English learning materials because "students seem to have little interest in [textbook] materials, despite the fact that [textbook] materials provide valuable information to learners"

According to Thornbury [2,196], authentic materials are any educational materials that were not created with the intention of being used in a classroom. Therefore, Morrow's quotation from 1977 regarding authentic discourse is also quite relevant:

"...a stretch of real language, produced by a real speaker or writer for a real audience and designed to convey a real message of some sort."

Authentic resources show real-world examples of language in everyday contexts. They can be utilized to generate more interest in the learner. They might act as a reminder to learners that the target language is used by an entire population in their daily lives. Authentic materials can provide information about the target culture as well as its perspective on a particular subject or event. The rich language present in real sources provides learners with the necessary input for language acquisition. Authentic resources do not intentionally target any particular grammar, vocabulary, or learning objectives, nor have they been developed with second language learners in mind. They are designed on the supposition that readers can comprehend the language used at least as well as a native speaker, which is what makes them so helpful.

Authentic materials include photos, photographs, video choices, and radio. It is a helpful tool to utilize in the teaching and learning process, particularly to boost students' vocabulary knowledge. Authentic content refers to real-life experiences that the instructor incorporates into the classroom. Learning English with authentic material helps pupils become comfortable with the target language, especially when learning vocabulary. Nuriyya [5, 49] stated "By using authentic material students deal with outside and real-world, they become interested when dealing with real language."

She also suggested that realistic resources improve students' motivation to study vocabulary.

However, authentic materials should be used in any foreign language classroom because they give students and facilitators the tools to make their lessons more realistic. Teachers must recognize the importance of input in the classroom, or else students won't be able to learn what is proposed. Authentic materials are created by and for native speakers of the language, and they are typically thought to be too demanding for EFL learners in order to comprehend. Teachers and students are naturally drawn to authentic texts. Developing skills for dealing with 'real' texts helps students read more confidently and extensively outside of the classroom. It's stimulating to read material created for native speakers. However, teachers must examine the effectiveness of authentic texts for their students. Authentic texts can be useful at all levels. Beginners need simpler books than advanced students with prior knowledge. That is why teachers should be extremely careful and analyze factors such as difficulty, interest, and themes. Many of the characteristics of authentic writings are significantly more nuanced than we might expect at first look.

Online resources from target cultures are abundant for teaching languages. These tools offer "real-life" linguistic input as well as vital cultural information to our pupils. Students learn about key topics via audio, video, books, journals, magazines, newspapers, and online resources.

Why are authentic resources important for language teachers to use in the classroom?

These resources are incredibly effective tools for enhancing learners learning for a number of strong reasons. Below is a list of the most significant benefits and advantages of authentic materials in teaching process especially, using these resources for improving vocabulary.

- Real-world examples of language usage in everyday contexts are provided via authentic sources.
- Educators can use authentic resources to introduce topical or local news/events, increasing student involvement and interest.
- Authentic materials may assist students to be more accepting of partial comprehension of input once they have been educated to understand only what they need from the text to complete the assignment.
- Authentic materials may improve learners' inferencing skills because teachers can develop exercises based on the substance of the text, requiring knowledge of the speaker or writer's overall meaning and aim, for example.
- Students feel more confident using the language when they know they are performing as expected. With authentic texts, learners are provided with words and expressions used in real-life contexts. When students are confronted with similar situations, they manage better in informal, face-to-face communications.

➤ Authentic materials are more informal, socially-centered and widely used. They can be a valuable material to complete the rules and patterns of textbooks.

➤ The natural and rich language found in authentic materials is an excellent source of quality input for language learners.

➤ They enhance students' comprehension and integration into their selected target culture.

Teachers should make an effort to use authentic materials when planning lessons because they offer the chance to demonstrate language and speech material in a foreign language, broaden learners' concepts of national peculiarities, and help them understand and compare the customs and traditions of both their home country and the country in which they are studying. Additionally, authentic materials serve as a basis for future expressions and the exchange of ideas. We interact with the outer and actual world by

using authentic content. Newspapers, magazines, the Internet, CDs, songs, movies, TV shows, comic books, literature, catalogues, tickets, postcards, bills, receipts, recipes, business cards, and so on are all good sources of real content. The authentic materials provide and facilitate the students to learn other languages in a real way where the teacher brings real things into the classroom. As a result, the students will have a positive motivation to learn English.

To summarize, authentic resources can serve numerous purposes in language teaching, allowing students to interact with real language and content rather than form (grammar and vocabulary). In other words, the proper and systematic use of these resources in class helps students grasp that they are learning a language outside of the classroom and prepares them for real-world communication.

REFERENCES

1. Greenwood, S. Content matters: Building vocabulary and conceptual understanding in the subject areas. *Middle School Journal*, 35(3), 2004. 27p.
2. Guo, S. Using authentic materials for extensive reading to promote English proficiency. *English Language Teaching*, 5(8), 2012. 196p.
3. Marpaung, M. The effect of the direct method on the reading comprehension ability of second-year students at SLTP Advent 4 Paal Dua, Manado. *Acuity Journal of Language Pedagogy, Literature & Culture* 2(1), 2017. 61p.
4. Nation, I. Translation and the teaching of meaning: Some techniques. *ELT Journal*, 2001. 32p.
5. Nuriyya, S. Authentic materials in the vocabulary development process. *World Science. Azerbaijan State Oil and Industry University*, 2018. 49p.
6. Wang, W.; Lin, C. & Lee, C. Thinking of the textbook in the ESL/EFL classroom. *English Language Teaching*, 4(2), 2011. 91-96p.

Internet resources

7. <https://newroutes.com.br/ingles/a-authentic-materials-to-use-or-not-to-use/>
8. <https://moluch.ru/archive/26/2844/>

Farangiz TURSUNOVA,

Doctoral student of the of Kokand state Pedagogical Institute

THEORETICAL PREREQUISITES FOR THE STUDY OF THE CONCEPTUALIZATION OF FACIAL EXPRESSIONS AND FACIAL MOVEMENTS IN LINGUISTIC

Annotation: this paper explores the theoretical prerequisites for the study of the conceptualization of facial expressions and facial movements in linguistics. Facial expressions and movements are integral components of human communication, conveying emotions, intentions, and other non-verbal cues. Understanding their conceptualization within linguistic frameworks is essential for a comprehensive analysis of language and communication. By establishing a theoretical groundwork, this study aims to facilitate further exploration into how facial expressions and movements are encoded and decoded in linguistic contexts, ultimately contributing to a deeper understanding of human communication.

Keywords: *conceptualization, facial expressions, facial movements, linguistics, non-verbal communication, semiotics, human communication, theoretical frameworks*

Аннотация: в данной статье рассматриваются теоретические предпосылки для изучения концептуализации мимики и мимических движений в лингвистике. Мимика и движения являются неотъемлемыми компонентами человеческого общения, передающими эмоции, намерения и другие невербальные сигналы. Понимание их концептуализации в лингвистических рамках имеет важное значение для всестороннего анализа языка и коммуникации. Это исследование, заложившее теоретическую основу, призвано способствовать дальнейшему изучению того, как выражения лица и движения кодируются и декодируются в линг-

вистических контекстах, что в конечном итоге способствует более глубокому пониманию человеческого общения.

Ключевые слова: концептуализация, мимика, мимические движения, лингвистика, невербальная коммуникация, семиотика, человеческое общение, теоретические основы

Annotatsiya: ushbu maqolada tilshunoslikda yuz ifodalari va yuz harakatlarining konseptualizatsiyasini o'rganish uchun nazariy shartlar ko'rib chiqiladi. Yuz ifodalari va harakatlari, hissiyotlar, niyatlar va boshqa og'zaki bo'lmagan signallarni uzatuvchi inson aloqasining ajralmas qismidir. Tilshunoslik doirasidagi ularning konseptualizatsiyasini tushunish til va aloqani har tomonlama tahlil qilish uchun juda muhimdir. Nazariy asosni yaratgan ushbu tadqiqot yuz ifodalari va harakatlarining lingvistik kontekstlarda qanday kodlanishi va dekodlanishini yanada o'rganishga yordam berish uchun mo'ljallangan bo'lib, natijada inson muloqotini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: konseptualizatsiya, yuz ifodalari, yuz harakatlari, tilshunoslik, og'zaki bo'lmagan aloqa, semiotika, inson aloqasi, nazariy asoslar.

Introduction

The problems of studying non-verbal means of communication have long been of great interest to researchers in various fields of science, who have assessed them differently their functional status and role both in the language system in general and in the communicative act in particular. Non-verbal means of communication basically contain attributes of being, matter, universal forms and ways its existence: movement, time, space. What kind of non-verbal no funds were allocated, all of them can be reduced to kinesics (body movements), spatial (organization of behavior, interpersonal communication) and, finally, temporal characteristics interactions [1; p.608]. Analysis of specialized literature in the framework of the study he showed that at a certain stage, the study of non-verbal means of transmitting non-verbal communication was carried out mainly on the principle of combining all aspects of non-verbal communication and non-verbal behaviors within the framework of one science, which G.E. Kreidlin defines as non-verbal semiotics. According to the scientist, she considers the problems the interaction of verbal and non-verbal signs in their relation to the verbal way of constructing their intra-linguistic semantic typology. [2; p. 500]

Methodology

It should be noted that one of the main sections of nonverbal semiotics is paralinguistics (from Greek παρα "about"), which studies the para-language, i.e. used in communication, in speech or independently, various non-speech sound means (codes) related to sound speech and pauses included in a speech message and transmitting, together with verbal means, semantic information. Among it is customary to distinguish between phonation, graphic and kinesics means, which are the most significant for us in this work, representing "a set of significant gestures, mimic and pantomimic movements included in communication as non-verbal components in direct communication of communicants".

Since in the process of communication, the necessary information can be received not only through the actual language, i.e. verbal means, but also and through non-verbal, then, consequently, the features of the combination of verbal and non-verbal means affect

the purpose of a contextually conditioned speech act. According to G.E. Kreidlin, between native speakers of the natural language there are some agreement on the form, meaning and use of linguistic units. Natural languages consist of relatively stable and discrete units; no comparable there is no stability and discreteness in body languages: on-verbal language is much more unstable and variable, which it manifests itself both in the units themselves, i.e. in the mimic vocabulary, and in the rules of their combination, or in the mimic syntax [2; p.402].

Results

Among the studies of nonverbal units within the framework of the structural and semantic approach, it is advisable to note the research the American anthropologist, one of the founders of the science of kinesics, R.Birdwhistle, who proposed to single out the unit of human body movements, the kineme (the smallest semantic unit), the principle of which is based on the fact that body movements are divided into units, and then more complex structures are formed from these units.

In the work "Introduction to Kinesics" R. Birdwhistel tried to identify certain aspects of body language and unify scientific knowledge about it, namely, to compile an annotation system for kinesics, or body language, to decompose all the main movements are divided into their components and marked with symbols.

So, according to the scientist, when a person rubs his nose, it indicates disagreement, but it may also indicate that he is just scratching, and, therefore, it is necessary to separate meaningful gestures from insignificant, unconscious and learned ones. Based on the ideas of R. Birdwhistle, there were a kind of "dictionaries" of body movements were built, where the kinemes were they are tied to certain areas of the body, but their uncertainty is not

Discussion

It allowed us to consider this recording technique quite reliable. Comparing gestures with words, R. Birdwhistell came to the conclusion that gestures, like words, can have a suffixal, prefixal, infixal character. Thus, at the junction of linguistics and kinesics, the presence of special similarities between kinesics and

linguistic structures was revealed. During the research on non-verbal means in the context of it has become obvious that in the kinesics system, there are forms that function as words. Further, R. Birdwhistle's opinion that non-verbal means and speech are inseparable, allowing scientists to link the approach to study non-verbal means with the context of movement in general, and understanding the model of movement in terms of spoken language [3; p. 68]. According to R.K. Potapova, paralinguistic kinesics, including facial expressions and gestures, can be considered as an integral component of verbal communication. According to the opinion of the researcher, kinesics is characterized as a semiotic subsystem of human behavior, which has its own specific characteristics, which is directly and indirectly related to the language structure. [4; p. 321]

The external form of kinesics signs in terms of real communication it is manifested by gestures (kinemes) and in texts by verbal descriptions (verbalized gestures, verbalized kinemes); stable verbal descriptions of kinesics signs make up an extensive and extensive text of the language. In his book "Nonverbal Semiotics", G.E. Kreidlin defines kinesics as the study of hand and foot gestures, facial gestures, postures and iconic body movements, and also calls the verbal reflection of the kineme a nomination. The author also draws attention to the semantic-semiotic classifications of non-verbal language units based not only on their formal signs, but also meaningful ones, for example: gestures that repeat

or duplicate relevant speech information; contradicting speech utterance, replacing speech a statement (a nod is the equivalent of a positive answer to a question or speech act of consent), emphasizing or reinforcing some components of speech (spreading your arms wide – showing the magnitude), etc. [2; p. 300]

According to scientists], kinesics units are semantically much more mobile than the values of the tokens. Non-verbal language nomination units, allows you to see the gesture as a whole, without reflecting the connotative shades and dynamics of the gesture; at the same time, the meaning of the implied gesture is sometimes difficult it can be decoded due to the ability of the kineme to change its meaning (kinesics variable) gesture [5; p.234].

Conclusion

In this regard, scientists have repeatedly made attempts classify body movements or positions as a non-verbal unit. For example, the American linguist E. Sapir wrote: "Gestures are difficult; it is also difficult to classify, as well as to distinguish the gesture of an individual the origin of a gesture related to the entire social group. We react to gestures, we can say, in accordance with carefully the developed secret code, which is not fixed anywhere, is not available to anyone known, but understood by everyone". [6; p. 545]

In the proposed classification of gestures, all gestures are divided into two classes:

Primary gestures (basic or initial gestures) and **accidental gestures** (non-basic or accidental gestures) [7; p. 148]. Primary gestures are used for people's communication, and accidental gestures are performed people with other goals other than the purpose of communication (for example: preening gestures (smoothing hair, straightening dresses, etc.), prop gestures (supporting the head with a hand or hands, poses "a person stands and leaning on the table with his hand" or "sitting with his hands on the back of a standing person there is a chair in front of him"), etc.)).

Gestures are manual gestures, facial expressions and some other types of gestures that carry certain information. In this class, D. Morris identifies a number of subtypes: expressive gestures through which feelings and emotional relationships are expressed; descriptive gestures, descriptive gestures describing specific objects and abstract concepts or their properties; directive gestures, directive gestures designed to guide or control the actions of the addressee in situations where people need to act in concert, they cannot use speech; communicative gestures that convey the desires of the gesticulating person addressed to the addressee.

REFERENCE:

1. Лабунская В.А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание / В.А. Лабунская. – Ростов на Дону: Феникс, 1999. – 608 с.
2. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика / Г.Е. Крейдлин. – {Г.Е.} НЛО, 2002. – 581 с.3.
3. Birdwhistell R.L. Kinesics and Context. Essays on body motion communication / R.L. Birdwhistell. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970. – 338 p.
4. Potapova R.K. Konnotativnaya paralingvistika / R.K. Potapova. – М.: Triada, 1997. – 347 s.

5. Боева Е.Д. Кинесика в художественном тексте: герменевтический, когнитивный, прагматический, лингвокультурологический аспект: дис. ...д-ра. филол. наук: 10.02.19 / Боева Елена Дмитриевна. – Краснодар, 2006. – 427 с.
6. Sapir E.A. The Unconscious Pattering of Behavior in Society. Language. Selected writings of Edward Sapir / E.A. Sapir. – In: Culture and Personality; ed. Mandelbaum. – Berkley: Berkley University of California Press, 1949. – P. 544 – 559.
7. Morris D. Manwatching: A Field Guide to Human Behavior / C. Morris. – N.Y., Abrams, 1977. – 320 p.

Fazilat SHARIPOVA,

O'zDJTU Ingliz tili tarjima nazariyasi kafedrasida katta o'qituvchisi

THE EXPRESSION OF IMPLICIT MEANING IN RELIGIOUS NOVELS IN ENGLISH LITERATURE

Annotation: this article explores how religious novels in English literature convey implicit meanings through symbolism, allegory, and metaphor. Through analysis of texts by Milton, Blake, Eliot, and Herbert, it illustrates how these authors delve into profound religious and philosophical themes. Realistic examples demonstrate how implicit meanings enrich our understanding of spirituality, morality, and the human condition in these literary novels, inviting readers to engage with them on multiple levels.

Keywords: *implicit meaning, Religious novels, English literature, Symbolism, Allegory, Metaphor, John Milton, William Blake, T.S. Eliot, George Herbert, Spirituality, Morality, Human condition.*

Аннотация: в данной статье исследуется, как религиозные произведения в английской литературе передают скрытые смыслы через символизм, аллереорию и метафору. На основе анализа текстов Мильтона, Блейка, Элиота и Герберта показано, как эти авторы погружаются в глубокие религиозные и философские темы. Реалистичные примеры демонстрируют, как неявные смыслы обогащают наше понимание духовности, морали и человеческого состояния в этих литературных произведениях, приглашая читателей к многоуровневому взаимодействию с ними.

Ключевые слова: *имплицитный смысл, религиозные произведения, английская литература, символизм, аллегория, метафора, Джон Мильтон, Уильям Блейк, Т.С. Элиот, Джордж Герберт, духовность, нравственность, состояние человека.*

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz adabiyotidagi diniy asarlarning ramziy ma'nolar, allegoriya va metafora orqali yashirin ma'nolarni qanday yetkazilishi o'rganiladi. Milton, Bleyk, Eliot va Gerbertlarning matnlarini tahlil qilish asosida bu mualliflar chuqur diniy va falsafiy mavzularni qanday o'rganishganligi ko'rsatilgan. Keltirilgan misollar bu adabiy asarlardagi yashirin ma'nolar bizning ma'naviyat, axloq va insoniy holat haqidagi tushunchamizni qanchalik boyitayotganini va o'quvchilarni ular bilan turli darajadagi muloqotga chorlashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *yashirin ma'no, diniy asarlar, ingliz adabiyoti, simvolizm, allegoriya, metafora, Jon Milton, Uilyam Bleyk, T.S. Eliot, Jorj Gerbert, ma'naviyat, axloq, inson holati.*

Religious novels in English literature often convey profound meanings and messages beyond their explicit content. These implicit meanings are woven through symbolism, allegory, metaphor, and allusion, offering deeper layers of interpretation that reflect on spirituality, morality, and human existence. This article explores the expression of implicit meaning in some seminal religious novels of English literature, drawing on realistic examples to illustrate how authors use literary devices to convey profound religious and philosophical ideas.

1. John Milton's "Paradise Lost"

John Milton's epic poem "Paradise Lost" is a cornerstone of English religious literature, providing a complex exploration of Christian theology, the nature of sin, and redemption. While the poem explicitly recounts the biblical story of the Fall of Man, it also implicitly addresses broader themes through its intricate narrative and character development.

Example: The Character of Satan

Satan's character in "Paradise Lost" is a prime example of implicit meaning. While he is explicitly the antagonist, Milton portrays him with a tragic grandeur that invites readers to ponder the nature of ambition, free will, and rebellion. Satan's famous declaration, "Better to reign in Hell than serve in Heaven," implicitly critiques human pride and the existential struggle for autonomy. This line encapsulates the complexity of Satan's character, embodying both defiance and the futility of his rebellion against divine order [1].

Symbolism of Light and Darkness

Milton uses the imagery of light and darkness to symbolize knowledge, purity, and divine presence versus ignorance, sin, and evil. This implicit symbolism is seen in the way Heaven and Hell are described. Heaven is a place

of perpetual light, symbolizing God's omnipresence and the purity of the angels, while Hell is shrouded in darkness, representing the absence of God and the corruption of Satan and his followers.[2]

2. William Blake's "Songs of Innocence and of Experience"

William Blake's "Songs of Innocence and of Experience" presents a dichotomy between the innocence of childhood and the corruption of adulthood. Blake's religious and philosophical beliefs are embedded in his poetry through implicit meanings that challenge conventional Christian doctrine.

Example: The Lamb and The Tyger

In "The Lamb" and "The Tyger," Blake explores the dual aspects of creation. "The Lamb," from "Songs of Innocence," symbolizes purity, innocence, and the gentle aspect of God as the creator. In contrast, "The Tyger," from "Songs of Experience," represents the ferocity, power, and perhaps the more fearful aspects of the divine. The implicit question Blake raises is how the same God can create both the innocent lamb and the fearsome tiger, prompting readers to reflect on the complexities of divine creation and the coexistence of good and evil.[3]

Allegory of The Divine Image

Blake's poem "The Divine Image" implicitly conveys his belief in the unity of humanity and divinity. The virtues of Mercy, Pity, Peace, and Love are personified and presented as human qualities that reflect the divine image. This allegorical representation suggests that true religion is found in the compassionate actions of individuals, rather than in institutionalized worship.[4]

3. T.S. Eliot's "The Waste Land"

T.S. Eliot's "The Waste Land" is a modernist poem filled with religious and mythological references that convey a sense of spiritual desolation and the quest for redemption in a fragmented world. Eliot's use of allusion and fragmented structure implicitly reflects the disintegration of contemporary society and the search for spiritual meaning.

Example: The Fisher King. The figure of the Fisher King, drawn from Arthurian legend, serves as an implicit symbol of a wounded, sterile ruler whose land is barren, mirroring the spiritual barrenness of modern civilization. The quest to heal the Fisher King and restore the land is an allegory for the search for spiritual renewal and

salvation. Eliot's references to the Fisher King implicitly critique the moral and spiritual decay of his time, suggesting that only a return to spiritual values can bring about regeneration.[5]

The Tarot Cards. In the second section of the poem, "A Game of Chess," Eliot introduces Madame Sosostris, a fortune-teller with a "wicked pack of cards." The Tarot cards she uses implicitly symbolize the uncertainty and complexity of human destiny, reflecting Eliot's theme of the search for meaning in a chaotic world. The inclusion of religious and mythological symbols within the Tarot reading reinforces the idea that spiritual truths are obscured and fragmented in the modern age.[6]

4. George Herbert's "The Temple"

George Herbert's collection of religious poems, "The Temple," is known for its intricate use of language and form to express deep religious devotion and struggle. Herbert's poetry is rich with implicit meanings that explore the relationship between humanity and God.

Example: The Altar

In "The Altar," Herbert uses the shape of the poem itself to create an implicit meaning. The poem is structured to resemble an altar, reinforcing its theme of sacrifice and devotion. This visual symbolism underscores the poet's offering of his heart to God, suggesting that true worship involves both outward forms and inner sincerity.[7]

The Pulley

Herbert's poem "The Pulley" presents an implicit theological argument about human restlessness and the divine purpose behind it. The poem narrates God's creation of man and the decision to withhold the gift of rest. This implicit meaning suggests that human restlessness is a divine strategy to draw people closer to God, as they seek fulfillment and peace only in Him. [8]

Conclusion. Religious novels of English literature are rich with implicit meanings that deepen our understanding of spiritual and moral themes. Through the use of symbolism, allegory, metaphor, and allusion, authors like John Milton, William Blake, T.S. Eliot, and George Herbert invite readers to engage with their texts on multiple levels. These implicit meanings not only enrich the literary experience but also offer profound insights into the human condition and the search for divine truth.

References:

- 1.Hill, Christopher. "Milton and the English Revolution." London: Faber & Faber, 1977.
- 2.Leonard, John. "Faithful Labourers: A Reception History of 'Paradise Lost'." Oxford: Oxford University Press, 2013.
- 3.Frye, Northrop. "Fearful Symmetry: A Study of William Blake." Princeton: Princeton University Press, 1947.
- 4.Raine, Kathleen. "Blake and Tradition." Princeton: Princeton University Press, 1968.
- 5.Childs, Donald J. "Modernism and the Idea of the Public: Eliot, Pound, Lewis and the Masses." Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- 6.Southam, B.C. "A Guide to the Selected Poems of T.S. Eliot." Harcourt Brace Jovanovich, 1994.
- 7.Fish, Stanley. "The Living Temple: George Herbert and Catechizing." Berkeley: University of California Press, 1978.
- 8.Vendler, Helen. "The Poetry of George Herbert." Cambridge: Harvard University Press, 1975.

Fotimaxon BAXTIYAROVA,
Alfraganus University
nodavlat oliy ta'lim tashkiloti o'qituvchisi
fbahdiyarova83@gmail.com

ASTRONOMIYAGA OID TERMINLARNING SEMANTIK MAYDON MUNOSABATI

Annotatsiya: mazkur maqolada izohli lug'atda mavjud astronomiya sohasiga oid terminlar leksik-semantik munosabatiga ko'ra guruhlanib, ularning semantik maydonlari tahlillar asosida ko'rib chiqildi. Astronomiya sohasiga oid voqelik, jarayon va narsa otlarining vaziyat bilan bog'liq ishtirokini bildiruvchi; astronomiya sohalariga oid tushunchalarni ifodalovchi; astronomiya sohasiga oid jarayonlarda qo'llanuvchi ishchi-qurol nomlarini anglatuvchi; astronomiya sohasiga oid holat va jarayonlarni ifodalovchi; shuningdek, astronomiya sohasi bilan bog'liq mavjud soha terminlari. Tilning lug'at tarkibidagi ko'p tomonlama jarayonlar va qonuniyatlarini anglash uchun lug'at tarkibining so'z boyligi ma'lum ilmiy metodlar asosida tadqiq etilishi lozim. Ushbu ilmiy tadqiqotlar keyinchalik leksik qatlamni tubdan o'rganib chiqishga asos bo'la oladi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, terminlarni sistema sifatida o'rganishning ko'rinishlaridan biri ularni tarkibiy jihatdan guruhlarga ajratish hamda leksik-semantik doirasini o'rganish orqali tahlil etishda ko'zga ko'rinadi.

Kalit so'zlar: *semantik maydon, leksik-semantik tahlil, leksik qatlam, o'z qatlam, o'zlashgan qatlam, terminosistema, umumiste'moldagi so'zlar, terminlar.*

Аннотация: в данной статье термины, относящиеся к области астрономии, в толковом словаре были сгруппированы по их лексико-семантическим отношениям, а также на основе анализа проанализированы их смысловые поля. Обозначающие ситуативное участие существительных действительности, процесса и вещи, относящихся к области астрономии; представление концепций, связанных с областью астрономии; обозначающие названия рабочих инструментов, используемых в процессах, связанных с областью астрономии; представление ситуаций и процессов, связанных с областью астрономии; а также существующие полевые термины, связанные с областью астрономии. Чтобы понять многогранные процессы и закономерности словарного запаса языка, словарный запас языка следует исследовать на основе определенных научных методов. Эти научные исследования в дальнейшем могут стать основой для тщательного изучения лексического пласта. С этой точки зрения одно из проявлений изучения терминов как системы видится в анализе путем разделения их структурно на группы и изучения их лексико-семантического каркаса.

Ключевые слова: *семантическое поле, лексико-семантический анализ, лексический слой, собственный слой, приобретенный слой, терминосистема, общеупотребительные слова, термины.*

Annotation: in this article, terms related to the field of astronomy in the explanatory dictionary were grouped according to their lexical-semantic relationships, and their semantic fields were analyzed based on the analysis. Denoting the situational participation of nouns of reality, process and thing related to the field of astronomy; introducing concepts related to the field of astronomy; denoting the names of working tools used in processes related to the field of astronomy; presentation of situations and processes related to the field of astronomy; as well as existing field terms associated with the field of astronomy. To understand the multifaceted processes and patterns of the vocabulary of a language, the vocabulary of a language should be studied on the basis of certain scientific methods. These scientific studies can later become the basis for a thorough study of the lexical layer. From this point of view, one of the manifestations of the study of terms as a system is seen in the analysis by dividing them structurally into groups and studying their lexical-semantic framework.

Keywords: *semantic field, lexical-semantic analysis, lexical layer, own layer, acquired layer, terminology system, commonly used words, terms.*

KIRISH. Milliy tilda termin hosil qilish ko'lamini o'zlashma so'zlar hisobiga ham kengayib boradi. Bu haqda Xalqaro Standartda "O'zlashayotgan terminga milliy tilda ekvivalent berishning imkonini bo'lmagan taqdirda, o'sha tildagi so'z elementlaridan foydalanib, o'zlashtirayotgan tilni o'z so'zi qilishga intilish kerak" ekanligi qayd etilgan. Terminologiyada minimum farqlanishlar prinsipi muhim ahamiyatga ega bo'lganligi uchun o'zlashtiriluvchi til grammatikasi nuqtayi nazaridan o'zlashmalar morfemalarga (ma'noli qismlarga) ajratilmaydi, faqatgina o'zlashayotgan til imkoniyati doirasida suffiks yoki prefiks bilan boyitiladi hamda leksikadan o'rin oladi. Bu qoida bilan agar ma'lum tilning ichki imkoniyati yangi tushunchani ifodalovchi atama-termin taqdim qila olmagan taqdirda, o'zlashmaga o'sha til imkoniyati doirasida biron-bir element (affiks) qo'shish orqali uni o'z so'ziga aylantirish mumkinligi belgilab berilgan.

METODOLOGIYA. Dunyo tilshunosligi terminologiyasi va o'zbek tili terminosistemasida terminologiyada leksik-

semantik munosabatlarning kuzatilishiga doir qator tadqiqotlar mavjud va amalga oshirilayotgan bo'lsada, hanuz terminlar ma'nodoshligi bo'yicha aniq to'xtamga kelinmagan. Tadqiqotlarimiz natijalaridan aniq bo'ldiki, terminshunoslikda terminni o'rganish bo'yicha ikki xil qarash bor. Birinchi yondashuv mazmuniga ko'ra, termin o'ziga xos semantik tuzilishga ega bo'lib, aniq ma'no ifodalovchi leksik birlik sifatida o'rganiladi.

MUHOKAMA VA NATIJA. Terminlarda sinonimik, antonimik munosabatlarning mavjudligi uning til sistemasidagi o'rini belgilaydi, ularning farqlovchi ma'nolari asosida terminning aynan qaysi leksik-semantik guruhga mansubligi aniqlanadi. Shu yo'l bilan, muayyan soha ichida mavjud yo'nalishlarni belgilab beruvchi leksemalar guruhini aniqlash orqali ushbu kichik tarmoqlarga mansub birliklarning mazmuni chegarasi shakllantiriladi va bu orqali terminlarning o'z o'rnida, to'g'ri qo'llanilishiga erishiladi. Astronomiyaga oid terminlarning borliqdagi ma'nosi asosida uning nafaqat til tizimidagi o'rni, balki mazkur terminning leksik-semantik guruhga mansubligi, astronomiya sohasi tarmoqlarida ma'lum jarayon yoki nomni atovchi birlik sifatida muayyan semantik maydon hosil qilishi ham ko'rsatib o'tiladi. Misol sifatida keltiramiz: Quyosh, Yer, Saturn, Venera, Mars, Merkuriy, Neptun, Uran kabi xususiy jihatlar bilan o'zaro farqlanuvchi astronomiyaga oid terminlar umumiy planeta ma'nosi bilan bitta guruhni tashkil etadi. Ko'rinadiki, aynan leksik-semantik munosabatlar ularni astronomiyaning turli tarmoqlariga oid narsa otini bildiruvchi bitta mazmuniy maydonga birlashtirgan. Shu bilan bir vaqtda, Yer leksemasi bilan Quyosh, Saturn, Venera, Mars, Merkuriy, Neptun, Uran leksemalari astrobiologik jihatiga ko'ra antonimlikni hosil qilgan. Ya'ni, Yer leksemasi boshqa leksemalar bilan "hayot mavjud" va "hayot mavjud emas" semalari orqali antonimlikni hosil qilgan. Bu kabi antonimik munosabat va shunga o'xshash semantik munosabatlar esa astronomiyaga oid birliklarni umumiy semantik maydonga birlashtiradi.

Leksik birliklar orasidagi semantik (ma'no va

mazmun) jihatdan bir-biriga yaqin so'zlar sinonimiya deyilar ekan, ular xuddi shu belgilariga ko'ra farqlanadi:

- to'liq sinonimlar;
- mazmuniy sinonimlar.

Mazmun jihatdan farqlanmaslik to'liq sinonimga xos. Mazmunan yaqinlik, o'xshashlikka asoslanish mazmuniy sinonimlarga xos.

VENERA [V – katta "lot. Venus, Veneris] 1. Qadimgi Rim mifologiyasida sevgi – muhabbat va go'zallik ma'budas.

2 astr. ayn. Zuhra.

ZUHRA [a.] (3 — katta) 1 astr. Quyosh sistemasidagi katta planetalardan biri — Veneraning arabcha nomi.

2. Zuxra (xotin-qizlar ismi).

CHO'L PON 1 (Ch - katta) astr. Yorug' tong yulduzi; Zuhra, Venera. Osmon elining turfa-tuman yulduzi ko'pdir, Xo'bdir barisi, ravshani — Cho'lpon, yozajakman. A. Oripov.

2. Ko'chma: Go'zal, chiroyli, shahlo (ko'z haqida). O'ynatib qosh, dilni o'rtab, ko'zi cho'lponim kelur. Uyg'un. Shu cho'lpon ko'zlarning buyuk hurmati, Shu aqiq lablarning rost so'zi deya, So'ylang-chi, vafoning nadir qimmat, Siz ham kutganmisiz biror soniya?! A. Oripov.

3 Cho'lpon (xotin-qizlar ismi).

Izohli lug'atda berilgan astronomiyaga oid terminlarning sinonimik qatorlarini o'z + o'zlashma, o'z + o'z qurilmali terminlar ko'rinishida davom ettirish mumkin.

XULOSA. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, terminlarni o'zi mansub bo'lgan tizim tarkibi bilan qanday munosabatda bo'lishini inobatga olgan holda izohli lug'atlarga kiritish maqsadga muvofiq. Negaki, ayrim birliklarning mohiyati tizimli munosabatlar jarayonida yuzaga chiqadi. Mazkur tadqiqot natijalaridan filologik lug'atlar tuzishda manba sifatida foydalanish leksikografiyaning so'zlik bazasini boyitish bilan bir qatorda soha terminologiyasini yanada mukammallashtirishga munosib hissa bo'lib qo'shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzaxmedova X. Fors tili transport terminlarining struktur qatlamlari va yasaliush usullari. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T., 2017. 29-b.
2. Terminology work — Principles and Methods // International Standard ISO 704. Second edition 2000-11-15. Reference number ISO 704:2000 (E).–38p.
3. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. М., 1979.
4. Лотте Д.С., Основы построения научно-технической терминологии. – Москва: Изд-во АН ССР, 1961.– 160 с.
5. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.,2005. – Б. 97.
6. Сапаев Қ. Қурилиш терминологиясидаги синонимия масаласига доир // Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари: 1 республика терминология конференцияси материаллари. – Тошкент: Фан, 1986. 37–39– Б.

Ma'muraxon MAXAMMATOVA,
 Andijon davlat pedagogika instituti
 Pedagogika fakulteti
 Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
 Email: mahammato@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA FIKRLAR GENIRALIZATSIYALASHI JARAYONINIG AHAMIYATI

Annotatsiya: mazkur maqolada ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi mashg'ulotlardan keng foydalanish ahamiyati borasida fikr yuritilgan. Ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish fikrlar geniralizatsiyalashi jarayoninig ahamiyati zamonaviy yondashuvlar va innovatsion usullarni qo'llash natijasida, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanishi, nutqi ravonlashishi, tez va to'g'ri javob berish malakasi shakllanishi, bilimga ishtiyoq uyg'otishi hamda ona tili va o'qish savodxonligi darslarida kreativ yondashuvning ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'qitish, tanqidiy fikrlash, fikrlar geniralizatsiyalashi

Аннотация: в данной статье рассматривается важность широкого использования занятий, развивающих критическое мышление, на родном языке и занятий по читательской грамотности. Значимость процесса обобщения мыслей, развития критического мышления при обучении родному языку и грамотности чтения, как следствие использования современных подходов и инновационных методов, развития у учащихся навыков логического мышления, беглости речи, и формирования умения быстро и правильно отвечать, дается информация о важности творческого подхода на уроках чтения на родном языке и грамотности.

Ключевые слова: обучение родному языку и грамотности чтения, критическое мышление, обобщение мыслей

Annotation: this article discusses the importance of widespread use of classes that develop critical thinking in the native language and reading literacy classes. The significance of the process of generalizing thoughts, developing critical thinking when teaching their native language and reading literacy, as a result of the use of modern approaches and innovative methods, developing students' logical thinking skills, speech fluency, and developing the ability to quickly and correctly answer, information is given on the importance of a creative approach to reading lessons in the native language and literacy.

Keywords: teaching native language and reading literacy, critical thinking, generalization of thoughts

Zamonaviy ta'limning talabi barkamol va mustaqil fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida bilim berishni takomillashtirish, o'quvchilar bilan ishlashning yangi yo'nalishlarini ishlab chiqish va noan'anaviylikka intilishni taqazo etadi. Shunga ko'ra, kichik yoshdagi o'quvchilarni fikrlash, izlanish va aniq maqsad sari intilib ongli ravishda bilim olish va dunyoqarashini kengaytirish uchun ta'lim-tarbiya berishda metodlarning xilma-xil bo'lishini talab etadi. Ana shunday yangi texnologiyalardan biri o'quvchilarda tanqidiy fikrlash malakasini shakllantirishdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash orqali, mustaqil, erkin fikrlay olish, tahlil qilish, taqqoslash, fikrlarni izohlash, baxslashish, o'z g'oyalarini himoya qilish va yangiliklarga intilish kabi malakalari bilan birga, mantiqiy tafakkur qila olish salohiyati, dunyoqarashi, o'z-o'zini anglash, kommunikativ savodxonligi, go'zallik va nafosatni his etib, undan

zavqlana olish, aqlan va jismonan sog'lom bo'lish, milliy urf-odatlarini o'ziga singdirish va qadrlash kabi muhim xususiyatlari rivojlantiriladi.

Didaktik jarayonlarda alohida usullarni asoslashda fikrlar geniralizatsiyalashtirish kabi asosiy aqliy jarayon haqidagi psixologik ma'lumotlar muhim rol o'ynaydi. Uning xilma-xil turlari va bilimlarni egallashdagi ahamiyati biz tomonidan maxsus ishda batafsil bayon etilgan. Shu bilan birga, ta'lim ishini tashkil etish ko'p jihatdan bolalikning turli bosqichlarida fikrlarni geniralizatsiyalashtirish xususiyatiga bog'liq bo'lganligi sababli, biz uchun ushbu aqliy jarayonning asosiy yosh davrlarida mavjud bo'lgan haqiqiy xususiyatlari haqida qisqacha ma'lumot berish kerak. Ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda, bir tomondan, o'qituvchilar tegishli yoshdagi bolalarning aqliy faolligi darajasini to'liqroq tushunishlari uchun zarur bo'lsa, boshqa tomondan, bu bolalarning

haqiqiy fikrlash qobiliyatini aniqlash uchun boshlang'ich nuqta sifatida zarur. bir xil yoshdagi bolalar, ularning aqliy rivojlanishining "zahiralari" aniqlash uchun. Ko'rinib turibdiki, bunday "zahira"larning mavjudligini asoslash, tarbiyasi va o'qitishi o'rnatilgan va an'anaviy tizimga muvofiq amalga oshiriladigan va u tomonidan o'stiriladigan bolalarning aqliy faoliyatining haqiqiy darajasini aniq tushunishni nazarda tutadi. Rivojlanish ta'limi g'oyalari bilan bog'liq bo'lgan bolalarning aqliy faolligini oshirish talabi, shuningdek, ushbu talabga asoslangan eksperimental o'qitish tizimlari, psixologiya va didaktikaning hozirgi vaqtda kuzatilayotgan xususiyatlar bo'yicha qanday ma'lumotlarga ega ekanligi haqida aniq va aniq tasavvurga ega bo'lmagan holda nazariy jihatdan asossiz bo'lib qolmoqda. va bolalarda umumlashtirish qobiliyatini rivojlantirish shakllari; shuningdek, ushbu ma'lumotlarni tegishli tanqidiy tahlil qilmasdan, bolalar bog'chalari va maktablarda qabul qilingan ta'lim tizimining ma'lum bir turi bo'yicha ularning o'ziga xos shartlilikini aniqlamasdan, ushbu tizimni bolalarning aqliy faoliyatini tashkil etishning yangi usullariga qarama-qarshi qo'ymasdan. Shunday qilib, tanqidiy fikrlashni shakllantirishning turli yondashuvlari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining faol faoliyatiga asoslandi. Tadqiqotchilar tanqidiylikni fikrlash sifati sifatida shakllantirishni asosan nazorat va baholash kabi o'quv harakatlarini o'zlashtirish bilan bog'lashadi. Biroq, tanqidiy fikrlashning mohiyatini tashkil etuvchi ko'nikmalar doirasi yanada kengroq va nafaqat nazorat va baholash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Ba'zi mualliflar tanqidiy fikrlashni shaxsiy xususiyatlar sifatida shakllantirishni o'quv faoliyati tuzilishini o'zlashtirish bilan bog'lashadi. S. I. Veksler, A. I. Lipkina, L. A. Rybak o'quv jarayonida tanqidiy

fikrlashni shakllantirish muammosini o'rganishdi. A. S. Bayramov, D. Jumaliyeva o'quv jarayoniga o'quv mashqlari va ularga ko'rsatmalar kiritish zarurligi haqida gapirishadi. G.I.Bizenkov, I.A.Ivanova darsdan tashqari materiallarda axloqiy jihatdan tanqidiy fikrlashni shakllantirish muammosini ko'rib chiqdilar. V. M. Sinelnikov, V. S. Koneva tanqidiy fikrlashni shakllantirish muammosini ta'lim faoliyatida shaxsning xususiyatlari sifatida ko'rib chiqdi. Devid Vud va B. Rassellar bir qator fikrlash qobiliyatlari deb ta'riflagan xususiyatlarni aniqladilar.

3-sinfdan boshlab bilish jarayonlarini rivojlantirishda o'quvchilarni o'zlashtirishga qaratilgan boshqa ta'limiy o'yinlarni ham tashkil etish mumkin. Masalan, "Kim savodxon?", "Kim zukko?", "Men kimman?", "Zanjir", "Rolli o'yin", "So'z o'rnini top" kabi qiziqarli o'yinlar shular jumlasidandir. "Kim zukko?" o'yini imlo savodxonlikni oshirishda yaxshi natija beradi[4]. Bunda karton qog'ozga 5-6 ta so'z yozilgan bo'lib, so'zlar to'g'ri va noto'g'ri yozilgan bo'ladi. O'quvchilardan noto'g'ri yozilgan so'zni topib, to'g'ri yozib berish talab qilinadi. Qaysi o'quvchi noto'g'ri yozilgan so'zlarni to'g'ri va birinchi bo'lib yozib berishiga qarab o'yin g'olibi aniqlanadi.

Hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchi subyekt bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Ona tili darslariga qo'yilgan eng muhim talablardan biri mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash tug'ma yoki tabiiy shakllanadigan qobiliyat emas, balki tanqidiy fikrlash o'qitiladi va o'rganiladigan jarayon desak mubolag'a bo'lmaydi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi mashg'ulotlardan dars jarayonida keng foydalanish boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z o'quvchilariga sifatli o'quv tajribasini taqdim etishlari uchun o'qituvchidan yuksak mahoratni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Halpern, D. F. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Disposition, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist*, 53(4).
2. Lipman, M. (1991). *Thinking in education*. Cambridge: Cambridge University Press. Lipman, M. (2003) *Thinking in education*. New York: Cambridge University Press
3. Maiorana, V. P. (1992). *Critical thinking across the curriculum: Building the analytical classroom*. (ERIC Document Reproduction Service No. ED
4. Сиддикова, Б. С., & Джалалов, Б. Б. (2016). Задачи развития активности молодежи с помощью педагогических тренингов. *ученый XXI века*, (6-2)
5. Джалалов, Б. Б. (2022). Bo'lajak o'qituvchilarning innovatsion kompetentligini shakllantirishda smart-ta'limning imkoniyatlari. *учитель*, 3(4).

Shahlo XASANOVA,
 Navoiy innovatsiyalar universiteti ingliz tili o'qituvchisi
 Email: xasanovash_1991@mail.ru

IJTIMOIY TARMOQDA ELEKTRON O'YINLAR MADANIYATI: MUAMMO VA YECHIM

Annotatsiya: maqola elektron o'yinlarning ko'plab shakllarini yoritishga, o'yinchilar orasida tez-tez uchraydigan iboralarini aniqlashga va ularning tildan foydalanishga ta'sirini baholashga qaratilgan. Maqsad ushbu o'yinlarning o'yinchilarning tili, ijtimoiy xulq-atvori va o'zini o'zi anglashiga ta'sirini o'rganishdir. Bu shafqatsiz iboralarini yig'ish va o'yinchilarning janjal, zo'ravonlik va zo'ravonlikka qanchalik berilib qolishini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: o'yin, o'yinchi, qo'pollik, tajovuzkorlik, nafratlanish, konvergensiya, divergensiya, ijtimoiy-pragmatik.

Аннотация: цель статьи — охватить многие формы электронных игр, выявить общие фразы среди игроков и оценить их влияние на использование языка. Цель состоит в том, чтобы изучить влияние этих игр на язык игроков, социальное поведение и самооценку. Сюда входит сбор оскорблений и анализ того, в какой степени игроки предаются дракам, насилию и насилию.

Ключевые слова: игра, игрок, грубость, агрессия, отвращение, конвергенция, дивергенция, социально-прагматический.

Annotation: the article aims to cover the many forms of electronic games, identify common phrases among players, and assess their impact on language use. The aim is to study the effects of these games on the players' language, social behavior and self-concept. This includes collecting slurs and analyzing the extent to which players indulge in brawls, violence, and violence.

Keywords: game, player, rudeness, aggression, aversion, convergence, divergence, socio-pragmatic.

Ma'lumki, o'yin jarayonidagi o'zaro muloqot har bir insonning shaxsiy fazilatlarini hamda xarakter-xususiyatlarini yuzaga chiqaradi. O'yin faoliyatida shaxsning perseptiv, ya'ni biror bir narsani ongli tarzda idrok etish natijasida yuzaga keluvchi lug'ati qanchalik boy bo'lsa, shaxs o'yinning mohiyatini shuncha tez anglaydi, bu esa o'yinga rag'batini oshiradi. Ilmiy manbalarga ko'ra, shaxsni kelgusi hayotga tayyorlashda o'yinlar asosiy vosita bo'la oladi.

Hogan va Strasburgerlar fikriga ko'ra, "erkak va ayol yoshlar boshqalarning salbiy xatti-harakatlariga ta'sir qiladi va uni o'zinikidek qabul qiladi" [12.,2018, p.5]. Aguilera va Noguerolar fikriga ko'ra, yosh o'yinchilar o'yinlarga qiyinchilik va raqobat sifatida qarashadi, bu esa raqiblariga nisbatan og'zaki va og'zaki bo'lmagan tajovuzkor xatti-harakatlarga olib keladi [1.,2003, p.3]. Muriel va Crawfordlar ta'kidlaganidek, bu o'yinlarning mashhur bo'lib ketishining ko'plab sabablari bor. Ushbu o'yinlar yuqori sifatli va jozibali dizayni bilan mashhur bo'lib, giyohvandlikka olib keladi [14.,2018, 26-30-betlar]. Bundan tashqari, Douglas va boshqalar muqobil ko'ngilochar variantlarning yo'qligi o'yinchilarni zararli o'yinlar bilan shug'ullanishga undashini ta'kidlaydilar [10., 2007, p.22]. Cailloisning so'zlariga ko'ra, o'ynash "haqiqiy isrofgarchilik: vaqt, kuch, ko'nikma, ijodkorlik, zukkolik va pulni behuda sarflashdan" boshqa narsa emas [5.,2001, 5-8-betlar]. Bushman va Anderson, Gentile va boshqalar Cailloisning "zo'ravonlik odatda uni ko'rganlarga zarar yetkazishi va jinoyatchilar tarafida zo'ravonlik va nafratlanishni rag'batlantirishi" haqidagi xulosalariga qo'shiladi [3.,2001, 354-bet] [2004, 30-bet]. Scovel, xulq-atvor va bolalar salomatligi bo'yicha

mutaxassis, zo'ravon video o'yinlar va o'yinchilarning haqiqiy harakatlari o'rtasida kuchli bog'liqlik borligini da'vo qiladi, chunki bu o'yinlar o'yinchilarni, ayniqsa yosh bolalarni aldash orqali bolalarning aybsizligini o'ldiradi va yo'q qiladi - bu yomon narsalar odatiy hol va ular xohlagan vaqtda, xohlagan narsani qilishlari mumkin deb o'ylash [15.,1998, 410-bet].

Ba'zida odamlar bu so'zlardan ko'ra qo'pol yoki taqiqllovchi so'zlarni ishlatadiganlardan ko'proq hayratda qolishadi. Cashman fikricha, oilaviy va ta'limga oid yo'l-yo'riqlarning yo'qligi, boshqalarga hasad qilish va hukumat tomonidan hech qanday rag'batlantirish choralarning yo'qligi qo'pol so'zlardan foydalanishga yordam beradi [6.,2006, 22-bet]. Xo'sh, bu qo'pol iboralarini ishlatish uchun qanday asoslar bor?

Birinchi sabab – bu haqiqat. Culpeperning fikriga ko'ra, ma'ruzachi tinglovchining xatti-harakatlarini tanqid qilishi va noxush gaplarni haqiqat deb oqlashi mumkin. Ma'ruzachi tinglovchiga umidsizlik va g'azabni yetkazish niyatida, ularni keyingi tergov o'tkazishga va haqiqatni ochishga undaydi [9.,2011, 23-bet]. Ma'ruzachi o'zini ataylab begunoh va rostgo'y qilib ko'rsatadi, shu bilan birga boshqalarning his-tuyg'ulariga shikast yetkazadi yoki qabul qiluvchini tanqiddan himoya qilishga harakat qiladi. Natijada, ular bir-biriga nisbatan noqulay his-tuyg'ularni va tajovuzkorlikni rivojlantirishi mumkin.

Ikkinchi jihat psixologik dushmanlik bilan bog'liq. O'yinchi hayajonlangan, g'azablangan va boshqa odamni xafa qilmoqchi. Waltherning fikriga ko'ra, onlayn bahslashish va raqiblarga nisbatan hurmatsizlik bildirish uchun sarflangan soatlar miqdoriga zararli ta'sir ko'rsatadi [16.,1992, p.43].

Uchinchidan, kinoya, o'yin-kulgi va boshqalarning g'azabini qo'zg'atish qo'pol bayonotlar uchun sababdir. Bernal fikriga ko'ra, yoqimsiz so'zlar boshqalarni hayratda qoldirish yoki g'azablantirish uchun ishlatilishi mumkin[3.,2008, 782-bet]. Moursundning fikriga ko'ra, birinchi so'z "yuzaki qo'pol bo'lgan holda bizga muloyim bo'lishga imkon beradi", ikkinchisi esa yuzaki yoqimli bo'lib, yoqimsiz bo'lishga imkon beradi. Odatda, bu mulohazalardan keyin hazil yoki kulgili muhit yaratiladi[13.,2006, 132-bet].

To'rtinchi sabab konvergensiya va divergensiyaning hal qiladi. Gentile, Lynch, P. Linder, Walshlar fikriga ko'ra, noxush bayonotlar va odobsiz xatti-harakatlar firibgarlik yoki taqliddan kelib chiqishi mumkin. Ular kuchli fikrga ega bo'lmasdan, ularning yuz ifodalariga taqlid qilib, boshqalarni masxara qilishadi[11.,2004, p.13].

Buyurish va majburlash beshinchi omil sifatida qaralishi mumkin. Ushbu lingvistik funksiyalar yoqimsiz taassurot qoldiradi. "So'zlovchining hurmatsiz tildan foydalanishi ularning taxminiy kuchi va mavqeyini mustahkamlashga qaratilgan [Brown va Levinson 4.,1987, 65-bet]. Culpeperning fikriga ko'ra, hatto xushmuomalalik bilan aytilgan buyruq ham boshqalar tomonidan do'stona emas deb qabul qilinishi mumkin[7.,1996, 350-bet]. Bu xushmuomalalik yoki ijtimoiy normalarni bilishning yetishmasligini anglatmaydi.

Asosiy sabablar qo'pollik va masxaradir. Ushbu usullar yoqimsiz so'zlarni qo'llash orqali boshqalarga

zarar yetkazishi mumkin. O'yinchi, ular ijtimoiy-pragmatik nuqtayi nazarni hisobga olmasdan, o'z fikrlari va mulohazalarini erkin bildirishlari mumkinligiga ishonadi. Bundan tashqari, ba'zi odamlar tinglovchilarning e'tiborini jalb qilish uchun ushbu atamalardan foydalanadilar. Bu qabul qiluvchilarning nutqqa befarqligi sababli aloqa uzilishlarini bartaraf etishga urinish bo'lishi mumkin.

Va nihoyat, ba'zi odamlar o'zlarini ishlatadiganlarga qarshi o'zlarini himoya qilish uchun yoqimsiz so'zlarni ishlatishadi. Bir kishi boshqasiga qo'pollik bildirsa, boshqa odam shunga o'xshash yoki yomonroq xatti-harakatlar bilan javob qaytaradi deb taxmin qilinadi.

Xullas, bugungi kundagi kompyuter o'yinlari shunchaki o'yin-kulgi turi emas, balki zamonaviy madaniyat va texnologik taraqqiyotning muhim elementidir. Ular bizning fikrlash tarzimizga ta'sir qiladi, bilimimizni boyitadi va ijtimoiy faollikni rivojlantiradi. Onlayn kompyuter o'yinlarining ta'siri jamiyatning rolini chuqurroq tushunish, sog'lom va rang-barang madaniyatni yaratish fenomeni bilan faol ishtirok etish uchun zarurdir. Ammo hamma narsaning ijobiy tomoni bo'lgani kabi salbiy tomonlari ham bor. Ba'zi o'yinlar borki, ular endigina ulg'ayib kelayotgan yosh avlodning ongini zaharlashi ham mumkin. Har bir inson o'z dunyoqarashidan kelib chiqqan holda yaxshi va yomon narsalarni ajrata olishi va salbiy ta'sirlardan qochishga harakat qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. De Aguilera, M., & Mendiz, A. (2003). Video games and education: (Education in the Face of a "Parallel School"). Computers in Entertainment (CIE), 1(1), 1-10.
2. Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2001). Effects of violent video games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal, and prosocial behavior: A meta-analytic review of the scientific literature. Psychological science, 12(5), 353-359.
3. Bernal, M. (2008). Do insults always insult? Genuine impoliteness versus non-genuine impoliteness in colloquial Spanish. Pragmatics, 18(4), 775-802.
4. Brown, P and Levinson, S.C. (1987) Politeness. Cambridge University Press.
5. Caillois, R. (2001). man, Play, and Games. University of Illinois press. Urbana and Chicago
6. Cashman, H. R. (2006). Impoliteness in children's interactions in a Spanish/English bilingual community of practice. Journal of Politeness Research, 2(2), 217-246.
7. Culpeper, J. (1996). Towards an anatomy of impoliteness. Journal of Pragmatics, 25, 349-67
8. Culpeper, J., Bousfield, D., & Wichmann, A. (2003). Impoliteness revisited: With special reference to dynamic and prosodic aspects. Journal of pragmatics, 35(10-11), 1545-1579.
9. Culpeper, J. (2011). Impoliteness: Using language to cause offence (Vol. 28). Cambridge University Press.
10. Douglas, A. & Gentile, K. & Buckley, E. (2007). Violent Video Game Effects on Children and Adolescents: Theory, Research, and Public Policy. Oxford University Press.
11. Gentile, D. A., Lynch, P. J., Linder, J. R., & Walsh, D. A. (2004). The effects of violent video game habits on adolescent hostility, aggressive behaviors, and school performance. Journal of adolescence, 27(1), 5-22.
12. Hogan, M., & Strasburger, V. C. (2018). Social media and new technology: a primer. Clinical Pediatrics, 57(10), 1204-1215.
13. Moursund, D. G. (2006). Introduction to using games in education: A guide for teachers and parents. D. Moursund.
14. Muriel, D. & Crawford, G. (2018). Video Games as Culture: Considering the Role and Importance of Video Games. Routledge press.
15. Scovel, T. (1998). Psycholinguistics. China: Oxford University Press.
16. Walther, J. B. (2015). Social information processing theory (CMC). the international encyclopedia of interpersonal communication, 1-13.

Nigora NAZAROVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

INGLIZ, O'ZBEK TILLARIDA ANTROPONIMLARING YASALISH ASPEKTLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada tilshunoslikning bir sohasi sifatida onomastikaning ahamiyati, onomastikada shaxs nomini tasniflashning o'ziga xos usullari va vositalari, shuningdek, turli atamalarning lisoniy tahliliga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: *onomastika, onomastik ko'lam, onomastik birlik, onomastik lug'at, onomastik termin, onomastik tizim, o'zbek onomastikasi.*

Annotation: this article considers the value of onomastics as a branch of linguistics, specific methods and means of classifying a person's name in onomastics, as well as the linguistic analysis of various terms.

Keywords: *onomastics, onomastics scope, onomastics unity, onomastics dictionary, onomastics term, onomastics system, Uzbek onomastics, conversion, onomastics conversion, word formation, transposition, transformation.*

Аннотация: в данной статье рассматривается значение ономастики как раздела языкознания, конкретные методы и средства классификации имени человека в ономастике, а также лингвистический анализ различных терминов.

Ключевые слова: *ономастика, объем ономастики, ономастическое единство, ономастический словарь, ономастический термин, ономастическая система, узбекская ономастика, конверсия, ономастическая конверсия, принцип именования, словообразование, транспозиция, трансформация.*

Barcha tillarning leksik qatlamida atoqli otlar o'ziga xos o'ringa ega. Ular leksikaning barcha sohalari bilan uzviy bog'langan. Atoqli otlarni ham ilmiy jihatdan, ham amaliy jihatdan tahlil qilish tilshunoslikda dolzarb va muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Til lug'at tarkibining ajralmas bir qismi hisoblangan antroponimlar morfologik va sintaktik jihatdan ma'lum til normalariga, qonun-qoidalariga ega.

Antroponimlar kishilarning o'ziga xos ismlari: shaxs ismlari, otasining ismi, familiya, umumiy ismlar, taxalluslar, kriptonimlar (yashirin ismlar). Badiiy adabiyotda qahramonlarning nomlari badiiy obrazni qurishda ishtirok etadi. Qahramonning ismi va familiyasi, qoida tariqasida, muallif tomonidan chuqur o'ylab topilgan va ko'pincha qahramonni tavsiflash uchun foydalaniladi. Belgi nomlari uch xil bo'ladi: ma'noli, nutqiy va semantik jihatdan neytral. Ma'noli odatda qahramonni to'liq tavsiflovchi familiyalar deb ataladi.

O'zbek tili lug'at boyligining kattagina qismini insonlarga qo'yiluvchi maxsus nomlar tashkil etadi. Kishilarning atoqli otlari fanda antroponimlar deb yuritiladi. Antroponim (lotinchadan olingan bo'lib "antropos" - odam, "onima" - ism, nom) kishi nomi demakdir. Kishi nomlariga xos xususiyatlarni o'rganuvchi onomastikaning bir bo'limi antroponimikadir. Antroponimlar til lug'at tarkibida o'z o'rniga va tizimiy xususiyatlariga ega. Yuqorida qayd qilinganidek, har bir onomastik tizim yana mayda tizimchalarga bo'linadi. Ko'rinadiki, antroponimlar o'zbek tili leksik sistemasida ma'lum o'ringa ega. Faqat ungagina xos bo'lgan indikatorlar mavjudligi bilan ham xarakterlanib turadi. Shuningdek, antroponimlar semantik, uslubiy va yasali xususiyatlari bilan boshqa leksik birikmalardan ajralib turadi. Shuning uchun ham onomastik asosida

olib borish kerak. Ismlar ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, ularda jamiyatning madaniyatli va ijtimoiy hayoti aks ettirilgan bo'ladi. Ismlar ma'lum bir shaxsning avlodi, uning jamiyatda tutgan o'rnini haqida ham xabar beradi. Har bir ism ma'lum bir sabablarga ko'ra paydo bo'ladi. U ommabop yoki kam qo'llanuvchi bo'lishi mumkin. Ularda bir nom o'z tarixi, "biografiyasi" va "geografiyasi"ga ega. Ismlar lingvostilistik jihatdan real yoki to'qima bo'lishi mumkin.

Ingliz, o'zbek tillarida antroponimlarning yasali borasida bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Shuningdek, o'zbek tilshunosligida atoqli otlar tizimini o'rganish borasida muayyan ishlar tadqiqotchilarning izlanishlarida uchraydi. Jumladan, E.Begmatov, N.Husanov, G.Sattorov, S.Rahimov, I.Xudoynazarov, R.Xudoyberganovlarning ishlarida o'zbek antroponimlari haqida, uning leksik va semantik xususiyatlari, lingvistik tuzilishi, ismlarning etnografik va motivatsion ma'nolarini o'rganish, o'zbek mintaqaviy antroponimiyasining o'ziga xos tomonlarini kuzatish, ismlarning orfografik va izohli lug'atlarini tuzish sohalari bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilganligini ko'rishimiz mumkin.

Shuni ta'kidlash zarurki, ismlar tizimini sotsiologik jihatdan o'rganmasdan turib, antroponimlarning kelib chiqishi, antroponimlar tizimining rivojlanishi, boyitilishi va o'zgaruvchan xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslab bo'lmaydi.[1]. Men Yevropa mamlakatlarida odamlar butun avlod uchun bitta familiyani olib yurishlari mumkinligini, o'zbeklar esa har bir avlodda familiyalarini o'zgartirishlari mumkinligini anglab yetdim. Ko'pgina o'zbek familiyalar arab yoki fors tillaridan kelib chiqqan. Masalan: Muhammadov, Tal'atov, Bexzodov va Mirzayev kabilar, ular erkaklarga "-ov", "-yev" va ayollarga "-ova", "-yeva" qo'shimchalarini bobosining

ismiga qo'shish orqali yasaladi. Shunga qaramay, ingliz va o'zbek ayollari familiyalarini nikohdan keyin saqlashlari yoki ularni turmush o'rtoqlarining familiyalarini bilan almashtirishlari mumkin. Biroq ingliz nomlari kelib chiqqan manbalar deyarli cheksizdir: laqablar, jismoniy xususiyatlar, grafliklar, savdo-sotiqalar va insoniyatga ma'lum bo'lgan deyarli barcha narsalar. Buyuk Britaniyani Normanlar zabt etishidan oldin odamlar nasldan naslga o'tuvchi familiyalarga ega emas edilar: ular faqat shaxsiy ism yoki laqab bilan chaqirilgan.[2]. Turli familiyalarining ma'nosini o'rganish boshlaganidan so'ng, ularning ko'pchiligi ushbu asosiy savollardan biriga javob berishini bilib olamiz: bu odamning otasi yoki bobosi kim bo'lgan? Bu bizga Maud yoki Madison kabi ingliz familiyalarini beradi. Mc yoki Mac bilan boshlanadigan ko'plab familiyalar mavjud, masalan, McQueen yoki MacMillan. Bu tarzdagi familiya egalari kelib chiqishi Shotlandiya va "O" Konnell yoki O'Sullivan familiya egalari esa Irlandiyalik ekanligini hamda "... ning o'g'li" degan ma'noni anglatadi. Jamoalar kichik bo'lgan vaqtda, har bir odam bitta nom bilan tanilgan, ammo aholi soni oshib borishi bilan odamlarni boshqacha aniqlash zaruriyati tug'iladi va bu quyidagi ism familiyalarining yaralishiga olib keldi: masalan, James the cook - oshpaz Jeyms, Tim the long - Tim uzun, David from Blackburn - David Blekbernlik, Mariam of the forest - O'rmonlik Maryam,

Nick son of Raymond - Raymondning o'g'li Nik kabilar. Asta-sekin ularning asl ma'nosi o'zgarib bordi va hozirgi kunda ularning ma'nosi oson tushunilmaydi. Norman baronlari familiyalarni Buyuk Britaniyaga kiritganlaridan keyin ulardan keng foydalanish amaliyoti yo'lga qo'yildi. Birinchidan, farqlovchi ismlar barqaror emas edi, ammo oxir-oqibat odamlar ularga o'rgana boshladilar. Shuning uchun kasblar, laqablar, tug'ilgan joylar va otalarining ismlari doimiy familiyalarga aylandi, jumladan, Potter va Tailor, Armstrong va Longman, Towers va Orchard, Benson va Dikson kabilar.

Hozirgi vaqtda mutlaqo yangi turning antroponimik modeli tarqalmoqda, masalan: Abdufayz Behzod o'g'li Fayzullayev, bu yerda otning nomi turkiy xilmaxillikda berilgan va familiya ko'pincha otadan emas, balki boboning ismi bilan berilgan. Ko'rinishidan, bu oilaning bir necha avlodlari birligini anglashga yordam beradi. [3,40]. Shunday qilib, antroponimik modelning har turdagi tarkibiy qismlari turli xil ijtimoiy sohalarga qaratilgan, eng universal tarkibiy qism bu ko'p sohalardan o'tadigan shaxsiy ismdir va jamiyat asosan oila bilan cheklangan ko'plab odamlar uchun shaxsiy ism hayot davomida asosiy bo'lib qoladi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak, ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimik formulalar asrlar davomida rivojlanib kelgan va ushbu etnik guruhlarining tarixiy, madaniy va diniy an'alarini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begmatov E., O'zbek ismlari ma'nosi. - T., 1998. 604-b.
2. Юматов А. С., & Хакимов С. Р. (2020). Исследование влияния сейсмоизоляции на динамические характеристики здания. Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent, 10(2).
3. Зупарова С. Лингвокультурологическое исследование антропонимов в разносистемных языках (на материале английского, русского и узбекского языков) Автореф.
4. Хакимов С. (2022). Актив ва passiv сейсмик усуллари ҳамда уларнинг асосий вазифалари. Journal of Integrated Education and Research, 1(2), 30-36.

Mirziyo QOBILOV,

Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi
fakulteti O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

ILMIY HAMDA TIBBIY DISKURSDA MAQOL HAMDA IBORALARNING O'RNI

Annotatsiya: biz ushbu maqolada ilmiy diskurs, shu bilan birgalikda tibbiy diskurs doirasida qo'llaniladigan maqol hamda iboralarni keltirib o'tganmiz. Bu orqali tibbiyot xodimlarining so'z san'ati, psixologik mahorati yuqori o'rinda turishi lozim ekanligi haqidagi qarashlarni misollar yordamida ochib berishga harakat qilganmiz.

Kalit so'zlar: *ilmiy diskurs, tibbiy diskurs, psixologiya, maqol, ibora, dalil, shifokor va bemor muloqoti.*

Annotation: in this article, we have cited proverbs and expressions used in scientific discourse, as well as in medical discourse. Through this, we have tried to reveal with the help of examples the opinions that medical workers should have the highest level of speech and psychological skills.

Keywords: *scientific discourse, medical discourse, psychology, proverb, phrase, evidence, doctor-patient communication.*

Аннотация: в этой статье мы привели пословицы и выражения, используемые в научном, а также в медицинском дискурсе. При этом мы постарались на примерах раскрыть мнения о том, что медицинские работники должны обладать высшим уровнем речевых и психологических навыков.

Ключевые слова: *научный дискурс, медицинский дискурс, психология, пословица, словосочетание, свидетельство, общение врача с пациентом.*

Biz e'tibor qaratmoqchi bo'lgan ilmiy nutqning sintaktik qurilishi ham o'ziga xos bo'ladi: gaplar o'rtasida biriktiruvchi, zidlov, ayiruv bog'lovchilaridan keng foydalaniladi. Fikrlar izchilligini saqlash uchun demak, xullas, shunday qilib, ma'lumki, ya'ni, binobarin, fikrimizcha, ko'rinadiki, masalan, jumladan kabi lug'aviy vositalar, uyushiq bo'laklar, qavsga olingan kiritmalar, izohlar va shularga xos tinish belgilari ishlatiladi: ikki nuqta, nuqtali vergul, qavs, nuqta ko'p ishlatiladi. Bulardan tashqari gaplarda ortiqcha tasviriylikka e'tibor berilmaydi, fikrlar iloji boricha qisqa, lo'nda va mantiqli ifodalanishi lozim.

Ilmiy uslubdagi nutqning, ya'ni ilmiy diskursning mazmuni va maqsadi biror ilmiy axborotning haqqoniyligini isbotlashga qaratilgan bo'ladi. Ilmiy diskursda mantiqiy izchillikni ta'minlash uchun ma'lum bir abzasdagi fikr isbot va dalillar vositasida keyingi gaplar bilan to'ldirib boriladi. Bu gaplar ifoda maqsadiga ko'ra, asosan, darak, ba'zan so'roq gap tarzida bo'ladi. Tuzilishiga ko'ra sodda gaplarning to'liq shakli keng qo'llaniladi. Bunday gaplarning kesimi aniqlik mayli va aniqlik nisbatida bo'ladi. Bayon qilayotgan fikrga o'quvchi diqqatini tortish maqsadida ayrim so'z, so'z birikmalari, gap, ibora va maqollarga ham e'tibor qaratiladi. So'z birikmasi holidagi atamalar ko'p ishlatiladi. Shuningdek, aytilayotgan fikrni mazmunan bog'lash uchun kirish so'z va gaplar ham qo'llanadi: birinchidan, demak, nihoyat, bir tomondan, xulosa qilganda kabi. Masalan: ...Xo'sh, magnit maydoni nima? Elektr maydoni holidagi kabi, bu yerda ham bu savolga quyidagicha javob berish mumkin.

Birinchidan, maydon moddiydir: u bizdan mustaqil ravishda, bizning u to'g'ridagi bilimlarimizdan mustaqil ravishda mavjuddir.

Ikkinchidan, magnit maydoni faqat tajribada aniqlanishi mumkin bo'lgan aniq bir xossalarga ega.

Yana bir misol: Sintaktik aloqalarni ifodalovchi vositalar: so'z shakllari, yordamchi so'zlar, so'z tartibi va ohang nutqda salmoqli o'rin egallaydi. Demak, sintaktik aloqa vositalarining ko'rinishlari quyidagicha: formal-grammatik vositalar, leksik-grammatik vositalar, pozitsion vositalar va intonatsion vositalar..

Bundan tashqari ilmiy diskursda maqollardan ham o'rinli foydalanishimiz mumkin. Tibbiyot xodimlari nutq jarayonida bemorlar bilan muloqot qilar ekan, turli tibbiy terminlarni qo'llagan holda suhbat jarayonini amalga oshirishadi. Shu holatlarda muloqot jarayonida bemorga ijobiy ta'sir ko'rsatish maqsadida turli hadis, ibora va maqollardan o'rinli foydalanishadi. Bu, albatta, bemorda sog'ayishga bo'lgan ishonchini oshirishga, shuning bilan birga, shifokor bilan muloqotda tushunmovchiliklar yuzaga kelishining oldini olishi mumkin. Masalan: Dard bergan Alloh da'vosini ham beradi yoki Allohim sevgan bandalariga dard ato etadi, - deyish orqali bemorda sog'ayishga bo'lgan ishonchni o'rtirishimiz mumkin bo'ladi. Shu va shunga yondosh maqollarni, ya'ni quyida

keltirilgan maqol hamda iboralarni vaziyat nuqtayi nazaridan qo'llashimiz mumkin bo'ladi. Ba'zilar tibbiy diskurs doirasida shifokorlar tomonidan qo'llanilsa, ba'zilarida esa tibbiy terminlar orqali ko'chma ma'noli birliklarning hosil bo'lishini ko'ramiz, bundan shuni anglashimiz mumkinki, ilmiy uslub doirasida tibbiy diskurs va tibbiy terminlar ham salmoqli o'rin egallaydi. Buni shifokor va bemor o'rtasida qo'llanilishi mumkin bo'lgan ibora va maqollarda foydalanilgan so'zlar misolida ko'rib chiqishimiz mumkin:

– Yarasini yangilamoq – unutilayotgan ko'ngilsiz voqeani esga solib, ko'ngilni buzmoq.

– Joni uzildi – o'lmoq, so'nggi marta nafas chiqarmoq.

– Beli sindi – inqirozga uchramoq.

– Aqldan ozmoq – jinni bo'lmoq, telba bo'lmoq.

Yuqorida keltirilgan iboralarda ko'chma ma'noli birliklar anchayin hisoblanadi. Biz bilganimizdek, iboralar bir so'zga teng kelishi yoki bir umumiy ma'noni anglatuvchi birlikdir. Shunday ekan yuqoridagi misollarda ko'chma ma'noli va shu bilan birgalikda omonimlik xususiyatiga ega bo'lgan birliklar ekanligini ham esdan chiqarmasligimiz kerak, sababi biz ko'rib o'tgan "Beli sindi" iborasini inqirozga uchramoq ma'nosida bergan edik. Endi uning omonimik xususiyatiga to'xtaladigan bo'lsak, "Beli sinmoq" birligi tananing o'rta qismi, ya'ni umurtqa pog'onasiga yetkazilgan zarar tufayli singan degan yana bir mazmunni shakllantirishimiz mumkin. Ko'rganimizdek, bu ibora shifokor va bemor o'rtasida o'z ma'nosida qo'llanilsa, xalq orasida uchrab turadigan vaziyat nuqtayi nazaridan inqirozga uchramoq, bankrot bo'lmoq kabi ma'nolarni anglatib kelishi mumkin.

Kasallik nomlariga oid xalq maqollari:

– Dard boshqa, ajal boshqa – kasalga chalingan odamga shu maqol bilan dalda va tasalli beradilar, unga umid baxsh etadilar.

– Og'riq qayerda bo'lsa, jon o'sha yerda. Bu maqolda insonda dard, og'riq bor ekan, demak uning joni bor, demak u yashayapti, degan fikr aytilmoqda.

– Og'riq tishning davosi – ombir. Ushbu maqolda insonga eng ko'p azob beradigan dard – tish og'rig'i haqida munosabat bildirilgan. Har qanday kasalni davolash mumkin, ammo vaqtida davolanmagan tish og'rig'iga davo faqat ombir ekanligi aytilgan.

– Og'riq ko'paysa, emchi ko'payar. Hayotda shunday insonlar borki, ular vaziyatga qarab o'z kasblarini o'zgartirishadi, o'z manfaatlaridan kelib chiqib ish qilishadi. Ushbu maqolda foyda evaziga mutaxassis bo'lmasa ham u singari tuzatishga harakat qiladigan insonlar keltirilgan.

– Og'riqsiz bosh bosh emas. Oh tortmasang, soch oqarmas. Ushbu maqolda qarilik darakchisi hisoblangan soch oqarishiga faqat yillar zarbi sabab emas, balki bosh og'rig'iga sababchi bo'ladigan turli omillar ham sabab ekanligi juda go'zal tarzda ifodalangan.

Bunday tibbiy birliklarda qo'llaniladigan maqol hamda iboralar salmoqli o'rin egallaydi. Ulardagi ixcham hajm

va ma'no xalq ma'naviyati, zakovati mahsuli hisoblanadi. Maqollardan nutqda foydalanish mazmunni boyitishga, ta'sirchanlikni oshirishga va shuning barobarida tilning ko'rkamligini namoyon etishga olib keladi, nutqning xalq tiliga yaqin bo'lishini ta'minlaydi. Maqol matni qisqa, ixcham va lo'nda fikrlash, aniq bayon etishni taqozo etgani bois ijodkorga qo'l keladi. Maqol matni mazmun jihatdan tahlil etilmaydi, chunki maqollar, odatda, to'g'riligi isbotlangan holda, qayta-qayta ishlanib vujudga keladi. Tibbiy birliklar qo'llanilgan maqollarni mumkin qadar o'rganish va tadqiq etish til va nutq uchun xarakterli bo'lib, shu orqali o'zbek tilining lug'at tarkibi boyib boradi. Bunday mazmundagi maqollarga muloqot jarayonida ko'proq murojaat qilish, ayni paytda kishilarning nutq odobi va muomala madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Yuqorida keltirilgan fikrlar bilan birgalikda, shifokor nutqida qo'llanilgan iboralar hamda maqollarning o'zni haqida ham jiddiy mulohazalar mavjud. Chunki, bemor

hamda shifokor o'rtasidagi bu tarzda nutq jarayoni psixologik, pragmatik ahamiyatga ega hisoblanadi. Shunday ekan, har qanday ilmiy nutq ham aniqlikni oshirishda, dalil keltirishda, fikrni asoslashda maqol hamda iboralarga murojaatning o'zni beqiyos ekanligi yana bir bor ko'zga tashlanadi.

Xulosa. Ilmiy uslub tilshunos M.Mukarramov ta'kidlaganidek, murakkab tipdagi qo'shma gaplarning ko'p ishlatilishi bilan, ayniqsa, xarakterlidir. Shunday qilib, ilmiy uslub insonning uni o'rab turgan borliq bilan munosabatini, shuningdek, jamiyat, ijtimoiy hodisalar bilan munosabatini ifodalaydi. Bu nutq shakllari ana shu ehtiyojdan kelib chiqqan holda ana shu munosabatlarni ta'minlash maqsadida yuzaga keladi. Bilamizki, ilmiy uslub dalillarga asoslanadi va bu dalillarni xalq so'zi, otalar so'zi hisoblangan maqollarda yana ham ochiq-oydin ko'rishimiz hamda yaxshi tushunishimiz mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. «Fizika», 9-sinf uchun darslik.
2. A. G'ulomov, M. A. Asqarova, Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis, darslik
3. "O'tkan kunlar" kunlar asaridan.
4. Doc. Dr. Ibrahim Yoldashev, Tunchay O'zturk, Yuksel O'zturk. O'zbek va turk maqollari, iboralari. – T., 1998.
5. Mukarramov.M. Hozirgi o'zbek adabiy tilining ilmiy stili. – T.,1981.
6. Xalilova.M. O'zbek tili stilistikasi asoslari. "Farg'ona" nashriyoti, 2009.
7. Eshnozard o'g'li, Q. M. (2022). Mahmud Kashgari's work" Devonu Lugatit Turk" as a source of enrichment of the current Uzbek language. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 10, 17-18.
8. Эшнозарович, Қ. М. (2023). KASALLIK NOMLARIGA OID TERMINLARNING LINGVOSTILISTIK XUSUSIYATI. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 6(4).
9. Qobilov, M. (2023). LINGUISTIC ANALYSIS OF STABLE COMPOUNDS IN TOGAI MURAD'S WORK" PEOPLE WALKING ON THE MOON"(AS EXAMPLES OF PHRASEOLOGY AND PROVERBS). Modern Science and Research, 2(5), 60-62

Charos ESHMAMATOVA,
Toshkent davlat yuridik
universiteti talabasi

MILLAT KELAJAGI YOSHLAR QO'LIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada mamlakatimiz bunyodkorlari bo'lmish yoshlarning jamiyatimizdagi o'zni, mamlakatimiz oldida amalga oshirilishi kutilgan ishlarda yoshlarning qamrovini kengaytirish va yoshlarning maqomini Konstitutsiyamiz darajasida mustahkamlab qo'yilganligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: yoshlar, Konstitutsiya, modernizatsiya, davlatlararo, axloqiy-tarbiyaviy, grant, intellektual, bosh qomusimiz, xalqaro maydon,

Аннотация: в данной статье говорится о роли молодежи, которая является творцом нашей страны, в нашем обществе, расширении охвата молодежи задачами, которые предстоит решить перед нашей страной, а также укреплении статуса молодежи в уровень нашей Конституции.

Ключевые слова: молодежь, конституция, модернизация, межгосударственный, морально-воспитательный, грантовый, интеллектуальный, наш генеральный совет, международная арена

Annotation: this article talks about the role of the youth, who are the creators of our country, in our society, expanding the coverage of the youth in the tasks expected to be carried out in front of our country, and strengthening the status of the youth at the level of our Constitution.

Keywords: youth, constitution, modernization, interstate, moral-educational, grant, intellectual, our general council, international arena,

Ta'kidlash joizki, yoshlik davri inson hayotining eng ajoyib davri hisoblanadi. Mamlakatimizda istiqomat qilayotgan aholining asosiy qismini yosh yigit va qizlarimiz tashkil etadi. Jamiyatimizda yoshlarning o'zni beqiyosdir. Birinchi

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va zamonaviy jamiyat qurish yo'lidagi murakkab va keng ko'lamli vazifalarni hal etishga qodir bo'lgan yangi avlod kadrlarini tayyorlash bundan buyon ham faoliyatimizning eng muhim yo'nalishi bo'lib qoladi". Buni albatta yoshlarning har tomonlama kamol topishiga qaratilgan ishlar misolida ham ko'rishimiz mumkin. Yoshlarimiz qanchalik ma'naviy barkamol bo'lsa, xalqning farovonligi va shuningdek, mamlakatimizning davlatlararo obro'si shunchalik yuqori bo'ladi. Negaki, har bir davlatning kelajagi yoshlarning axloqiy-tarbiyaviy va ma'naviy kamol topib rivojlanganligi bilan bog'liqdir. Yoshlari bilimli, har tomonlama yetuk davlatning kelajagi yorug', istiqboli ham porloqdir. Jamiyatimizda birgina yoshning erishgan yutug'i mamlakatimizning nufuzini qanchalik yuqoriga chiqaradi. Bunga misol sifatida, xorijdagi universitetlarda grant asosida o'qiyotgan yoshlarimizni aytishimiz mumkin. Yoshlarimizni har tomonlama kamol topishi uchun qonunchiligimizda "Yoshlarga oid davlat siyosati" to'g'risidagi qonunning qabul qilinganligi ham bejizga emas. Ushbu qonunning 1-moddasida qayd etilganidek, ushbu qonunning maqsadi yoshlarga oid davlat siyosati sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir. Aynan yoshlarga oid davlat siyosati o'z ichiga davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo'nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimini qamrab olganligini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, davlatimiz ishonchi hisoblangan yoshlarga oid davlat siyosati eng muhim yo'nalishlarni qamrab olib, ularning har biri yoshlarimizning har tomonlama rivojlanishiga bag'ishlangandir. Bularga yoshlarning huquqlarini, erkinliklarini va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, yoshlarning hayoti va sog'lig'ini saqlash, yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish, yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash, yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash kabi yo'nalishlarini keltirishimiz mumkin. Bundan tashqari, mamlakat taraqqiyotining yangi davrida yoshlarning huquq va manfaatlarini ta'minlash, ularning bilim olishi, mehnat qilishi, o'z qobiliyat va iste'dodini ro'yobga chiqarishi uchun barcha sharoitlarni yaratish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. O'tgan davr mobaynida yoshlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan, ular hayotiga bevosita taalluqli bo'lgan qonun, farmon va qarorlar qabul qilingani mamlakatimizda mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini

puxta egallab, xalqaro maydonda raqobatga kirisha oladigan barkamol shaxslarni tarbiyalashga huquqiy zamin bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, yoshlarga berilayotgan e'tibor, ularga davlat tomonidan ko'rsatilayotgan g'amxo'rlik miqyosi yildan yilga kengayib bormoqda. Ayniqsa, bosh qomusimizda yosh avlodning huquq va manfaatlari aniq moddalar bilan muhrlab qo'yilgani, hech shubhasiz, bu boradagi huquqiy bazani yanada kengaytirish, amaliy ishlarimizni yangi bosqichga ko'tarish imkonini bermoqda. "Yangilangan Konstitutsiyamizda yoshlarning ta'lim olishi, ijtimoiy va tibbiy himoyasi, uy-joyli bo'lishi, bandligi uchun shart-sharoitlar yaratish davlatning konstitutsiyaviy majburiyati sifatida belgilandi". Bugungi kunda yoshlarga maktab, professional va oliy ta'lim sohasida bilim olishga, zamonaviy kasb-hunar egallashga, madaniyat va sport yo'nalishlarida o'z iqtidorini namoyon etishga, turli yo'nalishlarda o'z tadbirkorlik faoliyatini yuritishga yaratilgan sharoitlar natijasida yoshlar tomonidan ko'plab sohalarida yangi marralar zabt etilayotganining guvohi bo'lmoqdamiz. Xususan, oliy ta'lim muassasalari soni salkam uch marta ko'payib, qamrov darajasi 9 foizdan 38 foizga yetgani zamonaviy ilm va kasb sohalarini egallashda yoshlar uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. Oxirgi uch yilning o'zida 250 ming nafar yoshga 6 trillion so'mdan ziyod imtiyozli kreditlar ajratildi. "Mamlakatimiz bo'yicha 210 ta "Yoshlar sanoat va tadbirkorlik zonalarini" tashkil etilib, 4 trillion so'mlik 2,5 mingta loyiha amalga oshirildi. Natijada, yosh tadbirkorlar soni 2 karra ko'payib, 200 mingdan oshdi. Respublikamizdagi barcha mahallalarda prezident vakili yoshlar yetakchisi lavozimi joriy etilib, bu vazifaga intiluvchan, tashkilotchilik qobiliyatiga ega, tashabbuskor yoshlar saralab olindi. Mahallada bu tizim orqali yoshlarga 100 dan ortiq imkoniyatlar yaratildi. "Yoshlar daftari" tizimi yo'lga qo'yilib, so'nggi ikki yilda 798 ming nafarga yaqin yoshlarga qariyb 1 trillion so'mlik yordamlar ko'rsatildi. Jumladan, 53 ming nafar ehtiyojmand oilaga mansub talabaga o'qish uchun kontrakt pullari to'lab berildi. O'tgan davr mobaynida yoshlarning ijtimoiy himoyasini ta'minlash va ularni ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirildi. Yurtimiz yoshlari yaratilayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanib, turli sohalarida dastlabki yutuqlarni qo'lga kiritmoqdalar".

Xulosa qilib aytganda, yurtimizda yoshlar siyosati xalqaro umume'tirof etilgan huquq va normalar bilan hamohang tarzda olib borilmoqda. Davlatimiz tomonidan yaratilayotgan har bir imkoniyatlardan maqsad ham ularning yetuk kadr bo'lib, o'z o'rnini topishiga qaratilgandir. Yurtimiz tayanchi, millatimiz kelajagi bo'lgan yoshlarimizni tarbiyalash bizning burchimizdir. Zero, yoshlar davlatimizning eng katta boyligi, kelajagi va bebaho xazinasidir.

Foydalangan adabiyotlar

1. Karimov. I.A. Vatanimiz va xalqimizga sadoqat bilan xizmat qilish – oliy sadoqatdir. – T.: "O'zbekiston", 2007.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/-6445145>
3. <https://parliament.gov.uz/news/ozbekiston-yoshlar-uchun-keng-imkoniyatlar-diyori>

Mahliyo XUDOYBERDIYEVA,
Buxoro davlat universiteti filologiya
fakulteti 6.1uzb 21-guruhi talabasi

"URUSH BOLALARI" SHE'RINING TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada buxorolik iste'dodli shoir Abdunabi Hamroning "Urush bolalari" she'ri tahlil qilingan va unda ifodalangan bolalarning urush davridagi ayanchli qismati, ruhiy va jismoniy og'riqlari, orzu va armonlari, zavol bo'layotgan beg'ubor yoshligining o'ziga xos talqini haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *she'riyat, urush mavzusi, urush bolasi, Afrika, afg'on, insoniyat, mamlakat, bayram, qon, avtomat, go'dak, baxt.*

Annotation: in this article, the poem "Children of War" by the talented Bukhara poet Abdunabi Hamro is analyzed and it expresses the sad fate of children during the war, their mental and physical pain, dreams and dreams, and the death of their innocent youth. specific interpretation is mentioned.

Keywords: *poetry, war theme, war child, Africa, Afghan, humanity, country, holiday, blood, machine gun, baby, happiness.*

Kirish. Adabiyot yaralibdiki, u insoniyat tarixidan hikoya qiladi, uning ichki kechinmalari-yu tuyg'ularini ifodalab keladi. Axir, birinchi yurtboshimiz – Islom Karimov o'zlarining "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida unga "Adabiyot, so'z san'ati azaldan xalq qalbining ifodachisi, haqiqat va adolat jarchisi bo'lib keladi", – deya bejizga ta'rif bermagan.¹ Adabiyotning bir bo'limi bo'lmish she'riyat inson his-tuyg'ularining satrlarga ko'chgan ifodasidir. She'riyat odamlar ma'naviyatiga ta'sir etishdagi juda katta kuchga ega bo'lgan omillardan biri hisoblanadi. Birgina she'r orqali butun insoniyatning, o'sib kelayotgan yosh avlodning hayotga bo'lgan munosabatini butunlay o'zgartirib yuborish mumkin. Ayniqsa, urush mavzusidagi she'rlarni o'qir ekansiz, qalbingiz urushga, uni boshlaganlarga nisbatan nafrat tuyg'usiga to'ladi. Shu bois ko'plab shoirlarimiz tomonidan qalamga olingan urush mavzusi beixtiyor dillarni junbushga keltiradi.

Asosiy qism. Iste'dodli buxorolik shoir, Abdunabi Hamroning Xalqaro bolalarni himoya qilish kuniga bag'ishlangan "Urush bolalari" nomli she'ri mavzusining dolzarbligi va ta'sirchanligi bilan e'tiborni tortadi. Unda ham "iblisning g'azabi" bo'lgan urushning bolalarning beg'ubor yoshligini o'g'irlayotgani, ularning og'ir taqdiri haqida hikoya qiladi.

Urush bolalari

Bayramlarni faqat tushda ko'rar u

Bir zumga tinmagay ko'zda jolasi,

Mudom hadiksirab, pisib yurar u

Urushning bolasi,

Urush bolasi.

"Urush! Noming o'chsin jahonda, Hamon bitmas sen solgan alam!"², – deb yozgan edi Zulfiya. Ushbu she'r ham shunga hamohang tarzda yozilgan. Chuqur fikrlab ko'rilsa, juda kuchli, mukammal bir she'r. Birinchi band bayramdan boshlanadi. Bilamizki, bolajonlar bayramlarni, tavallud kunlarni juda yaxshi ko'rishadi: bog'larga, o'yingohlarga borib mazza qilib o'ynashadi. Ammo, urush bo'layotgan mamlakatlardagi bolalar-chi?! Afsuski, ular bayram nimaligini ham bilishmaydi, bugun yashab qolsa shuning o'zi bayram.

Urushda tug'ilgan ota-onasi,

Urushda tug'ilgan amma, xolasi,

Kundalik tovushdir o'qlarning sasi,

Urushning bolasi,

Urush bolasi.

She'rning ikkinchi bandida davomiy urush tasviri bor. "Katta og'alar" tufayli necha yillardirki, urush to'xtamayotgan davlatlar bor. Afg'onistonni olaylik. Salkam ellik yildan beri osoyishtalik yo'q. U yerdagi bolalar katta bo'lganda uchuvchi bo'lish, sayohatlar qilishni xayol qilisholmaydi. Bugun yeydigan noni bo'lsa, yashab qolsa, shuning o'zi u uchun – baxt!

Balki Afrikadir, balki afg'onidir,

Hamon yangrab turar go'dak nolasi,

Eshitgani-portlash, ko'rgani qondir

Urushning bolasi,

Urush bolasi.

Bolalarning Afrika yoki Afg'oniston kabi urush hududlarida yashashi va tinchlikni tasavvur qilomasligi,

ularning faqat portlashlar va qonni ko'rishlari, "tinchlik" deya atalmish go'zallikdan bahra ololmasligi quyuc bo'yoqlarda aks ettirilgan.

Tinchlikni tasavvur qilolmagay u
Qonday tuyiladi qirning lolasi,
Parcha non, avtomat... Unga hayot – shu
Urushning bolasi,
Urush bolasi.

O'tkir Hoshimovning "Tushda kechgan umrlar" asarida shunday tasvir bor. "Sovet armiyasi bir qishloqni vayron qiladi. Ular tiriklarni qoldirmaslik uchun tanklardan tushishadi. Bir hovliga kirsam, bir ayol jonsiz yotardi. Mittigina go'dagi esa ayolning ko'kragini emmoqchi bo'ladi. Emganda og'zi qonga to'ladi va baqirib yig'laydi. U holatni ko'rgan qahramon o'zini yo'qotib qo'yadi, nimalar qilganini ko'rib azoblanadi, lekin endi kech. Bir bola yetim qoldi va unga qaraydigan, mehr beradigan hech kim yo'q atrofda...."⁴ Ayni parchada afg'on urushining dahshatli manzarasi aks ettirilgan.

Ajal har lahzada etadi ta'qib
Joni – go'yo sochning nozik tolasi,
O'lishi ham mumkin har lahza o'q yeb
Urushning bolasi,
Urush bolasi.

Ushbu bandda bolalarning hayoti har lahzada xatarda ekanligi, ular jonining nozikligi va har lahzada o'q yeb o'lish ehtimoli borligi ko'rsatiladi. Aslida urush — ijtimoiy guruhlar, millat (xalq)lar, davlatlar o'rtasidagi nizolarning kuch, odatda, qurolli kuchlar yordamida hal qilinishi. Unda asosiy va hal qiluvchi vosita sifatida qurolli kuchlardan, shuningdek, kurashishning iqtisodiy, siyosiy, g'oyaviy va boshqa vositalaridan foydalaniladi. Urushlar davlatlar olib boradigan ichki va tashqi siyosat natijasidir.⁵ Biroq begunoh insonlarning, bolalarning qurbon bo'lishi insoniyatning fojiasidir. Quyidagi bandda esa, lirik qahramon dunyo mamlakatlarini qon to'kilishining oldini olishga da'vat qiladi. Urush bolalarining tahlikali hayoti kundan kunga har kuni yomonlashib borayotgani ta'kidlanadi.

Ey, dunyoning xunxo'r mamlakatlari
Ayting, qachon tingay qon shalolasi?

Bolalar tug'ilganda pok tabiatli bo'lib tug'iladi.
Go'zallik, soflik, mehr-muhabbatni sevadi va unga

talpinadi. Urush bo'layotgan yurtlarda esa bularning birortasi yo'q. Ko'ngli oppoq qog'ozdek bolalarning qo'llariga avtomat beriladi. Tirik qolish uchun yoshlikdan kurashgan, qon daryo bo'lib oqqanini ko'rib katta bo'lgan odamdan nima kutish mumkin. Bunda albatta, u aybdor emas. U shunchaki, Allohdan qo'rqmaydigan, johil, toshqalbli odamlar qo'lidagi qog'irchoq xolos!

Axir, u go'dak-ku, farishtaday pok
Mehrdan qorilgan ruh zuvolasi,
Tokaygacha yashar g'arib, ko'ksi chok
Urushning bolasi,
Urush bolasi?!

Quyidagi bandlarda bolalarning pok va mehdan qorilganligi, ularning g'arib va shikasta qalblari bilan qanchagacha yashashlari savol qilinadi. She'r yakunlanar ekan, urushni to'xtatish va bolalarning baxtli yashashi uchun lirik qahramon bong uradi, urushni to'xtatishga chaqiradi.

Bas qiling! Tanklar-u to'plar olsin tin
Baxt suviga to'lsin jon piyolasi,
Boladay yashasin, boladay o'ssin
Urush bolalari,
Urush bolasi!

Xulosa. Bugungi tinch va farovon kunlarda qog'ozdagi raqamli ma'lumotlar-u, kinolardagi ta'sirchan lavhalar, ijrolar orqali ham urush dahshatini, jabrdiydalar holatini to'la tassavur qilib, his etib bo'lmaydi. Abdunabi Hamroning "Urush bolalari" she'ri urush bolalarining og'ir taqdiri va urushning ularga keltirgan ruhiy va jismoniy zararini tasvirlab, tinchlikka da'vat etishi jihatidan ma'lum qimmatga ega. She'rning har bandida takrorlanib kelgan «Urush bolalari, Urush bolasi!» so'zlari uning ta'sirchanligini oshirgan.

Bugungi kunlarimizda falastinlik begunoh bolalarning o'layotganligi, G'azodagi qirg'inbarotlarni ko'rib, tinchligimizga shukrona aytishimiz lozim. Mazkur she'r har bir insonni bolalarning urushdagi og'ir hayoti haqida o'ylashga va ularning baxti uchun kurashishga undaydi. Axir, hamma davrda ham yoshlar har bir millatning suyanchi va xalqning tayanchi bo'lib kelgan. She'rni o'qir ekanmiz, o'z-o'zidan dilimizda yuqorida ifodalangan ma'nolar akslanadi!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: "Ma'naviyat nashriyoti", 2008. 23-bet.
2. Zulfiya. Bahor keldi seni so'roqlab. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2019. 16-bet.
3. O'tkir Hoshimov. "Tushda kechgan umrlar". – Toshkent: "O'qituvchi", 2017. 177-bet.
4. <https://uz.wikipedia.org>.
5. [@abdunabihamro](https://t.me/abdunabihamro)

Amirxon NE'MATOV,
 Buxoro davlat universiteti talabasi

G'AYRITABIY ELEMENTLAR VA AN'ANAVIY E'TIQODLAR

Annotatsiya: Xurshid Do'stmuhammad kitobxonlarning sevimli yozuvchisi bo'lib, uning asarlari doim keng ommada orasida katta shov-shuvlar va bahslarga sabab bo'ladi. Mazkur maqolada adibning oltin asarlaridan biri "Jajman" hikoyasining badiiy-g'oyaviy, ijtimoiy ahamiyati va yozuvchi uslubi tahlil ostiga olinadi.

Kalit so'zlar: *Jajman, Zardusht bobo, Ahuramazda, Ahriman, nafs, allegoriya, an'anaviy e'tiqod, kompas.*

Аннотация: Хуршид Дустимухаммад – любимый писатель читателей, а его произведения всегда вызывают большой резонанс и споры среди широкой публики. В данной статье будут проанализированы художественно-идеологическая, социальная значимость и стиль написания повести «Джаджман», одного из золотых произведений писателя.

Ключевые слова: *Джаджман, дед Зороастрийец, Ахурамазда, Ахриман, нафс, аллегория, традиционная вера, компас*

Annotation: Khurshid Do'stmuhammad is a favorite writer of readers, and his works always cause a great stir and controversy among the general public. In this article, the artistic-ideological, social significance and writing style of the story "Jajman", one of the golden works of the writer, will be analyzed.

Keywords: *Jajman, grandfather Zoroastrian, Ahuramazda, Ahriman, nafs, allegory, traditional faith, compass.*

O'zbek adabiyoti ko'pincha kundalik turmushning murakkab va nozik tomonlarini aks ettiruvchi madaniy-tarixiy hikoyatlarga boy. Ana shunday qiziqarli asarlardan biri Xurshid Do'stmuhammadning "Jajman" asari bo'lib, u bozorda vayronagarchilikka sabab bo'lgan sirli jonzot sifatida tasvirlanganidan ko'ra ko'proq narsani o'zida mujassam etgan. Hikoya boy allegoriya va madaniy ishoralar bilan to'qilgan bo'lib, unda jamiyatdagi buzulqilik, inson ruhining mustahkamligi, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi abadiy kurash mavzulari chuqur o'rganilgan.

Bu hikoya shunchaki bozor sotuvchilari va yaramas maxluq haqidagi ertak emas; u insoniy holat va jamiyat dinamikasining chuqur sharhidir. Atoqli o'zbek yozuvchisi Xurshid Do'stmuhammad qalamiga mansub hikoyada ishonch, jamiyat va insonning noma'lum narsaga izoh izlashga moyilligi mavzulari chuqur o'rganiladi.

Shovqinli bozor jamiyatning mikrokosmosini ifodalaydi, unda har biri o'z kamchiliklari va fazilatlariga ega bo'lgan turli belgilar murakkab munosabatlar tarmog'ida o'zaro ta'sir qiladi. Muallifning yorqin tasvir va boy dialoglardan foydalanishi bozor va uning aholisini jonlantiradi. Vahimali sahnalar hazil va tortishish uyg'unligi bilan tasvirlangan bo'lib, bu esa qiziqarli va o'ylantiruvchi hikoyani vujudga keltirgan. Pista sotuvchilardan tortib yong'oq savdogarlarigacha bo'lgan savdogarlar insoniyat jamiyatining turli qirralarini ifodalaydi. Ularning Jajman sabab bo'lgan tartibsizliklarga munosabati odamlarning hayotlaridagi qiyinchiliklar va buzilishlarga javob berish usullarini aks ettiradi. Jajmaning o'zi madaniy ahamiyatga ega bo'lib, qo'rqinchli va hurmat qilinadigan shaxsni ko'rsatadi.

Bozor jamiyatning mikrokosmosi sifatida

odamlarning umumiy tahdidga qanday munosabatda bo'lishini namoyish etadi. Dastlab, sotuvchilar Jajmandan zavqlanib, uni deyarli umumiy o'yin-kulgi kabi ko'rishadi. Biroq, Jajmaning ochko'zligi oshgani sayin, u yanada jiddiy bezovtalikka aylanadi, bu esa sotuvchilar o'rtasida ziddiyatga olib keladi. O'yin-kulgidan g'azabga o'tish, jamoalar doimiy qiyinchiliklarga qaramay, uyg'unlikni saqlash uchun qanday kurashayotganini ko'rsatadi.

Jajman bozor sotuvchilari orasida qo'rquv va sarosimaga ham sabab bo'ladi. Bu qo'rquv kengroq insoniy holatning ramzidir – bizning hayotimizga ta'sir qiladigan noma'lum va ko'rinmas kuchlardan qo'rqishimiz. Jonivorning tutib bo'lmaydigan tabiati va bozorning kundalik ishlarini buzish qobiliyati hayotning oldindan aytib bo'lmaydiganligini va u bilan birga keladigan tashvishlarni aks ettiradi.

Jajman ishtahasi to'ymaydigan, o'ziga taklif qilingan hamma narsani ikkilanmasdan yutib yuboradigan jonzot sifatida gavdalanadi. Bu nazoratsiz ochko'zlikni anglatib, mazkur mavzu ko'plab madaniy rivoyatlarda chuqur aks sado beradi. Sotuvchilarning jajmani to'ydirishga urinishlari, qondirib bo'lmaydigan istaklarni tinchlantirishga urinish befoydaligini aks ettiradi. Sotuvchilarning sa'y-harakatlariga qaramay, mavjudotning cheksiz iste'moli, insonning haddan tashqari indulgensiya (afv) moyilligi va uning jamiyatga olib kelishi mumkin bo'lgan halokatli oqibatlar uchun metafora bo'lib xizmat qiladi.

Bozorning dastlabki betartibliigi va umumiy raqib qarshisida yakuniy birlik jamiyat dinamikasining ikki tomonlama xususiyatini ta'kidlaydi: parchalanish va birlashish. Bu qanday qilib jamiyatlarni shaxsiy manfaatlar bilan bo'linishi va jamoaviy tahdidlar bilan

birlashishi mumkinligini yorqin tasvirlaydi.

Hikoyadagi Zardusht bobo donishmandlik va ma'naviy matonat timsolidir. Uning mulohazakor tabiati va insoniy holatni chuqur anglashi uni notinchliklar orasida axloqiy qadriyatlar posboni sifatida ko'rsatadi. Boboning jajman mavjudligi muqarrar ekanligi haqidagi fikrlari va uning kengroq ekzistensial (mavjud) savollarga tomon bo'lgan tafakkuri rivojlanishining falsafiy asoslari haqida atroflicha fikr yuritishga undaydi.

Bozorning donishmand va mo'tabar siymosi Zardusht bobo jajman keltirib chiqargan tartibsizliklarga duch kelganida zardushtlarning donolik va nur xudosi Ahura Mazda nomini tilga oladi. Bu chaqiruv yaxshilik va yomonlik muvozanati haqida chuqurroq falsafiy mulohaza yuritishni taklif qiladi. Jajmaning mavjudligi bozorning axloqiy tuzilishini shubha ostiga qo'yadi, qahramonlarni o'zlarining haqiqiy tabiatini ochib beradigan tarzda harakat qilishga undaydi.

Zardusht bobo obrazi o'z mulohazalari bilan o'quvchini hikoya murakkabliklaridan o'tkazib, yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi ma'naviy kompas vazifasini bajaradi. Ushbu element an'anaviy e'tiqod va qo'rquvga ta'sir qilib, jajman nafaqat jismoniy mavjudot bo'lishi mumkinligini, shuningdek chuqurroq, qadimiy tashvishlarning namoyoni bo'lishi ham mumkinligini ko'rsatadi. G'ayritabiiy ohang hikoyani boyitib, unga sirli qatlam beradi va uni kengroq madaniy afsonalar bilan bog'laydi. Uning Ahura Mazda (yorug'lik va yaxshilikni ifodalovchi) va Axriman (zulmat va yovuzlik timsoli) o'rtasidagi jang haqida bilishi bozor to'qnashuvini kosmik dualizmning kengroq hikoyasi doirasida belgilaydi.

Hikoyaning eng yuqori cho'qqisi, sotuvchilar jasur va jamoaviy sa'y-harakatlardan so'ng nihoyat jajmani bo'ysundirishadi, bu jamoaviy harakatning individual qiyinchiliklar ustidan g'alaba qozonishini anglatadi. Ayon bo'ladiki, yomonlik va ma'naviy tanazzul keng tarqalgan bo'lsa-da, ularni birdamlik va qat'iyatli sa'y-harakatlar orqali yengish mumkin.

Hikoya nihoyasiga yetar ekan, jajman bilan tartibsiz kurash jamiyatning keng tarqalgan yovuzlikdan

xalos bo'lish uchun birgalikdagi sa'y-harakatlarini anglatadi. Sotuvchilarning jajmanga qarshi tinimsiz kurashi, hatto haddan tashqari ko'p to'qnashuvlarga qaramay, taslim bo'lishni istamaydi, yomonliklarning qat'iyatligini va jamiyat uni yengish uchun qancha vaqt sarflashi kerakligini ta'kidlaydi. Ularning yakuniy muvaffaqiyati, jajmaning oqsoqlangan tanasining ramziy ko'tarilishi bilan belgilandi, bu yovuzlik ustidan bir lahzalik g'alabani anglatadi.

Devor tepasidagi sirli qora tuynukdan yangi, yanada dahshatli jajmaning to'satdan paydo bo'lishi hikoyaning chuqurroq xabarini ta'kidlaydi: yovuzlikka qarshi kurash cheksizdir. Yangi jajman, kattaroq va bardoshli, ijtimoiy muammolarning doimiy o'zgaruvchan tabiatini ifodalaydi. Yomonlikning bir ko'rinishi mag'lub bo'lganida ikkinchisi paydo bo'ladi, bu ko'pincha avvalgisidan ko'ra dahshatliroqdir. Bu bilan adib har doim tahdidning mavjudligini, shuningdek, yaxshilik va yovuzlik o'rtasidagi jang hech qachon tugamasligini eslatadi. Bu doimiy xushyorlik va chidamlilikni talab qiladigan uzluksiz kurash.

Jamiyatning Zardusht boboga iltijosi, ularning donishmand va axloqiy kompassi yangi tahdidlar qarshisida yo'l-yo'riq va ishonchga bo'lgan jamoaviy intilishni aks ettiradi. Bu buzqlik va yovuzlikning takrorlik tabiatini boshqarishda donolik va ruhiy mustahkamlikning rolini ta'kidlaydi.

O'zbek adabiyotidagi "Jajman" hikoyasi inson tuyg'ulari va jamiyat dinamikasini kuchli tadqiq qiladi. Bu inqiroz davrida jamoalar qanday birlashishini va odamlar o'zlarining qo'rquvlari va noto'g'ri qarashlariga qanday qarshi turishlarini ko'rsatadi. Xurshid Do'stmuhammad oddiy tuyulgan bozor voqeasi obyektiv orqali hikoya o'quvchilarini o'ylantiradigan, o'z tajribamiz, tushunish va uyg'unlik, universal izlanishlar uchun oynani taklif qiladigan chuqur mavzularni o'z ichiga oladi. "Jajman" hikoyasining ildizlari an'anaviy xalq og'zaki ijodiga borib taqaladigan va bugungi kun muammolari bilan bog'liqligi bilan o'zbek adabiyotining murakkabliklari va bitmas-tuganmas saboqlari haqida o'tkir eslatma bo'lib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. –T.: "Ma'naviyat", 2000. 112-bet.
2. Quronov D. Mutolaa va idrok mashqlari. Adabiy-tanqidiy maqola va risolalar. –T.: "Akademnashr", 2013. 336-bet.
3. Davurboyeva. N. "Jajman"ning Jilvalari// Yoshlik, 1991-yil, 5-son, 43-bet.
4. Eshkeldiyeva F. Hozirgi o'zbek adabiyotchiligidagi hikoyachilik va uning rivoji. SCIENCE AND INNOVATION. 2022. 249-b.

Maftuna MAJIDOVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,

1-bosqich tayanch doktoranti

NOVERBAL MULOQOTNING ZAMONAVIY KO'RINISHLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada aloqa shaklining bugungi kundagi zamonaviy ko'rinishlari bo'lgan videochat, audiochat va onlayn yozishmalarda nonverbal muloqot vositalarining qo'llanilishi xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: *videochat, audiochat, onlayn yozishma, kinesika, okulesika, mimika, vokalika, xronomika, emotika, gif.*

Аннотация: в данной статье рассматривается использование невербальных средств общения в видеочате, аудиочате и онлайн-переписке, которые на сегодняшний день являются современными формами общения.

Ключевые слова: *видеочат, аудиочат, онлайн-переписка, кинесика, окулесика, мимикрия, вокалика, хрономика, смайлики, гифки*

Annotation: this article discusses the use of non-verbal communication tools in video chat, audio chat and online messaging, which are today's modern form of communication.

Keywords: *video chat, audio chat, online messaging, kinesics, oculesics, mimicry, vocalic, chronomics, emoticons, gifs.*

Noverbal aloqa bu nutqdan tashqari har qanday turdagi signalning ishlab chiqarilishi va idrok qilinishi bilan bog'liq axborotni boshqa odamga yetkazish maqsadida amalga oshiriladi. Noverbal muloqotning aksariyat tavsiflari nutqni o'zgartirish taktikasini o'z ichiga oladi, masalan, nutqning ohangi yoki so'zlashuv ko'rsatkichini so'zlash, ammo so'zlashuv tilida mavjud bo'lgan aniq kodlash va sintaksisni o'z ichiga olmaydi. Verbal bo'lmagan xatti-harakatlarni ishlab chiqarish ham, idrok qilish ham aloqa jarayonining asosiy qismlari sanaladi.

So'zsiz muloqot qilish ko'plab xatti-harakatlar orqali sodir bo'lishi mumkin. Ba'zi psixologlar nonverbal signallarni inson o'zi odatlangan va talab qiladigan sezgi usullariga ko'ra turkumlaydilar. Ular asosan eshitish yoki vizual bilan bog'liq bo'ladi. Eshitish bilan bog'liq bo'lgan nonverbal muloqotga kulgi yoki qichqiriq singari nonverbal hissiy tovushlar, shuningdek, nutqni o'zgartirishga oid xatti-harakatlar kiradi. Masalan, sarkazmni nutqqa olib kirish, nutq ohangini o'zgartirish yoki dramatik to'xtamni jumlagi kiritish. Shu singari nutqni o'zgartirishga oid xatti-harakatlar, jumladan, ovoz sifatining nazorat etilishi tilshunoslik fanida paralingvistika atamasi ostida o'rganib kelinmoqda.

Vizual nonverbal muloqot bu yuz ifodasi, ko'z bilan aloqa qilish, jestikulyar va pozitsiyaviy ishoralarni o'z ichiga olgan xatti-harakatlarning keng toifasidir.

Noverbal aloqa signallari orqali turli axborotlar yetkazilishi mumkin. Bunday signallar e'tiborni jalb qilish, his-tuyg'ularni ifodalash, shaxslararo xatti-harakatlarni muvofiqlashtirish, munosabatlarni tartibga solish uchun ishlatilishi mumkin, masalan, so'z uchun navbat kutayotgan shaxs birgina qo'lini yuqoriga ko'tarib navbat unga berilishi kerakligi haqidagi ma'lumotni atrofida qilargalarga yetkazishi mumkin. Noverbal aloqa signallari ijobiy yoki salbiy munosabatni ifoda etishi, his-tuyg'u va fikrlarni ochib

berishi, o'z-o'zidan umumiy taassurotlar yaratishi, qandaydir hissiy holatni ifodalashi va yoki hukmiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Noverbal muloqot ko'plab turdagi ta'sirga erishish uchun asosiy vosita bo'lib, kuch, diqqatga sazovorlik, hamdardlik, aldov va o'zaro munosabat haqidagi tasavvurlarni o'z ichiga oladi.

Noverbal aloqa so'zlashuv tilidan tashqariga chiqadigan turli xil signallarni, masalan, ishoralar, yuz ifodalari, tana tili, ohang va ritm kabi ovozi nuanslarni ham qamrab oladi. Ushbu ishoralar samarali muloqot uchun juda muhim bo'lgan ma'no qirralarini o'zida tashiydi. Masalan, yuz ifodalari his-tuyg'ularni yetkazish uchun kuchli vosita, ba'zan hatto arziyas his-tuyg'ular ham axborot qabul qiluvchiga kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu mikroekspressiyalar vaqtinchalik yuz harakatlari bo'lib, ular chinakam his-tuyg'ularni qisqacha ochib berishga xizmat qiladi. Ular ko'pincha bir soniya ichida sodir bo'ladi va insonning his-tuyg'ulari haqida qisqacha tushuncha beradi. Bu ekspressiyalardan ba'zilari muloqot jarayonida qasddan ifodalanmasligi va yoki ongli ravishda amalga oshirilgan his-tuyg'ular ifodasidan farq qilishi mumkin. Ba'zi ishoralar butun dunyo bo'ylab tushunilishi mumkin bo'lsa-da, turli tushunmovchiliklarning oldini olish uchun har bir nonverbal nutqiy shakl diqqat bilan talqin qilishni talab qiladi va shunga ko'ra lingvomadaniyatshunoslik uchun ham manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Ohang, ritm, shuningdek, boshqa lingvosomatik unsurlarning ma'nolarini anglash nonverbal nutqimizni boyitadi, nonverbal muloqotni o'rnatishimizni yengillashtiradi. Biroq har bir nonverbal vosita madaniy normalar doirasida o'rganilishi lozimligini unutmaslik kerak. Bu esa paralingvistik va lingvosomatik tahlillarni amalga oshirishda madaniy jihatdan e'tiborli bo'lishning ahamiyatini ko'rsatadi.

Ton, ritm va boshqa madaniy konsepsiyalarni

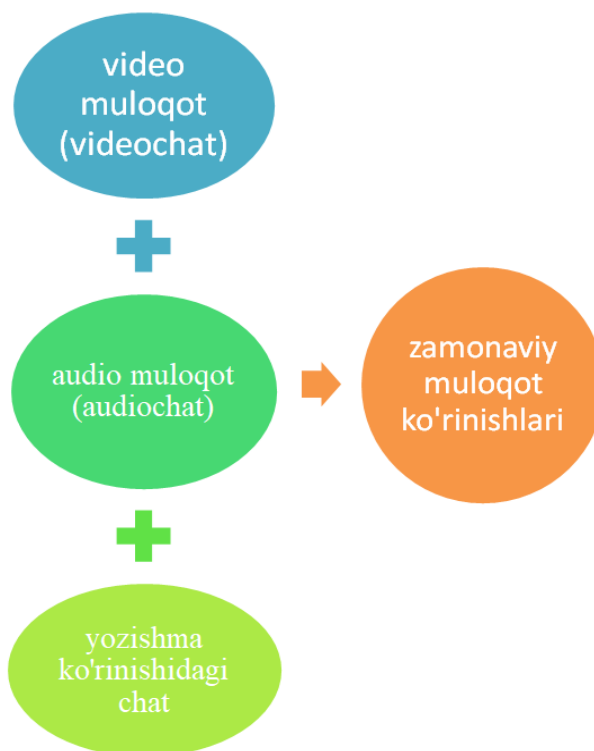
noverbal muloqot jarayonida to'g'ri tushunish shaxslararo munosabatlar dinamikasining bir maromda olib borilishini ta'minlaydi. Verbal va noverbal signallarni baravar kuzatish, ular o'rtasidagi uyg'unlik yoki tafovutlarni ang'lay olish olinayotgan xabarning aniqligi va sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Noverbal aloqa vositalari qo'llanilishining o'z o'rnini, maqsadi va vaqti mavjud bo'lib, muloqot ko'rinishlariga qarab noverbal vositalarning turlari ham farqlanadi. XXI asr yuqori texnologiyalar va gadjetlar asrida muloqot jarayonida ishtirok etuvchi noverbal vositalarning turlari va ko'rinishlari ham o'zgarib bormoqda. (chizmaga qaralsin)

X u s u s a n , audio muloqotlarni tahlil qilganimizda muloqotning elementlari sifatida vokalika (ovoz va uning akustik xususiyatlari), xronomika (muloqot davomiyligi), pauza va ekstralingvistik (inson ruhiy holatining ovozda ifodalanishi: yig'i, kulgu va hokazo) omillar singari noverbal vositalarning qo'llanilish foizlari yuqoriligi yaqqol ko'zga tashlanadi.

Video muloqotlar esa, yuzma-yuz suhbat asosiga qurilganligi hisobiga noverbal vositalarning qo'llanilish imkoniyati ham, ma'no anglatish doirasi ham audio muloqotga nisbatan birmuncha kengroqdir. Xususan, videochatlarda biz kinesika (imo-ishoralari), okuleksika (ko'z harakatlari), mimika (yuz ifodalari va harakatlari), tabiiy xususiyatlar (tana tuzilishi, soch rangi), artefaktlar (kiyinish va bo'yanish madaniyati, kosmetikalarning qo'llanilish miqdori), vokalika, pauza va turli ekstralingvistik unsurlardan bevosita va bilvosita foydalanamiz.

Yozishmalar ko'rinishidagi axborot almashinuvi bugungi kunga kelib rivojlandi, taraqqiy etdi. Uning ko'rinishi va shakllari ham bir qadar ko'paydi. Oldinlari insonlar o'z tuyg'ulari va o'y-fikrlarini qog'ozga bitishgan bo'lsa, bugungi kunga kelib, turli ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar orqali o'zaro muloqotga kirishishmoqda. Tabiiyki, muloqot jarayonida xohlaymizmi, yo'qmi, noverbal vositalarga murojaat qilamiz. Ammo yozishmalar ko'rinishidagi chatlarda

noverbal vositalardan qanday foydalanish mumkin, degan savol tug'ilishi, tabiiydir.

Yozishmalarda noverbal vositalarning qo'llanilish doirasi anchagina cheklangan bo'lishiga qaramay, bir qator zamonaviy noverbal vositalar hammavjudki, ularni faqatgina yozma nutq doirasida qo'llay olamiz. Masalan, grafika (harf, raqam, shartli belgilar, yozuv ko'rinishlari), emotika (smayllar va emotikonlar), giflar. Bu kabi vositalar yozma nutqda so'z, so'z birikmasi, gap va hatto butun boshli matnni ifodalab kelishi mumkin. Ular nutqiy qulaylik va tejamkorlik intilish nuqtayi nazaridan ishlab chiqarilgan bo'lib, hozirgi kunda, ayniqsa, yoshlar nutqini yuqoridagi kabi unsurlarsiz tasavvur etib

bo'lmaydi. Ammo, bir qarashda zamonaviylik bo'lib ko'rinadiga bu vositalar tilimizning imkoniyatlarini cheklab qo'yimoqda va yoshlar nutqining faol qismiga aylangani esa tilimiz kelajagini bir qadar tahlikaga ham solib qo'yimoqda.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, turli nutqiy vaziyatlar va ko'rinishlarda verbal nutq vositalari bilan bir qatorda noverbal nutq vositalaridan ham foydalanishimiz mumkin. Ya'ni nutqimizni so'zlar ishtirokisiz noverbal nutqiy unsurlar orqali turli shakllarda ifodalashimiz mumkin ekan. Biroq, noverbal nutq har doim ham verbal nutqqa analog sifatida qo'llanilavermaydi, ya'ni biz faqatgina noverbal vositalar orqali istalgan axborotni uzatish qobiliyatiga ega bo'lavermaymiz. Tana tili orqali ma'lumot uzatish imkoniyati verbal muloqot vositalarining imkoniyatidan birmuncha cheklangandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kurbanov M. A. Paralingvistika/O'quv qo'llanma. – Andijon: STEP BY PRINT MChJ, 2021.
2. Abdurazzakova M. Noverbal nutq va uning kommunikatsiyadagi o'rnini – Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2023
3. www.wikilug.at.com

Tohir AGLAMOV,
 BuxDU mustaqil tadqiqotchisi

O'ZBEK MASALCHILIGI TARAQQIYOTIDA ABDULLA AVLONIY IJODINING O'RNI

Annotatsiya: ushbu maqolada buyuk Sharq pedagogi Abdulla Avloniyning "Maktab Gulistoni" kitobi tarkibiga kirgan oltita masalning ilmiy-nazariy va badiiy tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: "Yolg'onchi cho'pon", "It ila qarg'a", "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq", "Maktab gulistoni", masal, folklor, allegoriya va hokazo.

Аннотация: в этой статье представлен научно-теоретический и художественный анализ шести басен, вошедших в книгу великого восточного педагога Абдуллы Авлони "Мактаб Гулистони".

Ключевые слова: "Лживый пастух", "Ворона с собакой", "Первый учитель", "Второй учитель", "Тюркский Гулистан или мораль", "Мактаб Гулистони", басня, фольклор, аллегория и др.

Annotation: this article presents a scientific-theoretical and artistic analysis of six parables included in the book "School Gulistoni" by the great Eastern pedagogue Abdulla Avloni.

Keywords: "Lying shepherd", "Dog and crow", "First teacher", "Second teacher", "Turkish gulistan or ethics", "School guliston", parable, folklore, allegory etc.

Adabiyotshunoslikka doir ilmiy-nazariy manbalarda "masal"ning janr ekanligi, uning allegorik mazmun ifodalovchi, masal so'ngida pand-o'git aks etgan, ko'pincha hayvonlar, predmetlar, qushlar, narsa-buyumlar asosiy qahramon sifatida ishtirok etuvchi asar deb izohlanadi. Bugungi kunda ham odatda "masal" atamasi ostida majoziy kichik hikoya tushunilishi ommalashgan. Albatta, masal qadimdan alohida adabiy janr bo'lib kelgan. Biroq u ilgari faqat majoziylik xususiyati bilangina izohlanmagan. Nutqda, badiiy adabiyotda muallifning asosan o'git, pand, nasihatimiz fikrlarini dalillash, isbotlash uchun misol tarzida keltirilgan hikoyat, rivoyat, naql, aforizm va boshqalar masallik funksiyasini bajaradi.

Shu mantiqdan kelib chiqib, masalaga yondashadigan bo'lsak, Abdulla Avloniyning masallarida ham insonga xos bo'lgan barcha salbiy va ijobiy xislatlar allegorik tarzda o'z ifodasini topadi:

Tulki "qarg'a"deganda og'zin ochib,
O'q kabi qarg'a chiqdi, ketdi qochib.

Demak, maqtanayotganda ham ehtiyotkorlik zarur. Arziri sabab bilan maqtanish ham bir mardlikdir. Bundan kelib chiqadiki, ushbu masal parchasida maqtanchoqlikni qoralashga qaratilgan. "Qizim senga ayturman, kelinim sen eshit" maqolini oila va qo'shnichilik ma'noviy guruhiga kiritish mumkin. Ba'zan shunday bo'ladiki, biron bir gapni tegishli odamning yuziga aytib bo'lmaydi, boshqa birov orqali unga eshittiriladi. Gap tegishli odam farosatli bo'lsa, bu gap uning o'ziga tegishli ekanligini darrov fahmlab oladi va shunga ko'ra ish tutadi.

Abdulla Avloniyning "Yolg'onchi cho'pon" masalida insonlar orasida iymonga zid tuyg'u yolg'onchilik illati jiddiy qoralanadi va masalning so'ngida hikmatli xulosa ham keltiriladi;

O'g'lim, aytma yolon so'z aslo,
Do'st tutmas yolonchini Alloh.

Hamda el ichra hurmati bo'lmas,
Xalq aro qadr-u qimmatini bo'lmas.

O'zbek folklorshunosi K.Imomov masal janrining tashkil topishi va shakllanishida naql hal qiluvchi rol o'ynaganligini aytib o'tgan. Masal va naql bir-biriga yaqin va o'zaro o'xshash tomonlarga egaligi, lekin shunga qaramasdan naql ham, masal ham o'ziga xos xususiy belgilari bilan ajralib turishi, bu belgilar, avvalo, personajlar talqinida ko'zga tashlanishi aytiladi. Ushbu tadqiqotda faqat masal janri emas, masal tipidagi asarlar va ularning mumtoz adabiy asarlar tarkibida qo'llanilishi, ularning genezisi, tipologiyasi, funksional jihatlari ilk marta tahlil qilingani bilan avvalgi tadqiqotlardan farqlanadi. Shu ma'noda an'anaviy masallarda xulosa kitobxonning o'ziga havola qilingan. Abdulla Avloniyning masallarida esa masalning so'nggi misralarida didaktik xulosa keltiriladi. Bizningcha, buning sababi Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy Guliston yoxud axloq", "Maktab gulistoni" kabi asarlari jadid maktablarining boshlang'ich sinflarida darslik sifatida o'qitilgan. Bolalarga tushunarli bo'lish ehtiyoji tufayli ushbu masallar yangicha sayqal topgan.

Abdulla Avloniyning masallarida tazod san'ati ko'p uchraydi. Buning asosiy sabablaridan biri unda qarshilantirish orqali masalning ma'nosi ochib beriladi. Masallardagi voqelikning turli-tuman xossalari: hajm, rang, uzunlik, masofa, xarakter, xislatlar, turli xil xususiyatlar kabi jihatlari qarama-qarshi qo'yiladi. Masallarning allegorik obrazlari orqali insonga xos bo'lgan ijobiylik va salbiylik tazod san'atini yuzaga keltiradi. Ular turli mavzular doirasida bo'lishi mumkin. Masalan, yaxshilik va yomonlik, do'stlik va dushmanlik, rostgo'ylik va yolg'onchilik va boshqalar.

Matalaki, it degan itligin qilaveradir,
E'tibor etmasang ketaberadir.

Darhaqiqat, matal so'zi maqol bilan yonma-yon ishlatiladi va qo'llanadi. Matal so'zi arab tilidagi lug'atlarda uchramaydi. Har bir xalqning chetdan so'zlarni o'zlashtirganda o'z tiliga moslashtirib olishini ko'zda tutsak, turkiy tillardagi "masal" "matal" bo'lib qo'llanganini aytish mumkin. Masallar tarixi qadimgi dunyo bilan bog'liq bo'lib, uning ildizlari insoniyat tarixining ibtidosiga borib tutashadi. Chunki qadimgi insonlar real hayotni, olamni, atrofni qiyoslar orqali anglaganlar. Mif, afsona, ertak, qissa va dostonlar zahirida qadimgi odamlarning turli qarashlari, ishonch-e'tiqodi, xayoliy tasavvurlari mavjud bo'lsa,

masallardan ko'zlangan maqsad o'z tajriba va malakalarini, hayotdan olgan ibratli xulosalarini keyingi avlodga namuna sifatida yetkazish hisoblangan.

Demak, masal – badiiy ijodning qadimiy janrlaridan biri bo'lib, ularda xalqimizning dunyoqarashi, jamiyatga bo'lgan munosabati, axloqiy me'yorlar ifodalanadi. Abdulla Avloniyning masallari badiiy yodgorlikning noyob namunasi bo'lishi bilan birga, tuzilishi, mazmuni, tili, badiiy tasvir vositalarining o'tkirliги jihatidan ham tengi, o'xshashi yo'q original asarlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жўраев М. Сайёр сюжетлар назарияси/ Фольклоршунослик асослари. – Т., 2009. – Б.113-124.
2. Avloniy A. Maktab gulistoni. – Toshkent: Kamalak, 2019. 20-bet.
3. Avloniy A. Yolg'onchi cho'pon. Maktab gulistoni asaridan. – Toshkent Kamalak, 2019. 22-bet.
4. Avloniy A. It ila Yo'lovchi. Maktab gulistoni kitobidan. – Toshkent: Kamalak, 2019. 16-bet.

Shaxloza KARIMOVA,

Farg'ona davlat universiteti,

Ingliz filologiya kafedrası o'qituvchisi

shk_@22mail.ru

KVANTITATIVLIKNING LEKSIK SATHDA O'RGANILISHI

Annotatsiya: maqolada kvantitativlikning leksik sathda o'rganilishi muhokama qilinadi. Kvantitativlikning leksik sathda ifodalanishining asosiy xususiyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: kvantitativlik, so'z, leksik, semantik, miqdor, kategoriya.

Annotation: the article discusses the organization of quantitateness in the lexical layer. The main characteristics of expressing quantitateness in the lexical layer are highlighted.

Keywords: quantitateness, word, lexical, semantic, quantity, category.

Аннотация: в статье рассматривается организация количественности на лексическом уровне. Выделены основные характеристики выражения количественности на лексическом уровне.

Ключевые слова: количественность, слово, лексический, семантика, количество, категория.

Olam va uni tashkil etuvchilarining tizimli munosabatlari haqidagi qarashlarni ilm-fan 19-20-asrlarga kelib taqdim eta boshladi. Borliqning evolyutsiyasi jarayonidagi insoniyatning sistem rivojlanishi, tabiatdagi barcha turlarning o'zaro bog'liqligi va bir-birlarini taqozo etishi, yaxlit va bir guruh bo'lib munosabatga kirisha olish imkoniyati haqidagi ta'limotlar yaratila boshladi. Unga ko'ra butun bir olam, xatto uning eng kichik ko'z ilg'amaydigan zarralari ham ma'lum komponentlardan iborat bo'lib ular birgalikda uzviy bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Dastlab, insoniyatga tegishli bo'lgan chuqur ichki bog'liqliklar va o'zaro munosabatlardagi uzviyliklar haqida K.Marks va F.Engelslarning qarashlari, tabiatdagi butun organik olamni tashkil etgan sistem guruhlar va ularning tadrijiy rivojlanishidagi aloqadorliklarini isbotlagan J.B.Lamark va CH.Davrin,

shuningdek, materiyaning turlarini o'rganishdagi atomlarning sistemik munosabatlari ochiq qilgan A.M. Butlerov va D.I. Mendeleyev va atomning tizimiy tuzilmasini demonstriruvchi modellarni yaratgan N. Bor va E. Rezerford fan taraqqiyotida tub burilish yarata olgan edilar.

Tilshunoslikda tilning tizimli yondashuvi uning ichki tuzilishi va elementlari o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi tushunchalar 20-asrning boshlarida F.de. Sossyur va I.A.Boduen de Kurtenelar tomonidan ochiq sharhlandi. Bunday qarashlar 19-asrning o'rtalarida nemis olimlari V.Gumbolt va G.Paulemlar tomonidan tilning "organizm" haqidagi qarashlari taqdim etilganligiga qaramay, til bu belgilar sistemasi haqidagi yondashuvi va uning ichki tuzilishi o'rganishdagi targ'ibotlar F.de.Sossyurga tegishlidir. Uning 1916-yildagi nashr etilgan "Umumiy

lingvistika kursi” asari tom ma’noda tilshunoslik sistem tilshunoslikning asosiga aylandi.

Tilning sistema sifatida tahlil qilish va o’rganishda uning tashkil etuvchilarining ham alohida o’rganish imkoniyati keng ekanligi ko’plab tilshunoslar tomonidan ta’kidlanadi. Fonetik, morfologik, leksik, frazeologik, sathlarning o’zining ichki tashkil etuvchilari va ularning ham o’z lingvistik xususiyatlar mavjuddir.

Bilamizki, tilda asosiy va keng ko’lamli til sathi bu leksik sath bo’lib, til birligi hisoblangan “so’z” tilning asosiy tashkil qiluvchisi sanaladi. Ma’lumki, bu pog’onada izlanishlar sanoqsiz va bularning aksariyatlari dastlab, turli tillardagi so’zlarning ichki tuzilishi, so’z yasash holatlari va ularni tillarda qiyoslash kabi xususiyatlarni o’z ichiga olgan bo’lsa, keyinchalik, so’zlarning leksik-semantik ya’ni ma’no xususiyatlari, ularning tillarda nomoyon bo’lish usullari hamda ma’no uyg’unligi yordamida maydon hosil qilish holatlari tahlili kuzatila boshladi. Tillardagi ma’lum bir tushunchaga oid ma’no mazmun holatlarini anglash unga tegishli bo’lgan leksemalarning tahlili bilan amalga oshirilishi va uning kognitiv asoslari ham tahlil qilinib kelinmoqda.

Tadqiqotimiz obyekti hisoblangan kvantitativlik, uning leksik sathda namoyon bo’lishi va uning lug’aviy ifodasi haqida fikr yuritsak.

Bu yo’nalishdagi ilmiy izlanishlar ko’plab topiladi. Ular, asosan, turli tillarda kvantitativlikni ifodalash usullarining xilma-xilligi va o’ziga xos rangli lingvistik xususiyatlari bilan tilshunoslar diqqatini tortgan. Rus tilshunosligida kvantitativlikni miqdor kategoriyasi sifatida o’rgangan olimlardan I.A. Boduen de Kurtene, N. Sayfullayeva, V.Z. Panfilov va S.G. Shlyaxtenkolarni ta’kidlash mumkin. Leksikologiyadagi miqdoriy baholash G.G. Galich, L.A. Belovolskaya va S.M. Kolesnikova ishlarida ko’rsatilgan. A.V. Isachenko va Y.S. Maslova ishlarida miqdor kategoriyasi aspektual jihatdan o’rganiladi. Y.D. Apresyan, A.A. Ufimseva ishlarida kvantitativ semantikasi leksik material

asosida ko’rib chiqilgan.

Tilshunoslar miqdor kategoriyasini bevosita sonlar va sonlarning morfologik miqdor kategoriyasi sifatida ko’rishadi. Miqdor yoki miqdor semantikasini esa tilda diskret miqdor (sonlar va miqdor ifodalovchi ot so’z turkumiga tegishli bo’lgan so’zlar) va nodiskret miqdor (sifat va ravish orqali ifodalangan so’zlar) larga ajratishadi.

Tilda miqdor kategoriyasini oddiygina birlik yoki ko’plik shakllarda nomoyon bo’lish holati bu muhim lingvistik xususiyat bo’lishiga qaramay, miqdor semantikasi ancha kengroq tushunchalarni qamrab oladi. U o’zida predmetlarning parametrlari, holat va harakatning belgi xususiyatlarini aks ettiradi va davomiylik, qisqalik, daraja, o’lchami, bir subyektililik va ko’p subyektililik kabi o’ziga xosliklarda namoyon bo’ladi.

Shu bilan bir qatorda, tilshunoslar logiko-semantik kategoriya tushuniladigan kvantitativlik kategoriyani ajratib ko’rsatadilar. Ushbu kategoriyada miqdor anglatuvchi tushunchalarning barchasi aktuallashadi (miqdor, son, ko’plik, birlik, davomiylik va boshqalar). Bu borada miqdoriylik segmentatsiyasi (ma’lum bir aniq obyektga tegishli bo’ladi) va kvantitativlik (xohlagan obyektning istalgan miqdoriy o’lchovlari, uning segmentatsiyasidan qat’iy nazar)ni farqlash lozim. Kvantitativlikning bunday universal xususiyatlariga qaramasdan, har bir tilning rivojlanish jarayonida uni ifodalanishi xos bo’lgan markirovkalar mavjud.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlamoqchimizki, kvantitativlik mavzusi leksik sathda katta qiziqish bilan turli til tilshunoslari tomonidan o’rganilgan. Kvantitativlikning asosiy xususiyatlari har bir tilning individualligi barobarida shakllangan bo’lib, leksik kategoriya sifatida namoyon bo’ladi. Miqdor kategoriyasi va kvantitativlik kategoriyalarining o’ziga xosliklari tahlillari esa yana ko’plab tadqiqot mavzulari bo’lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Nurmonov. Tanlangan asarlar. 2 –jild. Toshkent., 2012, 69-b
2. 2.3.Д. ПОПОВА, И.А. СТЕРНИН. ЛЕКСИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ЯЗЫКА. Учебное пособие. 5 стр
3. Lingvisticheskaya tipologiya. Ответственный редактор В.М. Солнцев. Москва, 1985.
4. Э.Ф.Рахимова. КАТЕГОРИЯ КВАНТИТАТИВНОСТИ И ЭЁ ВЫРАЖЕНИЕ ГЛАГОЛЬНОЙ ЛЕКСИКОЙ В РУССКОМ И БАШКИРСКОМ ЯЗЫКАХ. МИР НАУКИ, КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ. № 1 (68) 2018. 414 стр

Н.Т. ХАМИДОВА,
старший преподаватель ТГПУ имени Низами

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АСПЕКТ МЕДИАТИЗАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В СМИ

Аннотация: в настоящей статье рассматривается вопрос медиатизации юридических терминов в СМИ, в частности в печати, посредством лексического фона. Лексический фон рассматривается как набор ассоциаций, понятий, когнитивной лексики. Общая черта между СМИ и юридическими материалами заключается в сохранении точности.

Ключевые слова: медиатизация, юридическая лексика, СМИ, лексический фон, ассоциации, понятийная лексика, когнитивная лексика.

Annotatsiya: ushbu maqolada huquqiy atamalni ommaviy axborot vositalarida, xususan matbuotda leksik fon orqali mediatsiya qilish masalasi ko'rib chiqiladi. Leksik fon uyushmalar, tushunchalar, kognitiv lug'atlar to'plami sifatida qaraladi. Ommaviy axborot vositalari va huquqiy materiallar o'rtasidagi umumiy xususiyat aniqlikni saqlashdir.

Kalit so'zlar: mediatsiya, huquqiy lug'at, ommaviy axborot vositalari, leksik fon, uyushmalar, kontseptual lug'at, kognitiv lug'at.

Annotation: this article examines the issue of mediatization of legal terms in the media, in particular in the press, through a lexical background. The lexical background is considered as a set of associations, concepts, and cognitive vocabulary. The common feature between media and legal materials is the preservation of accuracy

Keywords: mediation, legal vocabulary, media, vocabulary, associations, conceptual vocabulary, cognitive vocabulary.

Перед работниками СМИ, а именно перед журналистами, авторами статей, редакторами стоят особо важные задачи. Во время создания текста, профессионал должен придерживаться таких особенностей информации как полнота, достоверность, понятливость. В современных СМИ наблюдается тенденция к увеличению информативности, общей коммуникативной значимости, общедоступности. Это выражается тесной связью с разговорной речью, подчеркнутой ориентированностью на «усредненного» реципиента. Причем «инициаторами» такого «свободного» обращения с языком выступают журналисты. Между тем следует помнить об «обратной связи», так как читатели воспринимают язык СМИ как некий образец речевого эталона, которому нужно следовать.

Языковед, литературовед и философ Александр Афанасьевич Потебня в своей работе «Мысль и язык» подчеркивает, что мысль, с которой когда-то было связано определенное слово, снова вызывается в сознании звуками этого слова. Ученый пишет: «Эта мысль воспроизводится если не совсем в прежнем виде, то так, что второе, третье воспроизведение могут быть для нас даже важнее первого» [4, 81].

Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров предложили понятие «лексический фон» (далее ЛФ): «составляющие содержание слова, которые не участвуют в опосредованной языком деятельности человека. Эти слова вызывают ассоциации, потому что они связаны с контекстом, который объясняет их уместное употребление в речи и их семантическое значение. То есть – вся совокупность свойствен-

ных обыденному языковому сознанию информации, относящейся к слову» [2,320].

Новый словарь методических терминов и понятий определяет ЛФ как «социально или культурно-исторически обусловленные дополнительные представления, ассоциируемые с лексической единицей и связываемые с понятием» [1, 122]. ЛФ связан с таким понятием как «фоновые знания», т.е. «знания, присутствующие в сознании человека и той общности людей, к которой данный индивид принадлежит» [1, 122].

Во-первых, семантика слова одним лексическим понятием не исчерпывается. Слова, эквивалентные в понятийной области, расходятся в другой сфере своей семантики. Во-вторых, Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров используют членение содержания самого слова [2,496]. То есть содержание исходной лексической единицы состоит из ассоциаций, которые представляются в виде просторечной лексики разговорного стиля. Эти «фоновые знания определяют место слова в лексической системе и его употребление в речи» [2,450]. Есть слово и есть контекст, определяющий место слова в лексической системе. А именно: чтобы у адресата, кому направлена речь, возникла правильная ассоциация. Поэтому ЛФ необходим для уместного использования слов, что ясно демонстрируется на примере заглавия СМИ: «<...> руководству нужно подкинуть деньжат <...>»; «Тогда юноша понял, что его «надули»» (Газета «На посту» / [Электронный ресурс]. URL: <https://napostu.uz/xabarlar/1438> (дата обращения: 01.12.2019)

Фраза «подкинуть деньжат» в данном медиатеке-

сте заменяет юридическую лексику: «дача взятки должностным лицам», «коррупция». Слово «надули» заменяет «незаконное овладение средствами обманом путем» или «мошенничество».

По мнению Е.П. Прохорова СМИ способствуют выдвижению суждений и оценок деятельности социальных институтов и должностных лиц на предмет выполнения ими своих обязанностей перед обществом. В числе наиболее значимых процессов в СМИ выделяется формирование массового коллективного сознания (идеологическая или социально ориентирующая), которая включает в себя широкий диапазон воздействия – начиная с сообщений о фактах, событиях, воздействия на общественное мнение, до воздействия на ценности, идеалы, мировоззрение аудитории [5, 50].

Безусловно, в современном мире СМИ являются важнейшим и эффективным инструментом формирования мнения в обществе и имеют колоссальное количество методов и способов влияния

на общественное сознание не только человека, но и всего государства.

Таким образом в СМИ есть в наличии так называемый лексический фон – социально или культурно-исторически обусловленные дополнительные представления, ассоциируемые с понятием. В данном случае в роли понятий выступают юридические термины, используемые в медиатекстах СМИ. Иными словами, лексический фон – некое основание, дно, полотно, состоящее из семантических долей – слов, понятий, ассоциаций, семантически дополняющих, или эквивалентных юридическим терминам.

В заключении, необходимо отметить, что глобальные изменения в современном информационном обществе, связанные с непрерывно развивающимися возможностями массовой коммуникации, влияют не только на условия жизни, но прежде всего на способ мышления и систему восприятия современного человека.

Использованная литература:

1. Азимов Э., Шукин А. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М.: Индрик, 2005, С. 496.
3. Володина М.Н. Язык СМИ – основное средство воздействия на массовое сознание. 2012.
4. Потебня А.А. Полное собрание трудов: Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. С. 81.
5. Прохорова К.В. Газетный заголовок: проблемы и функциональные возможности / К.В. Прохорова. – СПб.: СПбГУ, 2005.
6. Хамидова Н.Т., Сидорченко К.М. Приемы языковой игры в преподавании русского языка как неродного / «ТДПУ Илмий ахборотлари», №4(5). С. 77–81
7. Хамидова Н.Т., Сидорченко К.М. Using pedagogical technologies polylingual analysis of languages games in materials of mass media in the Korean language/ «Молодой учёный», № 17. С. 560–562

Санобар РУЗИКУЛОВА,
 ТДПУ имени Низами

Преподаватель кафедры родного языка и
 методики его преподавания в начальной школе

ФОНЕТИЧЕСКОЕ ЧЛЕНЕНИЕ РЕЧЕВОГО ПОТОКА

Аннотация: в данной статье анализируется фонетическое деление речи на определенные единицы. В частности, они кратко определяются и обсуждаются.

Ключевые слова и фразы: *речь, фонетическое деление, словосочетание, слова, слоги и звуки.*

Annotatsiya: mazkur maqolada nutqning fonetik jihatdan ma'lum birliklarga bo'linishi yuzasidan tahlil olib boriladi. Jumladan, ularga qisqa shaklda ta'riflar berilib, mulohaza yuritiladi.

Kalit so'z va iboralar: *nutq, fonetik bo'linish, ibora, so'zlar, bo'g'inlar va tovushlar.*

Annotation: this article analyzes the phonetic division of speech into certain units. In particular, they are briefly defined and discussed.

Key words and phrases: *speech, phonetic division, phrase, words, syllables and sounds.*

Речь фонетически представляет собой непрерывный поток звуков, следующих друг за другом во времени. Звуковой поток, однако, не является сплошным: с фонетической точки зрения он может быть расчленен на определенные единицы. Фонетические единицы речевого потока – это текст, фразы, такты, слова, слоги

и звуки.

Самой крупной единицей выступает текст, который в фонетическом плане ограничен паузами и имеет собственный звуковой рисунок. При этом дискуссионным остается вопрос о минимальной протяженности текста. Например, может ли считаться текстом одна однословная реплика.

Фраза – вторая после текста по величине фонетическая единица. В речевом потоке фразы разделяются паузами, то есть остановкой звучания, разрывающей звуковую цепь. Паузы отделяют данную фразу от соседних. Во время пауз вдыхается воздух, необходимый для произнесения следующей фразы. Нельзя отождествлять фразу и предложение, так как фраза – это фонетическая единица, а предложение – грамматическая; одна фраза может охватывать несколько предложений, а предложение может распадаться на несколько фраз.

Наличие пауз, которые ограничивают фразу, имеет прямое отношение к выражению мысли в языке: произвольность в членении приводит или к полному нарушению мысли, или к созданию совершенно новой мысли. Например, следующее предложение в нормальном случае может распадаться на несколько фраз: Позвякивает оружие, консервные банки // кто-то бормочет во сне // негр милисиано, прикрыв глаза, выстукивает на кружке сложный синкопический ритм //. При ином членении мысль может быть совершенно искажена: Позвякивает оружие, консервные // банки кто-то бормочет // во сне негр милисиано, прикрыв // глаза, выстукивает на кружке // сложный синкопический ритм //. Невозможность подобного членения очевидна.

Каждая фраза интонационно оформлена. Интонационная организация фразы включает в себя ее членение на такты, распределение акцентных характеристик слов, мелодический рисунок всей фразы и отдельных тактов, темп произнесения и силу звучания, общий тембр высказывания (мрачный, веселый, испуганный) и т.д.

Речевой такт, или синтагма (от греч. syntagma – вместе построенное, соединенное) – это часть фразы, ограниченная паузами и характеризующаяся интонацией незаконченности. Паузы, отделяющие один такт от другого, более короткие, чем между фразами. Членение фразы на такты также имеет прямое отношение к выражению содержания в языке: произвольность членения приводит или к искажению, или к изменению мысли. Так, известный литературный случай необходимости правильной постановки запятой в предложении Казнить нельзя помиловать может быть интерпретирован и фонетически – разной постановкой пауз: Казнить нельзя помиловать и Казнить нельзя помиловать. Очевидно, что разная расстановка пауз в одной и той же фразе привела к получению двух

фраз с противоположным содержанием.

Целостность самой синтагмы создается прежде всего невозможностью пауз внутри нее, а также определенной акцентной структурой, придающей каждому слову такта ту или иную степень ударенности. Обычно в речевом такте объединяется несколько слов, хотя он может совпадать и с отдельным словом. Синтагма представляет собой, таким образом, интонационно-смысловое единство.

Речевой такт распадается на еще меньшие единицы – фонетические слова. Фонетическое слово представляет собой часть речевого такта (или фразы, если она не делится на синтагмы), объединенную одним ударением. Фонетическое слово не всегда совпадает со словом в его лексическом и грамматическом понимании. Так, во фразе А в роще полутьма лексических слов 4, а фонетических – 2. Чаще всего все знаменательные слова в составе фразы или такта имеют свое ударение. Слова незнаменательные, не имея своего ударения, примыкают спереди или сзади к знаменательному слову, образуя с ним одно фонетическое слово. К неударяемым словам обычно относятся предлоги, союзы, частицы, артикли. В роли неударных могут выступать также некоторые местоимения, числительные, наречия.

Слова, которые теряют ударение и примыкают спереди к следующему слову, называются проклитиками (от греч. proklino – наклоняю вперед), например: на дому, три года, не знал, мой дядя, о чем и думать, где безударные на, три, не, мой, о, и – проклитики. Энклитики (от греч. enklino – склоняюсь) – это безударные слова, примыкающие сзади к предшествующему слову, например: знал бы, читала ли, что он, кто это, знаю я, где бы, ли, он, это, я – энклитики. Нередки случаи, когда в неударяемом положении оказываются и знаменательные слова, например: на год, за город, из лесу, без вести.

Фонетическое слово делится на слоги. Слог выступает как минимальная произносительная единица речи, состоящая из одного или нескольких звуков, объединенных в фонетическое целое. При этом не все звуки могут образовать слог, то есть быть слогаобразующими. Чаще всего вершину, или ядро, слога образуют гласные звуки, а на периферии слога располагаются согласные. Вместе с тем возможны слоги, которые вообще не содержат гласного звука. В русской разговорной речи постоянно встречаются слоговые согласные, прежде всего сонорные, которые обычно замещают исчезнувший слабый гласный, например: [фсам/д'эл'и] из в самом деле, где о между двумя м исчезло, а м стало слоговым; [мар'иванна] из Марья Ивановна, где вместо пропавшего -ов- предшествующее соседнее н стало слоговым. Реже в русском языке встречаются слогаобразующие шумные, например

[с] в междометии тсс!

Есть языки, в которых слоговые согласные – обычное явление в любых разрядах слов и в любом стиле речи, например, сербскохорватский и чешский. Такими являются слоговой [r] в сербскохорватских словах прст – палец, срп – серб, рт – мыс, чешских vrba – верба, Brno (название города), слоговой [l] в чешском vlk и т.д. С другой стороны, можно найти примеры, когда слог содержит в себе два гласных звука (нем. Maus – мышь). Тогда один гласный (в нашем примере [a]) составляет ядро слога, а другой – его периферию.

Во всех языках гласные как звуки наибольшей звучности являются слоговыми, вокруг них в слог организованы согласные. Вслед за гласными по способности к слогаобразованию, по мере убывания звучности идут сонорные согласные, звонкие согласные и глухие согласные. Внутри этих основных групп есть свои подгруппы, распределяющиеся также по принципу сонорности.

Несмотря на то, что членение речи на слоги представляется на практике очевидным (дети свободно делают речь на слоги), все же определение слога и его границ является одной из сложных проблем фонетики. В известной степени эта сложность определяется тем, что слог не является носителем смысла, не имеет своей семантики, а выступает лишь результатом артикуляций, дающих определенный акустический эффект.

Древние греки и индийцы определяли слог наличием гласной – сколько гласных в слове, столько и слогов. Затем, начиная с конца XIX века, развитие получили экспираторная и сонорная теории слога, а в начале XX века возникла мускульная теория слога.

Экспираторная (от лат. *expirare* – выдыхать) теория считает слог выдыхательным толчком воздуха. При произнесении фразы воздушная струя выходит не плавно, а толчками, и каждому толчку соответствует слог. При этом границей слога считается момент самого слабого выдыхания. Однако экспериментальные исследования показали, что число слогов не обязательно совпадает с числом толчков. Сонорная, или акустическая, теория слога в начале своего развития объединяла в своем составе дыхательный принцип экспираторной теории и собственный звуковой. Считалось, что слоги определяются дыхательным толчком, однако вершину слога образует звук, обладающий наибольшей звучностью. Если же оба звука в слог имеют одинаковую звучность, то решающую роль играет сила выдоха. В дальнейшем сонорная теория была развита датским лингвистом О.Есперсеном (1860 – 1943), определившим слог как сочетание более звучного (сонорного) элемента с менее звуч-

ным. Эта теория получила большое распространение и была принята многими лингвистами.

Мускульная теория слога говорит о различном мускульном напряжении во время артикуляции. В этой теории, развитой Л.В. Щербой (1880 – 1944), слог рассматривается как отрезок звучания, произносимый одним импульсом мускульного напряжения произносительного аппарата. Единством этого импульса и объясняется неделимость слога с точки зрения произношения. В теории Л.В. Щербы слоговая структура речи основана на своего рода пульсации, когда чередуются напряжение и разрядка мускулов речевого аппарата во время говорения. При этом параллельно происходит нарастание и спад звучности. Поскольку любой речевой акт имеет как артикуляционную, так и акустическую характеристику, то слог часто рассматривают комплексно, исходя из этих двух аспектов. Комплексный подход к слогу свойственен артикуляционно-акустической теории, в которой слог определяют как минимальную произносительную единицу речи, элементы которой тесно связаны между собой как акустически, так и артикуляционно. По звуковому строению слоги делятся на открытые, которые оканчиваются слоговым звуком, и закрытые, оканчивающиеся неслоговым звуком. Например, все слоги в русском па-па – открытые, а в слове ам-бар – закрытые. По характеру начального звука слоги могут быть прикрытыми, если начинаются с неслогового звука (например, стро-ка, сту-дент, го-род), и неприкрытыми, если начинаются со слогаобразующего звука (например, ас, а-ул, и-ва, у-ха).

Деление на морфемы и слоги может не совпадать. Например, существительное вода состоит из морфем вод-а и слогов во-да. Поскольку слог не является семантической единицей, то в слоговых границах возможны колебания, чему часто способствует морфологическая структура слова. Например, фонетически слова раз-да-вить, раз-де-лить делятся на слоги указанным образом, однако, учитывая их морфологический состав, могут расчленяться и по-другому: раз-да-вить, раз-де-лить. Асемантичность слога делает иногда слогоделение вариативным, представляющим на практике известную трудность. В некоторых языках – китайский, тайский – слог является устойчивым звуковым образованием, где количество морфем и слогов в слове обычно совпадает, причем среди корней преобладают однослоговые. Такие языки называют однослоговыми, или моносиллабическими. Наименьшей единицей речевого потока выступает звук речи. Звук речи иногда определяют как часть слога, произнесенную за одну артикуляцию. В звуковой цепи связной речи звуки влияют друг на друга, что часто приводит к их видоизменению.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Стрельникова, Е.С. Специфика отбора единиц сегментного уровня в звучащем рекламном тексте / Е. С. Стрельникова // IX Регион. конф. молодых исследователей Волгогр. обл., г. Волгоград, 9–12 нояб. 2004 г. Направление 13, Филология. – Волгоград : Волгогр. науч. изд-во, 2005. – С. 122–123.
2. Прохвятилова, О. А. К вопросу о фонотипической парадигме русской звучащей речи / О. А. Прохвятилова // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 2, Языкознание. – 2002. – Вып. 2. – С. 58–63.
3. Parsieva L.K., Gatsalova L.B. Phonological theory I.A. Baudouin de Courtenay and Kazan Linguistic School // Modern problems of science and education. 2014. No 5. URL: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=15113>
4. Gilyamov A.A. On units for describing the sound structure of a language // Bulletin of Bashkir University. 2012. Vol. 17. No. 3. S. 1545–1548.

Абдухалил АТАМАТОВ,

Первый проректор по учебной работе
Академии труда и социальных отношений

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ

Аннотация: в данной статье рассматриваются проблемы подготовки специалистов в профессиональном образовании. Педагогическая наука в системе непрерывного образования, повышение её эффективности, развитие теоретико-методологических основ её функционирования, прогнозирование и разработка актуальных фундаментальных и прикладных исследований, инновационные процессы в педагогике, дифференцированная форма обучения, повышение уровня научных исследований.

Ключевые слова: компетентностный подход, blended-обучение, проектно-ориентированное обучение, индивидуализация обучения, цифровая грамотность

Annotatsiya: ushbu maqolada kasb-hunar ta'limida mutaxassislar tayyorlash muammolari ko'rib chiqiladi. Pedagogika fani uzluksiz ta'lim tizimida uning samaradorligini oshirish, faoliyatining nazariy va uslubiy asoslarini ishlab chiqish, joriy fundamental va amaliy tadqiqotlarni, pedagogikadagi innovatsion jarayonlarni, ta'limning tabaqalashtirilgan shakllarini prognozlash va rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlar darajasini oshirish.

Kalit so'zlar: kompetensiyaga asoslangan yondashuv, aralash ta'lim, loyihaga asoslangan ta'lim, o'rganishni individuallashtirish, raqamli savodxonlik

Annotation: this article examines the problems of training specialists in vocational education. Pedagogical science in the system of lifelong education, increasing its effectiveness, developing the theoretical and methodological foundations of its functioning, forecasting and developing current fundamental and applied research, innovative processes in pedagogy, differentiated forms of education, increasing the level of scientific research.

Keywords: competency-based approach, blended learning, project-based learning, individualization of learning, digital literacy

Развитие профессиональной подготовки студентов высших учебных заведений на основе инновационных подходов предполагает применение современных методов и технологий, направленных на повышение качества образования и подготовки специалистов, способных успешно конкурировать на рынке труда. Вот некоторые методы и стратегии, которые могут быть использованы в этом контексте:

Компетентностный подход: Фокусировка на развитии ключевых компетенций студентов, таких как аналитическое мышление, коммуникация, работа в команде и цифровая грамотность, путем внедрения задач, проектов и практических занятий, направленных на реальные профессиональные ситуации.

Блендед-обучение (смешанное обучение): Комбинация онлайн- и офлайн-форматов обучения, что позволяет студентам изучать материалы в своем темпе и участвовать в интерактивных дискуссиях и групповых проектах.

Проектно-ориентированное обучение: Организация обучения вокруг реальных проектов, которые студенты должны выполнить в командах, применяя свои знания и навыки на практике и развивая профессиональные компетенции.

Использование цифровых технологий: Внедрение современных цифровых инструментов, таких как онлайн-курсы, мультимедийные материалы, виртуальные лаборатории, платформы для совместной работы и искусственный интеллект, для обогащения процесса обучения и повышения эф-

фективности профессиональной подготовки.

Индивидуализация обучения: Разработка обучающихся программ и материалов, которые учитывают индивидуальные особенности, интересы и потребности студентов, с использованием адаптивных обучающих систем и обратной связи.

Непрерывное обучение и саморазвитие: Стимулирование студентов к постоянному обновлению знаний и навыков, предоставление возможностей для участия в конференциях, семинарах, вебинарах и других формах профессионального развития, а также развитие навыков самообразования и самооценки.

Междисциплинарный подход: Интеграция знаний и навыков из разных дисциплин, что позволяет студентам видеть связи между различными областями знания и находить инновационные решения для сложных проблем и задач.

Оценка и контроль знаний: Внедрение современных методов оценки и контроля знаний, таких как портфолио, тесты с автоматической проверкой, онлайн-экзамены и аналитика успеваемости, которые позволяют преподавателям и студентам эффективно отслеживать прогресс и определить области для дальнейшего развития.

Взаимодействие с профессиональным сообществом: Укрепление связей с представителями профессиональной сферы, включая работодателей, экспертов и выпускников, с целью обмена опытом, практической поддержки и сотрудничества.

Гибкость и адаптивность образовательных программ: Разработка и регулярное обновление образовательных программ, учитывающих требования рынка труда, новые научные и технологические достижения, а также изменения в профессиональной среде.

Внедрение инновационных подходов в профессиональную подготовку студентов высших учебных заведений может существенно повысить качество образования и подготовить студентов к успешной карьере в условиях современного мира. Однако важно учитывать, что инновации должны быть адаптированы к конкретным условиям и потребностям каждого учебного заведения, а также сопровождаться адекватной поддержкой со стороны администрации и преподавательского состава.

Диссертация Янсуфиной Зои Ивановны исследует методы совершенствования методической подготовки будущих учителей математики в педагогических вузах на основе инновационных подходов к обучению. Работа акцентирует внимание на анализе содержания методик развития профессиональной подготовки студентов и предлагает новые подходы к формированию базовых концепций и компетенций[1].

Диссертация Каплана Семёна Леонидовича по-

священа изучению становления и развития инновационных процессов в российском образовании, с акцентом на анализе методик развития профессиональной подготовки студентов высших учебных заведений на основе инновационных подходов[2]. Работа рассматривает основные новшества в области образования и представляет базовые концепции и компетенции, необходимые для успешной реализации инноваций.

Современное состояние развития профессиональных компетенций студентов высших учебных заведений характеризуется активным внедрением инноваций и использованием передовых технологий в образовательном процессе. Важными аспектами развития профессиональных компетенций студентов в настоящее время являются:

Компетентностный подход: Обучение и оценка студентов основывается на развитии ключевых профессиональных компетенций, таких как аналитическое мышление, коммуникация, работа в команде, цифровая грамотность и проблемно-ориентированное обучение.

Интеграция цифровых технологий: Внедрение цифровых технологий в образовательный процесс, таких как онлайн-курсы, виртуальные лаборатории, платформы для совместной работы.

Непрерывное обучение и саморазвитие: Стимулирование студентов к постоянному обновлению своих знаний и навыков, развитию навыков самообразования и самооценки, а также участие в профессиональных мероприятиях и сетевом взаимодействии.

Междисциплинарный подход: Интеграция знаний и навыков из разных дисциплин, что позволяет студентам видеть связи между различными областями знания и находить инновационные решения для сложных проблем и задач.

Практико-ориентированность обучения: Усиление связи теории с практикой путем включения практических занятий, стажировок и проектов в учебные программы. Это позволяет студентам приобретать опыт и навыки, необходимые для успешной профессиональной деятельности.

Проведение научно-исследовательской работы по специфике компетенций при преподавании самостоятельных часов в высших учебных заведениях предполагает изучение особенностей организации и реализации самостоятельной работы студентов, а также развитие у них ключевых компетенций. В ходе такого исследования могут быть рассмотрены следующие аспекты:

Анализ теоретических основ компетентностного подхода и самостоятельной работы студентов, включая обзор существующей литературы и исследований на данную тему.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Янусфина Зоя Ивановна. Совершенствование методической подготовки будущего учителя математики в педвузе на основе инновационных подходов к обучению : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 : Тобольск, 2003 203 с. РГБ ОД, 61:03-13/2245-5
2. Каплан Семен Леонидович. Становление и развитие инновационных процессов в российском образовании : Дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 : Москва, 2004 374 с. РГБ ОД, 71:05-13/69
3. Валиева Ф.Р. Методологические основы обеспечения системности и преемственности в процессе подготовки специалистов. Диссертация доктора философских (PhD) педагогических наук. – Т.: 2020. – 48 б
4. Valieva F. R. The importance of educational content in preparation of competitive personnels. 2 nd International Conference BRIDGE TO SCIENCE: RESEARCH WORKS San Francisco, USA February 28, 2018 121-122 list http://doi.org/10.15350/L_2/3
5. Кудрявцев В.Т. Инновационное дошкольное образование// Дошкольное воспитание.- 1997.- №7.- С. 65-72.
6. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента.- М.:Дело, 1998.- 799 с.
7. Оценка физического и нервно-психического развития детей раннего и дошкольного возраста / Сост. Н.А. Ноткина, Л.И. Казьмина, Н.Н. Бойно-вич.- СПб.: Аксидент, 1999.- 32 с.
8. Курбонов Ш. Развитие информационного пространства системы непрерывного образования (Методическая разработка). Ташкент, ТГИВ, 1998, 3,35 п.л

Shakhzoda QALANDAROVA,

Teacher, Department of English Translation Theory
Uzbekistan State World Languages University, Tashkent, Uzbekistan

THE INFLUENCE OF LOCAL DIALECTS ON THE DEVELOPMENT OF AMERICAN ENGLISH

Annotation: the development of American English has been profoundly influenced by local dialects, resulting in a rich tapestry of linguistic diversity. This paper explores the historical, social, and cultural factors that have contributed to the emergence and evolution of regional dialects in the United States.

Keywords: American English, dialects, influence, linguistic analysis, representations, lexical, morphological and syntactic features.

Аннотация: на развитие американского английского языка оказали глубокое влияние местные диалекты, что привело к появлению богатого языкового разнообразия. В этой статье исследуются исторические, социальные и культурные факторы, которые способствовали появлению и развитию региональных диалектов в Соединенных Штатах.

Ключевые слова: американский английский, диалекты, влияние, лингвистический анализ, репрезентации, лексические, морфологические и синтаксические особенности.

Annotatsiya: Amerika ingliz tilining rivojlanishiga mahalliy lahjalar chuqur ta'sir ko'rsatdi, natijada til xilma-xilligiga boy gobelen paydo bo'ldi. Ushbu maqola Qo'shma Shtatlarda mintaqaviy dialektlarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga hissa qo'shgan tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillarni o'rganadi.

Kalit so'zlar: Amerika ingliz tili, shevalar, ta'sir, lingvistik tahlil, ifodalash, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlar.

Intoduction. The influence of local dialects on the development of American English is a rich and complex topic, reflecting the diverse origins and social histories of the United States. Here are some key points that highlight how local dialects have shaped American English:

- Colonial Influences. Early settlers in America brought with them a variety of British dialects. The speech patterns of New England, the Mid-Atlantic, and the South all have roots in different regions of England.

- African American Vernacular English

(AAVE). AAVE developed from the contact between English-speaking slave owners and African slaves who spoke a variety of languages.

- Immigrant Languages. In 19th and Early 20th Centuries, waves of immigrants from Italy, Ireland, Eastern Europe, and other regions brought their languages and dialects to America.

- Regional Dialects. a) Southern Dialects are characterized by features such as the use of "y'all," vowel shifts, and a slower speech rate. Southern dialects reflect the influence of early British settlers and African American Vernacular English.

• Modern Influences. Technology and social media as a new form of communication are influencing language use and accelerating the spread of slang and new linguistic features across regions.

Data collection and Analysis

The influence of regional dialects on American English can be seen in various terms and expressions that are unique to certain areas of the United States. Here are some examples of terminology from different American dialects:

Dialects	Terminology	Example
1. Southern Dialects	Y'all: A contraction of "you all," used as a plural form of "you"	"Y'all are coming to the party, right?"
	Fixin' to: Meaning "about to" or "intending to"	"I'm fixin' to go to the store"
2. Northeastern Dialects	Wicked: Used as an intensifier meaning "very" or "extremely"	"It's wicked cold outside"
	Pahk the cah: Reflecting the Boston accent, this phrase is a local way of saying "park the car."	"park the car."
3. Midwestern Dialects	Pop: A term for a carbonated soft drink, used in states like Illinois, Ohio, and Michigan	"I'll have a can of pop"
4. Western Dialects	Hella: An intensifier meaning "very" or "a lot," commonly used in Northern California	"That's hella cool"
5. African American Vernacular English	Finna: A contraction of "fixing to," meaning "about to"	"I'm finna leave now"
	Lit: Meaning exciting or excellent	"The party last night was lit"
6. Appalachian Dialects	Holler: A term for a small, secluded valley	"He lives back in the holler"
7. Urban Dialects	Brick: In New York City slang, very cold weather	"It's brick outside today"
8. Southwestern Dialects	Spanglish: A blend of Spanish and English commonly spoken in areas with large Hispanic populations, like Texas and California	"I'm going to the tienda to buy some groceries"

Table 3.3 Examples of terminology of American dialects

These examples illustrate how local dialects contribute unique terms and expressions to American English, enriching the language with regional flavor and cultural nuances.

Result and discussion

A linguistic analysis of the representation of local dialects in the vocabulary of American English involves examining how different regional and social varieties of English contribute unique lexical items to the overall language. This analysis can be broken down into several key areas:

1. Lexical Variation. Local dialects in American English often include unique words and phrases not found in other dialects. For example: "Bubbler" (drinking fountain), "Wicked" (very); Midwest: "Pop" (soda), "Hotdish" (casserole); South: "Coke" (any carbonated soft drink), "Y'all" (you all).

2. Semantic Shifts. Local dialects often contribute new meanings to existing words, a phenomenon known as semantic shift. For instance: "Mad": In New York City, this can mean "a lot" (e.g., "mad people" meaning "many people").

3. Phonological Influence on Vocabulary. Pronunciation differences in local dialects can lead to distinct lexical items or variations in common words: Extended vowels and diphthongs can affect

word forms (e.g., "tire" pronounced as "tar").

4. Morphological Variations. Certain dialects exhibit unique morphological constructions, Southern English: Use of double modals like "might could" (expressing possibility and ability).

5. Syntactic Differences. Syntax variations in local dialects contribute to the unique vocabulary, Southern English: "Fixin' to" (about to) is a common construction; Midwestern English: "Needs washed" (needs to be washed) is a syntactic feature.

6. Loanwords and Borrowings. Many local dialects incorporate words from other languages, reflecting the multicultural nature of American society: Spanish Influence: Common in the Southwest and other regions with large Hispanic populations (e.g., "Plaza," "Ranchero").

7. Cultural and Historical Influences. Local dialects often preserve words that reflect historical and cultural contexts: "Lagniappe" (a little something extra) from French influence.

8. Technological and Social Media Influence. Recent developments in technology and social media have accelerated the spread of regional slang and new lexical items: Terms like "ghosting" and "catfishing" originated in online culture but have regional variations in usage and meaning.

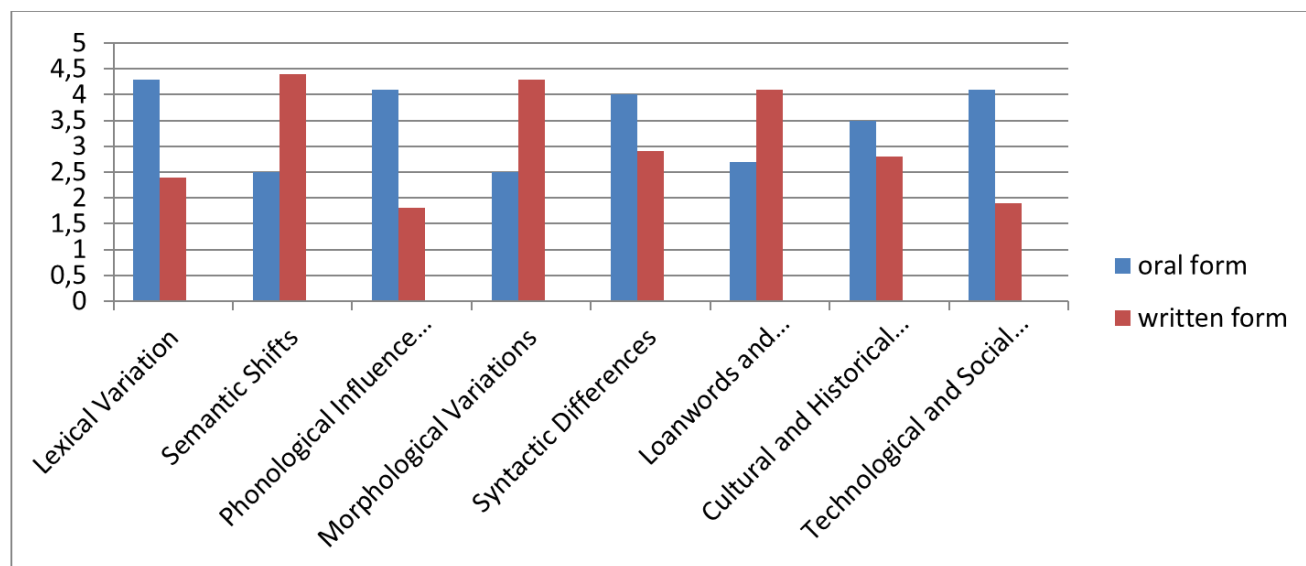

Figure 3.1 A linguistic analysis of the representation of local dialects

The above analysis shows that the influence of local dialect on American English can be seen based on 8 linguistic elements in spoken and written speech. This analysis is based on the usage of the collected dialectal words according to the usage of the words of the existing dialect in the speech of the population. Superiority in oral speech is mainly influenced by lexical variation, phonological variation, technological and social media, and in written speech, it is known that high scores are influenced by semantic shifts and morphological variations. This dynamic interplay ensures that the language remains vibrant, reflecting the multifaceted identities and experiences of its speakers.

Conclusion. The influence of local dialects on the development of American English is a testament to the language's adaptability and diversity. The representation of local dialects in the vocabulary of American English showcases the language's rich diversity and adaptability. Through regionalisms, semantic shifts, phonological influences, morphological variations, syntactic differences, loanwords, and cultural contexts, local dialects continually shape and enrich American English.

References

1. Bailey, R. W. (2012). *Speaking American: A History of English in the United States*. Oxford University Press.
2. Labov, W., Ash, S., & Boberg, C. (2006). *The Atlas of North American English: Phonetics, Phonology, and Sound Change*. Mouton de Gruyter.
3. Wolfram, W., & Schilling-Estes, N. (2006). *American English: Dialects and Variation*. Blackwell Publishing.
4. Algeo, J. (2001). *The Cambridge History of the English Language, Volume 6: English in North America*. Cambridge University Press.
5. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.

Madina KHASANOVA,

a teacher of Kokand state pedagogical institute

IMPROVEMENT OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY THROUGH MODERN PEDAGOGICAL APPROACHES

Annotation: this article reflects the reforms being carried out in our country, increased attention to our youth, and the programs established for the development of our country. Also developments of learning and teaching languages with the help of modern pedagogical technologies.

Keywords: *society, strategy, process, status, state, value.*

Аннотация: в данной статье отражены реформы, проводимые в нашей стране, повышенное внимание к нашей молодежи, а также программы, созданные для развития нашей страны, а также развитие изучения и преподавания языков с помощью современных педагогических технологий.

Ключевые слова: *общество, стратегия, процесс, статус, состояние, ценность.*

Annotatsiya: ushbu maqolada mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, yoshlarimizga e'tibor kuchayishi, mamlakatimizni rivojlantirish bo'yicha belgilangan dasturlar aks ettirilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida tillarni o'rganish va o'rgatish borasidagi ishlar ham o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: *jamiyat, strategiya, jarayon, holat, davlat, qiymat.*

In the process of modernizing society, the importance of active participation of young people in the life of society through the development of scientific potential and obtaining a decent education is also confirmed in the strategy "Uzbekistan - 2030". In particular, it is planned to introduce new educational programs aimed at developing in young people new skills necessary for a modern economy and entrepreneurship, as well as to create youth small industrial zones that will allow the implementation of entrepreneurial projects. These initiatives serve to improve our country's economy by creating new jobs and increasing production while further promoting entrepreneurship among youth. Supporting social and cultural projects aimed at increasing the personal

potential of young people is an important part of the strategy. The President emphasized the need to create the necessary conditions for the creative and cultural self-expression of boys and girls. At the same time, supporting young families and solving the problem of divorce is also the focus of the government of Uzbekistan. In this area, counseling programs are offered aimed at strengthening family values. In his New Year's greetings, President Shavkat Mirziyoyev noted that these factors are important for achieving a strong economy and improving the lives of the population.

The economy of Uzbekistan is expected to grow to 5.6-5.8 percent in 2023-2024 and to 6.2-6.4 percent in 2025-2026. This is in line with the strategic goal of

bringing GDP per capita to US\$4,000 in 2030.

Attracting foreign investment is important to stimulate economic growth and provide the necessary capital for business expansion. The President emphasized the importance of developing science, innovation and information technology, including green and digital technologies. Creating new jobs and increasing household incomes are among the priorities. The foreign economic policy of Uzbekistan is aimed at attracting foreign investment and the effective implementation of modern technologies through the development of international cooperation. In particular, in 2022-2024, our country plans to implement investment projects with a total value of \$52.15 billion. Projects worth \$18.2 billion will be launched in 2024 (including \$7.73 billion in foreign direct investment).

In the framework of international cooperation in the fight against corruption, the important initiatives of Uzbekistan, the presentation of awards by the President in this area, the implementation of consistent legal and institutional reforms in cooperation with the UN, the Organization for Economic Cooperation and Development and other prestigious international organizations deserve praise. A striking example of our opinion is that our country has adopted an anti-corruption law, created a corresponding agency, and is widely introducing tools aimed at ensuring open and transparent activities of government bodies.

The systemic reforms being implemented in our country will continue in the Year of Support for Youth and Business. Prospective work aimed at further developing the economy, increasing social stability, strengthening international relations, and improving the well-being of the population will continue to be improved. As the President noted, all forces and capabilities will be fully mobilized to build a new life, a New Uzbekistan. Analyzing the achieved achievements and milestones, we can say with confidence that the method of work of the President of our country is aimed at resolving any issue relating to the life of the state and society, primarily taking into account opinions, demands and wishes of our people, is completely justified today. Indeed, today such principles as "walk in the neighborhood", "enter the people, listen to their pain", "participate in their concerns", "solve problems on the spot" have become the main criteria in the activities of all civil organizations, servants.

Today, the leader of our country is studying

the results of reforms in terms of socio-economic development of the regions, conducting open dialogues with representatives of various spheres. In particular, open dialogues were held with representatives of the healthcare sector, youth and entrepreneurs. At these meetings, current issues of industry development were discussed. Suggestions from medical workers, youth and entrepreneurs were heard. Important initiatives have been taken to address their concerns. Of course, such open dialogues serve to further accelerate reforms in all areas and sectors, eliminate systemic problems, and find timely solutions to current issues.

Based on the experience gained through the action strategy, a development strategy for New Uzbekistan for 2022-2026 was developed, which describes what the development trends of Uzbekistan will be in the near and medium term, priorities in this regard and goals are provided.

The development strategy, based on the principle "For Human Dignity", serves as an important factor in improving the well-being of the population, the comprehensive development of the state and society, the modernization of our country, and the liberalization of all spheres of life.

The term "educational system" became widespread in connection with the study of the phenomena of pedagogic reality in a systematic and structural direction. According to the meaning of this methodological category, the educational process is considered a system. The foreign language learning process, carried out within a certain time and space, is an open (no clear limit) system and is expressed in the published foreign language "learning-methodical complex". The educational system consists of such categories as the intended goal, the content to be formed, and the method used (each of them will be covered in separate chapters). The method of teaching a foreign language means the set of activities of the teacher and the student, which ensures the achievement of the practical, general educational, educational and developmental goals of teaching a foreign language. The term "method" is used in the sense of "set of educational methods" and "direction of education". The first is used in the theory of education (for example, methods of teaching oral speech, methods of teaching pronunciation), and in the second sense, we find it in works on the history of teaching methods.

References:

1. Stat.uz-davlat statistika qo'mitasi
2. Xasanova M., Ubaydullayev S. Communicative language teaching and learning //boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – t. 2. – №. 1. – c. 125-128.
3. Madina X. Zamonaviy Ta'lim muhitida ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishning ingliz tilini o'qitish samaradorligini ta'minlash asoslari //boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali. – 2023. – t. 3. – №. 3. – c. 27-30.

4. Xasanova M., Usmonova M. Techniques, tools and organizational forms of developing educational strategies //conferencea. – 2023. – c. 22-24.
5. Dilafruz A. The Practice-oriented approach to learning in europe //conferencea. – 2023. – c. 79-80.
6. Xasanova M. THE PRACTICE OF USING AN ELECTRONIC COPY INSTEAD OF A TRADITIONAL METHOD //Conferencea. – 2023. – C. 119-122.
7. Aliyeva D., Alieva S., Sharobidinov M. PEDAGOGICAL MECHANISMS OF ENSURING EFFICIENCY OF ENGLISH TEACHING //Академические исследования в современной науке. – 2023. – Т. 2. – №. 23. – С. 19-23.
8. Aliyeva D. SYSTEMIC AND STRUCTURAL FEATURES OF ENGLISH AND RUSSIAN PHONETIC TERMINOLOGY //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 14. – С. 141-144.

Aynura AXMEDOVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti talabasi

TOSHKENT SHAHRI SHEVASIDAGI INGLIZCHA O'ZLASHMALAR XUSUSIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiy til va sheva munosabatlari, bugungi shahar shevasiga o'zlashayotgan inglizcha o'zlashmalar xususida fikr yuritilgan, fikrlar misollar bilan isbotlangan. O'zlashmalar o'zbek tilining taraqqiyot davrlari misolida qiyoslangan, mulohaza, takliflar bildirilgan.

Kalit so'zlar: o'zlashma, termin, sheva, adabiy til, orfografik va orfoepik me'yorlar, zamonaviy AT kasblari, purizm.

Аннотация: в данной статье обсуждается соотношение литературного языка и диалекта, английских приобретений, которые ассимилируются в современный городской диалект, и доказываются идеи на примерах. Приобретения сравниваются на примере периодов развития узбекского языка, даются замечания и предложения.

Ключевые слова: освоение, термин, диалект, литературный язык, орфографические и орфоэпические нормы, современные IT-профессии, пуризм

Annotation: in this article, the relationship between literary language and dialect, English acquisitions that are being assimilated into today's urban dialect, are discussed, and the ideas are proved with examples. Acquisitions are compared on the example of the development periods of the Uzbek language, comments and suggestions are made.

Keywords: acquisition, term, dialect, literary language, orthographic and orthoepic standards, modern IT occupations, purism.

Kirish. Til ijtimoiy, dinamik hodisadir. U mavjud ekan, ya'ni iste'molda ekan, doim o'zgarib, rivojlanib, o'sib boraveradi. Ma'lumot berilishicha, bugungi kunda dunyoda 7 mingdan oshiq til bor bo'lib, ularning atigi 200ga yaqini davlat tili maqomiga ega. Mana shu baxtli 200ga yaqin tillarning orasida o'zbek tili ham bor. Tilimizga 1989-yil 21-oktabrda davlat tili maqomi berildi. U bugungi kunda davlat tili yoki rasmiy til sifatida siyosiy-huquqiy, iqtisodiy-ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalarda faol qo'llanmoqda. O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilgach, uning adabiy til me'yorlarini ishlab chiqish ishlari ham amalga oshirilgan, albatta. Bu jarayon, bugungi kungacha davom etmoqda. Chunki, yuqorida aytib o'tganimizdek, til o'zgarish, rivojlanishda ekan, bu holat adabiy tilni sheva, dialekt va lahjalardan farqli ravishda har vaqt me'yorlashtirib, takomillashtirib, tartibga solib turishni talab qiladi. Nega adabiy til kerak?, degan savol tug'ilishi mumkin. Buning uchun avval "adabiy til" tushunchasiga izoh berib o'tish lozim. Adabiy til milliy tilning muayyan grammatik

qonun-qoidalariga, me'yorlariga solingan, og'zaki va yozma shakllariga ega, tarixan tarkib topgan, qat'iy me'yorlarga bo'ysunuvchi, so'zlashuvchilarning qaysi hududda yashashidan qat'iy nazar barchasi uchun umumiy bo'lgan shaklidir [7: 29]. Adabiy til bu fan tilidir, unda siyosiy-huquqiy, publitsistik, badiiy ishlar amalga oshiriladi, umuman, fanning barcha sohalari adabiy til qoidalariga bo'ysunadi. Bu tilning yashashini ta'minlovchi asosiy jihatlardan sanaladi. O'zbek tili ham o'zining orfografik, orfoepik, grammatik qonun-qoidalariga ega va bu Konstitutsiyamizda qonun bilan ham belgilab qo'yilgan.

Tilimiz judayam qadimiy tarixiga ega. U shu kungacha qancha yo'llarni bosib o'tmadi, ne-ne voqealarni boshidan kechirmadi va bugungi kunimizgacha yetib keldi. Hozir tilimiz qay holatda? O'zbek tili boshqa tillar kabi globalashuv davrini boshidan o'tkazmoqda. U bugungi davrimizda jadallik bilan rivojlanmoqda, ya'ni juda ko'plab o'zlashmalar hisobiga boyib bormoqda. Albatta, rivojlangan davlatlarning tillari jahondagi boshqa tillar kabi o'zbek

tiliga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bugungi XXI asr – axborot texnologiyalari asri ekanligi hammamizga ma'lum. Axborot texnologiyalaridan esa deyarli hamma foydalanadi, u hayotimizning muhim qismiga aylanib ulgurdi. Ayniqsa, hozirda har jabhada rivojlanishga yuz tutgan poytaxtimiz – Toshkent shahrida. Toshkent – O'zbekistonning poytaxti, shuning uchun ham tilda yoki boshqa rivojlanayotgan qanday soha bo'lishidan qat'iy nazar, undagi o'zgarishlar, yangiliklar, avvalo, ushbu shaharga, uning tiliga kirib keladi. Hozirgi axborot texnologiyalari va unga oid terminlar ham poytaxt shevasiga, keyin tilimizga kirib keladi.

Asosiy qism. Tilning asosiy foydalanuvchisi o'sha tilda muloqot qiluvchi jamiyatdir. Demak, uning tiliga, ya'ni sheva va dialektlarga o'zlashgan, o'zaro muloqotda faol foydalanishda bo'lgan tushuncha, so'zlar keyinchalik, agarda og'zaki muloqotdan chiqib ketmasa, ular adabiy tilga va terminologiyaga ham o'zlashadi. Chunki tilning ikki shakli bordir: og'zaki va yozma. Tildan foydalanuvchilarning og'zaki nutqi, albatta, yozma nutqda ham aks etadi. Ya'ni og'zaki nutqda faol iste'molda bo'lgan so'z yoki ibora muayyan vaqt o'tishi bilan adabiy tilning leksik boyligiga aylanadi, orfografik qoidalarga moslashtiriladi. Bugungi kunda, asosan, ingliz tilidan ko'plab so'zlar, terminlar o'zlashmoqda. Hatto, so'zlar ingliz tilida qanday shaklda bo'lsa, tilga shunday holatda kirib kelmoqda. O'zlashayotgan so'z o'zbek tilining orfografik, orfoepik me'yorlariga to'g'ri keladimi-yo'qmi, kabi mulohazalarsiz, ushbu so'zlardan to'g'ridan to'g'ri og'zaki va yozma nutqlarimizda foydalanmoqdamiz. Chunki, bugungi kunda shahrimizda ingliz tilining nufuzi tobora oshib bormoqda. Bunga, asosan, chet tillarini o'rganishga bo'lgan ehtiyojning ortishi, ommaviy axborot vositalari va kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi sabab bo'lmoqda. Respublikamizda turli soha mutaxassislar uchun "IELTS" (International English Language Testing System) sertifikatini – ingliz tilini bilish darajalarini ko'rsatuvchi sertifikat majburiy qilib qo'yildi. Mutaxassislar, umuman, jamiyatdagi har bitta inson uchun rivojlangan chet tillarini bilish muhim va bu ijobiy hodisa, albatta. Lekin bu o'z ona tilini unutish, uni ikkinchi darajaga qo'yish evaziga bo'lmasligi kerak.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari orasida ijtimoiy tarmoqlar muhim ahamiyatga ega. Bugungi virtual olamda uning turlari ham xilma xil: telegram, instagram, vatsapp, facebook, youtube v.h.k. Bu kabi so'zlarning o'zbek tilidagi muqobilini qidirishning yoki kalkalashning hech qanday hojati yo'q. Chunki ijtimoiy tarmoqlar va unga oid tushunchalar, so'zlar qaysi tilda bo'lsa, shunday to'g'ridan to'g'ri, ayrimlari orfografik qoidalariga rioya qilinmasdan o'zaro og'zaki va yozma muloqotlarda foydalanilmoqda. Masalan: akkaunt, profil, istoriya kabi. Bunday holatlar o'z

navbatida tilning leksikografik va terminologik tizimini tartibga solib turishda bir qancha qiyinchiliklar tug'diradi. Tilimizda bugungi kunda "Zamonaviy IT kasblari" degan tushuncha ommalashmoqda. Ushbu zamonaviy kasblarni o'rgatuvchi o'quv markazlari ham ko'paymoqda. Chunki, bu kasblar bugungi axborot texnologiyalari asrimizda katta ahamiyat kasb etmoqda, ya'ni ular insonlarda kelajak kasblari sifatida tasavvurlar uyg'otmoqda. Xo'sh, IT nima? Hali bu tushuncha boshqa viloyatlarimizning chekka qishloqlaridagi sheva va lahja vakillari tiliga o'zlashib ulgurgani, hatto u haqida to'liq tasavvur paydo bo'lgani yo'q. IT (Information Technology) – kompyuter tizimlari, dasturiy ta'minot, dasturlash tillari, ma'lumotlar, ma'lumotlarni qayta ishlash va saqlashni o'z ichiga olgan tegishli sohalar to'plami. Bugungi kunda axborot oqimi sezilarli darajada o'sib bormoqda, ularni saqlash, taqdim etish, formallashtirish, tartibga solish, qayta ishlash jarayonlariga bo'lgan zaruratlar yuzaga kelmoqda. Shu sababdan, ushbu sohalar jadallik bilan taraqqiy etmoqda. Mazkur termini AT (Axborot texnologiyalari) demasdan, uning ingliz tilidagi nomi bilan IT deb atash urfga kirgan. Bu asosan, "zamonaviy kasblar" birikmasi bilan birga qo'llashda kuzatiladi, hatto, "ITchi" kabi terminlar ham paydo bo'la boshladi. Lekin biz til me'yorlariga rioya qilgan holda zamonaviy AT kasblari tarzida ifodalashni ma'qul deb bilamiz. Ushbu kasblarni o'rgatuvchi o'quv markazlarini ham inglizcha nomlar bilan atash ommalashgan. Jumladan, "BePro IT Academy", "SOS IT Academy", "PROWEB", "Codecraft", "JuniorCode", "PDP Academy", "Astrum IT Academy", "Space Academy" kabi. Bularning orasida o'zbekcha nomlangan ("Najot Ta'lim"), aralash tilda nomlangan, ya'ni o'zbekcha+inglizcha ("Ilmhub") singari o'quv markazlari ham bor. Bundan tashqari AT sohalarining masofaviy (onlayn) tarzida o'rgatuvchi o'quv markazlari ham anchagina. Ushbu markazlarda turli xil zamonaviy AT sohalar: dasturlash, reklama marketingi, SMM (Social Media Marketing – Ijtimoiy tarmoqlar marketingi), grafik dizaynerlik, mobilografiya kabi zamonaviy sohalar o'rgatilmoqda. Bu, albatta, quvonarli. Chunki, zamon bilan hamnafas yashash hayot qonuniga aylanmoqda va hozirgi axborot texnologiyalari davrida ushbu kasblarga yurtimizda talab oshib bormoqda. Shuning uchun mazkur zamonaviy kasblarni o'rgatuvchi maxsus oliygohlar: institut, universitetlar ham ochilmoqda. Lekin har bitta narsaning ikki jihati bo'lgani kabi mazkur vaziyatning salbiy xususiyatlari ham bor. Bu hozir bizga sezilmasligi mumkin. Lekin tilimiz ma'lum davr o'tgandan keyin shunaqa o'zlashmalarga to'lib ketishi natijasida tabiiyligini yo'qota boradi, ya'ni sheva adabiy tildan uzoqlasha boradi, zamonaviylashadi. Tilda har doim o'zlashmalar bo'lgan, lekin yuqorida kabi o'zlashmalarni asl holicha, orfografik qoidalarga

rioya qilinmasdan o'zlashtirish maqbul ish emas. Academyni akademiya, ITni AT, SMMni ITM tarzida yuritish, nutqda foydalanish, jamoat joylarida, reklama sahifalarida ham ko'rsatilgan shaklda ishlatish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Chunonchi, tilimizda bu kabi holat ayni paytdagina bo'layotgani yo'q. Turkiy tillar uchun o'zlashmalarni tartibga solish qadim davrlardan kelayotgan amaliy va nazariy muammolardan hisoblangan. Xususan, o'zbek tilining ilk davri – qadimiy turkiy tilda (XI – X asrlar), toshbitiklar matnida xitoycha, so'g'dcha, sanskritcha; eski turkiy til (XI – XIV asrlar) va eski o'zbek adabiy tili (XV – XIX) davrida arabcha, fors-tojikcha, mo'g'ulcha; jadidlar va Sovet davrida ruscha o'zlashmalar katta hajmda tilimizga o'zlashgan. O'z davrida bu kabi o'zlashmalarni tutib turishga harakat qilingan. Jumladan, o'zbek tilshunos va lug'atshunos olimi Mahmud Qoshg'ariy chetdan kirgan so'zlarga o'zining ikki xil qarashini aytib o'tgan edi: birinchisi, turmushga kirgan asbob-ashyolar nomlari. Bularni u zarur va foydali hisoblagan. Ikkinchisi tilda bo'lgan so'zlar o'rnida boshqa so'z qo'llash, buni u zararli deb bilgan. Masalan, u o'g'uzlarning ko'zaj va qumg'on so'zlari bo'lgani holda forscha oftoba so'zini qo'llashlari kabi holatlarni qattiq qoralagan [4: 21]. Shunday ekan, avvalo, o'zlashayotgan har bitta so'zni tahlil qilish, tildan uning muqobilini qidirish, agar topilmasa, shundan so'nggina o'zlashtirish, uni tilning yozuv qoidalariga moslashtirish kerakdir. XV asrda o'zbek adabiy tilining asoschisi Alisher Navoiy o'z davrida turk tilidan fors tilining ustunlab borayotganini ko'rib, bunga qarshi kurashdi, o'zining noyob asarlarini

ona tili – o'zbek tilida yozib qoldirdi, “Muhokamat ul-lug'atayn” asarida esa aslida turkiy tilning fors tilidan ustunligini isbotlab berdi. Bu kabi harakatlar jadidlar davrida ham davom etgan. XIX asrning 20-yillarida Toshkentda Munavvarqori, Fitrat, Elbek, Cho'lpon, Botu kabi jadidlar tomonidan “Chig'atoy gurungi” jamiyati tuzilgan. Ular til va imlo masalarini hal etish, arab alifbosini takomillashtirish, tilimizdagi yot so'zlarni o'zbekchalashtirish, o'zlashmalarni ham o'z tovush tizimimizni aks ettira oladigan alifbo asosida yozish kabi muammolar bilan shug'ullanishgan. Bu jarayonlar jadidlar davrida purizm harakatigacha ko'tarilgan edi. O'sha davrda tilda juda ko'plab arabcha, forscha, ruscha o'zlashmalarning ko'payganligi, hatto usmonli turk tilining maktablarda ona tili sifatida o'rgatila boshlanganligi purizmga ehtiyojni tug'dirgan edi. O'z navbatida, fidoyi adabiyotshunos va tilshunos olim, professor Abdurauf Fitrat mazkur hodisaga quyidagicha munosabat bildirgan edi: “...Biz ham ularni chiqarmoqchi emasmiz. Ularni olurmiz, lekin o'zimizniki qilurmiz. Turkchalashtirmiz. Qoidaning turkchasi yo'qdur. Sarfning turkchasini topolmadik. Ikkisin dahi olurmiz. Lekin siz kabi “qavoidi sarfiya” demasdan, “sarf qoidalari” dermiz”. [6: 14]

Xulosa qilib aytganda, bugungi globallashuv davrida jadal tezlikda kirib kelayotgan o'zlashmalarni tartibga solish nafaqat Toshkent shahri shevasida, balki, butun respublikamizdagi lahja va shevalar kesimida ham amalga oshirilishi lozim. To'g'ridan to'g'ri, asl holicha o'zlashayotgan inglizcha terminlarni o'z alifbomiz asosida yozishni targ'ib qilib borish zarur. Natijada, adabiy til o'z ahamiyatini, qimmatini aslo yo'qotmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. I-V jildlar. – Toshkent, 2000-2006.
2. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. – Toshkent, 2011.
3. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent, 2019.
4. Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otit turk. I jild. – Toshkent, 1960-1963.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. V jildlik. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006-2008.
6. Qurbonova M. Abdurauf Fitrat va o'zbek tilshunosligi. – Toshkent: Universitet, 1997.
7. Xolmanova Z. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Nodirabegim, 2020.
8. Abduazizov A. O'zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2010.

Internet saytlari

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/>
2. <https://www.spot.uz/>
3. <https://www.ziyouz.com/>

Dilnoza SAIDOVA,
 Termiz davlat pedagogika instituti
 Xorijiy til va adabiyoti fakulteti
 ingliz tili ta'lim 2-bosqich talabasi
 E – mail: dilnozasaidova49@gmail.com

VOICE FORMS OF VERBS IN ENGLISH

Annotation: in this article, the voice of active and passive verbs in the English language, the use of formation, the change of formulas in the tenses and exceptional cases are discussed in detail. Information about the topic is explained in 2 languages, in clear and simple ways.

Keywords: *passive voice, active voice, verbs, tenses, to be, to get, V3, transitive verbs, intransitive verbs, am, is, are, have, had, invited.*

Аннотация: в данной статье подробно рассмотрены залог активных и пассивных глаголов в английском языке, употребление форм, изменение формул во временах и исключительных случаях. Информация по теме объяснена на двух языках, понятно и просто.

Ключевые слова: *пассивный залог, активный залог, глаголы, времена, to be, to get, V3, переходные глаголы, непереходные глаголы, am, is, are, have, have, приглашенный.*

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilidagi aniq va majhul fe'l nisbatlari, ularning shakllanishi, zamonlarda formulalarning o'zgarishi va istisno holatlari haqida batafsil to'xtalib o'tiladi. Mavzu bo'yicha ma'lumotlar ikki tilda, tushunarli va sodda tarzda tushuntiriladi.

Kalit so'zlar: *majhul nisbat, aniq nisbat, fe'llar, zamonlar, to be, to get, V3, o'timli fe'llar, o'timsiz fe'llar, am, is, are, have, had, taklif qilmoq.*

Kirish. In grammar, the voice of a verb describes the relationship between the action that the verb expresses and the participants identified by its arguments. As we know, the voice forms verbs in English are divided into 2 types. They are active voice and passive voice.

Ega vazifasidagi shaxs yoki predmetning o'zi ish-harakatni bajarsa, fe'l aniq nisbatda beriladi. (active voice) E.g: Madina called her friends.

Ega vazifasidagi shaxs yoki predmetning o'zi emas unga nisbatan boshqalar ish-harakatni bajarsa fe'l majhul nisbatda beriladi. (passive voice) E.g: Madina was called by her friends.

Yuqorida keltirilgan gaplarni tahlil qilib ko'radigan bo'lsak, 1-gapda Madina do'stlarini chaqirgan, ya'ni uning o'zi ish-harakatni bajarib, subject vazifasida kelgan. 2-gapda esa Madinaning do'stlari uni

chaqirishgan. Bu yerda ish-harakat uning do'stlari tomonidan bajarilib, Madina gapda object vazifasida kelgan.

- Now, we will look at the verbs and how they are used in passive voice.

Faqat o'timli fe'llargina majhul nisbatda ham aniq nisbatda ham ishlatiladi. O'timsiz fe'llar aniq nisbatda ishlatiladi xolos.

- Vositasiz to'ldiruvchi (-ni) ni qabul qiladigan fe'llar o'timli fe'llar hisoblanadi (Transitive verbs).

- Vositali to'ldiruvchi (-ga, -da, -dan) ni qabul qiladigan fe'llar esa o'timsiz fe'llar deb ataladi (Intransitive verbs).

To make passive voice formula, we use to be and the 3rd form of the verb.

To be + V3	
Passive infinitive	
To see – ko'rmoq	To be seen – ko'rinmoq
To hear – eshitmoq	To be heard – eshitilmoq
To build- qurmoq	To be built – qurilmoq
To cook - pishirmoq	To be cooked - pishirilmoq

Shaxs hamda zamonga moslashish uchun to be yordamchi fe'li o'zgaradi. Asosiy fe'l V3 shaklida qolaveradi.

E.g: I want to invite – taklif qilishni xohlayman.

I want to be invited – taklif qilinishni xohlayman.

E.g: You have to wash – siz yuvishingizga to'g'ri keladi.

It has to be washed – u yuvilishiga to'g'ri keladi.

Tenses in passive

	<i>Simple</i>	<i>Continuous</i>	<i>Perfect</i>
<i>Present</i>	S + am,is,are + V3	S + am,is,are + V3	S + have,has + V3
<i>Past</i>	S + was,were + V3	S+ was,were + being V3	S + had + been V3
<i>Future</i>	S + will be + V3	-	S + will have been + V3
<i>Fut in past</i>	S + would be + V3	-	S + would have been + V3

	<i>Simple</i>	<i>Continuous</i>	<i>Perfect</i>
<i>Present</i>	I am invited	I am being invited	I have been invited
<i>Past</i>	I was invited	I was being invited	I had been invited
<i>Future</i>	I will be invited	-	I will have been invited
<i>Fut in past</i>	I would be invited	-	I would have been invited

Passive voice da Future continuous hamda perfect continuous zamonlari mavjud emas.

- So'roq gaplarda yordamchi fe'l oldinga qo'yiladi: Have you been invited?

- Inkor gaplarda not yuklamasi birinchi yordamchi fe'ldan so'ng qo'yiladi: I haven't been invited. It wasn't cooked.

➤ Passive voiced to be ning o'rniga ba'zan to get ishlatilishi mumkin:

My wallet got stolen last night = My wallet was stolen last night.

"Get" is used in two cases instead of "be"

1. To say something is done suddenly, unexpectedly or by accident.

E.g: The window got broken. He got hurt while he was playing football.

2. To say about things which we do ourselves (they are not passive in meaning: -get married, -get dressed).

E.g: We got dressed in five minutes.

We don't use get in this situation. Marjona is liked by everyone (not: got liked)

-Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). This book is part of the Macmillan English Grammar In Context series, a three-level grammar practice series with a difference. Incorporating contextual examples in grammar practice activities, Macmillan English Grammar In Context is a grammar book that can be used in both the classroom and for self-study.

-Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology).

Active voice – Passive voice

Present simple
She cleans this room every day – This room is cleaned every day by her
Past simple
She cleaned this room yesterday – This room was cleaned yesterday by her
Future simple
She will clean this room tomorrow – This room will be cleaned tomorrow
Future simple in the past
She said that she would clean it – She said that it would be cleaned
Present continuous
She is cleaning this room – This room is being cleaned by her

Past continuous
She was cleaning this room – This room was being cleaned by her
Present perfect
She has cleaned this room – This room has been cleaned by her
Past perfect
She had cleaned the room by dinner – The room had been cleaned by dinner by her
Future perfect
She will have cleaned the room by next week – The room will have been cleaned by next week by her.

-Tahlil va natijalar (Analysis and results). Yuqorida ifodalangan misollarda aniq nisbatning majhul nisbatga o'tganda zamonlarga qanday moslashgani namuna sifatida keltirib o'tilgan. To be + V3 ning fe'llik va sifatlik xususiyati mavjuddir. Namuna sifatida keltiriladigan misollarda ularni yaqqol ajratib olish mumkin.

be + V3

be + V3 fe'llik xususiyati bilan
(passive voice)
ish-harakatni ko'rsatish

The article will have been written by the time you return. (Siz qaytadigan paytgacha maqola yozib bo'linadi).

The accounts are checked every month. (Hisoblar har oyda tekshiriladi).

be + V3 sifatlik xususiyati bilan
(be + sifatdosh)
holatni ko'rsatish

The article will be written when you return (Siz qaytganda maqola yozilgan bo'ladi).

The accounts are checked.

(Hisoblar tekshirilgan).

- Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Xulosa qilib aytganda, ingliz tilida fe'llarning nisbat shakllari o'zbek tilidan ancha farq qiladi. Ushbu maqolada fe'l nisbatlarining turlari, ularning zamonlarga qanday moslashishi va istisno holatlari haqida to'xtalib o'tildi. Keltirilgan ma'lumotlar sizning bilim darajangizni oshirishga yordam beradi.

References:

1. O.Uraev "En smart plus".
2. Simon Clarke "Macmillian English grammar".
3. Martin Hewings "Advanced grammar in Use".
4. Norman Coe "Oxford living grammar".
5. Collins Cobuild "English grammar".

Anjela KUGANOVA,
Student of Chirchik state
pedagogical university

THE MAIN ASPECTS IN TRANSLATING SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS

Annotation: this article delves into the key features of translating scientific and technical materials, emphasizing the need of correctness, the difficulty of specialized terminology, and the requirement for subject matter knowledge. It highlights tactics for good translation, such as conducting extensive study, using translation tools, and working with specialists.

Keywords: *scientific translation, technical translation, specialized terminology, subject matter expertise, translation accuracy, terminology management, computer-assisted translation (CAT)*

Annotatsiya: ushbu maqolada ilmiy-texnikaviy matnlarni tarjima qilishning asosiy jihatlari o'rganilib, aniqlik muhimligi, maxsus terminologiya muammolari va mavzu bo'yicha ekspertiza zarurligi ko'rsatilgan. Unda samarali tarjima strategiyalari, jumladan, chuqur izlanishlar, tarjima vositalaridan foydalanish va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish masalalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *ilmiy tarjima, texnik tarjima, ixtisoslashtirilgan terminologiya, mavzu bo'yicha ekspertiza, tarjimaning aniqligi, atamalarni boshqarish, kompyuter yordamida tarjima (CAT)*

Аннотация: в этой статье исследуются основные аспекты перевода научно-технических текстов, подчеркиваются важность точности, проблемы специализированной терминологии и необходимость знания предметной области. В нем обсуждаются стратегии эффективного перевода, включая тщательные исследования, использование инструментов перевода и сотрудничество с экспертами.

Ключевые слова: *научный перевод, технический перевод, специализированная терминология, предметная экспертиза, точность перевода, управление терминологией, компьютерный перевод (CAT)*

Translation of scientific and technical writings is a specialized area that requires more than simply language skills. It necessitates a thorough comprehension of the subject, familiarity with the relevant vocabulary, and the ability to communicate complicated ideas effectively and concisely. This article looks into the fundamentals of translating scientific and technical publications, examining the obstacles, techniques, and abilities required for successful translation in these disciplines.

The accurate translation of scientific and technical writings is critical for a variety of reasons. These publications frequently provide significant information that can influence research, development, and application in a variety of sectors, including medical, engineering, information technology, and environmental science. Misinterpretations and errors can have serious repercussions, including unsuccessful trials, poor research, and even safety risks. Therefore, accuracy and clarity are crucial. The basic purpose of translation is to maintain the original meaning of the text. Scientific and technical writings are rich with information, and each phrase frequently contains distinct implications and subtleties. The translator must ensure that these subtleties are preserved in the target language, preventing any loss of meaning or ambiguity. Handling specialized terminology is a big difficulty when translating

scientific and technical writings. These areas have their own jargon and terminology, which may not have direct translations in other languages. Translators must be skilled at selecting terminology that correctly convey the original meaning. This often entails substantial study and contact with subject matter specialists.

Collaboration with subject matter experts may significantly improve the quality of translations. Experts can offer insights into the material, recommend acceptable vocabulary, and assist in simplifying complicated subjects. This collaborative method guarantees that the translation is both linguistically correct and technically competent. While technical precision is critical, cultural and language adaptability is also necessary. Scientific and technical publications are frequently created within a particular cultural and language setting. When translating, it is vital to consider the target audience's cultural background and tailor the content accordingly. Understanding your target audience is critical. The translator must consider the audience's degree of understanding and familiarity with the subject matter. This will decide the amount of depth and intricacy needed in the translation. Adapting the text to suit the target audience ensures that the information is accessible and comprehensible.

Cultural variations can influence how information

is viewed and comprehended. Translators must be aware of these discrepancies and adjust the content to avoid misinterpretations. This might include revising specific examples, explanations, or references to make them more relevant to the intended audience. Translating scientific and technical materials involves a number of obstacles. The intricacy of the subject matter, the specialized language, and the necessity for correctness and uniformity all contribute to these issues. Finding similar words in the target language can be challenging, especially when the vocabulary is highly specialized or recently developed. Translators sometimes have to coin new phrases or borrow from other languages in order to correctly express meaning.

Accuracy and precision are essential in scientific and technical translation. Even little errors might result in substantial misunderstandings or misapplication. Translators must be careful in their job, double-checking their translations and making certain that every detail is perfect. Scientific and technical domains are continually developing, with new discoveries and breakthroughs occurring on a daily basis. Translators must keep up with these developments to ensure that their translations are current and appropriate. This necessitates ongoing learning and professional growth. Thorough study and planning are needed. Before beginning the translation, translators should become acquainted with the subject matter, read similar materials, and examine pertinent sources. This aids in comprehending the situation and determining the right words.

As previously stated, working with subject matter experts may significantly improve the quality of translation. Consulting specialists, coworkers, or other translators can give useful

ideas and comments. This joint method offers greater accuracy and reliability. Implementing a strong quality assurance procedure is critical. This includes proofreading, editing, and examining the translation to detect and remedy problems. Quality assurance guarantees that the final translation is accurate, uniform, and error-free. Technology is used extensively in the translation of scientific and technical writings. Advances in translation software, machine translation, and artificial intelligence have changed the profession, making translation more efficient and precise.

Machine translation, backed by artificial intelligence, has advanced significantly in recent years. While technology cannot replace human translators, it can help in translating vast amounts of material fast. Machine translation is good at handling repetitive and standardized materials, freeing up human translators to focus on more complicated and subtle issues.

Computer-Assisted Translation (CAT) tools are often utilized in the business. These tools aid translators by making ideas, ensuring uniformity, and controlling terminology. CAT technologies, such as SDL Trados, MemoQ, and Wordfast, have become crucial in the translation process. Terminology management systems are critical for managing specialized terminology. These systems enable translators to develop, manage, and access terminologies while maintaining consistency and accuracy. They are especially effective for large-scale initiatives and collaborative efforts.

To summarise, translating scientific and technical literature is an important and challenging undertaking that bridges the divide between languages and cultures, allowing for the worldwide interchange of information and innovation.

REFERENCES:

1. Федотов А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Федотов — М.: Философия Три; СПб: Филологический факультет СПбГУ, 2002. — 416 с.
2. Рецкер Я. И. Методика технического перевода / Я. И. Рецкер — М.: Дрофа, 2007. — С. 14–20.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: учеб. пособие / В. Н. Комиссаров. — М.: Учебное пособие. ЭТС, 2001. — 424 с.
4. Ranni D. W. The Elements of Style. (An Introduction to Literary Criticism) / D. W. Ranni. — London, 1951. Ranni, D.W. (1951), «TheElementsofStyle», London, England.